MARINE BENJAMIN

Bir ailenin dramı
Bir ulusun öyküsü

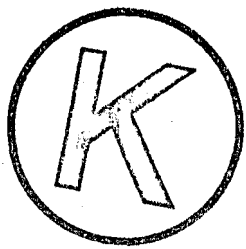

BAĞDATLI BİR YAHUDİ AİLESİNİN HİKAYESİ

Babil'de Son Günler

Profil

BAĞDATLI BİR YAHUDİ AİLESİNİN HİKÂYESİ

Marine Benjamin

Marina Benjamin İngiltere'de doğdu. Cambridge Üniversitesinde bilim tarihi dalında lisans ve lisans üstü eğitimi yaptı. *Rocket Dreams* adlı kitabın yazarı olan Benjamin, İngiltere'nin en önemli güncel olaylar dergisi olan haftalık *The New Statesman*'ın sanat editörü ve *London Evening Standard*'ın sanat editörü yardımcısı olarak çalışmaktadır. Yazar Londra'da yaşamaktadır.

•••

OKŞAN NEMLİOĞLU AYTOLU

1948'de İstanbul'da doğdu. Sankt Georg Avusturya Kız Lisesi ve İÜEF Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi. Çeşitli özel kurumlarda uzun yıllar çalışan Aytolu, Almanca ve İngilizce'den çeviriler yapmaktadır.

BAĞDATLI BİR YAHUDİ AİLESİNİN HİKÂYESİ

Babil'de Son Günler

Marine Benjamin

Çeviri: Okşan Aytolu

PROFİL

© Marine Benjamin, 2006
© PROFİL YAYINCILIK

Yazar / *Marine* Benjamin
Orijinal Adı / Last Days in Babylon
Eserin Adı / Bağdatlı Bir Yahudi Ailesinin Hikâyesi

Genel Koordinatör / Münir Üstün
Genel Yayın Yönetmeni / Cem Küçük
Çeviri / Okşan Aytolu
Redaksiyon / *Mutlu Dinçer*
Kapak Tasarım / Yunus Karaaslan
İç Tasarım / Adem Şenel
Baskı-Cilt / Kitap Matbaası
Davutpaşa Cad. Emintaş Kazım Dinçol San.
Sit. No.81/21 Topkapı -İstanbul Tel: 0212 567 48 84

1. BASKI OCAK 2008

978-975-996-105-3

PROFİL : 73
ANI-BİYOGRAFİ : 01

PROFİL YAYINCILIK
Çatalçeşme Sk. Meriçli Apt. No: 52 K.3
Cağaloğlu - İSTANBUL
www.profilkitap.com / bilgi@profilkitap.com
Tel. 0212. 514 45 11 Faks. 0212. 514 45 12

Profil Yayıncılık Maviağaç Kültür Sanat Yayıncılık Tic.Ltd.Şti markasıdır.

© Bu kitabın Türkçe yayın hakları Onk Ajans aracılığıyla Profil Yayıncılık'a aittir. Yayıncının izni olmadan herhangi bir formda yayınlanamaz, kopyalanamaz ve çoğaltılamaz. Ancak kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

İÇİNDEKİLER

Prolog 11

Bölüm Bir
YİTİK DÜNYA

Bir
KAN BAĞLARI 29

İki
BAĞDAT 40

Üç
YAHUDİLER NARA BENZER 55

Dört
TANIŞTIĞIMIZA ÇOK SEVİNDİM 71

Beş
KADINCA SIRLAR 87

Altı
BAĞIMSIZLIK 105

Bölüm İki
DEĞİŞİM YILLARI

Yedi
ÖNCE ARABIZ, SONRA MÜSLÜMAN 123

Sekiz
FELAKETİN EŞİĞİNDE 141

Dokuz
ERKEK KARDEŞLER 163

On
ÜÇ BELA 183

On bir
ADİL BİR MÜBADELE 203

On iki
BASRA'YA SON TREN 218

Bölüm Üç
TAM DAİRE

On üç
YILDÖNÜMÜ 239

On dört
BAĞDAT'IN SON YAHUDİLERİ 261

On beş
BÜYÜK UMUTLAR 277

Epilog 297
Teşekkürler 305
Bibliyografya 309

Marsel, Berta, Soren'e ve

Regina Sehayek Levi'ye (1905-1992) saygı ve şükranlarımla

"Ben Irak'ım, onun kalbi benim dilim,
kanım onun Fırat'ıdır;
onun kollarıdır benim varlığım."

Muhammed Mehdi El-Cevahiri,
Fi zikra el Maliki, 1957

PROLOG

2006 yılının soğuk ilkbaharında Londra'daki evimde oturuyor ve Bağdat'ın bende bıraktığı imgeleri toparlamaya çalışıyorum. İnsanların yüzlerini ve seslerini hatırlamak istiyorum; evlerinin hayran olduğum geleneksel yapısını, kum rengindeki tuğlalarından yansıyan o çok farklı sarı gün ışığını ve lokantalarında yediğim nefis kebapları. Düzenli olarak tekrarladığım bu bellek alıştırmaları, televizyondan bir nakarat gibi yayılan kötü haberlerin bir panzehiri sanki.

Şimdiye kadar alınan haberler insanı hissizleştirecek kadar tekdüze; işte yine bir bombalama ve ölen bir sürü masum insan: Yol kenarında yanan otomobiller; üstleri kan içinde kalan adamlar, kanlar içindeki yaralıları güvenli bir yere taşımaya çalışıyor. Öfkeli kalabalıklar dazlak kafalı Amerikan askerlerini protesto ediyor, çadorları içindeki kadınlar ölen kocaları ve oğulları için ağıt yakıyor. Kanun ve huzurun kalmadığı bu şehirden, bu şiddet ve kargaşa ortamından çok uzakta olduğum için bir ferahlama duygusu sarıyor içimi.

Bundan iki yıl önce ben de Bağdat'taydım ve benzer sahnelere bizzat şahit olmuştum, ne var ki ben rehberimle bir otomobilde güven içindeydim ve olan biteni karartılmış araba camının

arkasından seyrediyordum. Savaş sonrası şiddetin ilk sivil hedefi olan Mount Lebanon otelinin bombalanması üzerine, polis kordonunu aşarak yerel basının acısını paylaşmak ve özellikle neden bu otelin hedef alındığına dair öne sürülen varsayımları dinlemek maksadıyla bir grup Batılı gazeteciyle beraberdim. Bir gazeteci, otelin birçok Batılıya ev sahipliği yapması nedeniyle bombalanmış olabileceğini söyledi. Başka bir gazeteci de, otelde çok sayıda Amerikalı Yahudi vardı, dedi. Hayır, dedi bir üçüncüsü; ona göre bomba yüklü aracın hedefi, otelin hemen yanındaki El Cezire bürolarıydı.

Aslına bakarsanız ben de herkes gibi bu anlamsız olaya mantıklı bir yorum getirmek için zorlanan o seyirci topluluğunun arasındaydım, fakat bütün bu varsayımlar ve ölümün o metalik kokusu midemi bulandırınca oradan gitmek istedim. Ama şimdi, bu yayını izlerken televizyon kameralarının yalan söylemediğini düşünüyorum.

Bağdat ekranda terk edilmiş bir kent gibi görünüyor: Her zaman trafik keşmekeşi içindeki bozuk yollarda devriye gezen tek tük Amerikan tankları ve caddeler boyunca bir şerit gibi sıralanan toza bulanmış beton evlerden oluşan kenar mahalleler. Bombaların verdiği zarar heryerde görülüyor, çöp ve molozlar heryere saçılmış. Pek çok yol Boyalı petrol varillerinden yapılmış polis noktaları tarafından kapanmış. Sokak savaşları karanlık bastıktan sonra artıyor, her an ve her yerde yeni bir patlama olabilir.

Ancak, bir başka Bağdat daha var. Bugün bile o eski masal şehrinin sihrinden bir şeyler yakalamak mümkün. Elbette Ali Baba'nın haramileri ellerindeki kocaman palaları savurarak çömleklerden fırlamayacak ve siz duvarların arkasına gizlenmiş olan avlularda havuzlu bahçelerle karşılaşmayacaksınız. Fakat Bağdat'ın insanı sersemleten dolambaçlı sokaklarında kaybolabilir ve geçmiş asırları anımsatan toprak, küf kokulu havasını

içinize çekebilirsiniz. Bağdat'ın kuzeydoğusundaki Eski Kent diye bilinen bir köşe bütün çatışmalara meydan okumuş ve savaşların içinden bozulmadan çıkıp mazinin mitosuna ait harikaları saklamayı başarmış.

Bağdat'ın bu farklı yüzünü sanki bütün ömrüm boyunca biliyormuşum gibi geliyor bana. Bu Bağdat tarihin ve kültürel romantizmin kenti; ailemin anısında yaşayan yeşil palmiyelerin ve portakal bahçelerinin rayihası; Dicle kıyısında yapılan piknikler ve güneşin kavurduğu öğleden sonralarında evlerde yudumlanan limonatalardır. Bu Bağdat'ın insanları canlı, konuşkan ve dik kafalıdır. Politikası da labirente benzeyen sokakları gibidir ve harap binaları anlatılmadan kalan hikâyelerin ağırlığı altında gıcırdayıp durur. Bu şehrin hâlâ yaşadığına kendi gözlerimle görünceye kadar ben de inanmıyordum. İşte benim hatırlamak istediğim şehir bu; savaştan uzakta kalmış, hiç bitmeyecekmiş gibi gözüken ve geri dönülmesi mümkün olmayan kıyımın ateşten duvarının ardında kalan bir Bağdat.

Eski Bağdat sokakları silahlı asker konvoylarının geçişine izin vermeyecek kadar dar olduğu için, Amerikan askerlerini görmenin imkânsız olduğu nadir yerlerden biridir. Polis kontrolünün olmadığı apaçık görüldüğü için Batılı sivil gezginler buraya gelmek istemezler. Oysa sadece bu canlı, yaşam dolu ve hareketli ticaret bölgesine girmeye cesaret eden Batılılar "gerçek" Bağdat hakkında bir şeyler öğrenme fırsatını bulabilir, dolambaçlı sokakların ve tozlu arka sokakların eski cazibesine tanık olurlar; bu sokaklar bazen o kadar dardır ki, kollarınızı yana açtığınız zaman iki yanınızda kalan binalara değebilirsiniz. Bağdat'a has bir balık spesiyalitesi olan *masguf'un* kokusunu, maden döven ve deri işleyen ustaların çıkardığı çınlama sesini ve ter kokusunu duyabilir; mükemmel bir şekilde kolalanmış *dişdaşalarıyla* günlük işlerine giden namuslu Bedevi reisleriyle haşır neşir olabilirsiniz.

Çoğu zaman bu gezginler gizli kalmış hazinelerin peşindedir ve Eski Kent'te Ermeni ve Nasturi Hıristiyanlar tarafından yapılmış, çarşının gürültüsünün ve kahvehanelerin telaşının arasında ihmal edilmiş, 12. asırdan kalma usta işi oyma kapılarının arkasında emin bir şekilde gizlenen ortaçağ kiliselerinin olduğunu bilirler. Burada çoğu Osmanlılardan miras kalmış olan heybetli taş binalar da vardır. Dar ve karanlık bir sokak sizi bazen Dicle Nehri'nin kıyısına götürür ve hiç beklemediğiniz bir anda sulardan yansıyan güneş ışığıyla gözleriniz kamaşır. Fakat bu dar sokaklar çoğunlukla sırlarını kendilerine saklamayı tercih edip ve birbirlerinin içine açılarak sizi şaşırtırlar.

Güneşin ortalığı kavurduğu öğle saatlerinde bu sokaklar, çıplak ayaklı çocukların ittiği el arabalarından sakınan ve çuval yüklü eşekler üzerlerine pis sular sıçratmasın diye eteklerini toplayan insanlarla dolup taşar. Bağdat'ın öteki yanına kaos hâkim olmuş gibi görünürken, Eski Kent'te hayatın ritmi her zaman olduğu gibi sürüp gitmekte, ne istiladan ne de direnişten etkilenerek devam etmektedir; Batılı gezginler de ayakta kalmayı başaran bu yerdeki yaşama katılırlar.

Ben de geçmişi, daha doğrusu yıllardan beri bana anlatılan saf ve sevimli hatıraların süslediği aile geçmişimi aramak için gelmiştim Eski Kente. Irak'a Başkan George W. Bush tarafından büyük çaplı operasyonların sona erdiği açıklandıktan on ay sonra, 2004 yılının Martında gelmiştim. Resmi ağızlar bu garantiyi vermişti ama savaş aslında hâlâ devam etmekteydi ve Amerikalılar Baas sempatizanlarının kökünü kazımayı sürdürüyordu. Saddam etkisiz duruma getirildikten sonra Baas Partisi'nin taraftarları gücünü yitirmişti ama Baasçılar hâlâ Saddam'ın en kuvvetli yandaşları olmaya devam ediyor, diğer direniş gruplarıyla birlikte acı neticeleri olan savaşlarını sürdürüyordu. O günlerde Bağdat Batılılar için çok tehlikeli bir yerdi

ve özellikle doğrudan olmasa da savaş bir ölçüde katkıları olduğu düşünülen yabancılar büyük tehlike altındaydı. Yahudi asıllı Amerikalı bir müteahhit olan Nick Berg, ben Bağdat'a hareket ettikten sadece birkaç hafta sonra idam edilmiş, onu başı kesilirken gösteren video kayıtları bütün dünyayı şok etmişti. Bu ölümle bir savaş sona ererken, aslında kontrol altına alınması çok zor olan başka bir savaş başlamış oluyordu.

Seyahatimi büyük titizlikle planlamama rağmen, dürüst olmak gerekirse bu ülkeye gitmekten korkuyordum. Mümkün olduğu kadar göze çarpmamaya kararlıydım ve bu nedenle aslında çok tehlikeli olduğu söylenen karayolunu tercih ettim. Amman'dan başlayıp çölü kat eden, Ramadi ve Felluce'den geçen yolu gece geçecektim. Her iki şehir de asilerin yuvasıydı ve bunlar süratli Toyota marka arabalarıyla çöl yolunu kontrol ediyorlardı. Saatlerce gözüme uyku girmedi, gün ışıdığında ise aracımız arka arkaya dizilmiş yanmış araba iskeletlerinin önünden hızla geçerken direnişçilerin insanın kanını donduran eserlerini görebildim.

Benim ilk kez ve daha sonra hep parlak gün ışığı altında gördüğüm Bağdat'ta her şey sarıydı ve tozlu sıcak hava genzimi tıkıyordu. Geceleri kendime sokağa çıkma yasağı uyguladım ve arada sırada gökyüzüne vuran silah seslerini dinleyerek, betonla güçlendirilerek güvenlik devriyeleri tarafından korunan, görece güvenli otel kompleksinde kalmayı tercih ettim. Her zaman isabet etmese de Batılıların kaldığı otelleri veya gittikleri restoranları hedef aldığı kesin olan havan topu gümbürtüleri bazen çok yakından duyuluyordu.

Aslında gün içinde de hareketlerim kısıtlıydı, ancak rehberim Mahmut'la beraberken oldukça rahattım. Mahmut uzun yıllar öğretmenlik yapan ve savaştan sonra daha kârlı bir iş olan yabancılara rehberlik yapmayı seçen son derece sevecen ve neşeli

bir Şii'ydi. Kartvizitinde kendisini doğru ve güzel bir İngilizceyle "Mahmut Şakir, şoför ve tercüman" olarak tanıtıyor, adres ve telefon numarasını veriyordu.

Mahmut tıknaz ve şişmancaydı, sütlü kahve renginde bir teni vardı. Kısa siyah bıyıklı, iri ceylan gözlüydü ve her zaman temiz giyimliydi. Günün her saatinde, hava ne kadar yakıcı olursa olsun, otele geldiği zaman üzerinde mutlaka ütülü bir pantolon ve gömlek olurdu. Siyah loaferleri her zaman boyalıydı ve açık renk ipek çoraplar giyerdi. Çoğu zaman benim daha hafif (ve bazen de kirli) kıyafetler giymeme rağmen, o hep ince bir tüvit ceket giyerek kendisini kontrol etmeyi bildiğini gösterirdi. Mahmut saçlarını siyah hicap ile örten üç genç kızın babasıydı. Hit şehrinden bir Sünni olan karısı her sabah bıkmadan bana çay yapıyor, fırından yeni çıkmış ekmekle kaymak ikram ediyordu. Hit kentinin bulunduğu Anbar, Batı tarafından tehlikeli bölge olarak kabul edildiği için, problemli bir yer olduğunu göstermek maksadıyla bu yöreye "Sünni Üçgeni" adı takılmıştı. Mahmut Bağdat'ta kurduğu bağlantılarıyla böbürlenmeyi seviyordu ve benim Eski Kent'de yapacağım turda, bu gezimiz sürprizlerle dolu olsa bile, kendimi güvende hissetmemi istiyordu. Hatta bizi gizlice takip edecek olan silahlı bir koruma da tutmuştu.

Büyükannemin Eski Kent merkezinde doğmuş ve yetişmiş bir Hıristiyan olduğunu söylediğimden beri Mahmut turumuzu planlamaya özel bir ilgi göstermekteydi. Ona büyükannemin Iraklı bir Hıristiyan olduğunu söylemiştim, çünkü Eski Kentin içinde bir zamanlar küçük fakat canlı bir cemaate hizmet eden harika bir Ermeni kilisesi olduğunu biliyordum. Daha sonra iyi dost olduğumuz rehberime hiç de önemsiz sayılamayacak bir yalan uydurduğumu itiraf ediyorum şimdi. Bundan ötürü duyduğum suçluluk başımın arkasını bir diken gibi oymaya başlamıştı ve bu diken sürekli zamanla bir çekiç darbesine dönüştü. Benim büyükannem bir Hıristiyan ha! Olacak şey değil! Uydurduğum

bu yalan hiç de basit değildi, hatta günahlar silsilesinde onun mezarının üstünde dans etmek kategorisine girecek kadar ağır bir suçtu. Büyükannem mutlaka bir yerlerden parmağını sallayarak imansızlığımı protesto etmekteydi. Mahmut'a yalan söylediğim için de ayrıca huzursuzdum. O tehlike dolu günlerde Bağdat'ta görev yapan gazetecilerle rehberleri arasında tam bir güven vardı. Gazeteciler ve rehberler bir ekip ruhuyla hareket ederek birbirlerini kolluyor, ne kadar riske girmeye hazır olduklarını aralarında kararlaştırıyorlardı. Bağdat'a gelir gelmez Mahmut'la çalışmaya başladığım için şanslıydım. Mükemmel bir rehber ve sezgisi güçlü bir tercüman olduğunu bana ilk günden itibaren gösterdi ve kısa zaman içinde de bilgili, güvenilir, dakik ve mesafeli olduğunu ispatladı. Evimden neden bu kadar uzakta olduğumu merak etse de, hakkımda daha çok şey öğrenmeye kalkışmadı. Benim iyi bir insan olduğuma inanmak onun içinden gelmişti, daha sonra ona genç kızımın resimlerini gösterince bana Arap âdetine uyarak Ümmü Soren (Soren'in annesi) diye hitap etmeye başladı.

Aramızda oluşan bu güven ve samimiyete rağmen, yine de ona Iraklı bir Yahudi olduğumu söyleyemiyordum. Annemin ve anneannemin Irak Yahudisi olmalarının Bağdat'a gelmemin başlıca sebeplerinden biri olduğunu ona bir türlü anlatamadım. Kızımla birlikte Londra'da güven içinde olmak varken kendimi tehlikeye atmamın tek nedeni, Irak'taki bu tuhaf savaşın sonrasında oluşan boşluk ortamının geçmişimle benim aramda yarattığı mesafeyi kapatıp ona yakınlaşmak için tek fırsat olduğuna inanmamdı. Bunları anlatmak yerine Mahmut'a bir gazete için Bağdat Yahudileri hakkında bir yazı hazırladığımı söyledim.

Bir azınlık gurubu olan Iraklı Yahudilerin kökleri, bu ülke içinde İÖ 8.-6. asırlarda gerçekleşen Asur ve Babil sürgünlerine kadar; Judea'nın Yahudi nüfusunun çoğunun göç etmeye zorlandığı çok eski tarihlere kadar uzanıyordu. İslam orduları

Mezopotamya'yı ellerine geçirdiklerinde Yahudiler bu bölgede bin yılı aşkın bir süreden beri yaşamaktaydılar. Yüzyıllar içinde gelişmişler ve Osmanlı egemenliğinin başlamasından, geçen yüzyılın ortasına kadar Bağdat'ın ticaret ve finans hayatını ellerinde tutmuşlardı. Din işlerinde ve cemaat olarak özerktiler. Kabilelerin ileri gelenleriyle ve hükümet memurlarıyla sıkı ilişkiler kurmuşlardı. Hayatın her alanında zengin, etkili ve öndeydiler.

Irak Yahudilerinin kendi aralarında Arapça konuşacak kadar Araplaştıklarını; edebiyat, şiir, müzik ve mutfak olarak Arap kültürünün oluşmasına katkıda bulunarak bölgenin kültürüyle kaynaştıklarını duymak Mahmut'a çok ilginç geldi. Bu cemaat kendisini Yahudi'den daha çok Iraklı olarak kabul ediyordu. Yahudiliğin bu topluma bir milliyet olarak değil, sadece cemaat bazında bir ayrıcalık sağladığını anlattım Mahmut'a.

Yahudilerin artık burada yaşamadığını, gittiklerini söylemem Mahmut'u çok şaşırtmadı. Bir zamanlar sayıları Bağdat ahalisinin üçte birinden daha fazla olan ve bugün neredeyse New York'ta yaşayan Yahudi nüfusuna eşit bir nüfusa sahip olan bu cemaatin yurdunu terk etmesi yoğunlukla 1950 ve 1951 yılında gerçekleşmişti. Yeni kurulan İsrail Devleti ile Irak arasında çözüme ulaşamayan gerginlik yüzünden onların bu ülkede kalmaları artık mümkün olamazdı.

Pek çok eğitimli Iraklı gibi Mahmut da Bağdat Yahudilerinin bu ülkedeki mirasından haberdardı. Hatta tarihi Yahudi yerleşimlerinin Eski Şehrin büyük bir kısmını kapladığını da biliyordu. Fakat benim Bağdat'taki eski Yahudi yaşamının izlerini aradığımı öğrenince omuzlarını silkip ve kaşlarını çatarak "hiçbir şey kalmadı ki" dedi, "büyük sinagogun olduğu yerde artık bir alışveriş merkezi var ve bir zamanlar onlara ait olan evler de apartmana dönüştürüldü." Ancak mahallenin eski sakinleri ile konuşabilirsek bu insanların Yahudi ahalisini hatırlaması belki

mümkün olabilirdi. Eğer bazı kalıntılar, sanat eserleri veya hatta bazı sesler gibi deliller bulmak istiyorsam, hayal kırıklığına uğramam muhtemeldir.

Ben bilmediği bir yerde keyfî gezip ve orada yaşayan insanlarla dostane ilişkiler kurarak edindiği deneyimi aklında tutan ve yabancısı olduğu eski vatanıyla yeni bir bağ kurmayı deneyen insanlara benzemiyordum; ben bu bağı elde kalan son kırıntılarla kurmaya mecbur olduğumu anlamaya başlamıştım. Bu ülkenin Irak olduğunu, üstelik burada bir savaşın yaşandığını da düşünecek olursak, bu kadarı için bile minnettar olmam gerekirdi. Diğer taraftan, dikkatli ve meraklı bir gözlemcinin hâlâ bir şeyler keşfetme şansının olduğunu da duymuştum. Kapıların sağındaki dikmelere yerleştirilen ve üzerindeki gümüşleri çoktan çalınmış olan Mezuza çentikleri veya bir binanın tuğlalarına ustalıkla işlenmiş olan Davut yıldızı, o evlerin bir zamanlar Yahudilere ait olduğunu gösteren semboller olabilirdi bunlar.

Böylece cesaretimizi toplayıp rehberimle yola koyulduk. Mahmut'a ayak uydurup yürürken kulaklarımın aşina olduğum sesleri hevesle ayıklayacağına ve gözlerimin de bir Irak Yahudisinden başka kimsenin görmesinin mümkün olmadığı gizli işaret ve sembolleri arayacağına güvenerek paralel bir dünyaya geçmeyi umuyordum.

Gezimiz Maude köprüsünün ayağında, yani Dicle'nin doğu kıyısında başladı. Burada başlayan soluk renkli taş setler boyunca dikenli teller uzanıyordu ve toplanmayı bekleyen çöp yığınları büyük kümeler oluşturmuştu. Yıllar içinde adı pek çok kez değiştirilmesine rağmen, köprü halk arasında hâlâ Maude köprüsü olarak biliniyordu. Köprüye adını veren İngiliz general Maude 1917'de şehri Türklerden aldıktan sonra aniden ölmüştü. Havanın sıcaklığından ötürü sabah oluşan pusun arasından nehrin karşı kıyısındaki Britanya rezidansını görebiliyordum. Büyük pencereleri ve dekoratif ince gömme sütunlarıyla villa

tarzında inşa edilmiş olan bu binanın solmuş ihtişamı, bu ülkedeki İngiliz etkisinin iki dünya savaşı arasında ne kadar güçlü olduğunun bir kanıtıydı. Büyükannemin çağdaşı ve yetenekli bir Arap bilimcisi olan, yorulmak bilmeyen Gertrude Bell bu binada Ortadoğu sekreteri olarak görev yapmıştı. Bir avuç dolusu İngiliz'le birlikte Irak'ın egemenliğe kavuşması için savaşanlardan biri olan Bell'in ülkenin çöl sınırlarını genç W. Churchill'in yararına olacak bir şekilde çizen kişi olduğu sanılmaktadır. 1.Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun eyaletleri olan bölgelerin bir araya gelmesiyle oluşan yeni ulusun ilk kralı Faysal'ı İstanbul'da eğitim görmüş bir Yahudi'yi hükümetin ilk maliye bakanı olarak tayin etmesi için zorlayan da Bell'di. Bu atama sayesinde kibar ve rafine insanlar olan Bağdat Yahudileri güçlerinin zirvesine çıkmıştı; mükemmel bağlantıları vardı; üstelik kendilerini geliştirmek konusunda çok kararlıydılar. Asırlarca sadece tolerans gösterilmiş bir topluluk olduktan sonra Yahudilerin eriştiği bu nokta bir zirve olduğu kadar, aşağı düşmenin de çok kolay olduğu, baş döndürücü yükseklikte bir tepeydi.

Yolumuza yayan devam edeceğimiz için rehberim arabasını köprünün yanına park etti. Mahmut zikzaklarla giden bir rota belirlemişti; yürümeye Nehir Caddesi'nden başlayacaktık; fakat ilk olarak Abbasi döneminin Bağdat'ta en iyi korunmuş mimari örneği olan ve sonra bir müze haline getirilen beyaz taşlarla inşa edilmiş Mustansıriye Medresesi'ni görmek için nehir kıyısına inecektik. Sonra geri dönüp Raşid Caddesi'nden Suk el-Saray'a varacaktık. Burada kitapçılar, kırtasiyeler, matbaalar ve politik poster satıcıları eski Osmanlı hükümet binalarının gözcülüğü altında mallarını istiflemişlerdi.

Suk el-Saray'ın hepsi birbirine bağlanan kubbeli yollarındaki tıka basa dolu tezgâhlarda her türlü kırtasiye satılmaktaydı; defterler, kartlar, mektup kâğıtları ve tabii ki kitaplar. Çok kalabalık ve pis olan bu mekân tam bir umumi helâ gibi kokuyordu.

Büyük çoğunluğu Arapça olan kitapların içinde dinsel ve din dışı yayınlar da vardı. Burada John Grisham ve Tom Clancy kitaplarının eski ve yırtık örneklerine rastlamak benim için bir sürpriz oldu. Irak milliyetçiliğinin geçmişte olduğu gibi şimdi de şampiyonları olan Abdülkerim Kasım ve Ayetullah Ali el-Sistani'nin renkli posterlerini satın aldıktan sonra yaşlı berberle olan randevumuza yetişmek için hızla yürümeye devam ettik. Bu zat 1958 halk ihtilalinde öldürülen Kral I. Faysal'ın torununun ve Irak'ın son kralı olan II. Faysal'ın berberliğini yapmıştı.

Berber, Mahmut'un bana hazırladığı hoş sürprizlerden biriydi; adam bir başka çağa ait olan Bağdat'ın yaşayan ve nefes alan bir mirasıydı: o gerçekti. Raşid Caddesi'ndeki kirli dükkânı beyaz badanalı bir odadan, bütün eşyası da iki kırmızı deri koltuk ve birkaç kararmış aynadan ibaretti. Duvarlarına Irak'ın Haşimi krallarının fotoğrafları yapıştırılmıştı. Ütülü beyaz bir gömlek giyip ve kelebek kravat takan berberin kendisi ise tertemizdi; şişman göbeğini eski model bir pantolon askısı tutuyordu. İri ve hayretle bakan gözleri yüzüne ebedi bir şaşkınlık ifadesi veriyor; kısık ve çatlak sesi sanki bedeninin derinlerinden geliyor, ağzından çıkan her şeye itimat etmenize neden olan bir etki yaratıyordu.

Mahmut benim bir İngiliz olduğumu söyleyerek tanıştırdı bizi, berber elimi sıktı ve önümde teatral bir reveransla eğildi. Sonra kocaman gözlerini devirerek şöyle dedi: "Bağdat'ta İngilizlerden nefret edenler var, ama neden? Çünkü onlar Bağdat'ı inşa edenlerin İngilizler olduğunun bilincinde değiller." İngilizleri överken o kadar içten ve aşırıydı ki, bu sözlerindeki ironinin farkında olup olmadığını merak ettim. Irak'ı inşa eden İngilizler kısa zaman önce Amerikalı müttefikleriyle birlikte Bağdat'ın büyük bölümünü bir moloz yığınına çevirmişti.

Eski Şehrin en ağırbaşlı yüzünü gösterdiği yer Raşid Caddesi. Nehre paralel olan bu cadde otomobillerden önceki devir için

bile büyük ölçekte bir cadde sayılır. Cadde üzerindeki alçı sıvalı, sütunlu, görkemli taş evler büyük kare taşlarla döşenmiş kaldırımlar üzerinde yükseliyor; bu evlerin mimarisinde Korint stili sütunlara, kıvrımlı dökme demirden balkonlara ve büyük pencerelere yer verilmiş. Rengi artık griye dönen ve yıpranmış evler harap olmak üzere, fakat caddedeki demode mağazalar ve yıkık dökük kahvehaneler hâlâ kalabalık ve çaydanlıklar fokurdamaya devam ediyor. Dumandan göz gözü görmeyen bu mağara gibi yerlerin içine bakınca bazı erkeklerin ince keten takımları, diğerlerinin de dişdaşaları içinde gazete okuduklarını, tavla oynadıklarını ve kehribar tespihlerini çekerek zaman geçirdiklerini görmek mümkün.

Raşid Caddesi bana tanıdık gelen bir yer sonuçta. Ailemin Bağdat'taki hayatına dair bana aktardığı hatıralarında bu cadde bir hedef, pahalı malların satıldığı bir şıklık ve cazibe merkezi olarak yaşamayı hep sürdürdü. Alışverişini düzenli olarak burada yapan büyükannem, bir *arabana* tutar, bir mağazadan çıkıp öbürüne girerek satın aldıklarını arabaya doldururdu. Bağdat'ın orijinal ve çok eğlenceli bir alışveriş merkezi olan Orozdibak bu cadde üzerindeki geniş ve üç katlı yüksek bir binaydı. Annem genç kızlığa adım attığı zaman ilk elbiselerini bu mağazanın moda departmanından aldığını hatırlıyordu. Büyükannem onu küçükken Bata mağazasına götürüp sandaletler alır ve sonra Ebu Moris'in yerinde birlikte dondurma yerlerdi. Hasta olduğu zaman da ilaçları yine bu caddede bulunan eczaneden alınırdı.

O zamanlar Raşid Caddesi'nin Yahudilerin elinde olduğunu söylersek abartmış olmayız. Dükkân sahipleri, hatta sokak satıcıları ve dilenciler bile Yahudi'ydi. Büyükannem burada dolaşırken kendisini herhalde çok huzurlu hissetmiş olmalıydı. Büyükbabamın berberi, terzisi, kunduracısı da muhtemelen bu cadde üzerindeydi. Yıllar sonra burada durmuş eskiden yaşananları hayalimde canlandırmaya çalışırken Yahudi tarihinin

tamamen kaybolduğu gerçeğini gördüğümü itiraf etmeliyim. Bu tarihin üzerine başka yazılar yazılmış, silinmiş ve yeniden yazılmıştı. Tarih yaşayanların hafızalarda yaşamaya devam etse de artık belleklerdeki tarih solmak üzere, çünkü artık ne büyükannem ne de büyükbabam hayattalar, annem ve teyzem ise yetmişli yaşlarını sürüyorlar. Bağdat'tan söz ederken detaylar ve isimler artık kayboluyor, onlar Raşid Caddesi'ni hâlâ hatırlıyorlar ama cadde artık onları anımsamıyor.

Şu anda durduğum yerden sadece birkaç blok ilerde, annem ve teyzemin doğduğu evde, dedemin ve anneannemin yaşadığını bilmek benim için tam bir hüsrandı. Fakat, Mahmut'tan beni oraya götürmesini isteyerek kendi oyunumu bozmak cesaretini kendimde bulamadım. Ayrıca, evin ne numarasını biliyordum ne de hâlâ ayakta durduğundan emindim. Bütün bildiğim sokağın isminin Taht el-Takya olduğu ve yerinde şimdi bir ayakkabı mağazasının bulunduğuydu. Rehberimden beni oraya götürmesi için uygun bir bahane uydurmak da gelmedi aklıma.

Onun yerine bir zamanlar Yahudi mahallesinin en büyük açık hava çarşısı olan Şorja'yı ziyaret ettik. Yeni rejim ve ideolojilere uyması için cadde, dükkân, köprü ve meydan adlarının sürekli olarak değiştirildiği ve tarihin garip bir biçimde kaybolduğu bir yerde Şorja'nın bir asrı aşan bir süredir yaşaması bile bazı şeylerin devam edeceğini vaat ediyor gibiydi.

Şorja tam anlamıyla bir ticaret tüneli. Bu tünelin bir ucundan girip öbür ucundan çıkıyorsunuz ve içindeyken sayısız tezgâhlardaki mallar için pazarlık eden insanların çıkardığı gürültüden başka hiçbir şeyin farkında olmuyorsunuz. Yerdeki çamuru örtmesi için serilmiş mukavvaların üstünde kalabalıkla birlikte yürürken düşmemek için Mahmut'un koluna tutunuyorum. Oldukça mutsuz bir şekilde, itiş kakış yürümeye çalışırken baharat, sabun, şekerleme ve ceviz satılan tezgâhlara sadece şöyle bir göz atabiliyorum. Plastikten yapılmış ıvır zıvır eşya-

ların, oyuncak ve ucuz giysilerin, gösterişli kırtasiye ve renkli ipliklerin yığıldığı dükkânlar görüyorum. Ürünlerin çokluğu, satıcıların saldırganlığı ve her yönden itilip kakılmam yüzünden neredeyse boğulacak gibi olduğum bu yerden Mahmut sayesinde tekrar gün ışığına çıkmayı başardığımda nefes almakta zorlanıyordum neredeyse.

Mahmut ceketindeki tozu silkeledikten sonra otantik Bağdat'tan bir parça gördüğümüzü onaylamamı beklermiş gibi baktı bana. Ben de gördüğümü belirten birkaç söz mırıldandım ama gerçekte Şorja kaynayan, buhar çıkartan ve insanı çıldırtan bir hayal kırıklığıydı. Raşid Caddesi ne de olsa eski halinden izler taşıyan bir kalıntıydı, fakat Şorja hiçbir şekilde bana hitap etmeyen, hiçbir sırrını açmadığı gibi tarihiyle ilgili bir şey de söylemeyen bir yerdi ve bütün bu yolu bir hayalin peşinde koşarak geldiğim duygusunu yaşattı sadece; zayıf ama sağlam bir inanç, bana bir şekilde buraya ait olduğumu ve bu aidiyet duygusunun burada olmanın getirdiği çeşitli duyarlılıklarla güçleneceğini anlattı.

Eski Şehrin bana ait kişisel bir anlamı olacağını ve geçmişle aramda doğrudan bir iletişim kuracağını ummuştum. Anneannemin hiç görmediğim gençlik çağındaki heyecanıyla yüzü kızararak hayatına dair her şeyi anlatmak üzere bana doğru yürüyeceği bir köprü olmasını beklemiştim ondan. En derinlerde yatan hayal âlemimde onunla ellerimizin ve gözlerimizin buluşacağına, aramızda görünmez bir iletişimin kurulacağına, onun kim olduğunu öğreneceğime ve dolayısıyla benim kim olduğumu bilebileceğime inanmıştım. Fakat böyle bir şey gerçekleşmeyecek, seyahatimde bu adımlar atılmayacaktı. Sadece gürültü patırtı, sıcak ve toz vardı. Üstelik büyükannem hayatta olsa ve buraya tekrar gelseydi bile, Şorja'yı benim kadar onun da yabancı bulacağını anlamış olmam hepsinden daha üzücü bir duyguydu.

Uğradığım büyük hüsranı en çok çarşının karmaşasından kurtulmak için bir Ermeni kilisesinin karanlık boşluğuna sığındığımız zaman hissettim ve anladım ki kimliğime dair yalan söylediğim kişi yalnızca Mahmut değildi, ben aslında kendime yalan söylemiştim. Ben hem bir Irak Yahudisi olup hem de atalarımdan nasıl bu kadar kopuk olabilirdim?

Dışı kırmızı tuğlalarla kaplı olan Ermeni kilisesi harika bir yapıydı, içi bir kral tacı gibi tasarlanmıştı; yüksek, çok bölümlü, yuvarlak ve adeta yastığa benzeyen bir tavanı vardı. Savaştan sonra defalarca yağmalandığı için, içindeki resimler ve heykeller, mihrap örtüsü, mumlar ve papaz giysileri bile çalınmış, sonunda tüm süslerinden yoksun, tamamen çıplak kalarak bir bakıma saygınlığını da yitirmişti.

Zavallı durumdaki bu kilise aynen benim hislerim gibiydi: Kökeni belirsizlikle dolu, silahları elinden alınmış ve korunmasız. Bu ülkeden talep edeceğim her şeyin doğrudan tehlikeye atılmak demek olduğunu biliyordum. Büyükannemin hayatını öğrenmek istiyorsam onun hayatını ortaya çıkarmayı denemek yerine, hayal etmem daha doğru olacaktı. Ve Irak'la aramda ne gibi bir aidiyet olduğunu anlamam için ailemin kolektif belleğinde bir seyahat yapmam şarttı.

Eğer benim tarihim silinmişse, ben onu tekrar yazacaktım. Bunu da ailemin kişisel tarihini, devletin tarihinin hızlı akan ve daha iyi bilinen öyküleriyle bağlayarak gerçekleştirecektim.

Bölüm Bir

YİTİK DÜNYA

Bir

KAN BAĞLARI

Pek çok bakımdan Bağdatlı büyükannem Regina'ya çekmişim; hem iyi hem de kötü huylarımın çoğunu ondan almışım. Onun yaşama aşkı, bağımsızlığa olan düşkünlüğü, hızlı konuşması ve aptallığa kolay kolay tahammül edememesi gibi özellikleri aynen bende de mevcut. Sabırsızlığım da ona çekmiş, benim ellerim de tıpkı Regina'nın elleri gibi mutfakta iş yaparken acele ettiğim için hep yanıklarla dolu. Büyükannem gibi benim de insanların sözlerinin sonunu getirmelerini beklememek gibi berbat bir alışkanlığım var. Regina artık hayatta değil ve saydığım bu özellikler onu bugüne taşımak için bulduğum küçük ayrıntılardan ibaret. Kendimi bu tatlı hatıralara kaptırdığım zaman, onun beni çocukluğumda hiç öfkeli olmayan, aksine mutluluk dolu bir sesle azarladığını ve "Vi aş miluna – seni küçük şeytan, yine neler karıştırdın bakalım?" dediğini duyar gibi oluyorum.

Regina'yla ilgili hatıralarımın içinde ilk olarak aklıma gelen şey aramızda güçlü bir duygu alışverişinin olduğu. Ben sekiz yaşındayken, bizi ziyarete geldiğinde birbirimizle gözlerle anlaştığımızı ve onun çantasında arayıp bulduğu şekerleri avucuma doldurduğunu anımsıyorum. Beni kucağına aldığı zaman, onun

kırmızı ve cam göbeği gibi iddialı renklerde ördüğü yün hırkasının beni nasıl kaşındırdığını anımsıyorum, kişniş ve kimyonun keskin kokusuna karışmış olan baygın bir naftalin kokusu duyduğum da hâlâ hatırımda. Güldüğü zaman kahkahalarından bütün vücudunun sarsıldığını ve gözlerinden akan yaşlara bir türlü engel olamadığını da hatırlıyorum.

Regina ve ben her zaman birbirimize çok yakın olmuştuk, oysa annemle o kadar iyi geçinemezdik. Büyükannem çocukça soytarılıklarıma tahammül eder ve okulum hakkında bana detaylı sorular sorardı. Benimle dama oynar ve hep oyunu benim kazanmama izin verirdi. Beni koynuna aldığı gecelerde yüce gönüllü sultanlarla peçeli prenseslerin hikâyelerini anlatırdı. Çikolataya olan düşkünlüğümü hoş görür, boyu uzun olan eteklerimi kısaltırdı. Hastalandığım zaman tavuk eti ve pirinçle hazırlayıp kurutulmuş limon tozu serptiği çorbaya benzer bir yemek yedirirdi bana. Onun bakımlı bahçesinde deli gibi koşmakta özgürdüm. Annem İngiltere'de dünyaya gelen kızının Arapça öğrenmek istemeyen ve Irak yemeklerine itiraz eden bir asi gibi yetişmekte olduğundan yakınınca, "O daha çok küçük Marsel, büyüyünce değişir," diyerek kızını yatıştırırdı. Regina sonunda haklı çıktı ama bendeki değişimin başlaması da oldukça uzun sürdü.

Ufak tefek, şişmanca bir vücudu olan; geniş yüzü ve düzgün hatları için güzelden çok sevimli denilebilecek Regina göze çarpan bir kadın değildi. Benim gibi açık buğday rengi bir teni, koyu ve dalgalı saçları vardı. Gençliğinde, saçlarını o yılların meşhur sessiz sinema yıldızı Mary Pickford gibi tararmış; benim onu tanıdığım yıllarda ise seyrekleşen saçlarına ince bir file takıyordu. İhtiyarlık, vücudunun diğer organlarında da hükmünü sürdüğü için bir zamanlar dimdik olan bedeni küçülmüş, osteoporoz yüzünden eğrilen sırtında kamburu çıkmaya başlamıştı. Değişen sesi de yaşlı insanlar gibi titriyor, vücudu diriliğini kaybediyordu.

Ben Regina'yı orta yaşlarının sonunda tanıdım; onun o zamanki durumuyla benim çocuk aklımda kalan Regina'nın temsil ettiği güçlü karakteri bağdaştırmak kolay değil. O kurnaz bir dişi kahraman, bir önder, mucizevi bir fenomendi. Hatırladığım kadarıyla büyükannem ailemin yaratılış efsanesinin odağındaki kişiydi. Yahudiler için ölümcül derecede tehlikeli bir yere dönüşen Irak'tan çocuklarını apar topar götüren, av köpeği gibi peşinde dolaşan polisi, casusları, liman idaresi memurlarını, dar kafalı bürokratların ellerindeki güçten aldıkları kuvvetle yaptıkları kaprislerini atlatmayı beceren bir kadındı. Regina, önceden tahmin edilmesi imkânsız olan kayıpları göze alarak çocuklarının yeni bir hayat kurmalarını sağlayan kişiydi. 1958 de İngiltere'ye yerleşinceye kadar onları güvenli bir limandan bir diğerine taşımıştı. Daha farklı şartlar altında, başkaları sinerken Regina yine suskun kitlelerin içinden sıyrılıp öne çıkar mıydı, bunu kestirmek. Şimdi geriye dönüp baktığımda, Regina'nın bütün hayatının daha başlarken bile sanki onu bu büyük an için hazırladığını görüyorum.

Bugünkü Batılı özgürlüğümü büyükannemin yürekliliğine borçlu olduğumun bilincindeyim. Ancak her gün karşılaştığımız bireysel cesaret eylemlerinin yanında, Regina'nın cesaret öyküsü tarihteki büyük hareketler ve küçük çaplı bir hayatın tekdüze görevleri arasında kaybolmuş gibiydi.

Keşke Regina hayattayken ona Bağdat'taki yaşamı hakkında daha çok soru sorabilseydim; o zaman bunları merak edecek yaşta olmama karşın iki kültür arasında sıkışıp kaldığım için, büyükannemin yaşadığım İngiliz çağının bir kahramanı olması benim için çok daha önemliydi. Artık varolmayan bir dünyanın ahlaki âdetlerine uymam için korkunç bir baskı altındaydım; benden üniversiteden feragat etmem, evlenmem ve babamın perakende elbise işini devralmam bekleniyordu. Bütün bunlar bugün bana gerçek değilmiş gibi gelse de, ailem ben daha on

altı yaşımdayken benim için uygun koca adaylarını düşünmeye başlamıştı bile. Bazen annem ve babamı mutfak masasında kafa kafaya vermiş fısıldaşırken bulurdum: Hangi aday daha zengin, kim daha akıllı veya hangisi iyi bir Bağdatlı aileden geliyor tarzındaki yararsız spekülasyonlarına bir anlam katmaya çalışırlar, düğünlerde ve on üç yaş törenlerinde yanımda oturan genç hakkında bilgi edinmek, neler konuştuğumuzu öğrenmek isterlerdi. Annem eğer yeterince tatmin olmuşsa, mutluluktan otomobil farları gibi parlayan gözleriyle başlardı ihtimaller üzerinde akıl yürütmeye. Fakat içgüdülerim bana önümde aşılması gereken uzun bir yolumun olduğunu söylüyordu.

Yıllar sonra bile ebeveynimin bana kuvvetle empoze etmeye çalıştığı "Iraklı olmak"la aslında neyi kastettiklerinden emin değilim. Iraklı olmak, İngiltere'de çoğunlukla yasal bir ifade olmayan soyut vatandaşlık gibi bir şeydi. Iraklı olmanın tek geçerli ve kıymetli olduğu yer ise Iraklıların evleriydi. Benim büyüdüğüm yıllarda bu evler, sürgünde yaşayan insanların bir araya gelerek ve asimilasyon karşısında kendilerini nasıl koruyacaklarını tayin ettikleri komşuluk alanlarına dönüşmüştü.

Bütün Iraklı evler İran halıları, altın yaldızdan çerçeveli aynaları, renkli cam ve porselen süs eşyaları, kadife kaplı büyük kanepeleriyle birbirine benzerdi. Avizelerin yumuşak ışığıyla aydınlanan köşelerde kristal şamdanlar dururdu. Annem ve babam o günlerde Londra'da yaşayan Irak Yahudilerinin verdiği partilere gittiği için doğal olarak ben de onlarla birlikte giderdim. Yaşlıca olanlar yanaklarımı sıkıp "*Maşallah*, ne kadar da büyümüş" derken, maşallahın son hecesini *aaahhh* diye uzatır ve anneme kadeh kaldırırlarken eklerlerdi: "*Befraha*!"- Düğünün şerefine! Annemin yüzü de mutluluk ve gururla parlardı.

Regina da böyle partilere katılırdı ama kollarını kavuşturup bir köşede sessizce oturmayı yeğlerdi. Büyükannem galiba eğlenceye katılmak yerine gözlemlemeyi seçmişti. Düşüncelere

daldığında neler düşünürdü acaba; geçip giden gençliğini mi, ölen kocasıyla yaşadığı hayatı mı, böyle partiler düzenlediği zengin Bağdatlı geçmişini mi? Yoksa kendi devrinin artık kapandığının bilincinde olarak yemek pişirmek, eğlenceler tertip etmek, çöpçatanlık yapmak gibi şeylerin zahmet ve sorumluluğunu memnuniyetle yeni nesle bırakma zamanının geldiğini mi?

1905 de doğan Regina, hayatını 20. yüzyılın büyük bir bölümünde geçirdi. Genç bir kızken İngilizlerin Türklere ait olan toprakları işgal ederek Bağdat'a girdiklerini gördü. Evli bir kadın olduğunda ülkesinin Arap milliyetçiliği tarafından sarsıldığını, hemen arkasından kralın öldürüldüğünü, devrim ve Baas'çılığın yol açtığı olumsuz sonuçları yaşadı. Kalküta'daki sürgünden döndükten sonra anavatanında neler yaşandığını sık sık öğrenmek ister ve oraya bir gün dönüp dönmeyeceğini merak ederdi ama ne yazık ki bu dönüş hiçbir zaman gerçekleşmedi.

Regina, Saddam Hüseyin'in düşüşünü görecek kadar yaşamadı ama 1991 yılındaki Çöl Fırtınası harekâtını televizyondan izleyebildi. Acı ve nostalji, yabancılaşma ve onaylama gibi çelişkili duyguların çalkantısını içinde yaşıyor, özellikle kamera Bağdat'ı ve bombalanmak üzere olan banliyöleri gösterince içindeki düğümü çözemiyordu. Bu harekâtla, Regina'nın Bağdat'ın nehrini, sokaklarını, bahçe ve meydanlarını son kez gördüğü gün arasında tam kırk yıl geçmişti.

Anneannem 1992 yılında doğal nedenlerden ötürü öldü. Yaşamı gerçek bir kahramanlık eylemiydi, fakat hayatı eski korkularına yenilmiş olarak terk etti. Son yıllarını Kuzey İngiltere'deki bir bakım evinde Parkinson hastalığıyla savaşarak geçirirken, geceleri sürekli kâbus görmekteydi. Bu karabasanlarında, ona bakan doktor ve hemşireler onu öldürmek maksadıyla ellerindeki şıringalarla yaklaşan Nazilere dönüşüyordu. Bu Nazi hayaletlerinin gördüğü yüzlerce filmden zihninde kalması muhtemel olan figürler mi, yoksa belleğindeki Arap milliyetçileri-

nin sonradan Alman'a dönüşmüş olan şekilleri mi olduğunu hiç bilemedim. Her iki halde de, son günlerini içindeki şeytanlarla savaşarak geçirmiş olmalıydı.

1964 yılında Regina'nın hayatına ilk kez girdiğimde her şey çok farklıydı. İçindeki şeytanlar çok iyi gizlenmişti ve büyükannem yeteneğinin ışınlarını etrafa yaymaktaydı. Şimdi "curry" lokantaları ve elden düşme araba satan dükkânlarıyla büyük ölçüde Asyalı bir karaktere sahip olan, Londra'nın batı ucundaki Hounslow'da yaşıyordu. Taş binaların doldurduğu bu banliyö o zamanlar annemin düzgün insanlar olarak nitelemediği beyaz işçi sınıfının ikâmet ettiği bir yerdi. Regina'nın Heathrow havaalanını Londra'nın merkezine bağlayan ana arter olan Büyük Batı Caddesi üzerinde iki katlı, kırmızı tuğlalı bir evi vardı. İnip kalkan uçaklar nedeniyle yoğun bir trafiği olan bu caddede yaşamak zorundaydı Regina. 1920'lerde inşa edilen bu ev, cumbaları ve yalancı mermerden cephesiyle devrin klasik yapılarındandı ve uzun, dar bir bahçesi vardı. Regina arkadaki bahçede ravent ve ahududu yetiştirirdi.

Regina bu evi bir yuvaya dönüştürmek için çok uğraştı. Kızları Berta ve Marsel evin ahşap kısımlarını beyaza boyadılar; Regina pencerelere perde dikmek için gece geç vakitlere kadar Singer marka ayaklı dikiş makinesinin başında oturdu. Ölen kocasının yeğeni Albert'in tavsiyesi üzerine bütün evi müzayedeci Phillips'den aldığı ağır meşeden döküntü mobilyalarla döşeyerek işi bitirdi. Diğer işlerde olduğu gibi ev işlerinde de bir dinamo gibi çalışan Regina'nın içinde baklava yaptığı büyük ve eski bir tepsiden, Türk kahvesi pişirdiği cezvelerden ve birkaç güzel halıdan başka Bağdat'taki yaşamına ait hiçbir şeyi kalmamıştı ama etrafına yaydığı enerji ve ışıkla bu gerçeği gizlemeyi her zaman başardı.

Eve biraz daha fazla para getirmek için ana cadde üzerinde duvar kâğıdı satan bir mağaza olan Crowns'da yarım günlük bir işe girdi. Burada kedi ve pudra kokan, emeklilik yaşını çoktan geçmiş İngiliz kadınlarıyla birlikte çalışıyordu. Dükkânın fazla müşterisi olduğunu hatırlamıyorum, fakat kapı açılınca çalan çıngırağı, büyükannemin Crowns'un sunduğu en iyi kâğıtların rulolarını her zaman açmaya hazır olarak arkasında durduğu uzun ahşap tezgâhı ve metal metreyi gözümde canlandırabiliyorum.

Annemin çok ender olarak beni Regina'yı ziyaret etmek için Crowns'a götürdüğü nadir zamanlarda büyükannem çok telaşlanırdı. Beni tezgâhın üstüne çıkartır; renkli, çiçekli ve çizgili kâğıt rulolarına dokunmama izin verirdi. Sanki panayırda kazandığı bir nesneymişim gibi beni diğer tezgâhtarlara gösterir, bana çikolata verirdi. O kadınlara kuşkuyla baktığımı anımsıyorum; onların Regina'nın aile çevresinin dışında daha iyi bir hayat yaşadığını işaretlerle birbirlerine anlattıklarını düşünürdüm. Fakat endişelenmem yersizdi, çünkü büyükannem onların bütün şakalarını anlıyormuş gibi gülüp sohbetlerine katılırken, boyalı kabarık saçları ve küf kokan kazaklarıyla bu kadınlar bana olduğu kadar ona da yabancıydılar ve hiçbir zaman Regina'nın dostu olmadılar. Annemin ve Regina'nın arkadaş çevresi sadece Irak göçmenlerinin oluşturduğu kapalı bir halkadan ibaretti.

Regina'nın arkadaşlarının çoğu Londra'nın batı ucunda dar bir çember içinde yaşayan ve kendisi gibi dul olan kadınlardı. Toba Kensington'da, Fahima Hammersmith'de oturuyordu ve Cheam'de yaşamaya cüret etmiş olan da Naima'ydı. Aşağı yukarı hepsi aynı yaşta olan bu kadınların İngiltere'deki hava şartlarına meydan okuyan canlı saçları vardı; tırnakları bir manikürcünün elinden çıkmış gibi her zaman bakımlı ve cilalıydı. Ağır makyaj yaparlar ve içtikleri mentollü sigaranın kokusu pahalı parfümlerine karışırdı. Gösterişli takılara meraklı oldukları gibi bazen de altın mücevherler takarlardı.

Regina arkadaşları kadar gösterişli bir kadın değildi ama onlarla Arapça konuşurken ve Bağdat'ta geçirdikleri eski günleri anımsarken tekrar kendisi olurdu. Bütün bir öğleden sonrasını bademli hamur tatlıları yiyerek geçirip moda hakkında sohbet ederken dedikodu yapmaktan da geri kalmazlardı. Kim boşanmış, kim iflas etmiş veya kim eşini aldatmış – cemaatte yaşanan skandal boyutundaki tüm olayları konuşmaktan ve dinlemekten kızaran kulaklarıyla bu gibi hadiselerde göçmenliğin payının büyük olduğu kanısına varırlardı. Artık dedikodudan yorgun düştüklerinde konu Baas partisinin önlenemez yükselişine gelirdi. Parti aslında sosyalizm ve Arap Birliği için çalışmasına rağmen, yöneticilerinin Yahudi karşıtı olması, cemaatin Bağdat'a geri dönmesini daha da imkânsızlaştırmıştı.

Nostalji ve samimiyete doyduğu bu toplantıların sonunda İngiliz tarzındaki hayatın hiçbir unsurunun asla etkili olamayacağı bir biçimde Regina kendisine dönüyordu. Son börek lokmasını ağzına atıp yapanın ellerine sağlık dedikten sonra, içi müflonlu botlarının fermuarını çeker, kırmızı yün paltosunu giyer ve Hounslow'a giden metroya binmek üzere yola koyulurdu. Regina İngiltere'de geçirdiği onlarca yıla rağmen bu ülkenin soğuğuna bir türlü alışamamıştı.

O günlerde Regina'yı sokakta görmüş olsaydınız, oturduğu semtin diğer kadınları gibi elinden gelenin en iyisini yapmak isteyen, hevesli, kabiliyetli ve toplumla kaynaşmak isteyen bu minyon kadının geçmişte ne kadar çok eziyet çektiğine inanamazdınız. Sıradan insanların pek çoğu gibi o da zahmetli yükünü kimseye belli etmeden taşımıştı. İngiltere'ye ayak bastığı 1958 yılı Noeli'nin ertesi günü daha evvelki hayatının kimsenin ilgisini çekmeyeceğinin bilincindeydi. O tatil günü bu dünyada sahip olduğu şeyleri taşıyan yarım düzine bavuldan başka yanında iki kız ve bir erkek çocuk getirmişti İngiltere'ye ve bu ülkenin meşhur soğuğundan korumak için onları yün atkılara sarmış, başlarına da birer bere giydirmişti.

İngiltere'ye geldikleri zaman karşılaştıkları maddi zorlukları fazla vurgulamamak gibi bir eğilimi vardı annemin. Soğuk, karanlık ve berbat bir barınaktan bir diğerine taşınmak, evlerde konfor namına bir şeyin olmaması ve iş aramak zorunda olmak gibi konuları fazla gündeme getirmezdi. Bu gerçeklerle bir şekilde başa çıkmak mümkündü ama onu bugün bile üzen şey ailenin hemen her yerde karşılaştığı kayıtsızlık, ciddiyetten uzak bir aldırmazlık ve önemsenmemekti. İlk oturdukları evin sahibi olan kadın annem üzerinde silinmez izler bırakmıştı. Şofbeni yakmak için istedikleri birkaç kibrit çöpünü onlardan esirgeyen, İngiltere hakkında sordukları masum sorular karşısında gözlerini devire devire bakan ve onları küçümseyen bu kadın eve girip çıkarken halılarını eskittiklerini söyleyip onlara homurdanmaktan geri kalmıyordu.

Ev sahibi kadın odasını görmek için gelen Regina'nın soluk tenine, koyu renk gözlerine ve saçlarına bakarak onu baştan ayağa süzmüş ve sormuştu: "Demek Bağdatlısın?" Büyükannem Bağdat'tan niye kaçtıklarını uzun uzadıya anlatmaya çalışırken, kadın sivri tırnaklarını gözden geçirmeye ve saçını kabartmaya başlamıştı. Banka müdürü, sütçü, bakkal ve hemen hemen tüm komşuları Regina'ya aynı soruyu sordukları için, anneannem bu sorunun bir sohbeti başlatması beklenen giriş cümlesi olmaktan çok, "aa, evet, çok enteresan, eminim öyledir" tarzında, konuşmayı süratle bitirmeye yarayan bir prelüd olduğunu anlamıştı. Zaten başka bir soru da sorulmuyordu kendisine. Bu deneyimden sonra Regina anılarını sadece sevdikleriyle ve onu sevenlerle paylaşmayı tercih etti.

Çocukken büyükannemin yalnızca görünen kişiliğini bilirdim. O benim için somut şimdiyle bulanık geçmiş arasında bir tür siper gibiydi. Önce o vardı, sonra annem, sonra da ben. Fakat tarihi Regina'dan öteye götürmek istediğim zaman, işte orada tam bir boşluk buluyordu. Büyükannem bazen annesi Saliha'nın

bir resmini ortaya çıkartır ve hepimizin aynı zincirin halkaları olduğumuza işaret ederdi, ama ben başörtüsüne bürünmüş bu sıska ve yaşlı kadınla aramda hiçbir bağ kuramazdım. O, bana yabancı olan Bağdat hayatına aitti, biz ise Londralıydık. Büyükannemin bir son değil de bir başlangıç noktası olduğunu kabul edebilmek için, o kesin yere varmak amacıyla kat edilmesi gereken yolun ne kadar zorlu ve uzun olduğunu takdir etmem yıllarımı aldı.

Doğal olarak aile fotoğraflarından elimde fazla yok artık. Fotoğrafların her biri erişilmesi imkânsız olsa da, net olarak görebildiğim mazinin somut tanıkları; Regina'yla kocasının, erkek kardeşlerinin, annesinin, babasının ve arkadaşlarının resimleri bunlar. Aile albümüm, sanki Adem ile Havva'nın cennetten kovulmadan önce yaşadıkları gibi, mutlu ve müreffeh bir hayat sürmüş olan Bağdat Yahudilerinin yaşamının sessiz delilleriyle dolu.

Bağdatlı mirasımın beni tam olarak ne zaman kendisine çektiğini ve dolayısıyla kendimi bir Iraklı gibi hissetmeye başladığımı söylemek zor; fakat bunu tetikleyen bir sürü an olduğunu biliyorum. Bunlardan en önemlisi Regina'nın ölümüydü, onunla birlikte anlattığı hikâyelerinin de öldüğünü düşünmek ürkütücüydü. Çok kültürlülük politikası ve onun dayattığı bireysellik, arkadan gelen 11 Eylül'den sonra jeopolitik ufkun değişmesi de bendeki bu duyguyu pekiştiren diğer unsurlar oldu. Şimdi düşünüyorum da, geçmişte annemin bana aktarmak istediği kültürel değerlerimizi reddettiğim zamanlar olsa da, bazen geri dönerek guruba katıldığım anlar da olmuştur.

Annemin benim için arzuladığı bir hayatı hiçbir zaman benimsememe rağmen, son yıllarda Iraklı bir Yahudi ile karşılaştığımda yanından uzaklaşmak isteğini artık duymuyordum. İkinci kuşak göçmenlerle aramızda mevcut bulunan ve konuşulmayan aile bağlarına şimdi ayak uydurmaya çalışıyorum. Ellerimi ateşin karşısında ısıtmak ister gibi, bir süre daha oya-

lanmak istiyorum. Arapça öğrenmeye, Irak yemeklerinin tariflerini biriktirmeye, geçmişten gelen sesleri toplamaya başladım. Ve öğrendim ki, sürgün üstesinden gelinecek bir şey değildir, o sadece katlanılacak bir şeydir.

İşte böylece tekrar tekrar Regina'ya, onunla olan anılarıma, bana anlattığı hikâyelere ve aile albümüne geri dönüyorum.

Fotoğraflardan özellikle bir tanesi aklımdan hiç çıkmıyor. Bu, büyükannem ve büyükbabamın yeni evliyken çektirdikleri bir fotoğraf. Büyükbabamın kız kardeşi ve kocası da yanlarında, fonda ise karanlık ve geniş Dicle sessiz sessiz akmakta. Resim siyah beyaz ama ben ondaki renkleri hayal edebiliyorum; taşlar sarı, yüzler ve elbiseler koyu tonlarda, çamurlu Dicle ise gri-yeşil. Büyükbabam Elazar, Avrupai bir kostüm giymiş, başında da fesi var. Ufak tefek Regina dimdik, biraz otoriter görünüşlü ve İslami örtünmenin gereği olarak o zaman Yahudiler tarafından da giyilen geleneksel siyah *abayi* giymiş. Büyükbabamın Hindistan ve Afrika'dan ithal ettiği çay kahveden, Doğu'nun halı ve derilerini Londra'ya ihracından elde ettiği kazançla zengin bir tüccar ailesi olarak iyi bir hayat yaşadıkları günlere ait bir fotoğraf bu.

Ne zaman bu resme baksam, kendimi Regina'nın yüz hatlarını incelerken bulurum. Kaderi bir şekilde yüzünde yazılı mıydı; kısa bir süre sonra onu savuracak hayatla başa çıkabilecek miydi? Başörtüsünün altından tek tutam saçı bile görünmüyor, yüzü sır vermiyor ve kameraya bakarken gülümsememiş. Keşke ona deneyimlerini sormuş olsaydım, belki o zaman şimdi aradığım geçmişe kavuşmuş olurdum.

Fakat bu resim sessiz bir sitem gibi benim Regina'nın hayatıyla çok uzun bir süre asla fazla ilgilenmediğim gerçeğini yüzüme vurmaya devam ediyor.

İki

BAĞDAT

Büyükannemin yaşadığı Bağdat için güzel bir şehir denemezdi. Halife Mansur tarafından kurulan, daire biçimindeki kuleli surların çevrelediği, dövme demirden kapıları, altın kaplamalı camileri ve masal bahçeleriyle sekizinci yüzyılın gerçek bir harikası olan şehirden geriye pek fazla şey kalmamıştı. Geriye kalan tek şey Sasaniler devrinden kalan ve "Allah'ın hediyesi" anlamına gelen ismiydi.

Mansur'dan sonraki Abbasi halifeleri tarafından yaptırılan ünlü medreseler ve gözlem evleri çoktan toza karışmıştı, bir zamanlar muhteşem olan sarayları harabeye dönmüştü. Bağdatlılar hâlâ bütün kazandığı zaferlerle Arap dünyasında Şarlman'a benzetilen Harun el-Reşid'in şanlı hükümdarlık günlerini anlatırlar. Daha sonra Türklerin egemenliğine geçen Bağdat, İmparatorluğun uzak bir eyâleti olduğu için biraz ihmal edilmişti ve 20. yüzyılın başında kanunsuzluğun, suçun, yozlaşmanın hüküm sürdüğü bir şehir görünümündeydi.

Bağdat mitosunun cazibesine kapılıp gelen seyyahlar gördükleri karşısında büyük hayal kırıklığı yaşıyorlardı. Yalnız parlak kubbeleri, yeşil hurma ve portakal bahçelerine uzaktan bakıldığında eski büyüsünü koruyan şehrin güzelliğini gaz lam-

balarının ay ışığı gibi Dicle üzerine vurduğu alacakaranlık saatlerde, nehrin hafif çırpıntısından başka her şeyin sustuğu zaman fark etmek mümkündü. Bu akşam vaktinde Bağdat, ona kur yapanlara vaatlerde bulunan, fakat yüzündeki kötü izleri asla göstermek istemeyen peçeli bir fahişeye benzerdi. Fakat günün diğer saatlerinde onun yüzündeki kırışıklıkları ve yara izlerini görebilirdiniz.

Bağdat'ta görülmeye değer bir avuç güzelliğin muhteşem olanlarından biri mutasavvıf ve hoca Abdülkadir Geylani'nin türbesidir. Her yıl çeşmelerinde yıkanan ve kemerlerinin altında İslam'ın dünyadaki durumu hakkında birbirlerine bilgi aktaran her milletten binlerce Müslümanın ziyaret ettiği bu türbe; geniş, dikdörtgen ve duvarlarla çevrili bir kompleksin içinde bulunuyor. Ortaçağdan kalan "Uğur" ve "el-Vestani" kapıları da muhteşem sekizgen kuleleri ve kubbeli iç odalarıyla gelen turistlere şehrin saygın mazisi hakkında fikir vermekte. Abbasiler döneminden kalan diğer eserler ise ancak bir elin parmaklarıyla sayılacak kadar. El-Gazl çarşısının yakınında, uzun bir kilise mumuna benzeyen güzel bir minaresi ve çam kozalağına benzeyen oyma taştan kubbesi olan 1236 yılında yapılan muhteşem güzellikteki Zumerad Hatun türbesi bunlardan biri.

Bu gösterişli mücevherler çıkartıldığında Bağdat size yorgun ve yıpranmış yüzünü gösterecektir. Bazen ahşap bir kapıda eskiden kalmış demir çivileri görürsünüz ya da gözünüze İranlı ustaların yaptığı parlak mavi çiniler ilişir. Oysa şehrin belli başlı binalarının, hamamların, kışlaların, camilerin ve sarayların geçmişte çok daha güzel günler gördüğü kesin. Genel olarak Bağdat, toprak rengindeki bir veya iki katlı evlerin insanın gözünü uyuşturan bulanıklığına sahip. Çoğunda hiç pencere bulunmayan ve mağaraya benzeyen bu kerpiç evler ilk sağanakla birlikte tekrar toprağa dönüşecekmiş gibiler.

Bağdat'ın şimdi bir harabeye dönüşen tarihi surlarını 19. asırın çalışkan valilerinden Mithat Paşa yıktırıp yerine ağaçlıklı geniş bulvarlar inşa etmek istedi. Fakat bu bulvarlar bir türlü yapılamadı ve anlaşılan molozlarını kaldırmak da kimsenin aklına gelmedi. Caddeler hem çok kalabalık hem de çok pisti. Sıtma, dizanteri, tifo, kolera, çiçek ve daha birçok ölümcül hastalık için bu pislik bir cennet gibiydi. İçme suyu, kanalizasyon, elektrik ve sokak temizliği gibi hizmetler ya hiç yoktu ya da çok yetersizdi. Bu nedenlerle Bağdat'a "bin bir kokunun kenti" adı yakıştırılmıştı. Bu pisliğe çölden at sırtında gelen ve çarşı esnafını düzenli olarak yağmalayan bedevileri de eklersek, şehirde sürekli bir gerginlik yaşanıyordu. Bu kaos ortamı, uygarlığa doğru zaten gönülsüzce yol alan şehri pusuya düşürmekle tehdit ediyordu.

Türk yetkililer kanunları uygulamak ve bir düzen kurmak için teşebbüste bulundukları zaman, şartlar biraz düzelmeye başlamıştı. Ancak Bağdat vilayeti İstanbul'daki İmparatorluk gücünden çok uzak olduğu için, şehrin ne zenginliği ne de burada dönen entrikalar fazla bir önem arz ediyor, kolluk güçlerindeki boşluğun hesabı sorulmuyordu. Bundan başka, şehrin geliştirilmesi için gönderilen paralar valilerin ve onun siyasi müttefiklerinin ipek keselerine akıyordu.

Bütün bu pislik ve hastalıkların ötesinde; dilencilere, haydutlara, kentsel konforun yokluğuna ve kontrol altına alınamayan suçlara rağmen Bağdat caddeleri her ırktan ve her dinden insanlarla dolup taşıyordu: seyyar satıcılar, tüccarlar, *efendiler*, üç kâğıtçılar, seyyar satıcılar, hırdavatçılar, mum imalatçıları, bakırcılar, sepetçiler, tefeciler, balıkçılar, baharatçılar, dericiler ve arazi sahipleri çarşı, kapalı çarşı ve hanlar arasında mekik dokuyorlardı. Havada spekülasyonun ağırlığı vardı. Verimli Mezopotamya toprağında Bağdat, ticaret hayatındaki güzelliğiyle diğer kentlerin arasından sivrilmişti ve ticarette en mükemmel olanlar da Yahudilerdi.

Regina'nın doğumundan bir yıl önce, 1904'te Bağdat'taki bir konsolos vekili raporunda o yıl şehirdeki Yahudi nüfusunu kırk bin, yani neredeyse kentin nüfusunun üçte biri olarak bildirmişti. Ayrıca, Yahudilerin en kalabalık, en zengin ve en çalışkan etnik azınlık olduğunu da raporuna eklemişti. Bundan altı yıl sonra kendisi de bir Yahudi olan H.D. Shohet tarafından İngiliz Konsolosluğu için hazırlanan bir raporda Yahudi nüfusu 50.000 olarak tahmin edilmişti. Shohet yükselmekte olan cemaatin içinde yaşayan bir gözlemci olarak şöyle yazıyordu: "Yahudiler genel ticareti ellerine geçirmiştir. Onlarla ne Müslümanlar ne de Hıristiyanlar rekabet edebilir. Bazı önde gelen Müslüman tüccarlar da bütün servetlerini yıllardır yanlarında çalıştırdıkları yetenekli ve çalışkan Yahudi memurlara borçludur. Yahudi memurlar çalıştıkları Müslüman şirketlerinde yönetici konumundalar."

Shohet'in kanaatine göre Yahudi ticaretindeki başlıca kalem Manchester kumaşlarıydı. Yerel tüccarlar bu malları Manchester'den ithal edip İran'a ihraç etmek suretiyle büyük servet biriktirmiş, bu sayede Manchester, Londra, Kirmanşah ve Hemedan'da ticarethaneler açmışlardı. Zaten 19. asrın ortalarından itibaren Mezopotamya dışında Bombay, Kalküta, Burma'nın eski başkenti olan Rangun, Hong Kong, Şanghay ve Japonya'da iş yapan Bağdat Yahudisi gruplar vardı. Hindistan'ın en büyük şehir merkezlerinde muazzam bir tekstil imparatorluğu Sassun ve Şanghay'daki en büyük finans merkezini kuran Kaduri hanedanları işte bu uydu şirketlerden doğmuştu.

Britanya Doğu Hindistan Kumpanyası tekelinin sona ermesi, Basra limanının büyümesi ve 1869 da Süveyş Kanalı'nın açılması gibi faktörler Bağdat'taki Yahudi tüccarların yükselmesine yardımcı oldu. Muazzam bir hızda büyüyen ticaret, 19. yüzyılın sonuna kadar Dicle ve Fırat vadisinden Hindistan, Avrupa ve Uzakdoğu'ya yapılan uzun mesafeli ticaret, aile fertlerine

ve memleket dışındaki güvenilir din kardeşlerine kredi açmaya hevesli olan Yahudi bankerler tarafından finanse edilmişti. Potansiyel kâr vaat eden yeni pazarlara girmeye her zaman hazır olan Yahudi tüccarlar bu büyük çaplı ticarete öncülük ettiler.

Shohet'in raporunda belirttiği gibi, 1910 yılına kadar Yahudiler Bağdat'ın ticari ve mali işlerini rahatlıkla idare ediyorlardı. Bundan sonra sabırsızlıkla beklenen gelişme Bağdat'ın büyük bir ticaret şehri olarak sivrilmesiydi. Bu gelişmeyi hızlandıracak olan da Sir William Willcocks'un yeni sulama sisteminin ve Suriye çölünü geçecek olan demiryolunun inşa edilmesiydi. Willcocks 1902'de tamamlanan Assuan barajının İngiliz mühendisiydi. Shohet şöyle yazıyor: "Bağdat'ın kısa zaman içinde önemli bir ticaret ve yerleşim merkezi olacağına inanıyorlar; o zaman yeni atılımlar yapabilecekler." Modern çağın eşiğinde kendilerine güvenen Yahudiler Mezopotamya'daki uzun tarihlerinin akışında daha önce hiç sezmedikleri kadar muhteşem bir geleceği iple çekiyorlardı.

Regina'nın babası Ezra Sehayek, Müslüman dostlarına şöyle derdi: "Yahudiler, Sünniler, Şiiler, Kürtler, Türkmenler, Asuriler, Ermeniler ve Yezidiler bu şehirde eşit haklara sahiptir" ve arkadan ilave ederdi: "ama her milletten daha önce burada Yahudiler vardı." Yahudiler Mezopotamya'nın yerli halkıydı ve Yahudiliği kuran İbrahim, Kalde'nin Ur kentindendi. Ezekiel, Ezra ve Daniel Babil'de yaşamıştı. Talmud'u yazıya geçirenler Babilli bilginler ve yazıcılardı. Kral Davut'un soyu ortaçağa kadar Mezopotamya'da yaşamıştı. Ezra'nın arkadaşları bütün bunları bilmelerine rağmen şöyle takılırlardı ona: "Ya ya, siz Yahudilerin Mezopotamya üzerinde hak iddia ettiğinizi ve burasını Yahudilerin masallardaki anavatanı yapmak istediğinizi biliyoruz."

Araplar ve Siyonistler arasındaki çatışmanın üzerinden neredeyse bir asır geçtikten sonra, Ortadoğu üzerinde doğrudan bir deneyimi olmayanlar büyükbabam gibi Yahudilerin Müslüman toplumu ve kültüründe hayati bir rol oynadıklarını anlayamaz. O günlerde Arap Yahudilerinin Arap dünyasının geri kalanıyla barış içinde yaşadığını, Yahudi ve Müslümanların çoğunlukla iyi dost ve komşu olduklarını tahayyül bile edemezler. Onlar birlikte iş yaptılar, çocuklarını aynı okullara gönderdiler, zor günlerde birbirlerine yardım ettiler, aynı dili ve kültürü paylaştılar. Yemen ve Cerbe'deki Arap-Yahudi cemaatleri yazı dili olarak İbraniceyi kullanır ve Kuzey Afrika ile Mısır'daki pek çok Yahudi resmi dilleri olarak Fransızcayı kabul ederken, Irak Yahudileri evde Arapçanın Bağdatlı-Yahudi şivesini konuşur ve kültür dili olarak da standart Arapçayı kullanırlardı.

Yahudiler 19. yüzyılın sonuna kadar Bağdat toplumuna o kadar entegre olmuşlardı ki, aynı yemeği yiyip aynı giysiyi giyiyor ve Müslümanlarla aynı yerel âdetleri uyguluyorlardı; onları Müslümanlardan ayıran tek husus türban yerine kırmızı fes takmalarıydı.

Bütün bunlar topluluklar arasında imtiyaza dayalı bir düzen olmadığını göstermez elbette. Bağdat toplumu dini ve etnik olarak katmanlara ayrılmıştı; bu kümenin en üst katmanını Sünniler teşkil ediyor, bütün yerel hükümet bürolarında görev alıyor ve sanki halifenin temsilcisiymiş gibi davranıyorlardı. Üst düzeydeki pek çok Sünni İstanbul'da eğitim almıştı, Türkçe konuşuyor ve Türkiye'ye sadakat gösteriyorlardı. Arap milliyetçiliği henüz kıpırdanmaya başlamamıştı. Osmanlılar onları nasıl idare ediyorsa, onlar da idarecilik görevlerini öyle yapıyordu. Sünni idarecilerin kendi yakınlarını kayırdıkları söylenirdi.

Çoğunluğu oluşturan Şiiler toplum hayatında politikanın dışında kaldıkları için, güç ve nüfuz kazanmak amacıyla ticaret yaparak Yahudilerle rekabet ediyorlardı. Fakat Şii tüccarlar şe-

hir ticaretinde hiçbir zaman hak ettikleri payı alamadılar, çünkü Yahudi rakiplerinin okulda öğrendikleri Fransızca ve İngilizceyi bilmedikleri için denizaşırı iş bağlantıları kuramıyorlardı. Şiileri en çok yaralayan husus, şehirdeki iş hayatının Müslümanların tatil günü olan cuma değil de cumartesi günü durmasıydı. Dükkânların kapalı ve caddelerin sessiz olduğu o gün Ezra gözlerinde yaramaz bir çocuğun muzipliğiyle karısı Saliha'ya şöyle demiş olmalıydı: "Bak, bütün şehir nasıl da Yahudi Şabbatını seyrediyor." Bağdat'taki azınlık grupları içinde Kürtler iyi temsil edilmiyordu, onlar nüfuzlarını daha çok Musul'da göstermeyi tercih ediyordu. Hıristiyanlar ve Yezidilerin sayısıysa genellikle çok azdı.

Yahudilerin bu şekilde çok güçlü bir pozisyonda olduklarını söylemek mümkünse de, ticaretteki üstün yeteneklerine ve girişimciliklerine, Ezra'nın da eşitlikçi düşüncesine rağmen, Yahudiler bu şehirde ikinci sınıf vatandaş olarak kaldılar. Müslüman kanunlarına göre onlar *zimmi* denilen, korunan bir azınlıktı, zimmi'ler ne *dar ül-İslam'a* ne de *dar ül-harb'e* aittiler. Onlar bu ikisinin arasında bir yerde, "bir uzlaşma alanında" bulunuyorlardı, kısacası tolere edilen bir toplumdular. Dinlerinin icaplarını yerine getirmek ve cemaati kendi ihtiyaçlarına göre idare etmek konusunda özgürdüler. Arazi ve kelle vergisi ödedikleri sürece ve eskiden kalma toplumsal kurallara uyarak Müslümanlardan ayrı bir kıyafet giymeyi kabul ettikleri takdirde, Müslüman toplumuna riayet etmek zorunda değillerdi. Pek çok bakımdan bu adil bir anlaşmaydı. Hepsinden daha önemli olan husus ise, zimmi toplulukların askere gitme zorunda olmamalarıydı ki bu, Yahudilerin fevkalade hoşuna gidiyordu, çünkü Müslüman yönetiminin açtığı savaşları cemaat kendi savaşı olarak kabul etmiyordu.

Türklerin *millet* sisteminde zimmi topluluklar resmen tanınırdı. Bu sistem altında kendi cemaatini idare eden Yahudi

otoritesi de bürokrasi ve memuriyette pek çok kademe bulunmasıyla karakterize olan Osmanlı hiyerarşisinin daha basit bir versiyonuna dönüşmüştü. Çok sayıda dini ve din dışı konsey cemaatin ruhani, ahlaki ve maddi refahından sorumluydu; hukuksal konuları halletmek ve cemaatin isteklerini Türk otoriteler nezdinde temsil etmek onların sorumluluğu altındaydı. Hepsinden önemlisi, Yahudi yönetiminin kendi vergilerini toplamak ve toplanan parayı harcamak hakkına sahip olmalarıydı. *Gabelle* diye bilinen ve etten alınan vergi gibi gümrük vergileri vasıtasıyla Yahudiler, hastaneler, okullar ve hayır kurumlarının idaresi için para ayırabiliyor, hahamların parasını ve *koşer* kurallarına uyarak hayvanları kesen kasaplara para ödüyordu.

Ezra Sehayek bu dünyayı anlıyor ve hiç sorgulamıyordu, çünkü hayat ona inanç, aile, sağlık ve talih gibi değer verdiği bütün hususlarda iyi davranmıştı. O bu dünyada işini yürütüyordu. Büyük-büyükbabam yumuşak huylu ve kendisini tanıyan herkesin sevdiği bir kişiydi. Uysal bakışlı gri gözleri ve gür sarkık bıyıkları vardı; yumuşak bir sesle kaçamak cümleler kurarak konuşurdu. Fikirlerini üzerine basa basa söylemek yerine ima etmeyi tercih ederdi. Annemin bana anlattığına göre, Ezra akıllı, okumaya meraklı, dürüst, önyargısı olmayan, hoşgörülü bir insandı. Bütün bu özelliklerinin ötesinde daha önemli ve dünyada pek az kişiye mahzar olan bir niteliği daha vardı: Halinden memnundu ve kendisiyle barışıktı. İçinden gelen bu ışık bir deniz feneri gibi aydınlatıyordu onu.

Ezra Sehayek döviz alım satımı gibi insanı büyük servete kavuşturan bir iş yapmaktaydı, fakat onun hırsı ailesinin rahat bir yaşam sürmesiyle sınırlıydı, daha fazlasını istemiyordu. Hafta sonu gelince evin idaresini Saliha'ya teslim ediyor, sorumluluklardan uzaklaşıp dünyayla karısını baş başa bırakıp kendisini kitaplarına gömüyordu.

Çocukluğumda Regina'nın bana övdüğü, zayıf ve eğri büğrü bir kadın olan büyük-büyükannem Saliha, kocasını, çocuklarını ve evde çalışan hizmetlileri aynı sertlikle idare eden buyurgan ve azimli bir kadındı; ailenin dişi reisiydi. Ne zaman kendi kudretini hissetmek istese, eteğinin altında sakladığı anahtar demetini yoklardı. Çocuklar için tatlı sürprizleri, evdeki ıvır zıvırı sakladığı odaların ve dolapların kilitlerini açmaya yarayan bu anahtar, organizasyona karşı olan tutku ve yeteneğini kendisine ispatlamaya yarıyordu. Huysuz ve kurnaz bir kadın olan Saliha mutluluğunu ve mutsuzluğunu nadiren saklardı. Onunla birlikte bir oda dolusu insanın da ruh hali değişebilirdi. Sessiz bir güç yayılırdı ondan, aslında yaptığı her işte zenginlik içine doğan insanların kendilerine olan güvenini onda da görmek mümkündü. Sadece erkeklerin ortalıkta sigara içmesi yadırganmazken, Saliha herkesin içinde sigara içiyordu.

Annemin anlattığına göre, Saliha bir Yahudi gibi yaşamak ister ve cuma gecesi ritüelinden özellikle hoşlanırdı. Cuma sabahları erkenden kalkıp akşam yemeğini hazırlamaya koyulurdu. İşleri hizmetçilere havale eder ve sofrayı en iyi porselenlerle kurmalarını buyururdu. Tanrı'nın karşısına temiz bir beden ve kalple çıkmak, üzerine sinmiş tozlardan ve yemek kokusundan arınmak için, işi bitince uzun uzun yıkanırdı. Yasemin kokusu sürünür, akşam yemeğinde giymek için dolabında özel bir elbise arardı. Omuzları hizasındaki saçlarına kızıl kahve rengindeki kına patından sürer ve sonra Ezra'nın nişan hediyesi olarak verdiği altın küpelerini takardı.

Pek çok Bağdat Yahudisi gibi Saliha da asırlardan beri değişmeden kalan cemaat ritüellerine ve ay be ay yapılması gereken rutin ev işlerine riayet ederdi. Mart ayında Purim Bayramı zamanında portakal ağaçları çiçek açar, çocuklar topladıkları bu çiçekleri hasır sepetlere doldururdu. Nisanda kum fırtınası (turab) mevsimi başlar, açık havada uyuyanlar sabah uyandıkların-

da üstlerini kaplayan ince bir toz tabakası bulurlardı. Akreplerin evlere dolma mevsimi haziran ve temmuzdu. Ağustos ayında kadınlar ertesi sene için domates salçası ve hurma suyu hazırlarlar, evlerin terasında, yakıcı güneşin altında meyve kuruturlardı. Roş Haşana eylülde ve Sukkoth ekimdeydi. Böylece dini bayramlar ve mevsimsel işlerle günler, aylar geçip gider, tekrar başa dönülürdü.

Hayatın döngüsel ritminde kendisini emniyette hisseden Saliha her şeyi annesinin ve anneannesinin yaptığı şekilde halledebiliyordu. Regina bir şeyi merak etse veya biraz özgür olmak istese "annem ve benim için yeterli olan senin için de yeterli olacaktır," diyordu kızına. Hepsinden önemlisi, nesilden nesile aktarılan bu geleneklerin açık sözlülükle tekrarlanmasında insanları rahatlatan ve tek bir anlamı olan bir şey vardı: Süreklilik.

Süreklilik tanrısının ve onun yüksek ruhban sınıfı olan ritüellerin, yerleşmiş âdetlerin ve zaman testinden geçmiş olan bilgeliğin karşısında her şey secde ederdi. Bir şeyin üstünü kaplayan, eskilerden gelen kabuk ne kadar kalınsa, ona daha fazla saygı gösterilmesi isteniyordu. Değişime kuşkuyla bakılır; yenilikçi, meraklı ve hevesli olmak ile döneklik, her zaman aptallık ve saflıkla aynı kategoriye sokulurdu. Geçmişi muhafaza etmenin geleceği garanti altına almaya giden emin bir yol olduğuna inanmak fevkalade mantıklıydı.

Mamafih, 20. yüzyılın ilk on yılı geride kaldığı zaman cemaat içindeki ilerici ve tutucu gruplar arasında oluşan çatlaklar açılmaya başlamıştı. Bir grup değerlerini daha geniş bir dünya karşısında test etmek isterken, diğeri geleneklere daha sıkı sarılmaktaydı. Musa'nın kanunlarını, yaşayan ve nefes alan tek varlık olarak muhafaza etmek isteyen hahamlar, gerçeği ve denenmiş olanı temsil ediyor, her ruhu Tanrı sevgisi ve korkusuyla etki altına alıyorlardı. İnsanlardan itaat eden, sorgulamaksızın muhafazakâr olan kullar olmalarını istiyorlardı, oysa Yahudi

toplumunu yıllar boyunca dünyadan izole eden nitelikler bunlardı. Eğer hahamların istediği yerine gelmiş olsaydı, Bağdat Yahudileri ebediyete kadar farklı bir grup olarak kalacaklardı.

Fakat cemaatin önde gelen işadamları, kısıtlayıcı yaşam biçimine karşı çıkmaya başlamışlardı. Bunların çoğunun, yaptıkları ticaret nedeniyle Avrupa'yla, Batılı Yahudilerle, modern ve laik eğitimin nimetlerinden yararlanmış olan birçok aydın aileyle münasebetleri vardı. Bu iletişim sayesinde kendilerini geliştirme fikri onlara daha cazip gelmekteydi. Kendileri ve çocukları için dogmatik inançtan fazlasını istiyorlardı ve bunu Yahudi kimliklerini kaybetmeden yapacaklarına inanıyorlardı.

H.D. Shohet 1910'da Britanya Konsolosluğu için raporunu hazırladığı sırada, cemaat içindeki güç dengelerinde zor fark edilen ince bir değişiklik yapılmıştı; Yahudilerin başkanı olacak kişiler arasında din adamı olmayanlara öncelik veriliyordu ve bu yeni başkan, hahambaşı ve dini konseyden daha nüfuzlu olacaktı. Resmi olarak cemaatin önderi hahambaşıydı ve maaşını cemaatin hazinesinden alıyordu. Cemaat ve Türk otoriteler arasında iletişimi sağlayan bir aracı olan hahambaşının tayini Padişah tarafından imzalanan bir *ferman*la onaylanıyordu, fakat Shohet'e göre o sadece bir sözcüydü, Türk İdaresi'nde ve kendi topluluğu üzerinde gerçek bir etkisi yoktu. Shohet'e göre cemaat içinde gerçek güç, tefeci Sion Aboudi, önemli bir hissedar olan Meir Elias, arazi sahibi ve daha sonra Irak senatörü olan Menahem Salah Daniel gibi zengin banker ve tüccarların elindeydi. Acil durumlarda alınacak önlemleri tartışan, vali ve diğer yüksek memurlara önemli konularda temsilciler heyeti kuran ve gönderenler bu kişilerdi. Hahambaşı onların elinde "sadece bir kukla"ydı.

Shohet'in raporu Jön Türklerin hızla güç kazanmalarından, Sultan'ın tahttan indirilmesinden ve Meşrutiyet'in ikinci kez ilan edilmesinden iki yıl sonra yazılmıştı. Yeni anayasa kayırmacılık,

yozlaşma ve elitizmi ortadan kaldırmayı hedefliyordu. Gerçek bir devrimci coşkuyla dolu olan İttihat ve Terakki Partisi, çeşitli Türk eyaletlerindeki geniş memur kitlesini iyileştirmek için hiç vakit kaybetmedi; İmparatorluk içinde reformlar bu suretle yerleşecekti. Bağdat şehrini temizleme ve zararlı kişilerden tasfiye etme süreci için modernleşmek yolunda şevkle çalışacak ilerleme yanlısı valilerin göreve getirilmesi gerekiyordu. Bu yeniliklerin sonucunda Bağdat birkaç yıl içinde yeni çağa ayak uydurma sürecine girmiş oldu.

Bağdat'taki mevcut telgraf sistemine genel bir telefon hizmeti eklendi. Konuşma özgürlüğü sayesinde şehrin genç basınında birbirleriyle rekabet eden Arapça ve Türkçe günlük gazeteler yayınlanmaya başlandı. Bağdat'ın yabancılar için de cazip bir yer olmasıyla birlikte yerli halkta da okur yazarlığı artırma isteği güçlendi, hayatın temposunda genel bir hızlanma görüldü. Parklar ve bir hayvanat bahçesi açıldı. Bağdat'ın karmakarışık patika yollarına yeni asfalt yollar eklendi. Yeni vali Cevat Paşa, ilk otomobili Halep'ten kendisi için getirtti. Bu muhteşem araç Bağdat caddelerinde göründüğü zaman kalabalık halk tarafından alkışlarla karşılandı, yalın ayak çocuklar sevinç ve hayranlık içinde otomobilin arkasından koştular.

İlerici Yahudiler de bu yeni ve cesur dünyada yer almaya can atıyorlardı. 1908 yılından itibaren bunu başarmanın yolu açılmıştı, çünkü meşrutiyet *zimmi* statüsünü kaldırmış ve Bağdat'ın farklı azınlıklarına tam vatandaşlık hakkı tanımıştı. Tarih içinde Yahudiler ilk defa Müslüman emsalleriyle aynı temele yerleşmişti.

Yahudilerin statüsündeki bu harika gelişmeyi göstermek için, 1909 yılında Sason Heskail isimli bir Yahudi'nin İstanbul'daki yeni parlamentoda Bağdat'ı temsil etmek üzere seçilen altı vekilden biri olduğunu söylememiz gerekir. Bu atanma, cemaatin tamamında bir dalgalanmaya yol açtı. Pek çok Yahudi,

özellikle ticari düşünenler, eğitimliler ve aralarında politikaya eğilimi olanlar süratle Türkçe öğrenmek için harekete geçtiler; gençler ileride Osmanlı ordusunda subay olabilmek için Türk askeri okullarına yazıldılar. Tümü, asık suratlı, durmaksızın homurdanan ve koyun postuna bürünen kurtlardan kendilerini sakınmaları için cemaati uğursuz ikazlarla uyaran hahamlara kulak asmayı reddettiler. Hiçbirisi, Irak Yahudilerinin gelecek on yıllarda karşılaşacağı değişimlerin 1908'in hızlı reformlarından daha sert ve ani olacağını bilemezdi.

Regina Sehayek, Ezra ve Saliha'nın ilk çocuğu olarak 1905'te dünyaya geldi. Saliha iki gün sancı çektikten sonra kızını bir gecede doğurdu. Sancılarının arasında kulağına eğilen ebe, ancak bir oğlanın anneye bu kadar acı çektireceğini fısıldamıştı Saliha'ya. Zaten bir erkek çocuk bekleyen anne de bunu duymaktan memnun olmuştu.

Hamileliği boyunca arkadaşları ve ailesi bebeğin anne karnındaki konumunu ve hareketlerini dikkatle izlemişler, "bu bir oğlan" demişlerdi. Saliha'nın kavun ve fıstığa aş ermesini erkek bebeğe ve sıcağa tahammül edememesini de oğlanın sıcağa karşı hassas olmasına yormuşlardı. Bebek güçlü tekmeler atmaya başlayınca, müthiş kuvvetli bir erkek olacağı kehanetinde bulunmuşlardı. Ama sonunda Regina çıkageldi ve hepsini şaşırtarak bütün erkek çocuk ümitlerini boşa çıkardı.

Bağdatlı Yahudi ailelerinin erkek çocuğa olan düşkünlüklerinin derin kültürel kökleri vardır. Erkek çocuk aileyi ve elbette ailenin işini devam ettirecektir. Yaşlandıkları zaman ebeveynine bakacak, gerekirse kardeşlerine de sahip çıkacaktır. Her şeyden önemlisi de, çeyiz istemediği için ailenin servetini alıp götürmeyecektir. Ezra, Regina'nın doğumu üzerine sessizce birkaç damla gözyaşı dökmüşse eğer, ağlayan ne ilk ne de son Iraklı babaydı. Saliha'yı da hissettiği hayal kırıklığı yüzünden suçlamamak gerekir. Başlangıçtaki kaygıları ne olursa olsun, ilk göz ağrısı ço-

cuklar ana-babaları tarafından nasıl çok sevilirse, Ezra ve Saliha da Regina'ya hemen aşırı bir sevgi göstermeye başlamışlardı.

Regina ta başından beri babasına daha yakın olmuştu. Erkek kardeşleri onun düşünceli ve ilgili bir çocuk olduğunu, sorumluluklarından kaytarmadığını, annesinin verdiği görevleri hiç şikâyet etmeden yerine getirdiğini anımsıyorlar. Bütün çocuklar gibi Regina da tatlıya çok düşkündü ama onun bu tatlı sevgisi hayatı boyunca devam etti. Yakınlarda şekerli bir şeyin varlığını hissederse, ağzı sulanmaya başlardı. Bakım evinde yatarken ve elleri Parkinson nedeniyle titrerken bile, arada sırada verilen tatlı veya hamur işini görünce titremesini durdurmak için olağanüstü bir gayret sarf ederdi.

Anneannemin çocukluğu güvenli ve konforlu bir evde geçmişti. Evden dışarıya kuzenleri ve teyzeleri ziyaret etmek için çıkıldığı zaman Regina annesinin eteğinin arkasından dünyayı seyrederdi. Regina'nın çocukluğuna ait anılarından birisi nehirde yaşadığı bir enstantaneydi: Bu tecrübesiyle gündelik duvarlar arkasında geçen her günkü yaşamı o kadar zıttı ki, hatırası hayatı boyunca aklından çıkmadı. Regina nehir kıyısına nasıl ve neden geldiğini veya onu oraya kimin getirdiğini hatırlamıyordu, ancak büyük bir olasılıkla oraya babasıyla gelmişti. Baktığı her yönde Bağdat'ı su yoluyla kuzeyde Musul'a, güneyde Basra'ya bağlayan ve tüm yurttaşların refahı için uzak ve daha büyük dünyaya sefer yapan değişik gemiler gördü: İngiltere yapımı buharlı vapurlar, üçgen yelkenli *dov'lar*, yüksek omurgalı kargo gemileri ve gondola benzeyen *bellum'lar* – Galler'den kömür, Brezilya'dan kahve, Mısır'dan şeker, İran'dan tütün, Hindistan'dan çay ve baharat taşıyan gemiler. Hurma, pirinç, buğday, zamk ve meyankökü de Bağdat'tan gemilerle uzaklara gönderilen mallardı. Hindistan'a Arap atları, İstanbul ve Avrupa'ya deri, Londra'ya yün, Amerika'ya da sosis yapımında kullanılmak üzere hayvanların iç organları ihraç ediliyordu.

Bütün bu trafik arasında karpuz yüklü büyük sallar dalıp çıkarak bir kıyıdan karşı kıyıya tehlike içinde yüzüyor; Lynch Biraderlerin işlettiği yolcu vapurları düdük çalarak ve pat pat sesleri içinde gidip geliyordu. Bunlardan daha ilginç olan da, içi ve dışı kalın bir zift tabakasıyla kaplı, sazdan yapılmış *küfe*lerdi. Bu benzersiz teknelerin her biri iki eşek, altı koyun, bir düzine insan, bir sürü balya ve tomar taşıyabiliyordu. Bu tekneleri uzun kürekler ve sopalarla kullanan adamların ustalığı sayesinde küfeler nehirde güvenle yol alıyordu. Güneydeki bataklıklardan yükledikleri kamışları akıntıya karşı götürürken uzaktan bakanlara tüylerini kabartan bir kuş gibi görünen kamışların çiçeklerini seyretmek çok hoştu.

Nehirde hiç durmadan akan trafiği seyretmek muhteşemdi, özellikle Bağdat manzarasının her yönünü görmek isteyen genç bir çift göz için. Büyükannem bu görüntüyü adeta içmişti. Köprüde durup aşağıdaki seyrederken, suyun sesini, kürekçilerin bağırmasını ve büyük buharlı gemilerin düdük seslerini dinlerken kendisini dünyanın merkezinde hissetmiş olmalıydı.

Üç

YAHUDİLER NARA BENZER

Regina'nın çocukluğunda Bağdatlı Yahudi nüfusun büyük bir kısmı şehrin kuzeyinde adeta masif bir kitleye benzeyen *mahalle*'de yaşıyordu. Eğri büğrü, labirent gibi sokaklarda yapışmış gibi duran bu evlerde oturanların da birbirlerine sımsıkı tutunduğunu söylerdi Saliha. Büyüklü küçüklü evler, sinagoglar, cemaat evleri, okullar ve atölyelerle yan yanaydı. Her evin duvarı komşu duvara bitişikti; Çarşı Caddesi üzerindeki dükkânlar da sırıtan bir ağızdaki çarpık dişler gibi sıkış sıkıştı. Her binanın bir parça gökyüzü görebilmek için komşusunu iteler gibi olduğu mahallede diğer evlerde neler olup bittiğini görmek için çatıdaki terasa çıkmak yeterliydi.

Yahudi mahallesinde biraz nefes almayı ve rahatlamayı sağlayan yeşil alanlar ya da bir park olmadığı gibi, ulaşım için nehir yolunu kullanmak gibi bir kolaylık da yoktu. Yolunuzu kaybetmemek için mahalledeki işaretleri bellemeniz şarttı. Bölge, dışarıdan gelenler için hiç cazip bir yer değildi ama Yahudilerin buradan şikâyetçi oldukları söylenemezdi. Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz keşif uçaklarının çektiği hava fotoğrafların-

da mahallenin sımsıkı bir yumruk gibi içine kapandığını açıkça görmek mümkündü.

Yahudilerin Bağdat'ta böyle bir yaşam biçimini tercih etmelerinden, tüm olumsuz koşullara rağmen etnik ve cemaate bağlı olan kimliklerini korumak istedikleri çok açık. Birbirlerine ne kadar yakın olurlarsa özlerinin de o denli yoğunlaşacağına inanmış olmalılar.

Özlerini korumak doğrultusundaki güdülerini Yahudiler evlenirken de gösteriyordu. Bağdatlı bir Yahudi yine aynı şehirden bir Yahudiyle evlenmeyi seçerdi; çok istenilen bir durum olmamasına rağmen, kuzenler ve yeğenlerle evlilik yapıldığı da görülürdü. Hindistan veya Burma'daki cemaatlerde yetişmiş bir gencin kendisine bir gelin seçmek için Bağdat'a gelmesi alışılmamış bir durum değildi. İran sınırı yakınlarındaki yerleşim bölgelerinde oturan aileler de kızlarını Bağdat'a yollar ve bir vasiye emanet ederdi. Doğal olarak cemaatin her üyesi bir şekilde diğeriyle akraba olmuştu.

Saliha'nın kuşağından olan kadınlar için evlilik ve kan bağıyla oluşan hısımlıkların izini sürmek hoşça vakit geçirmek için başvurdukları popüler bir yoldu. Her hafta yapılan misafir günlerinde Saliha arkadaşına belki de şöyle diyordu: " Gurci Battat elbette benim akrabam olur, çünkü onun annesi Violet benim ana tarafından büyükbabamın baldızıdır, dolayısıyla benim büyükannem Farah'la Violet kardeştir." Saliha'nın akrabalık ve soykütüğü üzerindeki bilgisinden çok etkilenen arkadaşının Saliha'nın eline sarılıp şöyle cevap vermiş olması kuvvetle muhtemeldir: "*Israel ghamana = İsrail bir nardır.*" Bağdat Yahudilerinin bu ilginç meyvenin taneleri gibi aynı kabuğun içinde sımsıkı durduklarını kanıtlamak için kendi payına düşeni yapan Saliha da bu konuşmaların sonunda küçük bir tatmin duygusu yaşamış olmalıydı.

Klasik Yahudi evlerini yine kendini koruma duygusuydu. Penceresiz dış cephesi tuğlayla örülen tipik Yahudi evleri Bağdat'ın her günkü gürültü ve karmaşasından içerdekileri koruyan bir kaleydi. Sokağa bakan cephesinin merak uyandırıp davetkâr olmaması istenirdi. Evlerin hantal tahta kapıları sımsıkı kilitlenirdi ve kalın duvarları en usta hırsızı bile caydıracak kadar aşılmazdı. Üst kata ışık ve hava girmesi için yapılmış olan süslü, kanatlı pencereler öfkeden sivrilmiş bir çene gibi dışarı uzanıyordu. Evlerin içi ise sütunlu koridorları, gökyüzüne açılan avlularda çınlayan ayak sesleri ve kahkahalarıyla tam anlamıyla bir vahaydı.

Annemin en canlı çocukluk anılarından biri de mevsimlerle birlikte değişen ve adeta bedevilerin yaşantısına benzeyen hayatlarıydı. Yaz sabahlarını ve akşamlarını avluda geçiren ev halkı burada yiyip içerdi. Çocukların her zaman ayak altında dolaştığı serin avluda kadınlar dikiş diker ve dedikodu yapardı, çamaşır da burada yıkanırdı. Öğle sıcağı bastırınca herkes eve çekilirdi. Yatak odaları yalnızca kışın kullanmak içindi; ev halkı geceleri çatıya serilen yataklarda yıldızlarla dolu göğün altında uyurdu. Kış aylarında bile büyükler ve çocuklar avluda yakılan mangalın etrafında toplanır, ateşin çevresinde kümelenen Bedeviler gibi, hava iyice soğuyup ve gecenin karanlığı çökene kadar birbirlerine hikâyeler anlatırdı.

Büyükannem Regina da mahallenin Torat semtindeki Ebu Saad Caddesi'ndeki klasik bir Arap evinde yaşanan hayatı sürdürüyordu. Zemini de sayacak olursak, ev üç katlıydı ve Ezra ile Saliha'nın sık sık akşam yemeği için sofra kurdukları geniş bir terası vardı. İki üç kuşağın daha yemeklerini aynı mutfakta pişirip aynı sofrada yiyeceklerini beklemek o dönemde çok doğaldı ama emlak zengini bir adam olan Saliha'nın babasının cömertliği sayesinde Regina'nın ebeveyni Batılılar gibi bir çekirdek aile kurma fırsatını bulmuştu. Salman Nissan o bölge-

deki pek çok evin sahibiydi; Saliha da bunlardan biri olan Torat Caddesi'ndeki konakta büyümüş ve çocukluğundan itibaren hayatının kendi istekleriyle uyumlu bir mutluluk içinde süreceğine inanmıştı. Evlenirken babasının evlerinden birini ona düğün hediyesi olarak vermesi Salman Nissan için çok önemli olmasa da, bu cömert çeyiz sayesinde Ezra Sehayek şanslı bir adam olduğuna inandı. Böylece Sehayek ailesi kalabalık konuklar için bir sürü odası olan geniş evde yaşlı aile büyüklerine bakmak zorunda kalmadan oldukça lüks yaşam sürmeye başladı.

Saliha peşlerinde dolaşamayacak kadar meşgul olduğu için Regina ile kardeşleri Nesim ve Jozefin evde istedikleri gibi koştururlardı. Saliha o hafta yetecek kadar şeker ve yağın olup olmadığına bakmak, pirinç çuvallarını saymak ve aşçıyla tartışmak için mutfakla kiler arasında mekik dokurken çocuklar da hem terasta koşup oynar hem de birbirleriyle kavga ederdi. Çocuklara kaytarmaları imkânsız olan görevler de yüklenmişti hiç kuşkusuz. Pesah Bayramı yaklaştığı zaman Saliha çocukları mutfağa sokar, köşe bucak temizletir, buğday, kaplıca buğdayı, arpa, çavdar ve etrafı yulaftan oluşan beş yasaklı tahıldan tek bir tane kalmayıncaya kadar kilolarca pirinç ayıklatırdı. Arife günü sabahı saat ona kadar hazır olmalıydı pirinç. Regina, bayramda bir hafta boyunca yenecek olan, Aşkenazların haroseth'lerinin bir çeşidi olan matzo'ları (mayalanmamış hamurdan yapılan bir ekmek türü) tatlı hurma şurubuna batırarak dövülmüş cevizle yemeyi dört gözle beklerdi.

Ara sıra annesiyle birlikte alışverişe çıkan Regina çevrenin haritasını iyice bellemişti. Evden çıktıklarında belli bir yöne doğru giderlerse, puslu sabahlarda kesilmeyi beklerken gıdaklayan tavukların başındaki peçeli kadınların toplandığı Şorja'ya varıyorlardı. Eğer ters yöne giderlerse, kokulu kavunlar, mor patlıcanlar ve sulu domateslerin istiflendiği tezgâhların sıralandığı Hanuni pazarına geliniyordu. Çarşının ötesindeki kısa ve geniş

caddenin üzerinde yeshiva denilen din okulu, Yahudi Körler Enstitüsü, Laura Kadoori Kız Okulu ve yüksek duvarlı, mermer sütunlu, Judah'ın son kralı Jehoiakim'in zamanından kaldığı söylenen benzersiz taş temellere sahip olan Büyük Sinagog yer alıyordu.

Regina bütün küçük Yahudi kızları gibi her Şabbat'ta süslü püslü, fırfırlı elbiseler giyip annesi ve babasıyla gittiği sinagogun önünden geçmeye bayılırdı, oysa Regina'ya hafta arası bina o kadar da cazip gelmezdi. Sinagog, beyaz giysilerini giymiş ve bez türbanlarını dolamış alimlerin gizli sohbetlerini yaptıkları ve gelip geçenlere binanın derinlerinden lirik bir tılsım yayan dua fısıltılarının gizemli yuvasıydı.

Bağdat'ın uç sınırlarının bu caddenin sonunda olduğunu biliyordu Regina. Birçok erkek okulu buradaki dolambaçlı dar yollarda toplanmıştı. İhtiyar Fattal'ı zengin eden kırtasiye dükkânı ve eczane de buradaydı. Okullar açıldığı zaman stoklarını zar zor kontrol edebilen Fattal, civardaki tek kitapçıydı. *Somun* ve çıtır çıtır ekmeğin içine mango turşusu konularak yapılan bir tür sandviç olan *anba* almak isteyen okullu çocuklarla dolup taşan Yehazkel Ebu el-Anba'nın dükkânı da bu bölgedeydi. Dükkânın önünden hiç eksik olmayan müşteri kuyruğu sahibinin kasasını gümüş kuruşlarla dolduruyordu.

Regina'nın sade yaşamı yemek, aile, Şabbat ve büyük bayramlar arasında akıp gidiyordu. Bir de, her hafta çarşamba günü Saliha'nın misafirlerini kabul etmesi ailedeki önemli bir sosyal olaydı. Sehayeklerin otuz kişiye varan konukları için yapılan yemek hazırlıkları günler öncesinden başlardı. Çok titiz bir hazırlıktı bu. Ezra'nın çarşıdan eşekle eve taşıttığı yüzlerce meyveden düzinelerce sürahi portakal suyu ve limonata hazırlanarak kilerin raflarına asker gibi dizilirdi. Tabakların tozu alınıp yerleştirilir; peçeteler kolalanır ve ütülenirdi.

Sonra sıra börek içlerini hazırlamaya gelirdi. Dövülmüş bademlere şeker katılır ve ezilmiş kakuleyle tatlandırılırdı. Hurmalardan ağdalı bir pestil yapılır, *sambusek* denilen hamurun içine doldurulacak olan peynir rendelenir, tuzlanır ve yumurtayla karıştırılırdı. Fırıncı orta avludaki büyük masaya oturduğu zaman her şey hazır olmalıydı. O zamana kadar bir gece önce yoğrulan hamur da kabarmış olurdu. Aileye bir hafta yetecek olan ekmeği, kurabiyeleri ve sambusekleri pişirecek olan fırıncı, kalın kolları, adi önlüğü ve terli alnıyla Regina'nın o güne kadar gördüğü en kaba saba adamdı. Onu çalışırken seyretmek, toprak fırına eğilip pişenleri çıkartmasını ve diğerlerini fırına sürmesini izlemek Regina'nın hoşuna giderdi. Adamın kolları sıcaktan alazlanır gibi olunca ürkerek geri çekilirdi. Ona göre böyle yabani bir adamın bu kadar tatlı şeyler yapabilmesi mucize gibi bir şeydi; çünkü fırından çıkanlar Regina'nın o zamana dek tattığı en lezzetli şeylerdi.

Annemle birlikte Bağdat Yahudilerinin yitirilmiş dünyalarına dönüp baktığımız zaman, geçmişin loş odalarına ve tozlu koridorlarına giden yolumuzu aydınlattığını anlıyorum. Bu hatıraların en büyük özelliği, inanılması güç bir saflık ve temizlikle örülmüş olan masumiyetti. Annem anlattığı her şeye ve her olaya mutlaka "hayat basitti" ya da "hayat o zamanlar iyiydi" yorumunu katardı ve ben her şeyin gerçekten bu kadar saf ve basit olmasına inanmakla inanmamak arasında kalırdım.

Regina 1913 yılında sekiz yaşına gelince Laura Kadoori Kız Okulu'na başladı. Okul, Levanten Yahudilere seküler eğitim vermek amacıyla, hayırsever bir grup Fransız entelektüeli olan "Alliance Universelle Israelite" tarafından yirmi yıl önce açılmıştı. Orta sınıfa mensup Yahudiler arasında hemen popüler olmuş ve cemaat, Avrupai bir zarafet kazansınlar umuduyla kızlarını bu okula kaydettirmek için seferber olmuştu.

Okulun ilk mezunlarından elde kalan birkaç fotoğrafta genç kızların objektifin önünde dimdik ve gururla durduklarını gördük annemle. Uzun kollu, beyaz dantel yakalı, yere kadar uzun elbiseler giyip, parlak koyu saçlarını topuz yapan ve isimleri Albertine, Suzette, İrene ve Clare gibi Fransız olan bu kızlar sanki az önce Marsilya vapurundan inmiş ve yaşlarını aşan bilgilere sahipmiş gibi bakıyorlar objektife.

Kim bilir ne tuhaf melezlerdi bu kızlar. Koyu tenli ama Alliance'ta öğrendikleri sayesinde kendi aralarında güzel Fransızca konuşan, onları Seyide ya da Hatun isimli annelerinin kuşağından ayıran frankofon isimleri olduğu için memnun, biraz Araplaşmış prensesler olmalıydılar. Evvelden değil dünyaya, gün ışığına bile çıkamayanlar şimdi okulun teşvikiyle piyano çalıyor, tenis oynuyor ve uzun tabakalarından çıkardıkları sigaraları kimseye göstermeden içiyorlardı.

Çağdaş ve kültürlü görüntülerine rağmen, böyle "iyi aile kızları"nın hiçbir zaman Avrupalı akranlarıyla aynı özgürlüklere sahip olmadığında ısrar ediyor annem. Bu kızların kariyer sahibi olmak gibi bir umutları yoktu; seyahat planları yapamaz ve son modaya uyarak etek boylarını kısaltamazlardı. Evlenecekleri erkeğe itiraz etmek gibi bir hakka da sahip değillerdi. Annem, okulun hayırsever kurucularının "bir uygarlaştırma misyonu" üstlenmiş olmalarına karşın, yazgılarında iyi birer Bağdatlı eş ve ev kadını olmak yatan bu neslin kızlarını müdür ve müdirelerin yozlaşmaktan koruduğunu düşünüyordu.

Regina ileride başına gelecekleri asla tahmin edemezdi ve gençlik deneyimleriyle bunlara karşı hiç hazırlıklı değildi. Ne uğursuz sezgiler ne de ruhlar aleminden gelen gizli bilgiler vardı ortada. Daha da önemlisi, gerçekten neler yapabileceğini kanıtlayacak bir olay yaşamamış yeteneklerini sınayabileceği ani bir sınavdan geçmemişti. Yahudi cemaatinin yönetiminde yaşanan gerginlikler uzaklarda kopan bir fırtınanın şimşeği gibi gürleyip

parlıyor; onun okulla evden oluşan güvenli ve sıcak dünyası dış dünyaya büyük ölçüde kapalı kalıyordu.

Okul 1913'de Şanghaylı banker ve okulun asıl hamisi olan Sir Elly Kadoori'nin ek fonlar göndermesi sonucunda mahallenin merkezindeki görkemli bir yerleşkeye taşındı. Kırmızı tuğladan yapılmış olan bina iki kata yayılmıştı. Yüksek kemerli pencerelerinin arasında ince pilastırlar vardı ve büyük avlusunu Roma Senatosu gibi beyaz sütunlar çevreliyordu. Sütunların arkasında uzanan geniş koridor toplantı odalarına, vestiyere ve taze içme suyu sağlayan madeni muslukların bulunduğu su odasına gidiyordu. Kızların işlemeli demir parmaklıklara yaslanıp aşağı avludaki arkadaşlarıyla konuştukları üst katın büyük ve havadar sınıflarının kapıları sürgülü camdandı.

Regina'nın okula başladığı yıl, yaşları dört ila on yedi arasında değişen 788 öğrenci eğitim görüyordu okulda. Okula yeni atanan Madam Bassan tarafından isteğinin yerine getirileceğinden emin olan Saliha hemen okula koştu, fakat her arzusunun yerine gelmesine alışık olan kadın, kızının okula alınması için hayli mücadele vermek zorunda kaldı. Madam Bassan kayıtlar dolduğu için Regina'yı o yıl okula alamayacaklarını söyledi. Daha doğrusu, müdire biraz Arapça veya Saliha da biraz Fransızca bilmiş olsaydı, Madam Bassan bunları söyleyecekti. Bunun yerine bir bardak alarak ağzına kadar suyla doldurdu ve kararlı veliye her şeyi açıkça anlattığını varsaydı. Ancak Saliha kolay vazgeçenlerden değildi. Masada duran vazodan bir gül yaprağı koparıp bardağın içine attı. "Bir kız daha kaydetseniz ne fark eder ki?" demek isteyen bu seri ve zeki nükte Madam'ın o kadar hoşuna gitti ki, Regina'yı kayıt etmeye razı oldu.

Başlangıçta Regina evdekinden çok farklı bir sistemle boğuşmak zorunda kaldı, akşamları Ezra kızına okuma yazma öğret-

meye çalışıyordu. Regina saatlerce Arapça ve Fransızca çalışıyor, daha çok zamanı da İbranice ve tarih çalışmaya ayırıyor, çantasında bir sürü ev ödeviyle Torat Caddesi'ne doğru koşturuyordu. Alliance temsilcileri Regina'yı uygarlaştırmak istedikleri için de okul onun yönünü bilgiye doğru çevirdi. Onlar cemaati baştan ayağa sarmış olan mantık dışı boş inançları somut, seküler ve kanıtlanması mümkün olan gerçeklerle yenmeye kararlıydılar.

Regina okula başlamadan çok önce, Alliance erkek okulundaki İngilizce öğretmenlerinden birisi, Londra'daki İngiliz-Yahudi Derneği'ne yazdığı bir mektupta Bağdat Yahudilerinin boş inançları karşısındaki çaresizliğinden yakınarak bir olayı naklediyordu: Fırtınalı bir günde çatıdan uçan bir kapağın okulun yanındaki avluya düştüğünü ve şans eseri kimsenin yaralanmadığını yazan öğretmenin bildirdiğine göre şehirde hemen bir söylenti yayılmıştı. Gökten bir kapının düştüğüne inanan yüzlerce kişi eve hücum etmiş; bir sürü kısır kadın kapıyı görmek ve ellemek için koşmuştu. Ancak birkaç gün sonra kapağın dinsel bir nesne olmadığı anlaşılarak okula geri verilmişti.

Ne İngilizce öğretmeninin ne de başka bir öğretmenin asla anlayamadıkları şey şuydu: Bağdat Yahudileri mantığı ve batıl inanışları pekâlâ bir arada yaşatabiliyordu. Kötü ruhlardan ve kem gözlerden sakınmak için elbisesine her çeşit muskanın takıldığı Regina gibi bir öğrenci Fransız devriminin nedenlerini anlamaktan asla aciz değildi.

İngilizce öğretmeninin cemaatin dışından biri olarak batıl inançların ne kadar çeşitli olduğunu takdir etmesi olanaksızdı: Cinlere, iblise, Kabala'nın bazı bölümlerinin mistik güçlerine inanılır; garip iksirlere ve bazı otlardan yapılan içeceklere değer verilir; bilge bir hahamın eline dokunmanın, ünlü bir ermişin adını anarak dua etmenin kudretine inanılırdı. Kutsal türbelerin taşını öpmek, belli günlerde belli yiyeceklerden uzak durmak, doğum lekelerinin ve benlerin rünik niteliği olduğuna inanmak,

misafirler gittikten sonra döşemeye su serpmek boş inançlardan bazılarıydı. Hatta hastalık, çocuk düşürme, yaralanma, kısırlık, şansın dönmesi ve ölümün sebebinin bile kıskanç insanların gözünün değmesi olduğuna inanılırdı.

Regina boş inançları tüm kalbiyle bu kabullenmişti. Ne zaman sihirli bir dua mırıldanacağını ve bir evde yeni doğum yapmış bir kadın varsa o evin eşiğinden atlaması gerektiğini biliyordu. Saliha'nın Rabbi Meir için mum yaktığına defalarca şahit olmuştu. Kapıya bırakılan bir bebeği kucağına almak üzere eğilen büyükbabasının kucağından atlayan bebeğin sırıtan bir iblise dönüşmesinin hikâyesini ne zaman hatırlasa vücudunu bir titreme alırdı. Kardeşi Nesim'in saçı ilk kez kesilmeden önce hep birlikte peygamberin kutsaması için el-Kiffel'deli Ezekiel'in türbesini ziyaret edişlerini, saçları kesilince Samson gibi tüm gücünü kaybedeceğini söyleyerek yol boyunca kardeşine sataştığını hatırlıyordu. Hatta dönüşte de kesilen buklelerinin güzel bir hanımın perukası olacağını söyleyip Nesim'e takılmayı sürdürmüştü.

Fakat hiç sorgulamadan kara yastıklar arasına sakladığı batıl inançlar arasında bir tanesi vardı ki, bu büyükannemin gözünde hem korkulacak hem de saygı duyulacak bir şeydi: Kahve falına bakıp geleceği okumak. Saliha'ya göre kahve fincanına bakarak gelecekten haber vermekten şüphe etmek, kendinden kuşkulanmak gibi bir şeydi, çünkü kendi annesi de cemaat içinde bu falda büyük yetenek sahibi olmakla ün kazanmış bir kadındı.

Çarşamba günleri Sehayekleri ziyaret eden konuk hanımlar öncelikle fal baktırmaya, ikincil olarak da Saliha'nın ünlü sambusek'lerini tatmaya gelirdi. Kadınların yaptığı numaraları seyretmek Regina'ya garip bir zevk verirdi. Böreklerden bir lokma yerler, havalardan yakınırlar, avludaki diğer kadınları başlarıyla selamlarlar, hiç dertleri yokmuş gibi gülerler ve bunları yaparken de hizmetçi yanlışlıkla götürüp yıkamasın diye göz-

lerini fincandan ayırmazlardı. Nihayet Saliha fincana bakmayı önerince, abartılı bir şaşkınlık numarası yapar, kendi yalanlarından yüzleri kızarırdı. Saliha'nın söylediklerini öbür kadınlar duymasın diye onun peşinden avlunun sessiz bir köşesine giderlerdi.

Regina olabildiğince dikkat çekmeden annesinin ayaklarının dibine sokulur, büyük bir merakla ortaya dökülen sırları öğrenmeye çalışırdı. Annesinin yönettiği bir aile ritüelinde bulunmak da ona ayrıca keyif verirdi. Saliha bir profesör edasıyla gözlüğünü takar, dudaklarını büzer ve fincanı burnuna yaklaştırıp sağa sola çevirerek tabağa dökülen telveyi incelemeye başlardı. Yıllar geçtikçe fal bakmada ustalaşan Saliha hiç acele etmez kadınların takdir dolu bakışlarının, keyfini sürerdi. Gözlerini fincandan ayırmadan, sanki kulağının içinde fısıldayan görünmez bir periyi dinler, söylenenleri tartıyormuş gibi yavaşça başını sallar ve derin bir nefes alırdı. Fal baktıran kadının sabrı tükenip de fincanda ne gördüğünü sormadan konuşmaya başlamazdı.

"Bir bebek görüyorum" demişti bir kez Lizet Battat'a; "kesinlikle bir kız olacak bu" diye eklemiş ve fincanı uzatmıştı Lizet'e, onun da fincanın ağzında toplanmış gizemli topağı görmesi için. Saliha falda bir bebek gördüğünü söyleyince fal baktıran kadın zaten hamile olduğunu bildiği için o sadece bu gebeliği onaylamış oluyordu. Lizet'in durumu da farklı değildi. Kocasının tepkisinin ne olacağını çok iyi bildiği için gebe olduğunu henüz ona söylememişti. Okula giden iki kızı vardı ve doğal olarak bir erkek çocuk istiyordu. Yine bir kız olacak deyip çocuklar gibi ağlayacak ve üç kıza verecek çeyiz parası olmadığından yakınacaktı adam. Saliha her şeyin çok iyi gideceğini, annenin ve bebeğin sağlıklı ve mutlu olacaklarını garanti etti ama bebeğin cinsiyeti için yapacağı bir şey yoktu. Lizet gerçekten de altı ay sonra dünyaya bir kız çocuk getirdi.

Saliha falda bazen bir düşük, iflas veya ölüm çıktığı zaman susar, fincanı doğru kapatmadıkları için bir şey göremediğini

söylerdi kadınlara. Bir de falda çıkan felaket gerçek olursa kızarmış gözleriyle Ezra'ya dönerek "bunu bekliyordum zaten, falda görmüştüm," derdi.

Regina Saliha'nın becerikli ellerinin sayesinde gelecekte her şeyin düzenli ve sakin olacağına inanıyordu. Her şey şimdi olduğu gibi sürüp gidecekti. Evlilikler ayarlanıyor, iş anlaşmaları yapılıyor, seyahatlere çıkılıyor, çocuklar doğuyor, para kazanılıyor ve harcanıyordu. Gelecekte bir iki felaketle karşılaşabilirdi belki ama genellikle fazla bir sürpriz beklemiyordu. Her şey eskiye oranla çok farklıydı şimdi; Regina'nın okulda *istadh* Shahmoon'dan öğrendiğine göre büyük felaketler eskiden sıradan günlük olaylardı.

Okula gidinceye kadar Regina, Mezopotamya'daki Yahudiler hakkında İbrahim'in dışında bir şey bilmiyordu; Yahudilerin bu bölgedeki uzun tarihlerine kölelerden biraz daha iyi bir durumda başladıklarından haberi yoktu. Zincire vurulmuş binlerce Yahudi Judah'tan Babil'e kadar dokuz yüz kilometrelik çölü yürüyerek geçmeye zorlanmış ve Nabukadnezar tarafından sulama kanallarının inşasında çalıştırılmıştı. İsa'dan önce 586'da anayurtlarından kopartılıp sürgüne yollanan, Fırat'ın kıyısında harplerini bırakıp Sion için gözyaşı döken Yahudilerin bugün Mezopotamya'da yaşayanların ataları olduğunu anlatmıştı Shahmoon. Onlar Kudüs'ün yağmalandığını ve Süleyman'ın tapınağının yanarak kül olduğunu görmüş, fakat bunları yeniden yapacak güçleri olmadığı için Tanrı'ya sığınarak O'nun gücüyle bir gün tekrar geri döneceklerine inanmışlardı.

Bu köken fikri Regina'yı düşündürmeye başladı. Geçmişin karanlık ve utanç verici derinliğine bir çekül indirilse, orada Diaspora deneyimini yaşamış ve tanımlamış olanlara örnek teşkil edecek orijinal bir Yahudi'ye rastlamak mümkün olabilirdi. O günlerde neden hiç kimsenin Kutsal Topraklar'dan fazla söz etmediğini merak ediyordu Regina. Her Pesah Bayramı'nda "ge-

lecek yıl Kudüs"te deniyor, bu da sadece biçimsel bir gelenek olarak sürdürülüyordu. Gerçekte hiç kimse Yahudilerin Bağdat'tan çıkıp Kudüs'e tekrar sahip olacaklarını ummuyordu. Buna inanan sadece bir avuç Yahudi vardı; Regina'nın ebeveyni Kudüs'te mezar yeri satın alan ve orada gömülmeseler bile ellerindeki tapuların ölümden sonraki yaşamlarında onlara kutsal topraklarda bir yer sağlayacağını ümit eden insanlarla alay ediyordu.

Sıra Babil'deki Yahudi okullarının başındaki ünlü *gaon'ların* Babil Talmud'unu hazırladıkları Sura ve Pedumbeditha'daki ortaçağ akademilerini ve sürgündeki yönetimde Yahudiler üzerindeki otoritenin nasıl babadan oğula geçtiğini öğrenmeye gelince ve özellikle *istadh* Shahmoon Yahudilerin yüksek sosyal konumlarını, zenginliğini nefes almadan, gözlerini devirerek ve abartarak anlatmaya başlayınca, Regina kulaklarını tıkardı. Babil Yahudilerinin görkemli günlerini dinlemek nasıl sıkıcıysa, *baba* Nissan'ın Regina'yı karşısına oturtup mutluluktan kendinden geçene kadar Bağdat'taki mülkünü sayması da o kadar can sıkıcıydı. Shahmoon on birinci yüzyılda Bağdat'a seyahat eden ve sürgün kralın serveti karşısında hayretler içinde kalan Tueldalı Benjamin'in mektuplarını okumaya başlayınca Regina esnememek için zor tutardı kendisini. Ancak hoca, Bağdat'ın efsanevi Yahudi hükümdarı Sa'ad el-Devle'ye olan saygısından fısıltıyla konuşurken Regina dikkatini toplamaya ve Hulagu'nun Mezopotamya'yı kanlı bir saldırıyla nasıl ele geçirdiğini anlatırken sırasının ucuna doğru kaymaya başlardı.

Cengiz Han'ın oğlu ve Moğol hükümdarı olan Hulagu Han tarihçiler tarafından Abbasilerin aydınlık çağına son veren kişi olarak bilinir. Söylenenlere göre zalim Moğol orduları 1258'de Bağdat'ta o kadar çok insanı katletmişti ki, Fırat Nehri kan akmıştı ve Moğollar zaferlerinin bir işareti olarak kurbanlarının kesik kafalarından kanlı bir tepe yapmışlardı. Bir halıya sardığı halifeyi bile ezerek öldürmüştü Hulagu. Moğol istilası sırasın-

da bütün bir dönemin birikimi olan mimari eserler birkaç hafta içinde acımasızca yok edilmişti. Bağdat yanmış ve yağmalanmış; Bağdatlılar kılıçtan geçirilmiş, tüm dünyada ihtişamıyla ünlü olan şehir bir daha asla eski parlak günlerine geri dönememişti.

1914'te savaş başladığı zaman Regina babasına Bağdat'ın yine istila edilip edilmeyeceğini sormuştu. Başka bir Hulagu gelip nehrin sularını kana bular mıydı, yoksa batıdan gelen bir ordu 1638'de Osmanlı Sultanı Murat gibi kendi emelleri uğruna Bağdat'ı almaya kalkar mıydı? Ezra sevgili kentlerinin güvende olduğunu, istilacıların ve fetih tutkunu komutanların Bağdat'ı kuşatmayacaklarını söyleyerek kızını rahatlattı, ancak ne var ki kendisi de bu sözlerinden o kadar emin değildi. Osmanlıların altıncı ordu karargâhının kurulduğu Bağdat eyaletinde süratle tam seferberlik ilan edildi ve askeri eğitimi yetersiz olan yüzlerce Yahudi, Ruslara karşı savaşmak üzere Kafkas cephesine sevk edildi; bu askerler orada ya ölecek ya da esir düşecekti.

Ezra askere alınmak için yaşlıydı ve Tanrı'ya şükür oğlu Nesim'in yaşı da küçüktü. Şık üniformalarının içinde ve yeni keşfettikleri milli gururla Bağdat caddelerinden geçen Yahudi gençlerini seyrediyor, pamuklu *zibun'un* içinde geçen yüzyıla ait bir kalıntı gibi kenara çekilerek onlara yol veriyordu. Acaba bu çocukların kaç tanesi geri dönebilecekti?

Bağdat'ın yüksek sınıfına dahil olan pek çok aile gibi Sehayeklerin evinde de, o günlerde yayılan söylentiler hakkında sürekli heyecanlı konuşmalar yapılmaktaydı. Her hafta, birisinin oğlunun iz bırakmadan ortadan kaybolduğuna dair bir dedikodu yayılıyor, haftalar sonra çocuğun İran sınırını geçerek Hürremşehr'e gittiği ve askere alınmaktan kurtulduğu ortaya çıkıyordu. Genç çocuğun tam olarak kaç yaşında olduğu veya babasının ne kadar varlıklı olduğu üzerinde tartışılıyordu. O günlerde hareketli fakat gizli saklı bir ticaret başlamıştı; sahte

kimlik düzenleyerek bir gencin yaşını bir iki sene küçülterek askere çağrılmasını önlemek mümkündü. Pek çok varlıklı Yahudi, Türk yetkililere rüşvet teklif ederek oğullarının aktif hizmetten alınıp ve telgraf dairesinde veya askeri depolarda görevlendirilmesini sağlamaya çalışıyordu. Askerlikten kurtulmak için çılgınca uğraşılan o dönemde Bağdatlı ailelerin durumu bir ironikti; hiç kimsenin aklına erkek yerine kız çocuk sahibi oldukları için duydukları minnettarlığı bir savaşa borçlu olduklarını düşünmek gelmiyordu.

Savaş olsa da olmasa da Regina okula gitmeyi sürdürüyordu ama Bağdat'taki değişiklikleri görmeyecek kadar kör değildi. Yeni inşa edilen Samarra demiryolu gece gündüz asker ve mühimmat taşımaktaydı. Sokaklar askeri personel ve araçla doluydu. Çarşıda kavga eksik olmuyordu, çünkü malların çoğu hızla piyasadan çekilmişti. Nehir yoluyla Musul'dan tahıl getiren *kelekler* artık silah, otomobil, cephane ve hatta hafif sahra topu gibi o zamana kadar bilinmeyen yükleri taşımaktaydı. Fakat Regina'nın en çok ilgisini çeken Alman Kızıl Haçı için çalışan sarışın hemşirelerdi. Bunlar o güne kadar gördüğü en açık tenli ve sırma saçlı kadınlardı. Onların hastane başhemşireleri stilinde ciddi adımlarla yürüdüklerini görmemiş olsaydı, gökten yere inmiş birer melek olduklarına inanabilirdi.

1915 yılının Ekim ayında Laura Kadoori Okulu aniden kapatıldı. Türk yetkililer kentteki diğer binalarla birlikte erkek ve kız okulunu da hastane olarak kullanacaklardı. Sınıflar yaralılara ve ölenlere hizmet ederken okulda olması gereken öğrenciler Fransızca ve İngilizce derslerini evde sürdürmek zorunda kaldılar. Ezra ve Saliha çocuklarının yanlarında olmasından memnundu; şehirde çiçek salgını başlamıştı ve evde kalmak hastalığın bulaşmasına karşı iyi bir önlemdi. Diğer taraftan Saliha beşinci kez oğlu Solomon'a hamileydi ve yuvasında olmak hoşuna gidiyordu. Sağlıkları yerinde olsa da aile kendisini muhtemel

Türk saldırıları karşısında her zamankinden daha güçsüz hissediyordu.

İngiliz kuvvetleri 1916 yılının sonlarına doğru Bağdat'a doğru ilerlemeye başladıkları zaman, Türkler zaferin ellerinden kayıp gitmekte olduğunu hissettikleri için umutsuzca savaşıyorlardı. Söylentiye göre pek çok Yahudi'nin mağazasına el koymuş ve direnenleri cezalandırmışlardı. Ezra bu savaştan maddi ve manevi bir yara almadan kurtulmayı başardı.

1908'de Meşrutiyet'in ilanıyla vatandaş statüsüne kavuşan Yahudiler bu savaşta Türklerin kendilerinden vazgeçebileceğini anladılar ve bir kez daha bu savaşın kendi savaşları olmadığını gördüler. Türklerin savaştan galip çıkmasından Yahudilerin bir kazancı olmayacağını anladıkları için İngilizlerin gelmesini iple çektiler. Regina ise dört gözle tekrar okuluna döneceği günü bekliyordu ve bu özlemine kendisi de şaşıyordu.

Dört

TANIŞTIĞIMIZA ÇOK SEVİNDİM

1917 yılının güneşli bir kasım sabahında Bağdat'ın üstüne büyük bir sessizlik çökmüştü. Bir gece önce Saliha'nın yüreğini ağzına getiren silah gümbürtülerinden artakalan ürperti havada asılı kalmıştı sanki. İkinci bir çarpışmayı korkuyla bekleyen kent sakinleri çok gergindi.

Regina ve babası Yeni Cadde'nin kenarında duruyorlardı. Görünüşe göre tüm Bağdat halkı da oradaydı. Aceleye getirilmiş inşaatlardan dökülen taşlar etrafa saçılmıştı; yıkılan ev ve dükkânların bazılarının duvarlarından mahzun resimler sarkıyordu. Ara sokaklara yığılan molozlar geçit vermiyordu. Yeni Cadde henüz asfaltlanmamıştı. Şehrin tanıdık taşıtları olan at arabalarından başka yayaların ve otomobillerin oluşturduğu trafik bir türlü kapanmayan ağrılı bir yara gibiydi. Bu manzara Ezra'ya Türklerin sonunda zaferden umutlarını kestiğini anlatıyordu.

Doğru dürüst bir ana caddenin olmaması nedeniyle savaş süresince askeri birlikler cephane ve mühimmatı şehrin içinden geçirmek zorunda kalmıştı. Yine bu yüzden subaylar arasında iletişim aksamış ve güçlükle yapılabilmişti. Halil Paşa Alman subayların şehrin ortasından geçecek olan bir ana yolun açılması

isteğine karşı çıkmıştı önce. Çünkü böyle baştan savma tasarlanmış bir proje pek çok meskenin ve iki çarşının yıkılmasına yol açacaktı. Çarşılardan birisi dini bir vakfın malı olduğu için, onu yıkamazlardı. Fakat Türklerin baskısı artınca, vali sonunda harekete geçti ve bir yıkım ekibi tuttu. Binalar çoğunlukla gece yıkılacak, böylece vakıf ve şehrin varlıklı mülk sahipleri bir oldu bittiyle karşı karşıya kalacaktı. Bir yıl sonra bu kaba ve baştan savma işi yapan kiralık haydutların eserini herkes görmüştü.

Kalabalığa alışık olmayan Regina babasına yapışmış, kendisinin ve babasının da bir parçası olduğu bu muhteşem etnik karışımı durduğu yerden seyretmekteydi. Caddenin iki tarafında duran ve balkonlardan sarkan insanların arasında kırmızı fesli Yahudiler, yuvarlak kara başlıklı Kürtler, türbanlı Müslümanlar, koyun postundan külahlarıyla Acemler, kabile şeyhleri, Hıristiyanlar, Asuriler ve Sabiler seçiliyordu. Bu insanlar Türkleri Bağdat'tan çıkarmayı başarmış olan ve bir gece önce ani ve şiddetli bir kolera krizi sonunda ölen General Sir Stanley Maude'a son kez saygılarını sunmak için şehrin tek ana caddesinde toplanmıştı.

Daha bir hafta önce Ezra da generalin onuruna Yahudi okulunda verilen akşam davetine katılan yüzlerce konuğun arasındaydı. Maude şehre zaferle girdikten sekiz ay sonra ilk kez halkın arasına katılarak ve sosyal bir toplantıda yer almıştı. İçki ve sigara içmeyen, saat ondan önce yatağa giren bu sofu adam düzenini bozacak her türlü sosyal faaliyetten uzak durmasıyla ün kazanmıştı. Solgun bir teni, badem biçimi gözleri ve uzun, dindar bir yüzü vardı. Maude'un davete katılacağını öğrenen Yahudi cemaati heyecandan ne yapacağını şaşırmış, generalin üzerinde iyi bir izlenim bırakmak, topluluk içinde en önemli mesele haline gelmişti. Okulun avlusunda bir Viking kralı gibi oturan Maude, sırf bu olay için kurulan platformda dans eden, reverans yapan çocukların saf gösterisine kahkahalarla gülmüştü. Avlu tam

bir renk cümbüşü içindeydi. "Hoş geldin" yazılı pankartlar ve elektrik ampullerinin bir bayrak gibi asıldığı avluda üst balkondan sarkan Acem halıları göz kamaştırıyordu. Bağdat'ın yüksek sosyetesine mensup herkes oradaydı, kadınların çoğu generale olan güvenlerinin bir işareti olarak örtünmemişti. Beyaz ipekliden tören giysilerini giymiş ve kenarları sırma şeritli türbanını takmış olan Hahambaşı, Maude'un yanında oturuyor, generale büyük bir istekle davetlileri tanıtıyordu. Üzerine sımsıkı oturan Avrupai kostümünü giymiş olan okul müdürü de telaş içinde bol bol gülümsüyor, Fransızca gevezelik ediyordu.

Programa kısa bir ara verildi ve generale önüne konulan bir sehpanın üzerinde kahve ikram edildi. Nazik bir baş hareketiyle ev sahiplerine teşekkür eden kendi aldığı kahvesine bolca soğuk ve taze süt ilave etti. Sütün mikroplu olduğu sonradan anlaşıldı ve ertesi gün öğleden sonra general hastalandı. Bir gün sonra doğu cephesinden Sir William Marshall, hasta generalin görevini devralması için Bağdat'a çağrıldı. Hastalığa yakalandıktan üç gün sonra akşam saatlerinde general ölmüştü.

Şehirde hemen generalin zehirlendiğine dair dedikodular dolaşmaya başladı. Fakat durum entrika kuşkusuna fırsat vermeyecek kadar açıktı. O yaz Bağdat korkunç bir kolera salgını atlatmıştı; Maude bütün subaylarının ve askerlerinin aşılanmasını emretmiş, fakat kendisi hastalığa yakalanmak için çok yaşlı olduğunu ileri sürerek koruyucu bir önlem almayı reddetmişti. Bu ihtiyatsızlık Ezra'yı şaşırtmıştı. İngilizlerin disiplin ve düzene olan gösterişçi düşkünlüğü gerçek ulusal karakterlerini örtmek için kullandıkları bir kamuflaj mıydı ve bu milletin hepsinde bu gibi önceden tahmin edilemeyen bir damar mı vardı acaba?

İngiliz bayrağına sarılmış ve üzgün İngiliz askerlerinin omzunda taşınan tabut Ezra ile Regina'nın önünden geçerek ağır ağır kalabalığın arasından Muazam Kapısı'na doğru yol aldı.

Şehrin bu kapısının ötesindeki çorak topraklarda Bağdat demiryollarının çirkin kuzey garı ve İngiliz mezarlığı vardı sadece. Sabahtan beri şehre hâkim olan koyu sessizlik, cadde boyunca sıralanan Hintli taburların hazır ol vaziyetine geçerken topuklarını birbirine vurarak ve tüfeklerini omuzlarına alarak çıkardıkları sesle bozuldu.

Daha önce hiç cenazeye katılmadığı için duygulanan Regina'nın sırtında bir ürperti dolaştı. Bir de mezarlıktaki seremoniyi görmüş olsaydı, kim bilir neler hissedecekti. General toprağa indirilirken okunan dua, havaya açılan saygı ateşi ve çöle yayılan trompet sesleri onda savaşa gidip geri gelmeyen tüm gençleri, arkadaşlarının tutuklandıktan sonra bir daha haber alınamayan babalarını, onca masum hayatın ve tutulmayan sözleri çağrıştıracaktı.

Bağdat halkının savaşın acılarının üstesinden gelmesi yıllar sürdü, fakat pek çok Bağdatlı için generale veda edilen gün dertleri ve kederi geride bırakmanın ilk adımı olmuştu.

General Maude Mezopotamya'ya 1916 yazında sahra birliklerine komuta etmek üzere gelmişti. Onun Bağdat'a atanması, yüksek komuta merkezinin Hindistan'daki Simla'dan Bağdat'a devredildiğini ve İngiliz Hükümeti'nin bu bölgedeki askeri başarısızlığı düzeltmeye kararlı olduğunu gösteren bir işaretti.

İngilizlerin, Almanların savaş boyunca müttefiki olan Türklere karşı doğuda yürüttüğü harekat başlangıçta Britanya'nın lehine gelişmiş, Hintli keşif gücü 1914'te Basra'yı süratle ele geçirmişti. İşgal planlanmış bir harekât sayılmazdı; İngilizlerin başlangıçtaki amacı Abadan'daki petrol tesislerini korumak ve körfezin kontrolünü ele geçirmekti. Basra'nın işgalinden sonra İngilizler bu zaferin devamını getirmenin gerekli olduğunu hissedince olay bir ivme kazandı. İyice düşünmeden başlatılan

kara harekâtının esas hedefi Türkleri kuzeye sürmekti, fakat İngilizler daha sonra gözlerini Bağdat'a dikti. Ancak işler umdukları gibi gitmedi; düşmanı hafife almakla hata yaptıklarını çok geçmeden anladılar. Kuvvetlerini toplayan Türk ordusu iyi savaşıyordu. İngilizler kazandıkları her savaşa karşı bir yenilgi almaya başladı. Majestelerinin ordusu Bağdat'a elli mil yaklaşmışken Osmanlılar karşı saldırıya geçip onları geri püskürttü. İngiliz kuvvetleri Kut'ta beş ay boyunca kuşatma altında kaldı. Kuşatma General Charles Townshend'in çoğu Hintli olan sekiz bin kişilik askeriyle birlikte kayıtsız şartsız teslim olmasıyla sona erdi. Kasım 1915'ten Nisan 1916'ya kadar süren Kut muhasarası Britanya'nın askeri tarihindeki büyük utançlarından biri sayılır. Kut kentinde aç kalan askerler atları ve eşekleri yemek zorunda kalmışlar; atlar bitince çöplerde yiyecek aramaya ve sığırcıkları vurmaya başlamışlardı. Sahra hastahanesi yaralılarla dolup taşıyor, ölenler "ceset tepesine" üst üste gömülüyordu. Çanakkale Savaşı'ndan zaferle çıkan Türkler İngilizleri durmaksızın bombalıyordu. Nehirden su almaya giden askerler keskin nişancılar tarafından vuruluyor; diğer taraftan soğuk, yağmur, sinek, haşarat ve egzotik hastalıklarla da savaşmak zorunda kalıyorlardı. Yerel halk da İngilizlere düşmanca davranıyor, garnizonun her planını ve hareketini Türklere bildirerek ihanet ediyordu. Bazı askerlerin her şeye rağmen hayatta kalması bir mucizeydi.

General Maude 1916 yılının Aralık ayında saldırıya geçti ve Türkleri nehrin kuzeyine doğru sürmeye başladı. Şubat 1917'de Kut'un tekrar İngilizlerin eline geçmesinden sonra mart ayının başında Maude'un birlikleri Bağdat'ın dışındaki Türk cephelerini tehdit etmeye başlamıştı. İngilizler'in saldırısını bekleyen Türkler şehrin çevresinde kurdukları beş savunma hattını birkaç saatten daha fazla ellerinde tutamadılar. 1917 yılının 10 Mart gecesi İngilizlerin şehre dört mil yaklaşmaları üzerine, Bağdat'taki Khirr köşkünde Osmanlılar acil bir savaş konseyi topladılar.

İstanbul'daki sarayın, kendisinden onurlu bir direnme göstermesini beklediğini bilen kumandan Halil Paşa sinirli adımlarla yürüyor, emrindeki generaller derhal geri çekilmeleri gerektiğini söyleyerek paşayı zorluyordu. Her zamanki gibi kararsız olan vali, atılacak adım üzerinde düşünmek üzere maiyetindekilerle birlikte başka bir odaya geçti, fakat on dakika sonra dönerek ordunun geri çekilmesini onayladığını bildirdi. Vali İstanbul'a çektiği telgrafta şöyle diyordu: "Bağdat'ı terk etmek mecburiyetinde kalmanın derin üzüntüsü içindeyim." Fazla oyalanmadan Kazımiye'ye doğru yola çıktı.

Türkler geri çekilirken Bağdat'taki önemli askeri noktaları tahrip ettiler. Dicle üzerindeki tombaz köprüyü havaya uçurdular. Askeri komutan gece yarısına doğru yanına şehir polisini ve memurları alarak görevini bıraktı ve bütün resmi evrakın imha edilmesini emretti.

11 Mart'ın erken saatlerinde şehre yaklaşan Kraliyet alayı bir hayalet sessizliği tarafından karşılandı. Bağdat'ın İngilizler tarafından işgali askerlik tarihi içindeki en tuhaf olaylardan biridir. Askerler bir direnişle karşılaşmayı bekledikleri için ihtiyatla ilerliyordu. Türklerin bir gece önce mevzilerini ve karakolları boşalttığından haberleri olmadığı için şehrin dış mahallerinde Türk askerlerinin yerine cesetler ve hayvan kemikleriyle karşılaştılar. Bağdat'ı çevreleyen toprak bentlerin içinde binlerce eğreti Müslüman mezarı buldular. Bağdat'ın içinde ürkütücü bir sessizlik hüküm sürüyordu. Bomboş ve pis sokaklar hastalıklı, aç köpeklere terk edilmişti. Yangınlar, yıkılmış evler, molozların doldurduğu sokaklar, kentin ezik ve umutsuz ruhunun birer göstergesiydi.

Aynı gün, öğleye doğru şehrin çehresi tamamen değişmişti. Kaleye İngiliz bayrağı çekilmesi ve Türklerin gitmesinden yararlanarak şehre doluşan haydutların Hint ve İngiliz birlikleri tarafından yakalanıp asayişin sağlanması üzerine, eve kapan-

mış olan yerli halk kendisini sokağa atarak kutlama yapmaya başladı. Erkekler ellerini çırpıyor, parmaklarını şaklatıyor, kadınlar zılgıt çekiyor, çocuklar dans ediyordu. Can korkusundan kiliselere saklanan Ermeniler sevinç içinde dışarı çıktılar. Gizliden gizliye kendi egemenliklerini kurmak sevdasında olan Müslüman Araplar askerlerin elini sıkıyor, milli davalarını yürütmek için nihayet bir fırsat yakaladıklarını düşünüyorlardı. Bir yıl önce Bağdat'ın yiyecek sıkıntısı, tükenmiş bir ekonomi ve kent hizmetlerinin yokluğu nedeniyle ne kadar kötü günler geçirdiğini bilmeyen İngilizler de bu karşılama üzerine hayretler içinde kalmıştı.

Ancak bu balayı yalnızca iki yıl sürdü. Bu süre içinde İngilizler Mezopotamya'daki amaçlarının ne olduğunu ancak anlayabildiler. Neydi niyetleri? Araplara özgürlüklerini vermek miydi? Britanya İmparatorluğu'nun sınırlarını mı genişletmek istiyorlardı? Yoksa istedikleri ticari çıkarlarını ve ticaret yollarını güvence altına almak mıydı? Hiç kimse doğru yanıtı bilmiyordu. Ortada kesin bir cevap olmadığı için, politik bakımdan en uygun çözümün Arapların kendi egemenliklerini kurmalarını desteklemek olduğuna karar verildi.

İngilizler Türklere karşı bir ordu kurması ve savaşta itilaf devletlerine yardım etmesinin karşılığında Mekke Şerifi Hüseyin'e bir söz vermişti: Araplar kendi krallıklarını kuracaktı. Mezopotamya'ya gönül vermiş olan bu savaşçı kral, Mısır'daki Britanya Yüksek Komiseri Sir Henry McMahon'la heyecan dolu yazışmalar yapmış, ülkeyi ve keşfedilmemiş gücünü ballandırarak anlatmıştı. Yazışmalarda Mezopotamya yerine eski adını kullanmıştı: Irak. Ne var ki, İngiltere bu arada Fransa'yla gizli bir anlaşma imzalamıştı. İki ülke eski Osmanlı topraklarını kendi aralarında bölüşmeye karar vermişti. Anlaşma uyarınca Suriye Fransa'nın, Filistin ve Mezopotamya da Büyük Britanya'nın etki alanına girecekti.

Maude çok hassas bir çizgi üzerinde hareket etmek zorundaydı. General Bağdat'a girer girmez yaptığı deklarasyonda (Londra'daki savaş bürosunda Sir Mark Sykes tarafından yazılmıştır) İngilizlerle Arapların beklentileri arasındaki farklılığı görememişti.

Ne ilginçtir ki, o zaman General Maude'un söyledikleri 2003 yılında Irak'a giren Amerikalıların kullandığı sözlerin tıpa tıp aynısıdır:

"Ordularımız sizin şehirlerinize ve topraklarınıza fetih maksadıyla ve düşman olarak gelmedi. Onlar size özgürlük getirmek için buradalar. Arap milleti yeniden eski görkemine kavuşacak ve dünya halkları arasında tekrar yükselecektir." Maude İngilizlerin bir Arap ülkesine yabancı olan kurumları empoze etmeyeceğine söz vererek şöyle dedi: "Sizi davet ediyorum; sizleri soylu, hatırı sayılan vekilleriniz vasıtasıyla İngiliz ordusu ve siyasi temsilcileriyle işbirliği yaparak kendi iç meselelerinizi çözmeye çağırıyorum. Kuzey ve güney, doğu ve batıdaki soydaşlarınızla birleşin, ırkınızın hakkı olan talepleri yerine getirin."

Bu vaatler kulağa self-determinasyon gibi geliyordu ama İngilizler ne yaptıklarının bilincinde değildi. Kimsenin kanmadığı bu uzlaşma bir felaketle sonuçlandı ve Britanya ülkeyi dolaylı olarak yönetmeye kalkıştı.

Bağdat'ın Yahudi cemaati gibi Ezra ile Saliha da koruyucu ve kurtarıcı olarak gördükleri İngilizlerin gelişinden memnundu. Şehrin Maude'un eline geçmesinden sonraki haftalar içinde yeni komşular edindiler. İngiliz subaylarla kapı komşusu olmaları Saliha'ya sosyal bir ayrıcalık sağlamıştı. Yine de sırık gibi uzun boylu, kırmızı suratlı ve yamru yumru dizleriyle Bağdat sokaklarında egzotik flamingolar gibi dolaşan bu adamlara gülmeden edemiyordu. Benzerlerini daha önce hiç görmediği, haki şortlar

ve güneş siperli şapkalar giyen bu tuhaf insanların nasıl olup da dünyayı idare ettiklerini aklı almıyordu. Bütün çekingenliğine rağmen, terasa çıktığı zaman kendi teraslarında oturan komşularını davet etmeyi ihmal etmeyerek onlara soğuk birer içecek ikram ediyor, çocuklarının iyi İngilizce konuştuğunu göstermekten gurur duyuyordu.

Saliha gönülsüzce kabul etse de Sehayeklerin evine gizli gizli bazı değişiklikler girmeye başlamıştı. Eskiden konuklara ince belli cam bardaklarda sunulan çay artık sütlü içiliyor, çoktandır kullanılmayan porselenler ortaya çıkıyordu. Saliha, Lyon marka bisküvi ve çayın yanında yemek için kentte yeni açılan ve İngiliz zevkine hitap eden dükkânlardan Ezra'nın tatsız tuzsuz şeyler olduğunu iddia ettiği kekler satın alıyor, Bağdat gibi bir kentte çok gereksiz olan çift camlı pencerelerin ne kadar yararlı olduğunu anlatıyordu. Pek çok Yahudi kadın uzun entarilerini ve *abayi*lerini bir kenara atıp Avrupai kıyafetler giymekteydi artık. Saliha ilkin bunun bir özenti olduğunu düşünse de yeni modaya boyun eğmek zorunda kalarak İngiliz Subay Kulübü'ne ve YMCA'lere (Genç Hıristiyanlar Derneği) abayi giyerek gitmenin uygun olmadığına karar verdi.

Ezra bir gün karısına "Bağdat'a ne isim taktıklarını biliyor musun?" diye sordu ve soruyu kendisi cevapladı: "Harun el-Rotschild'in şehri" diyorlar dedi sesinde muzaffer bir tonla. İngilizler tarafından iş hayatını ellerinde tutan Yahudilerin ticari girişimciliklerinin takdir edildiği bir gerçekti. İşgal güçleri Bağdat'ın iş hayatını düzene sokmak ve sivil hükümetin çarkını yeniden işletmek konusunda Yahudilere güveniyor, onların ticarette ve yönetimde önder olmalarını istiyordu. Arapçadan başka Fransızca ve İngilizce konuşan Yahudilerden vazgeçemezlerdi. Finans, posta-telgraf-telefon, demiryolu, liman ve gümrükte Yahudiler işe alınıyordu. Daha sonra belediye meclisi ve bakanlıklara dönüştürülen İngiliz siyasi bürolarında çalışanlar da Yahudiydi.

Yahudi toplumu İngilizlerin enerjisine ve kararlılığına hayrandı. İngilizlerin savaştan hemen sonra şehirde başlattığı güvenlik önlemleri, bankaların açılması, Hint rupisinin tedavüle sokulması, işsizlere iş bulunması ve sağlık hizmetlerinin düzeltilmesi gibi faaliyetleri merakla karışık bir saygıyla izliyorlardı. Saliha onları işçi arılara benzetiyordu; kurdukları temizlik sayesinde Bağdat tekrar kraliçe arı gibi ticareti ve parayı yeniden çeken bir cazibe merkezi olacaktı.

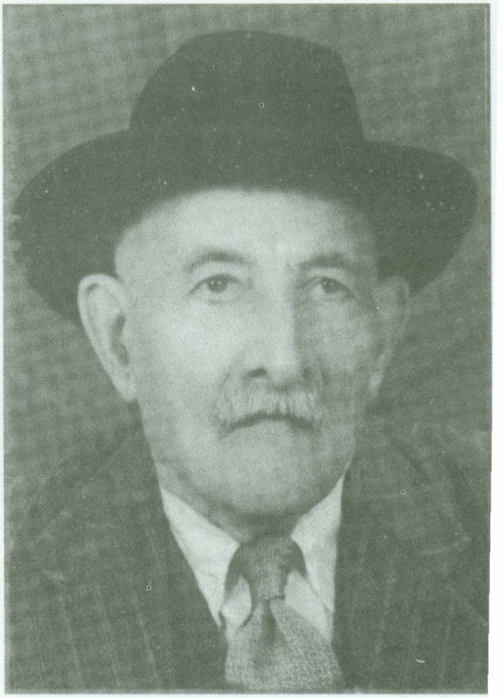
Bağdat iki yıl içinde restore edilerek ve düzenli bir kent haline geldi. Dicle üzerindeki köprünün yerine modern bir köprü inşa eden İngilizler buna Maude Köprüsü adını verdiler. Yeni Cadde'ye paralel ve dik yollar açtılar. Bağdat'ın kuzey ve güneyinde kuracakları modern banliyölerle kenti büyütmek doğrultusunda planlar yaptılar. Şehri mahallelere böldüler, her evin, hanın, çarşının ve resmi binanın artık tam bir adresi, hem Arapça hem de İngilizce bir numarası vardı. Regina ve arkadaşları dışarı çıkmak için ailelerinden izin alamazlarsa itirazları hazırdı: "Kaybolacak değiliz ya!"

Şehri sellerden koruyan bentler güçlendirildi; Bağdat sokaklarını aydınlatmak için ilk kez bir santral kuruldu, şehre temiz içme ve kullanma suyu sağlayacak bir arıtma tesisi için çalışmalar başlatıldı. Demiryolları her yöne çalışmaya başladı: Bağdat'taki doğu istasyonundan başlayan hat Bakuba, Şahraban üzerinden İran sınırına kadar uzanıyor; güneyde ise Hille ve Basra'ya iniyordu.

Yahudi tüccarların işi de giderek açılıyordu. Ezra evde Saliha'ya işlerin hiç bu kadar iyi olmadığını söylüyordu. Herkes bir mağaza, otel veya taksi şirketi açmak istiyordu. Bankerlere başvuran her girişimci konuşmasına yeni iş projelerinden söz ederek başlıyordu. Bu doludizgin giden ticaret hayatında Ezra'nın bazı çağdaşları kazandıklarını bankacılığa yatırdılar ve Osmanlı Bankası veya Doğu Bankası gibi kurumlaşmış bankalarla rekabet edecek kadar büyüdüler.

Büyük-büyükannem Saliha Sehayek. Bu resmi kızına 16 Eylül 1950 de, Regina Irak'tan kesin olarak ayrılmadan önce vermiş ve şöyle yazmıştı fotoğrafın arkasına: "Sevgili kızım Regina'ya bir hatıra." (Marsel Benjamin'in albümünden.)

Büyük-büyükbabam Ezra Sehayek sessiz bilgeliği ve hayata iyimser bakışı nedeniyle ailesi tarafından çok sevilen bir kişiydi. (Marsel Benjamin'in albümünden.)

1918'de, İngilizlerin Bağdat'ı işgal etmelerinin üstünden henüz bir yıl geçmeden çekilmiş bir fotoğraf. İngiliz askerleri Regina (solda, uzun saç örgüsü olan) ve kardeşleri ile birlikte çatı terasında görülüyor. Ezra ve Saliha askerlerle kapı komşusu oldukları için çok memnundu. (Marsel Benjamin'in albümünden.)

Resmin solundaki çift yeni evli Regina ve Elazar. Yıl 1928 ve yer Dicle kıyıları. Anneannem evin dışında modern elbisesinin üstüne her zaman *abayi* giyer; büyükbabam da sokağa daima başındaki fesle çıkardı, hatta modası geçtikten sonra bile fes takmayı sürdürdü. (Marsel Benjamin'in albümünden.)

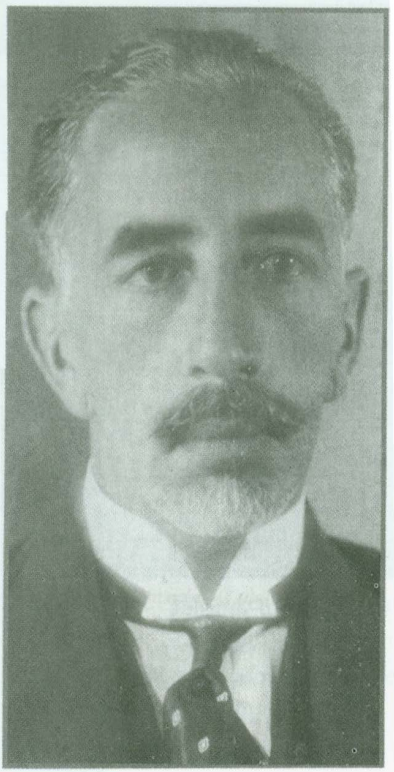
Solomon ve Ezra, Batavin'deki villanın bahçesinde, yıl 1935. (Berta Tabibzade'nin albümünden.)

1937'de çekilen bu fotoğraf Regina ve Elazar'ı Taht el-Takya'daki büyük evlerinde gösteriyor. Annem Marsel sağda, babasının yanında duruyor ve Regina yeğenlerinden birisini kucağına almış. (Marsel Benjamin'in albümünden.)

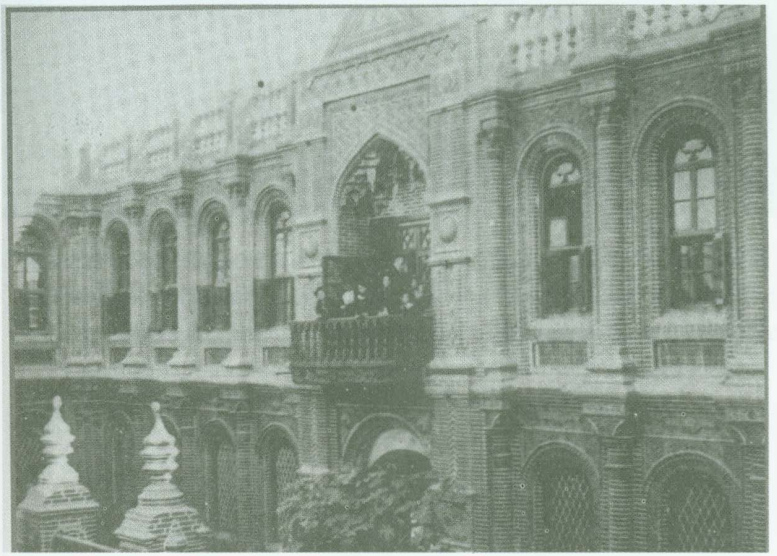
Irak Kralı Gazi 1933 de, tahta çıktıktan kısa bir süre sonra. Birkaç yıl sonra hükümet ve ordu içindeki Nazi sempatizanlarına katılacak ve halk Irak Yahudilerine karşı cephe alacaktır. (Popperfoto'dan alınmıştır.)

1920'lerde çekilmiş olan bu fotoğrafta Kral Faysal görülüyor. Faysal Irak'ı bağımsızlığa kavuşturmak için umutsuzca savaşmış ve her seferinde hüsrana uğramıştı. (Popperfoto'dan alınmıştır.)

General Sir Frederick Stanley Maude'un Bağdat'a gelmesinden kısa sonra çekilmiş ender üniformalı resimlerinden birisi. Bağdat'a gelen turistler hala Britanya mezarlığındaki kabrini ziyaret ederler. (Londra İmparatorluk Savaş Müzesinden alınmıştır.)

Laura Kadoorie Okulunun muhteşem cephesi. Marsel, Regina ve Berta bu okula gitmişti. 1913'de açılan bina Bağdat'taki en güzel ve modern yapı olarak kabul edilmişti. Kentin her tarafından gelenler binanın güzel simetrisini seyretmek için kapının dışında toplanırdı. (Naim Dangur'un albümünden.)

1931'de çekilen bu fotoğraf Laura Kadoorie Okulunun eski öğrencilerini gösteriyor. Arka sırada, en başta duran kız Regina'nın kız kardeşi Jozefin. Modern görünüşlerine rağmen bu orta sınıf kızlarının çok az özgürlükleri vardı. (Babil Yahudileri Merkezi'nin koleksiyonundan alınmıştır.)

Yıl 1924. Irak'ın önde gelenlerinden bir gurup Laura Kadoorie Okulunun önünde poz vermiş. Gurubun önünde ve en ortada duran Kral Faysal üniforma giymiş ve başına da *kefiye* takmış. Solundaki beyaz sakallı Hahambaşı Ezra Dangur, onun solunda duran haham ise Sassun Heduri. Faysal'ın sağında ellerini kavuşturmuş olan kişi ise Yahudi senatör Menahem Daniel. (Naim Dangur'un albümünden.)

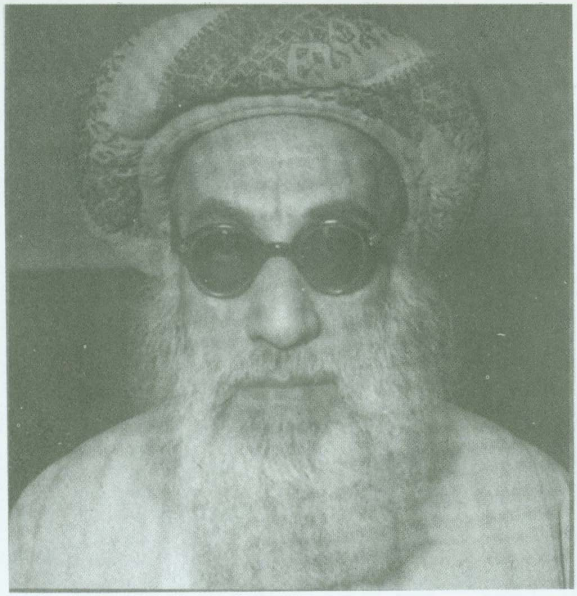
Regina ve Elazar bir fincan kahve ve sigara keyfi yaparken. 1935'de Taht el-Takya'da çekilen bu resimde hissedilen büyük huzur bana her zaman fırtınadan önceki sessizliği düşündürmüştür. (Marsel Benjamin'in albümünden.)

1935 yılında Marsel ve Berta. Daha bu yaşlarda bile çocukların farklı karakterde olduklarını görmek mümkün; Berta daha atılgan ve aceleci, Marsel ise daha sakin. (Marsel Benjamin'in albümünden.)

Laura Kaoorie okulunun avlusunda toplanan 1600 öğrenci yıllık okul fotoğrafı çektiriyor. Yıl 1924. Bu tarihte Regina okuldan ayrılmış ve evlilik simsarının ağına düşmüştü. (Naim Dangur'dan alınmıştır.)

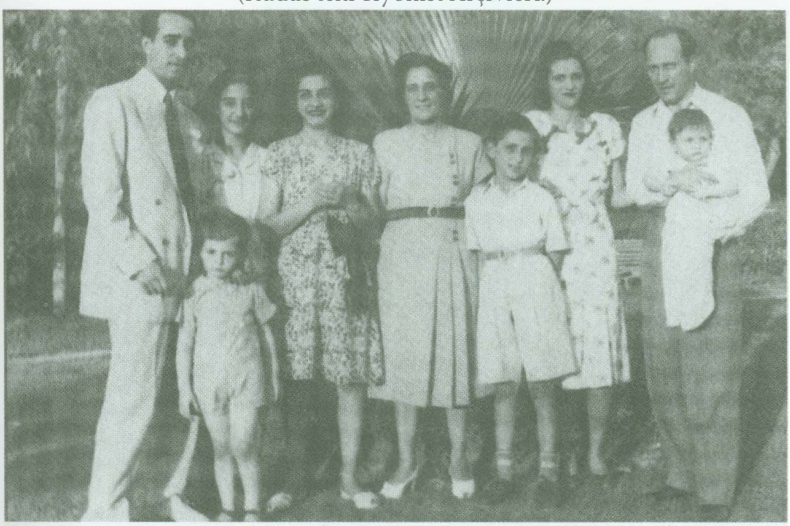
Hahambaşı Sassun Heduri 1949 yılında, başında simgesi türbanla ve kalın camlı gözlükleriyle görülüyor. Yahudi cemaati içinde çok sevilmesine rağmen hükümete hiç karşı çıkmayan birisi olarak bilinirdi. (Eileen Halastcı'dan alınmıştır.)

Nuri Said. Bu fotoğraf 1942'de Sait'i başbakan olduğu sırada Kral naibi Abdullah'a Ürdün'e uçuşu sırasında refakat ederken gösteriyor. Bu yıllarda Nuri Sait'in Yahudi dostu olduğuna inanılırdı (İmparatorluk Savaş Müzesinden alınmıştır.)

1950 yılındaki Ali Baba operasyonundan sonra İsrail'e giden Iraklı Yahudiler. İkinci sırada koridor tarafında oturan adamın başında görülen *sidara*, pek çok Yahudi'nin Irak bağımsızlığını kazandıktan sonra yeni ulusa bağlılığını kanıtlamak için taktığı Mezopotamya'ya özgü olan bir bereydi. (Kudüs'teki Siyonist Arşivleri.)

Ailemin çöl cennetindeki son günleri. Bu fotoğraf Batavin'deki villanın bahçesinde çekilmiş. Ortada duran Regina, sağındakiler Berta, Marsel ve Solomon; solunda duranlar da Nesim ile karısı Hatun. Regina'nın yanında duran çocuk oğlu Haron. Resimdeki diğer küçük çocuklar da Nesim'in oğulları. On sekiz ay içinde aile birbirinden kopacaktır. (Marsel Benjamin'den alınmıştır.)

Marsel ve Berta Kalküta'da bir caddede. Yıl 1952. (Berta Tabibzade'nin albümünden.)

Annem Marsel. Onun bu fotoğrafını her zaman çok sevdim, çünkü gözlerinde umut var: Geleceğine umutla bakıyor. (Marsel Benjamin'in albümünden.)

Güvenli bir dünyada yeni bir hayat kurmaya çalışan aile bir arada. Regina ve çocukları Kalküta'nın hareketli tarzına ayak uydurmaya çalışıyor. Fotoğraf Chowringhee Lane'deki apartmanlarının yakınında çekilmiş. (Marsel Benjamin'in albümünden.)

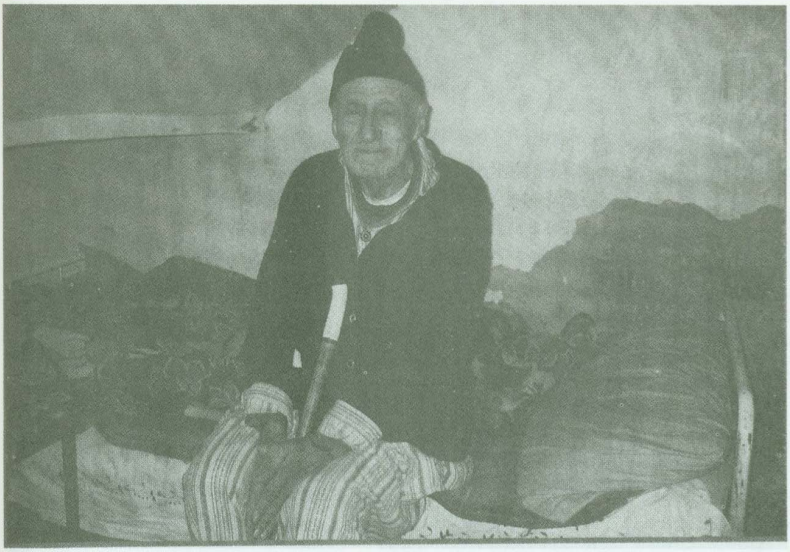
Fotoğraf 1995'de Kalimpong'daki tatil sırasında Regina'yı dinlenirken gösteriyor. Bileğini burkan Regina'nın ayak parmağını arı sokmuştu (Marsel Benjamin'in albümünden.)

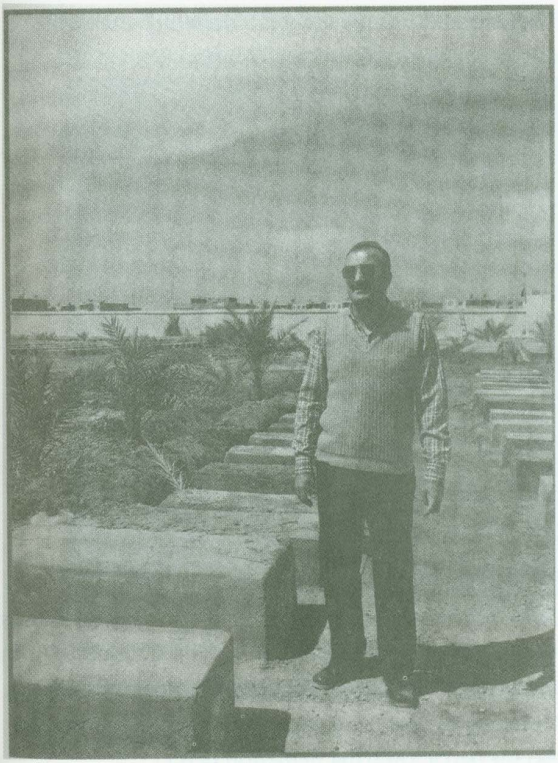
Meir Tweg sinagogunun içi. Bu sinagog Bağdatlı Yahudilerin ayakta kalan son mabedi. Kalın beton duvarlar arasında korunuyor ve bakımını da Müslüman bekçiler yapıyor. Ön planda görülen platformda haham Keduri, Torah okumuş olmalı. (Marina Benjamin'den.)

Samir Şahrabani, Meir Tweg'in torah'larını ve 1960 dan kalan canlı renkli duvar kağıdını gösteriyor. (Marina Benjamin'den.)

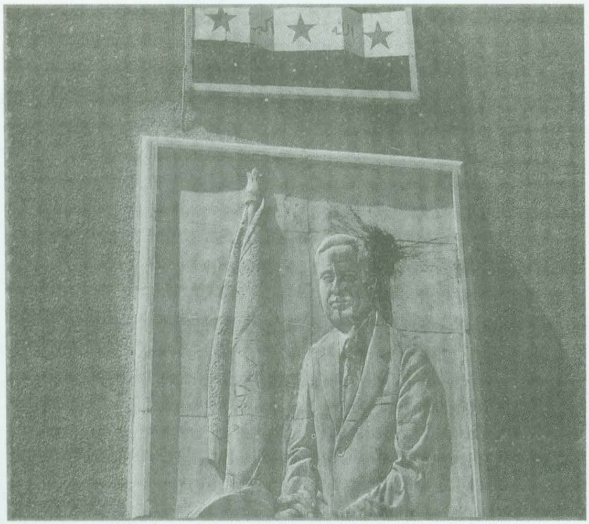
90 yaşını aşmış olan Tevfik Sofaer cemaatin hayatta olan en yaşlılarından. Bir zamanlar tüccarlık yapan yaşlı adam son otuz beş yılını sinagogun bir müştemilatındaki küçücük odada geçirmiş. (Marina Benjamin'den.)

Emad Levi annesinin mezarı başında, yıl 2004. Saddam'ın iktidarı sırasında Sadr Kentindeki bu Yahudi mezarlığı Yahudilere resmen yasaktı. Şimdi cemaat tarafından onarılmaktadır. (Marina Benjamin'den.)

Raşid Caddesi bir asır içinde genel olarak çok fazla değişmemiş. Korint stilindeki sütunları ve dökme demirden balkonlarıyla harap durumdaki binalar caddenin bir zamanlar Bağdat'ın şıklığının simgesi olduğunu hatırlatıyor. Fakat şimdi her şey yorgun ve pejmürde görünüyor. (Marina Benjamin'den.)

2004 de Bağdat'ı ziyaret ettiğim zaman Saddam ikonlarından pek azı ayakta kalmıştı. Ürdün sınırındaki bu anıt nasılsa tahrip edilmekten kurtulmuş, fakat diktatörün suratına boya atılmış. Bir zamanlar çok güçlü olan figürlerin ne kadar çabuk yok olduğu çok şaşırtıcıdır. Üzerinde Saddam'ın portresi olan Irak parası şimdi tamamen eski bir parça. (Marina Benjamin'den.)

O günlerde para kazanmamak imkânsızdı. 1918 ve 1919 yıllarında pek çok açıkgöz tüccar, İngilizlere malzeme ve hammadde satarak büyük servet kazandı. Ordudan ve hava kuvvetlerinden ucuza kapattıkları malları satışa çıkarak zengin olanlar da vardı. Kahvehanelerde hararetli iş anlaşmaları yapılıyor; Müslümanlar ile Yahudiler, efendilerle dolandırıcılar, Alliance okulunda okumuş centilmenler ile sokak satıcıları gibi toplumsal statüleri birbirine hiç uymayanlar yeni iş ortağı oluyordu. Savaştan kaçmak için Amerika'ya ve Uzakdoğu'ya giden Yahudiler bu ticaret cümbüşünden bir pay kapabilmek amacıyla geri dönüyorlardı. Savaş yıllarında çöken Bağdat ekonomisinde İngilizler gerçekten bir mucize yaratmıştı.

1917 yılının ortalarında Regina okula geri döndü. Madam Bassan yine yöneticiydi ve İstadh Shahmoon, hiçbir şey olmamış gibi, aynı monoton sesiyle tarih anlatmayı sürdürüyordu. Okulda bunlar olurken sınıfın dışında yeni bir Bağdat şekillenmekteydi. Yaşı büyümüş ama henüz olgunlaşmamış olan Regina, ilk özgürlüğünü tatmaya başladı. Okul bittikten sonra arkadaşlarıyla geziniyor veya eve giderken yolunun üzerindeki Taht el-Takya'ya uğruyordu.

Hepsi iyi aile kızları olan Kler Dellal, Violet Masri, Farah Nissan ve Luiz Fattal'dan oluşan bir arkadaş grubu vardı artık. Batı ülkelerinde doğmuş olsalar, ayaklarının üzerinde oradaki yaşıtlarından daha sağlam durabilirlerdi, fakat Doğu'dan durum farklıydı. Burada kızlar hayatı tanımadan büyür, aileleri tarafından korunur ve özgürlükleri ağır biçimde kısıtlanırdı. "Kötü kızlar" örnek gösterilir, aşırı özgürlüğün sonunda onları bekleyen kötü yazgı bir ders gibi anlatılırdı. Ailelerin üzerlerine çok fazla düşmesine karşın Regina'nın arkadaş gurubundaki kızlar, özellikle de Luiz Fattal, toplumun üst tabakasından olduklarını bildikleri için kendilerine güvenirdi.

Henüz on dört yaşında olmasına karşın Luiz bir kadın vücuduna sahipti, Bağdatlıların çay içtikleri bardaklar gibi ince belliydi. Okuldan eve yürürken, haşin yüz hatları olan, pis giysiler içindeki yaşlı bir Arap Torat Caddesi'nin köşesinde bıyığını burup ve bir eşek gibi sırıtarak Luiz'in yolunu beklerdi. Kız tam önünden geçerken pazarda seçtiği meyvenin olgunluğunu kontrol edermiş gibi, memesinin birini sıkar ve suçlu suçlu fırlayıp kaçardı. Yanında kaç arkadaşı olursa olsun her gün tekrarlanan bu olayı engellemek için Luiz bir şey yapamıyordu. Nihayet bir gün Arap'ın haddini bildirmek için ustaca bir plan yapmaya karar verdi ve sutyenine düzinelerce toplu iğne doldurdu. Tacizci aynı saldırıyı yaptıktan sonra kız olabildiğince hızlı koşarak oradan uzaklaştı. Elini yanmış gibi sallayan ve fellahlar gibi dört bir yana dönen saldırgan bir daha asla Luiz'e yanaşamadı.

Taht el-Takya'daki şekerci dükkânında cevizli baklavalar ve şurubu damlayan portakallı *zingulalar* Regina'nın ağzını sulandırırdı. Tezgâhın üstünde yıldız biçimindeki bal bademli *masafan*ların yanında çıtır çıtır susamlı bisküviler, hindistan cevizli ve bademli kurabiyelerle pudra şekerine bulanmış Türk lokumları dururdu. Fakat Regina en çok ağızda yavaş yavaş eriyen bir tür bonbon olan *aluka*ları severdi ama her zaman yiyemezdi. Babası ne zaman eve bu bonbonlardan getirse, Saliha hemen el koyar ve dişlerini çürüteceği için çocuklara yedirmezdi.

O günlerde bir rupiyle çok şey satın almak mümkündü. Kızlar tatlıcı dükkânında tıka basa yedikten sonra, fırından yeni çıkmış çöreklerden sokağa yayılan baştan çıkarıcı kokunun peşine düşerdi. Taht el-Takya'nın ağızda dağılan kurabiyeleri, yumuşacık sambusekleri ve sakızlı *malfuf*ları tüm Bağdat'ta ünlüydü. Fırının biraz ilerisinde turşucu vardı. Vitrindeki kavanozlarda sergilenen şalgam, pancar, hıyar, havuç ve patlıcan turşularına kimse karşı koyamazdı. Turşucu dükkânının önünde duran adam odun ateşinde pişirdiği tatlı pancarları satardı. Pancarları

dikkatle soyar ve temiz bir kâğıda sararak uzatırdı müşterisine. Birkaç metre ötede, kırmızı suratlı bir satıcı ağır ağır tuzlu fındık kavururken, daha uzak bir caddede duran sokak aşçısı da *kubbe burgul* denilen içli köfte satıyordu.

Turşuların keskin kokusuna pişen böreklerden ve kızaran içli köftelerden yayılan davetkâr koku karışırdı; bunlara bir de yakınlardaki lokantalarda yapılan ızgaraların dumanı eklenince Regina kendisini kaybederdi sanki. Akşam yemeğine oturunca, midesinde yer kalmadığı için bir ödev bahane ederek sofradan kalkardı. Böylece ailenin başlıca konusu haline gelmiş olan politika konuşmalarından da kurtulmuş oluyordu.

Ezra Sehayek hiçbir zaman politikayla ilgilenmemişti. "Güç gücü olmayanların, para da parası olmayanların hoşuna gider. Ama politika yalnızca namussuzların hoşlandığı şeydir," diyen Ezra'nın bu düşüncesi hızla değişti. İngiltere eski Türk toprağı olan Bağdat, Basra ve Musul'u tek bir taç altında birleştirmeye ve tacı da bir Arap krala vermeye niyetli olduğunu açıklayınca Ezra siyaset hakkındaki eski görüşlerinden hemen uzaklaştı. İngilizler burada yaşayan farklı halkların birleşmek istemediğini veya oluşacak yeni milletin birbirine tümden zıt görüşlere sahip olduğunu elbette biliyordu. Ezra ve arkadaşlarının gözlemlerine göre bir Arap Krallığı'nın kurulmasını isteyenler sadece Sünni milliyetçilerdi. Şii çoğunluk İslamî bir devletin kurulmasını, Kürtler bağımsızlıklarını kazanmayı, entelektüel kesim de tekrar Türk egemenliğine dönmeyi istiyordu. Yahudiler ise İngiliz egemenliğinin sürmesinden yanaydılar, çünkü onlara iyi davranan Britanya yönetiminden yarar görmüşlerdi.

1918 ve 1921 yılları arasında Bağdat Yahudileri, kurulacak bir Arap yönetimi altında güven içinde olamayacaklarını ileri sürüp İngilizlere üç kez başvurarak vatandaş olmak istedikle-

rini bildirdiler. Üç başvuru da fazla incelenmeden reddedildi. Dilekçelerinin her geri dönüşünde Saliha "biz ne olacağız, İngilizler bizi korumazsa kabile reislerinin, milliyetçilerin ve çapsız despotların merhametine kalacağız," diyerek kocasına sızlanırdı. Ezra meseleye karısından farklı bakıyordu. "Zorlukla kazandığımız özgürlüğümüzü neden kaybedelim?" derdi Saliha'ya, "Osmanlıların zamanında birer vatandaştık, yeni krallıkta da vatandaş olacağız, kim bilir belki milliyetçi bile oluruz."

Kısa vadede haklı çıkan Ezra oldu. İngilizler Yahudilerin canını, malını, özgürlüğünü güvence altına alacaklarına dair söz verdiler ve kral adayı olarak seçilen Mekke Şerifi Hüseyin'in oğlu Faysal'ı da aynı şeyi yapması için ikna ettiler. İngilizlerin zorlaması üzerine Hahambaşı kendi evinde Faysal'ı tarihi bir toplantıya davet etti. Irak'ın kralı olması kararlaştırılan Faysal bu toplantıda ünlü deklarasyonunu yaptı: "Ulusalcılığın terminolojisinde Müslüman, Hıristiyan veya Yahudi gibi kelimelerin bir anlamı yoktur. Tek bir ülke vardır, o da Irak'tır ve herkes Iraklıdır." Bu güzel sözlerle Yahudilerin onayını aldı ve sözlerine sadık kaldı.

Faysal krallığı süresince Yahudilerin hak ve özgürlüklerine saygı gösterdi. Cemaatle dostluk kurarak onların okullarını ve hastanelerini ziyaret etti; hahambaşıyla yaptığı toplantılarda topluluğun sorunlarını dinledi, ulusal sorunları tartıştı. Elit Sünni tabakanın öfkesini üzerine çekmeyi göze alarak Yahudi işadamlarına davetler verdi, mali müşavirlerine danıştı ve Miss Bell'in önerisine uyarak ilk parlamenter hükümetinde Yahudi bir bakan atadı. Modern tarihçiler Faysal'ın bu garip Yahudi sempatisini dinsel farklılıklar konusundaki "aydınlanmacı" tutumuna bağladılar. Kralın bu cemaate olan yakınlığının nedeni belki de düşünsel olmaktan çok içgüdüsel bir davranıştı. Faysal da çoğunluğun dışında kalan bir yabancı olduğu için, onun Yahudilerle özdeşlik kurduğu düşünülebilirdi. O da cemaat gibi İngiltere'nin desteğine ve korumasına muhtaçtı.

Faysal, Peygamber'in soyundan gelen eski ve köklü bir aileye mensup olduğu için Irak'ta saygı gördü. Çölde büyüp İstanbul'da okuyan kral, Arapların gözünde Batılı olan şeylere yakın olması nedeniyle bir yabancı gibi algılanıyordu. Dışarıdan birisi olması ona bazı avantajlar da sağlıyor, özel bir grup veya fraksiyonla ilişki kurması mümkün görülmüyordu. Ne var ki Arap olduğu için Kürtlerden ve Sünni olduğu için de Şiilerden büyük destek almıyordu. Eski, köklü ve yerleşik Sünni aileler onun Irak'ta bir fazlalık olduğunu düşünmekteydiler. Yalnızca Mezopotamya kökenli olan eski Osmanlı devlet memurları Faysal'ı Arap başkaldırısı sırasında bütün kalpleriyle desteklediler. Bu kişiler Britanya'nın verdiği destekle Irak'ta otuz yedi yıl boyunca siyasete hâkim olacaklardı.

Bu ülkedeki konumunun zayıf olduğunun, ülke üzerinde bir hak iddia edemeyeceğinin ve gerçek anlamda bağımsız olmayan Irak'ın İngiltere'nin bir "mandası" olduğunun bilincinde olan Faysal'ın kral olmayı kabul ederken büyük kuşkuları vardı. İngiltere tarafından yapılan düzmece referandumda halkın % 96'sının onun arkasında olduğunu gösteren sonuca inanacak kadar aptal değildi. Kral olduğu zaman gücünü kuvvetli bir merkezi hükümetten alacağını ve monarşisi kabileler tarafından tehdit edilirse İngiltere'nin yardımına güveneceğini de biliyordu. Ülkenin yabancılar tarafından işgal edilmesine karşı çıkarak 1920 yılında güneydeki Şiileri ayaklandıran kışkırtıcılar, İngilizlerin yardımıyla oraya bağlı oldukları gerekçesiyle İran'a sürüldüler. 1921'de Faysal'a bağlılık yemini etmeyi reddeden, daha sonra, statüsü üzerinde hâlâ tartışılan Musul bölgesinin Irak sınırlarına katılmasını protesto ederek zaman zaman baş kaldıran Kürtleri bombalayanlar İngiliz ordusuna bağlı kuvvetlerdi.

Bu baskı ve manipülasyon, deneyimli siyaset bilimci Elie Kedouri'nin Irak'ın İngiltere'nin yayılmacı politikasının eseri olmaktan öte bir şey olmadığından yakınmasına yol açmıştır:

"Irak İngiltere'nin hatalı planları uyarınca İngiliz modeline göre kurulan ve İngiltere'nin maksatlarına hizmet eden hayali bir krallıktır."

Diğer Iraklı toplulukların aksine, kendilerini Irak idealine adayanların ve modern Irak vatandaşları olmaya teşebbüs edenlerin Yahudiler olması da bir ironidir aslında.

Beş

KADINCA SIRLAR

Sınıf arkadaşı Agnes ortadan kaybolduğunda Regina on altısındaydı.

O gün de diğerlerinden farklı bir gün değildi. Regina Arap edebiyatı dersinde Luiz ile not alış verişi yaparken, *Istadh* Obadiah milli şair Maruf el-Musrafi'nin şiirlerinde geçen *vatan* sözcüğünün çeşitli anlamları üzerinde sesli düşünüyordu. Tavandaki vantilatörler erken bastıran sıcağı biraz kırıyor, kara tahtanın üzerindeki büyük saatin dakikaları çok yavaş ilerliyordu.

Batıda henüz yetişkin bile sayılmayan on altı yaşındaki bir kız, doğuluların anlayışına göre bir kadındı artık. Regina günlük hayatına getirilen kısıtlamalardan kendi durumunda bir değişiklik olduğunu anlıyordu. Artık yüzmesine izin verilmiyordu, çünkü annesi bir genç kızın mayo giyerek vücudunu başkalarına göstermesinin ayıp olduğunu söylemişti. İlerde kocası için saklaması gereken şeyi –ne olduğunu unutmuştu– kaybetmesin diye bisiklete binmesine de izin yoktu. Luiz'in birkaç yıldan beri yakındığı aylık kanamayı nihayet Regina da görmeye başlamış ve bunun kendi başına da gelmesi onu çok sarsmıştı.

On altı yaşına girince artık hiçbir şeyin eskisi gibi olamayacağının bilincindeydi ama genç kızlığa adım atarken Agnes'in

ortadan kaybolduğu güne kadar kendisini bir kadın gibi hissetmemişti.

Madam Bassan eteklerini savurarak dersin ortasında sınıfa dalmış, bütün yüzleri görmek için sınıfta dolanmış, ellerini kavuşturarak Agnes'in önünde durmuş ve küçük bir çocukla konuşur gibi "baban seni bekliyor" diyerek beklemişti. Aynı anda kırk çift göz, defterlerini sessizce toplayan Agnes'e çevrildi. Agnes çantasını doldururken hiç kimse kıkırdamadı; ayağa kalkıp Madam Bassan'ın peşinden, başı önünde sınıftan çıkarken kimseden bir ses çıkmadı. Agnes'in uysallıkla gitmesi arkadaşlarına göre bir mutsuzluk tablosuydu. Bir daha okula dönmedi Agnes.

Regina daha sonra cemaatte kulaktan kulağa dolaşan fısıltılardan Agnes'in o gece İran'da yaşayan Iraklı bir işadamıyla nişanlandığını, düğünden sonra kocasının ailesiyle birlikte oturmak üzere daha önce hiç görmediği İran'a gittiğini öğrendi.

Agnes, Regina'nın yakın arkadaşı değildi ve gruba pek katılmazdı ama yokluğu sınıfta hissedilmişti. Gittikten sonra boş kalan sandalyesi sınıfa hâkim olmuş gibiydi, kızların hepsi Agnes'in sırasına yan gözle bakmadan edemiyordu. Sınıftaki sanki bozulmuş ve bir daha düzelmeyecekmiş gibi gelmişti Regina'ya.

Arkadaşının başına gelenden Regina'nın çıkardığı iki ders vardı: Birincisi, kızlar zamanı geldiğinde elden çıkarılır, uygun bir damat adayı varsa baba kızını bir kocaya devrederdi. İkinci derse göreyse artık kendi sırası yaklaşmaktaydı.

Tüm Iraklı Yahudi kadınlar gibi, büyükannemle aynı kuşaktan olanlar için hayat, şansa, seçimlerine ve isteklerine bağlı olarak yavaş yavaş kurdukları, gelecekleri üzerinde düşünürken heyecan ve heves duydukları bir şey değildi. Hayat önceden ku-

rulmuş bir plana göre işleyen mekanizmaydı; toplum tarafından yapılan en sert kınamaları göze almadan bundan sapmanın olanağı yoktu. Seçim yapmak yerine görevler, olanakları değiştirmek yerine kesinlikler vardı hayatlarında.

Regina'nın hayatını kendi eline alıp istediğini seçmesi asla mümkün olamazdı. Ne macera aramak için dünyayı dolaşabilir ne de öğrenim yapmaya karar verebilirdi. Bir meslek edinerek kariyer sahibi olması düşünülemezdi bile. O sadık bir eş, çocuklarına iyi bir anne olacak, yemek pişirip evini temizleyecek, misafir ağırlayacak, yaşlılara bakacaktı. İçindeki sesi asla dinlemeden, kendi nefsinden feragat ederek hep özverili olacaktı. İhtiyar bir kadın olduğunda, çocuklarının cömertliğine sığınacak; belki ömrü boyunca sürdüğü zahmetli hayatın semeresini hayatının sonuna doğru görecekti.

Regina Bağdat Yahudilerinin toplumsal yargılarına anormal denilecek bir sakinlik içinde teslim oldu. Regina sıklıkla hayatının daha önce bir biçimde yaşanılmış olduğuna dair yoğun ve ezici bir duyguyu yaşıyordu. Agnes'in Tahran'a gitmesinden kısa bir süre sonra evlilik simsarının babasının evini düzenli olarak ziyaret etmeye başlaması onda tüylerini diken diken eden bir korku uyandırsa da, bu duyguyu asla bir dehşet olarak tanımlamadı. Emin olduğu bir tek şey vardı, ailesini seviyor ve kocası olacak yabancı bir adamın gözetiminde kendi evinin hanımı olunca elde edeceği özgürlük uğruna ailesinin koynundan çıkmak istemiyordu.

Regina ilk gördüğü andan itibaren evlilik simsarlığı yapan kadından hiç hoşlanmadı. Çöpçatan kadın güya saygı gösteriyormuş gibi yağcılık yaparak Saliha'yı kandırmaya çalışıyordu. Tellalın yüzünde Iraklıların "Bağdat gülü" adını verdikleri, aslında bir sineğin taşıdığı parazitlerin yol açtığı şark çıbanının izi vardı. Bağdatlıların çoğunun vücudunda bu iz vardır ama sadece talihsiz olanların yüzünde çıkar bu çıban. Regina tellalla

annesinin birlikte bir komplo hazırlığı içinde olduklarını seziyordu, kadın annesinin kulağına bir şeyler fısıldadıktan sonra Saliha'nın beynine ektiği tohumun kök salacağına güvendiği için gülümseyerek geri çekilirdi. Regina okuldan eve döndüğü zaman iki kadını baş başa vermiş konuşurlarken buluyordu çoğu zaman. Saliha sigara dumanlarının arasından "senin yapacak bir işin, dikişin yok mu?" diye seslenirdi kızına.

Regina her şeyden haberi olan bu çöpçatandan korkuyordu. Kadın hangi erkeğin evlenmek istediğini ve hangi erkeğe hangi kadının denk düştüğünü bilir, aracılık yaptığı ailelerden hatırı sayılır bir kazanç elde ederdi. Çöpçatanlık, kadın işi sayılan hemşirelik, şarkıcılık ve öğretmenlik gibi mesleklerin arasında kendine saygın bir yer edinmişti. Bu simsar iyi bir evliliğin nasıl ayarlanacağını, akıllı bir insanı nasıl ayırt edeceğini, gelin ve damadın servet ve sosyal konum bakımından birbirlerine denk olmaları gerektiğini bilirdi. Ayrıca, evlenecek kızın ve erkeğin geçmişlerinde kimsenin bilmediği, gizli kalmış olan her şeyi meydana çıkardığı için tellala güvenilirdi. Regina'nın kendisini bu kadından kollaması için bunlar yeterli sebeplerdi. Kadının yadsınamayacak önemli bir yeteneği daha vardı; eş bulması mümkün olmayan çirkin, topal, fakir düşmüş veya aklı kıt olanları bile evlendirebiliyordu.

Muhtemelen evlilikle sonuçlanacak olaylar zincirini başlatan çoğu zaman tellalın kendisi olurdu. Varlıklı ve saygın bir aileyi ziyaret eder, oğullarından birinin artık evlenme çağına geldiğini ima ederek ilk girişimi gerçekleştirirdi. Eğer gencin ebeveyni de aynı görüşe katılırsa, tellal oğulları için uygun gelin adaylarından birkaç genç kızın ismini verirdi. Kızların hatırı sayılan ailelere mensup olduğunu, atalarının tanınmış kişiler olduğunu, başarıları sayesinde cemaat içinde saygı gördüklerini eklemeyi de ihmal etmezdi. İşin drahoma kısmı daha hassas bir konuydu. "Para parayı çeker" sözü doğru bir sözdür; doğal olarak erke-

ğin ailesi kız tarafının yüklü bir drahoma vermesini beklerdi. Bazen de evlenecek gencin ailesi, özellikle oğulları pek de matah biri değilse –çok zeki değilse veya yaşı geçkinse– anlaşmaya razı olurdu. Gelin adayının eşsiz güzellikte bir kız olması durumunda drahoma ve çeyiz konusu bütün önemini yitirirdi.

Saliha şehirdeki son dedikoduları, özellikle tellalın başka ailelerde gerçekleştirdiği başarılı evlilikleri takip etmek ve en yeni skandalları öğrenmek isterdi her zaman. Luiz'in annesi Rozi Fattal bu bilgilerin bulunduğu harika bir kaynaktı. Ezra, kadının bir makine gibi durmadan konuştuğunu söylerdi ama Saliha onunla kahve içerken fısıltıyla dertleşmekten hoşlanıyordu. Bu hararetli oturumlardan sonra Saliha, arkadaşının yanından heyecan içinde ayrılır, duyduklarını bir an önce kocasına yetiştirmek için aceleyle evin yolunu tutardı. "Enver Keduri'nin oğlu sağlam ayakkabı değilmiş; içki içiyor ve kumar oynuyormuş. Zavallı babası ne yapacağını şaşırmış ama aptal adam hâlâ oğlunun borçlarını kapatıyormuş," gibi haberlerin arkasından bir skandal daha gelirdi: "Abraham Masri galiba sinagog için toplanan fondan zimmetine para geçiriyormuş, yaptığını inkâr ediyormuş ama kimse ona inanmıyor."

Ezra yarım yamalak kulak verirdi karısının anlattıklarına, bazen de dinlediğini kanıtlamak için şaşırdığını veya ilgilendiğini gösteren nidalar çıkarırdı. Saliha'nın naklettiği en büyük skandalı bile can kulağıyla dinlemezdi Ezra.

Salima Joury'nin ailesinin başına gelenler tam bir rezaletti. Salima eğitimli bir aileden geliyordu, fakat babası servetini kaybettiği için kızına drahoma verecek durumda değildi. Çok güzel bir kız olduğu için ona âşık olan bütün kuzenleri ağzından çıkacak "evet" kelimesi karşılığında onunla evlenmeye hazırdı. Salima'nın babası kızına kendi veremediği maddi güvenceyi verecek yaşlıca ve zengin bir koca bulmasını istedi tellaldan. Tellal kendisinden istenileni yapınca kuzenleri çok öfkelendi.

Babasından kızı resmen isteyen gençler, Salima'yı en iyi koşullarda yaşatacaklarına dair annelerinin üzerine yemin etseler de babayı kararından döndüremediler. İlginç olansa, bütün bunlar yaşanırken Salima'nın komşularının oğluna büyük bir aşkla tutulmuş olmasıydı. İyi bir aileye mensup olan delikanlı üstelik avukattı ama ne var ki, aynı zamanda sofu bir Müslümandı. Bu yasak ve gizli aşkın açığa çıkması uzun sürmedi. Salima'nın babası kızının cemaatten itibarlı birisiyle yakında nişanlanacağını açıklar açıklamaz genç âşıklar birlikte Musul'a kaçtı.

Cemaat içinde buna benzer bir skandal patlak verdiğinde sadece delikanlının veya genç kızın hayatı mahvolmakla kalmazdı; tüm aile aynı utançla lekelenirdi. Ailenin diğer çocukları da artık muteber sayılmaz, hatta kuzenlerin bile iyi evlilik yapmaları tehlikeye girerdi. Ailenin torunları dahi geçmişteki bu kötü lekeden kendilerini aklayamazdı.

Regina'nın zamanında Arap kültürünün hâkim olduğu yerde kadın bağımsız bir birey değildi; kadın her zaman babasının veya kocasının hakimiyeti altında yaşardı ve hiçbir hakkı yoktu. Elbette kendi istekleri ve iradesi vardı ama bunlar yalnızca çiğnenmek içindi. Kadının zeki olması doğal olarak aklını kullanmak istemediği sürece artı bir özellikti. Bir kızın en önemli niteliği karakteri ve iffetiydi. Kızının namusu her babanın korumak zorunda olduğu kutsal bir şeydi. Bir baba hayatta her şeyden daha çok kızının namusunu lekelemesinden korkardı. Böyle bir durumla karşılaşırsa, eski Bedevi geleneğine uyarak ailesinin namusunu kurtarmak için kızını kendi eliyle öldürmek zorunda kalacaktı.

Bağdat'ta yaşayan Yahudiler arasında bu inanışlar biraz yumuşamıştı. Namus uğruna cinayet işlenmesi cemaat içinde görülmemiş bir şeydi, ancak çok ender olarak köylerde yaşayan ve "Bedevileşmiş" Yahudiler arasında tek tük namus cinayetleri görülürdü. Ne olursa olsun, eğitimli Yahudiler arasında da bir

kadının korumakla yükümlü olduğu en değerli şeyi namusuydu; bir Yahudi kadını onu kaybettiği takdirde her şeyini yitireceğini bilirdi.

Regina karşı cinsle en masum yakınlaşmanın bile onun mahvına yol açabileceğini bilir, annesi veya babası yanında olmadığı zaman komşu subaylarla konuşmamaya özen gösterirdi. Yaşıtı olan oğlanlarla bir arada bulunmamayı yeğler onlarla göz göze gelmekten çekinirdi. Bir hataya düşmek için o kadar çok fırsat vardı ki aslında; özellikle de sinagogda erkeklerin dikkatini dağıtmamaları için üst kattaki galeride toplanan kadınlar zamanlarının çoğunu aşağıda dua eden erkekleri seyretmek için harcardı. Regina, Luiz'in yaptığı gibi sinagogda hiçbir gence gülümsememişti.

Karşı cins hakkındaki fikirleri çok olumlu olmadığı için kendisini kontrol etmesi de zor olmamıştı. Regina kadınların arasında büyümüştü; tanıdığı erkekler de kardeşleri ve kuzenleriydi, onlar da yeterince sinirine dokunuyordu zaten. Ne sebeple olursa olsun evden çıktığı zaman bu erkek akrabalarından birisi mutlaka onunla gelirdi. Regina'nın yolda bir yabancıyla konuşması söz konusu bile olamazdı.

Erkek çocukların Regina kendisinin hayal bile edemeyeceği hak ve özgürlüklere sahip olmasına çok kızardı. Yahudi gençlerin devam ettiği Eski Kent'teki kahvelerin ve gazinoların bulunduğu sokaklara kızlar adım bile atamazdı. Regina, Müslüman kızlarla gezen Yahudi gençlerinin olduğunu duyup ve annesine bunun nasıl olabildiğini sorduğu zaman aldığı "erkek her zaman erkektir," yanıtı onu pek tatmin etmemişti. Luiz bu konuda annesinden daha çok şey biliyordu. Erkeklerin hayatı tanımalarının şart olduğunu söylemişti Regina'ya, onların *tecrübeli* olması gerek derken "tecrübe" kelimesini üstüne basarak ve öyle bir tonlamayla söylemişti ki, evrensel bir kavram olan bu sözcüğün çağrıştırdığı günahları akıllarına getiren kızlar kıkırdayıp durmuştu.

Gönül işlerinde "engin bilgisi" olan Luiz Fattal, babaların kızlarından kurtulmak istediğini söylemiş, ister yaşlı olsun isterse çirkin ve kötü, onları mutlaka birisiyle evlendirmek isterler, demişti Regina'ya. Böyle korkunç bir erkeğe yakınlaşmanın hayali bile ürkütücüydü Regina için. Peki bundan kurtulmanın çaresi neydi o halde? "Kuzenlerinden biriyle evlenebilirsin" demişti Luiz; "kim olduğunu bilirsin, ailesini tanırsın, hem böylece iki ailenin parası da bir elde toplanmış olur... Ya da, eğer bunu istemezsen amcalarından birisiyle evlenebilirsin." Bu seçenekler Kızların ikisinin de pek hoşuna gitmedi. Deştikleri bu sıkıntıyı kafalarından atmak için kız kurusu olarak kalmaya karar verdiler.

Tellalın Sehayeklerin evine davet edilmesinden çok önce Saliha kimseye açıklamadığı planlarını çoktan yapmıştı. İş büyük kızına bir koca seçmeye gelince annelik hükümranlığından vazgeçmek zordu. Kendisine ait fikirleriyle haddini aştığı için Ezra iğneli sözlerle karısının canını sıkıyordu. "Benim adım Salman Nissan değil," diyordu, "benim ne Bağdat'ta mülklerim ne de Süleymaniye ve Kerkük'te geniş arazilerim var." Oysa bazılarına göre zengin denilebilecek, rahat ve konforlu bir yaşantıları vardı. Saliha'nın önüne sürdüğü listedeki ailelere bakan Ezra bu kişilere erişmenin imkânsız olduğunu düşünüyordu. Bu ailelerin dünürü olmak suretiyle olağanüstü servet olanaklarına kavuşmak mümkündü, fakat Ezra bu tip insanlardan değildi. Karısını avutmak için, zengin ve imtiyazlı ailelerin çocuklarının onlar kadar varlıklı olmayan gençlere göre evlenme şanslarının daha az olduğunu, bu nedenle mutsuz olduklarını ileri sürüyordu. Doğal olarak Regina'nın da söz hakkı vardı ve istemediği bir genci veto edebilecekti.

Bu hakkını kullanan Regina, sonraki aylar ve yıllarda her damat adayını redderek ve annesini korkutmaya başladı. Bir keresinde kardeşi Nesim'le birlikte bir damat adayının evine çaya davetliydiler. Regina adamı görür görmez dehşete kapıldı. Sulu gözlü ve çürük dişli damat adayının ağzı o kadar soğan kokuyordu ki, Regina neredeyse bayılacaktı. Bir şey yapması şarttı, o da kimse görmeden adama dilini çıkarmaya başladı ve odadan çıkarken bariz bir şekilde topalladı. Moris adlı başka bir görücüye de ne kadar sinirli olduğunu göstermek için gözlerini devirmekten yüzünü seğirtmeye kadar bütün yaratıcılığını sergiledi. Adam Sehayeklerin evinden arkasına bakmadan kaçtı.

"Peki, Moris'in nesini beğenmedin?" diye sordu Saliha.

"Hiçbir şeyini" dedi Regina.

"Ama çocuk iyi bir aileye mensup; annesi ve babası da çok tatlı. Okumuş yazmış ve kibar insanlar, üstelik de zenginler."

"Bana uygun değil!" diyerek kestirip attı Regina.

"Tamam, ama birisi sana uygun olacak, hem de yakında" diyerek odadan çıkan Saliha, inatçı kızını nasıl yola getireceğinden hiç de emin değildi.

Salonda yalnız kalan Regina, iyi tanıdığı bu dünyanın ona sağladığı rahat ve güvenli ortamında nihayet gerçekle yüz yüze gelmişti. Evdeki özgürlüğü ne kadar kısıtlı da olsa, dünyada en özgür olduğu yer burasıydı. İşte bu nedenle, sahip olduğu özgürlüğü gücü yettiğince sürdürmek için elinden gelen her şeyi yapmasına şaşmamak gerekti.

Saliha bir tek sıkıntılarını kocasına açtığı zaman boşalıyor ve ağlıyordu. Haftalar ve aylar içini deler gibi akıp gitmekte, küçük kızları da hızla büyümekteydi. "Bu kız yüzünden saçlarım ağaracak!" diye yakınıyordu Ezra'ya. Saliha'yı sakinleştirmek için elinden geleni yapıyordu kocası. Birkaç aday tarafından is-

tenen drahoma o kadar aşırıydı ki, Ezra'nın elinden gülmekten başka bir şey gelmemişti. Artık babası da Regina'nın Ebu Sa'ad Caddesi'ndeki yuvadan uçmaya niyetli olmadığını anlamıştı.

Zaman geçtikçe Saliha da araştırmalarını hızlandırdı; sonu gelmeyen talepleriyle neredeyse tellalı bile bıktıracaktı: Delikanlı sağlıklı mı - hangi çocuk hastalıklarını geçirdi - allerjisi var mı - tembel mi - sinirli mi - işinde yükselir mi - borcu var mı - dürüst mü – tahsili var mı – terbiyeli mi – aile büyüklerine karşı saygılı mı – yoksullara yardım ediyor mu – kızına gerektiği gibi bakabilir mi? Ne kadar çok şey öğrenirse olayın üzerine o kadar ısrarla gidiyordu.

Regina'nın inadı devam ettiği sürece aile de girdiği çıkmazdan kurtulamıyordu. Evlenmemekte direnirse kısa bir zaman sonra problemlerin çıkması kaçınılmazdı. Yaşı yirmiyi geçtikten sonra artık seçme şansı da kalmayacağı için ailesinin uygun gördüğü birisiyle acilen evlenecekti, çünkü yirmi beş yaşına geldiği halde hâlâ bekâr kalan bir kız, hayatına bitmiş gözüyle bakabilirdi. Yirmili yaşlarının ortasında evde kalmış bir kızının olması düşüncesi Saliha'yı delirtiyordu. Endişeli olduğu zamanlar karabasanlar görüyor, rüyasında Regina'nın bir terzi veya öğretmen olarak çalışmak zorunda kaldığını ya da yaşlı ve zavallı kızının onlarla birlikte aynı çatı altında yaşamaya mahkûm olduğunu görüyordu.

Saliha tüm yolları denedikten sonra kızını ikna etmeyi başaran yine Ezra oldu. Masum kızının aklına romantizm ve flört gibi fikirleri Luiz'in soktuğundan emin olduğu için Regina'yı karşısına alıp baba-kız arasındaki resmiyeti kaldırarak onunla arkadaş gibi konuşmayı denedi: "Aşkın ömrü kısadır *habibi*" diyerek başladı söze, "evliliğin amacı tamamen farklıdır. Bir kadın ihtiyacı olan emniyeti ve korunmayı evlilikte bulur, erkekse iyi bir eşe sahip olmanın mutluluğunu ve rahatlığını evlilikte tadar."

Regina babasının eşlerin görevleri hakkında söylediklerini şaşkınlık içinde ve utanarak dinledi. "Erkek bütün gün çalışıp evine para getirir, kadın ise çocuklarını büyütüp ve aileye bakmakla yükümlüdür. Böylece günler, aylar, hatta yıllar geçer, erkek ve kadın tüm ömürlerini hassas bir saat gibi uyum içinde geçirirler. Hangi aşk veya hangi başarı insanın görevini şeref ve gururla yerine getirmesiyle mukayese edilebilir?" Regina sonunda görevin aşktan daha üstün olduğunu kabul etmek zorunda kaldı.

Yirmi üç yaşına gelen Regina kendisinden neredeyse otuz yaş daha büyük olan Elazar Levi'yle nişanlandı. Tellala kalırsa bu adam Regina için kaçırılmayacak bir kısmetti. Evet, yaşça biraz olgundu ama saçları hâlâ gür ve parlak değil miydi? Sadece işadamı olarak değil, iyi bir evlat ve kardeş olarak da cemaat içinde saygı görmüyor muydu? Nereden bakarsanız bakın, Elazar muteber bir insandı. Soyundaki erkeklerin hepsi okumuş, işlerinde başarılı olmuş, herkes tarafından saygı görmüş insanlardı. Karısı çeyiz olarak sepetler dolusu altın bile getirse umursamayacak kadar da zengin bir adamdı. Onun bütün istediği iyi bir aileden gelen eğitimli bir kızdı. Evleneceği kız eğer göze olduğu kadar ruha da hitap ediyorsa, işte bu harika bir şey olurdu. Elazar Regina'yla yapacağı evliliğin başarısız olacağına inanmıyordu. Saliha kadar Elazar Levi de evlilik kurumuna gerçekçi açıdan bakıyordu. Elazar, Reginayla aralarında asla tutkulu bir aşk yaşanmayacağını biliyordu. Fakat tutkunun yerini alacak olan karşılıklı saygı daha uzun ömürlü ve aşktan daha değerli olacaktı.

Nişanlılık dönemi Bağdat'ta birkaç aydan daha uzun sürmezdi. Daha doğrusu, nişanlılığın süresi evlilik hazırlıklarının bitmesine bağlıydı. Çiftler arasındaki nişanın diğer tüm akitler gibi bağlayıcılık vasfı vardı. Regina nişanlılığın yalnızca bir er-

kekle kadın arasında değil, yaşamın her alanında görülen düşünsel bir durum olduğunu keşfetti. Sadece evlilik kurumunda değil; doğada, sanatta ve politikada da bağların varolduğunu görüyordu. İngiltere ile Irak arasındaki ilişki, temelinde petrol yatan bir ortaklıktı. Hatta Faysal'ın Irak'la ilişkisi de bir evliliğe benziyordu. Alışveriş için sokağa çıktığınız zaman işyerlerinde, kahvelerde ve resmi binalarda karşınıza çıkan kralın portrelerinde görülen spontane bir aşktı adeta. Bir de yeni Irak anayasasına bağlı olan Yahudiler vardı. Anayasaya göre devletin resmi dininin Müslümanlık olmasına rağmen, hangi ırka veya inanca bağlı olursa olsunlar tüm Iraklı azınlıklara yasalar önünde eşit olacaklarına dair söz verilmişti. Regina her alanda kurumların kendi yararını gözetmek üzere güçlendiğini görebiliyordu.

Regina vaktinin çoğunu hummalı bir şekilde dikiş dikerek geçirmekteydi. Gelecekte evli bir yurttaş olarak yaşayacağı hayatı için yapılan anlamsız bir hazırlıktı bu. Fakat Bağdat Yahudilerinin yaşamın hoş ve güzel ayrıntılarına verdikleri öneme ayak uydurmak için eksiksiz çeyiz hazırlarıyla geçen zaman, çok yakında geriye dönülmesi olanaksız bir biçimde değişecek hayatı için acilen yapması gereken uyum çalışmalarına fırsat vermiyordu. Evin hanımefendisi olarak nasıl davranması, hizmetçi ve uşakları nasıl yönetmesi ve kaynanasının ziyaretlerinde kendisini ezdirmeden konumunu nasıl koruması gerektiğine ilişkin bazı tavsiyeler almış olsa, hiç kuşkusuz bunların ileride faydasını görürüdü. Kadın ve erkek arasındaki mahrem ilişki hakkında biraz bilgi edinmek de evliliğinde ona yararlı olabilirdi.

Regina bunları hiç bilmeden evlendi. Elazar'la nişandan önce yalnızca bir kez; düğün gecesine kadar da sadece birkaç defa, o da ebeveyninin gözetimi altında görüşmüştü. Bir keresinde Sehayeklere çaya gelen nişanlısının yüzüne sadece kaçamak bakabilmişti Regina. Daha önce gelen görücüleri kaçırmaya

kararlı olduğu için onların karşısında daha cesurdu. Oysa şimdi çekingen davranıyor, kızarıyor, bu ürkekliğin olayın gerçekliğinden ileri geldiğini biliyordu.

Başka bir sefer Regina ile Elazar yan yana parkta yürümüşler ve birbirlerine hoş şakalar yapmışlardı. Onları birkaç adım geriden takip eden Saliha ve Nesim'e ara sıra dönüp bakan Regina kardeşinin bu beraberlik hakkında ne düşündüğünü anlamak istiyordu, fakat Nesim'in duygularını hiç belli etmemişti. O da Regina gibi nişanlısının geniş burnu, kalın kaşları ve kırlaşan saçlarıyla sevimli ve güven veren bir yüzü olduğunu düşünüyor muydu acaba?

Parkta, nehre doğru yürürlerken Elazar sevecen bir amca gibi Regina'ya çocukluğu ve okuluyla ilgili sorular yöneltmişti. En yakın arkadaşları kimdi, en çok hangi şairleri seviyordu, unutamadığı öğretmenleri var mıydı? Regina, nişanlısının konuşurken dünyaya cömertliğini göstermek istermiş gibi elleriyle havada yaylar çizdiğini fark etti. Elleri güzel, yumuşak ve bakımlıydı Elazar'ın. Günün sonunda, Regina birbirlerini daha yakından tanıdıklarından tam olarak emin olamamıştı. Nişanlısının hakkında bilmesi gereken başka şeylerin olduğundan tamamen habersizdi.

Cemaatin kadınları, bedenleriyle ilgili özel konuları aralarında konuşmazlardı. Kökleri çok eskilere dayanan kültürel bir ketumluk kadınlar arasında bu tür bir yakınlaşmayı yasaklıyordu. Karşılıklı olarak güven duyduklarını belirten tek bir söz etmeden birbirlerine bakmayı tercih ederlerdi. Regina da âdet görmeye başladığında bu çetin dönemi kendi kendine atlatmak zorunda kalmıştı. İlk kanaması başladığı zaman öleceğini sanarak annesine koşmuştu. Saliha kızının başını ellerinin arasına alarak sallamış ve yumuşak bir sesle "annen ölsün, annen ölsün senin" demişti. Bu sözlerin anlamı şuydu: Artık gebe kalabilecek

bir kızın sorumluluğunu taşımaktansa, annesinin ölmesi daha iyidir. Kendine geldikten sonra kızına âdet döneminde kullanacağı bezi nasıl bağlayacağını ve dönemin sonunda nasıl yıkayacağını öğretmişti.

Saliha kendi düğün gecesinde yaşadığı travmayı kızıyla paylaşmayı hiç düşünmemişti. Kendine güvenen ve kolaylıkla dilinden hikmetler dökülen Saliha her zaman uzun ve sıkıcı öğütler vermeyi severdi, fakat konu mahrem olan cinselliğe dayanınca bunu kızıyla konuşmayı yakışıksız bulurdu. Aslında kızlarının seks hakkında bilgi edinmelerini sakıncalı gördüğü için uyguladığı bir taktikti bu; onun nazarında *bilmek* de *uygulamak* kadar kötü ve ahlaksız bir şeydi.

On iki yaşında evlenen Saliha kendi düğününde baba evinin avlusunda öbür çocuklarla koşup oynamıştı. Çalgıcıları ve dansözleri görmek için boyu yetmediğinden Salman Nissan onu omuzlarına almıştı. Olayın ciddiyetinden öylesine habersizdi ki, babasının evinden ayrılıp kocasıyla oturacağı eve gidince ailesini özleyip hıçkırıklara boğulmuştu. Kocasının henüz olgunlaşmamış cinsel istekleri karşısında dehşete düşmüştü. Sevgisini gösteremeyecek kadar küçüktü daha. Gündüzleri kocasıyla oyun oynamak hoşuna gidiyordu ama gece olunca onu yanına yaklaştırmamak için elinden geleni yapıyordu. Ya saklanıyordu ya da kavga çıkartıyor ve numaradan küsüyordu kocasına. Hatta geceleri kaynanasının yanında yatıyor, fazladan bir önlem olarak büyük bir çengelli iğneyle kendisini yatağa ilikliyordu. Doğal olarak diğer evli kadınlarla birlikte olduğu zaman o günlerde yaptıklarına artık gülüyordu ama Regina henüz evliler kulübünün bir üyesi değildi.

Düğün günü yaklaştıkça Saliha da kızı gibi yerinde duramıyordu, altın bileziklerini sallaya sallaya kendisini bir dolu aktivitenin içine atıyordu; erkek davetlilere verilecek çiçekleri ısmarlıyor, düğün yemeğinin hazırlıklarına nezaret ediyor, yeni geline serenat yapacak şarkıcıları tutuyordu. Elbette Regina'nın giyeceği gelinliği seçmek de onun başlıca göreviydi. Aslında düğün ziyafetini damadın ailesinin tertiplemesi âdetti, fakat Elazar'ın annesi çok yaşlı ve kimsesiz olduğunu ileri sürerek bunu yapmasını Saliha'dan rica etmişti. Saliha dizginlerin kendi eline geçmesinden gayet memnun olarak teklifi hemen kabul etti, fakat bünyesinin bu kadar strese dayanmayacağını hissedip sonradan biraz pişman oldu. Gerginlikten kurtulmak için Regina'nın kahve falına baktı ve bu birleşmenin kızına sonsuz mutluluk getireceğini görmek onu oldukça rahatlattı.

Bağdat geleneklerine göre damat düğünden iki gün önce gelinin evine bir hediye yollardı. Elazar da bu âdete uyarak Sehayeklere dövme gümüşten el yapımı kocaman ve kalın bir tepsi içinde badem şekerlemesi gönderdi. Gümüş o kadar ağırdı ki, ancak iki adam tarafından içeri taşınabilmişti. Evdeki kadınlar hediyeyi hayranlık nidalarıyla karşıladılar; hatta Ezra bile etkilendiğini itiraf etti. Elazar'ın şekerlerin arasına sakladığı ipek bir keseyi kız kardeşlerinden biri buldu. Kesenin içinde aşkın simgesi olarak bilinen som altından yapılmış, üzeri nakışlı bir çift küpe vardı.

Regina odasında yalnız kalınca aynanın karşısında küpeleri kulağına takarken yüzü al al oldu ve kına gecesi için seçtiği ipekli elbiseyi okşarken kısa bir an için kadın olmanın mutluluğunu tattı. Artık yetişkinlere özgü umutları ve sorumlulukları kucaklamanın, kendisini doğru içgüdülere teslim etmenin zamanı gelmişti. Rüyada gibiydi. Tam bu sırada Nesim kapıyı vurunca

ürktü. Kardeşi koyu renk kostümüyle ve cilalı ayakkabılarıyla ne kadar da yakışıklı görünüyordu! Ailede değişen ve büyüyen yalnız kendisi değildi demek ki.

Oval aynanın yanındaki sandalyeye oturan Nesim boğazını temizledi ve Regina'ya "bunu yapmak zorunda olmadığını biliyorsun," dedi heyecandan boğuk ve çatlak çıkan bir sesle.

"Evet, biliyorum" dedi Regina. Evlilik fikrine alışmak belli ki Nesim için zor olmuştu.

"Beni yanlış anlama, Elazar'ı gerçekten beğeniyorum, fakat senin için çok yaşlı Regina."

"Yaş farkını önemsiz bulduğumu söylesem bana ne cevap verirdin?"

"Sana inanırdım," dedi Nesim.

"İyi o halde, gerçekten önemli değil. Ayrıca, ondan hoşlanıyorum."

Bugün büyükbabamın resimlerine baktığım zaman, zeki bakışlar, yüksek bir alın, sıcak ve neşeli olan her şeyi ekşiye döndüren bir gülümseme görüyorum. Yüz hatlarında bir yumuşaklık olan bu yaşlıca adamı Regina'nın neden cazip bulduğunu da anlayabiliyorum.

Fakat kız kardeşinin seçimi Nesim'in kafasını karıştırmıştı. Eğer Regina halinden memnunsa, Nesim'in de memnun olmaması için bir neden yoktu. Ayağa kalktı ve kardeşini alnından öptü. Odadan çıkmadan önce gülümseyerek ve hayali bir kadehi onun mutluluğunun şerefine kaldırdı.

Nesim gittikten sonra Regina heyecanını yatıştırmak için derin derin nefes aldı. Sonra düğünden önce verilen ziyafete katılmak üzere merdivenlere doğru yürüdü.

Ertesi gün geleneksel gelin hamamı ritüeline ayrılmıştı. Saliha'nın kızını götürdüğü Yahudi hamamında Regina'yı kese-

leyerek ve tertemiz yıkadılar. Hamamda yapılan piknikten sonra eve dönüldü. Sıra Regina'nın vücudundaki tüylerin temizlenmesine gelmişti. Bu işte usta olan bir kadın pamuk ipliğiyle kızın bedenindeki tüm tüyleri aldı; Regina yolunmuş bir tavuk gibi pırıl pırıl kalmıştı.

Basit bir sinagog seremonisinden sonra damadın evinde verilen ziyafet muhteşemdi. Saliha düşüncelerine önem verdiği herkes tarafından takdir edilmek için çırpındı, elbette damadı tarafından da. Regina'ysa kendi düğününü hayal meyal anımsıyordu, daha sonra yaşadıkları tarafından gölgelenen bir anı topluluğuydu sadece düğün. Sıcaktan terlemiş ve kızarmış bir sürü gülümseyen yüz kalmıştı aklında. Sonra dans etmişti, havayı tatlı ve keskin bir ter kokusu sarmıştı. Müzik ve şarkıcılar da vardı doğal olarak; gelin için şarkı söylerken damadın annesine "bravo, bravo, bak ne güzel bir gelin aldın" sözleriyle sesleniyorlardı. Düğünde krallara layık yemekler ve üzerine şekerle evlendiği günün tarihi olan 28 Mart 1928 yazılmış bir pasta bile varken Regina yemek yediğini hatırlamıyordu. "Yorulmuştum, yorgunluktan bitkindim," demesine karşın konukların bayıldığı *kubba*, *aruk*, *tibit ingriyi* gibi enfes yemeklerin harika kokusunu duymaktaydı hâlâ.

Konuklar gittikten sonra Elazar, Elazar'ın annesi, Regina'nın anne ve babası evde kaldı. Regina biraz çakırkeyifti. Tam olarak hatırlamıyordu ama herkes yeni evlilerin şerefine kadeh kaldırırken o da Elazar'ın uzattığı şarabı içmiş olmalıydı. Elazar'ın onu yatak odasına götürdüğünü, Saliha ve Ezra'nın odanın dışında oturduklarını anımsıyordu. Peki sonra ne olmuştu? Bu bir kavga mıydı? Bedenlerin, kolların ve bacakların haşin bir çarpışması mı yoksa? Başka birisinin ona bu kadar yaklaşması karşısında sarsılmış ve Elazar'ın pahalı parfümünden hiç hoşlanmamıştı. Nefes alamıyordu. Bedeninin en hassas ve mahrem yerinde duy-

duğu keskin ve yoğun bir acıyla birlikte gelen kanamaya bakıp kocasından bir açıklama beklerken Elazar odadan çıktı; kayınvalide ve kayınpederine kızlarının bakire olduğunu bildirdi.

Regina'nın kuşağı bekaret testinden geçtikleri için onurları kırılan ve aşağılandıklarını düşünen son jenerasyon oldu. 1930'lu yıllarda bu uygulama yavaş yavaş Bağdat Yahudilerinin kültüründen silinmeye başladı. Yine de büyükannem evlilik yaşamının devam etmesinin bu teste bağlı olduğunu hiç unutmadı.

Altı

BAĞIMSIZLIK

Regina'nın okula gittiği yıllardan itibaren Bağdat büyük bir değişime uğramıştı. Mandacı yönetimin, dışarıdan ithal edilmiş olan kralın ve nüfusu büyük bir hızla artan yerli halkın durmadan değişen, çoğu zaman da birbirine zıt düşen taleplerinin etkisiyle bu başkalaşım 1920'li yıllarda çarpık bir mutasyona dönüşmüştü. Kentin güneyinde Batı mimarisini örnek alan ve nehrin eğimine uyan geniş, ağaçlıklı caddeler boyunca gösterişli, büyük villaların ve tek katlı evlerin sıralandığı birçok yeni banliyö kurulmuştu. Kenti Şam ve Beyrut'a bağlayan ve eskiden Londra-Bağdat arasında haftalar süren yolculuğu sadece dokuz güne indiren otomobil seferleri başlatılmıştı. Yeni Cadde, çevresinde gelişen endüstriye bağlı olarak Bağdat'ın yeni ticaret merkezi olmuştu. Matbaalar, kitapçılar, gümüşçüler, saatçiler, özel ürünler çıkartan fırınlar ve *Ladies' Home Journal* isimli kadın dergisindeki modellere göre kumaş stoku yapan mağazalar hep burada kümelenmişti. Bu arada Kral da kendisine yepyeni bir köşk yaptırmıştı.

Hiç kuşkusuz, Bağdat artık yaşanacak bir yer haline gelmişti. Birçok yeni hastanenin yanı sıra; hukuk, tıp, mühendislik, eczacılık gibi dallarda eğitim veren yüksek okullar ve öğretmen

yetiştiren kurumlar açılmıştı. Beş Yahudi ve dört Hıristiyanın da yer aldığı modern ve görkemli parlamentoda Iraklı azınlıkların diğer yurttaşlarla eşit haklara sahip olmaları yasalarla güvence altına alınmıştı. Bağdat'ın artık modern bir itfaiye teşkilatı da vardı. Nehir boyunca sıralanan Batı tarzındaki şık oteller, adliye sarayı, ticaret odası ve sivil halka ait binaların mimarisiyle şehir yavaş yavaş modern Avrupa metropollerine benzemeye başlamıştı. Seçimle iş başına gelen belediye meclisinin ve prensip sahibi valinin çalışmalarının da kentin yeni görünümündeki katkısı büyüktü.

Yine de başarılan her işte, bu kadar çok göz boyamanın İngiltere'nin ülke üzerindeki emperyalist emellerini gizlemek amacını güttüğü hissedilmekteydi. İngilizlerden hiç kuşkulanmayan topluluk yalnızca Yahudilerdi belki de. Günlük hayatın her alanında hissedilen bu cilanın altında hoşnutsuzluğun için için kaynamakta olduğu çok açıktı.

Irak nüfusunun çoğunluğunu oluşturan Şiiler arasında büyük bir hoşnutsuzluk hüküm sürüyordu. Ülkeye Hıristiyan bir gücün egemen olmasına katlanamayan bu grup, dini liderleri 1920'de İngilizlere karşı bir isyan başlattığı gerekçesiyle İran'a sürüldüğü için örgütlenemiyor, etkin bir muhalefet yapamıyordu. Sünnilerin ağırlıklı olduğu hükümet de onları fazla önemsemiyor, Şiileri İngiltere'nin şaklattığı her kırbaçla ayak değiştirerek oynayan bir ayıya benzetiyordu.

Elit Sünni halk tabakası da aslında mandacı yönetime kızgındı. Irak, İngiliz çıkarlarının korunduğu ve ulusal konularda hükümetin elinde tam bir kontrolün bulunmadığı bir yer olmuştu. Sünniler özellikle de ülkenin savunması konusunda dışa bağımlı olmaktan memnun değildi. Yüksek mevkilerdeki Sünnilerin çoğu, Kral Faysal'ın da gizliden gizliye desteklemesiyle, Irak'ı bir an önce Iraklılara bırakmak isteyen Arap mil-

liyetçileriyle bağlarını güçlendirme yollarını aramaya başladı. Osmanlı yönetimi altında durumları iyi olan işadamları ve hükümet memurları, dürüst ticarete çok önem veren çalışkan İngilizlerden memnun olmadıkları için, adaletin satın alındığı, politikacıların kolayca elde edildiği ve işlerin rüşvetle yürütüldüğü eski günlere dönmeyi tercih ederlerdi.

İngiliz yönetiminin Irak'taki popülerliğini bir tarafa bırakacak olursak, 1920'li yıllarda yöneticilerin anavatanlarından gelen baskılar altında çalışmak zorunda kaldıklarını da söylememiz gerekir. Irak İngiltere'ye milyonlara mal oluyordu; bu nedenle İngiliz basınında hükümete karşı "Mezopotamya'yı terk edin," kampanyası başlatılmıştı. Britanya Hükümeti'nin görevi Hindistan yolunu ve Kerkük'te yeni bulunan petrol alanlarını korumak olsa da, savaş sonrası harcamalarında kısıntı yapmak kaçınılmazdı. Bu yüzden 1920'lerde başlatılan projeler rafa kaldırıldı, hükümet dairelerinde ve askeri harcamalarda kısıntıya gidildi. Okullara söz verilen fonlar için finansman bulunamadı; tarım ve sulamaya ilişkin araştırmalar aceleye getirildi. Vergilendirme ve vergi toplamada katı bir sistem devreye sokulduğu için zengin de fakir de eskiye oranla hiç ödemedikleri kadar çok vergi vermek zorunda kalarak sanki cezalandırıldılar ve neredeyse eski yoz sistemin olduğu gibi kalmasına razı olacak duruma geldiler.

İngiliz yönetimi Iraklıları hüsrana uğratmış olmasına rağmen ülkeye göstermelik bir barış havası hâkimdi, fakat halkın geleceğe bakışı "bekle ve gör" tarzındaydı. Milletler Cemiyeti'nin hükümlerine göre mandacılar yönettikleri ülkeyi en kısa zamanda kendi yönetimine terk etmek zorundaydı; bunun resmi bir dille ifadesi ise "manda altındaki ülke kendi kendisini idare edene kadar"dı. Diğer taraftan, Iraklıların çoğu da Faysal'a bir şans tanımaktan yanaydı.

Faysal özgür Irak'ın kralı olmayı çok istiyordu; fakat o kadar farklı unsurların etkisi altında kalıyordu ki, sonunda usta bir riyakâr olup çıkmıştı. Bir gün İngilizleri yatıştırıyor, ertesi gün ulusalcılara aceleyle gözü kara vaatlerde bulunuyordu. Bu iki yüzlü tutumuyla bir yere varamayacağını anlayınca da sinirlenip ortalığı karıştırıyordu, bunun üzerine İngiltere de kralın boynuna doladığı ipi her seferinde biraz daha sıkıyordu. Doğal olarak İngilizler de kozlarını oynamaktan geri kalmıyor, Faysal ne zaman huysuzluk etse, onu Basra'ya çekilmekle tehdit ediyorlardı. Her iki taraf da İngiltere'nin desteği olmadan krallığın ömrünün uzun olmayacağının bilincindeydi. Kolonilerden sorumlu bakan W. Churchill'in Irak yüksek komiseri Sir Percy Cox'a yazdığı mektuptan alınan şu cümle İngiltere'nin Irak'a taktığı boyunduruğu net bir biçimde göstermektedir: "Faysal bizden para almayı sürdürdüğü müddetçe emirlerimize uymak zorundadır." Ancak Faysal İngiliz mandasına yalnızca iki ülke arasında bir ittifak antlaşması yapılana kadar katlanmak niyetindeydi.

Kral, Irak'ta ulusal kimliğin oluşmadığını, halkın aidiyet duygusunun devletten önce kabileye, aileye ve yaşadığı kente yönelik olduğunun bilincindeydi; ancak bağımsız bir Irak fikrinin özerklik için yeterli bir destek alacağını da hesaplamıştı. Irak'ın kendi ordusunun kurulmasını, böylece ülkedeki İngiliz silahlı kuvvetlerine ihtiyaç kalmamasını isteyenlerin sayısı çoktu. Yahudi gençleri arasında bile subay olmak için yeni kurulan askeri akademiye girmek isteyenler vardı. Hıristiyanların eline geçen Irak Petrol Kumpanyası'nın kârının yeniden Iraklılara dönmesi konusunda büyük bir umut beslenmekteydi. Binlerce Iraklı, geleneksel fesi çıkartıp Mezopotamya'ya özgü olan ulusalcılığın simgesi *sidara*'yı takmaya hazırdı. Faysal bu küçük işaretlere dayanarak, kendisinin ancak üzerindeki İngiliz ambalajını çıkarması koşuluyla Irak'ta kalıcı olacağını görebiliyordu.

Bağdat görünüm ve siyaset bakımından tam bir değişim geçirirken, artık varlıklı ve statü sahibi evli bir kadın olan Regina da değişime ayak uydurmak için kabuk değiştirmekteydi. Yeni bir adı ve yeni bir evi de olsa, yüklendiği yeni görevler onun boyunu aşıyordu.

Düğünden sonra Elazar karısını ailesinin Taht el-Takya'daki konağına götürdü. Elazar'a aynı adı taşıyan büyükbabasından miras kalan bu koca ev bir zamanlar büyükbabanın yedi oğlu, onların eşleri ve bir sürü çocuğun sesiyle çınlarken şimdi sessizlik içinde, müşteri bekleyen kahveler gibi eski sakinlerini anımsıyordu sanki. Eskiden konukların eksik olmadığı, hizmetçilerin oradan oraya koşuşturduğu neşeli ve gürültülü bir yer olan konak büyükbaba ölünce oğlu Haron'a, ondan da Elazar'a geçmişti. Regina konağa gelin gelene kadar Elazar ayak seslerinin yoğun sessizlik içindeki koridorlarda yankılandığı bu evde yaşamıştı.

Regina'yı yeni evine getirmeden önce, Elazar evi ikiye bölmüş, kiracısı da binanın yarısını mobilya atölyesine çevirmişti. Buna rağmen hâlâ çok büyük olan konağın boş odalarında gezinen Regina evin tekrar dolması ve neşelenmesi için daha birkaç yıl geçmesi gerektiğini anlamıştı.

Eve yüksek tavanlı kocaman bir holden giriliyordu. Serin bir mağarayı andıran oturma odasının çıplak duvarları boyunca üzerine Acem halılarının serildiği dar divanlar sıralanmıştı. Oturma odasının arkasında çini döşeli büyük bir avlu yer alıyordu ve Ebu Saad Caddesi'ndeki evden farklı olarak temiz içme suyu sağlayan ve evin en değerli parçası olan bir kuyusu vardı. Suyu arıtmayı sağlayan sistem de doğrusu oldukça fiyakalıydı. Bir sürü toprak çömleğin ağırlığını merkezdeki ahşap mekanizma taşıyordu. En üstteki büyük kaplar suyu kuyudan çekiyor, bunlardan alttaki daha ufak çömleklere damla damla akan su, içme suyu olarak kullanılıyordu. Regina bir keresinde sıcak yaz

günlerinde çok serin olan bu çömleklerin arasında çöreklenmiş büyük bir yılan görmüştü.

Su odasının bir yanında mutfak, tuvalet, hizmetçi odaları, yemek odası ve kiler sıralanmıştı. Bir ucu bodruma inen, diğer ucu da merdivenlere açılan. Bahar gelince bu teras rengârenk yabani çiçeklerle dolardı. Regina'ya kalırsa bunlar duvarları ve yeri kaplayan İran halılarından bin kat daha güzeldi. Elazar yüksek kaliteli halı alıp satıyor; yanı sıra çay, kahve ve deri ticareti yapıyordu. Ara sıra evdeki halılar gider, yerine Regina'ya göre eskileri kadar güzel olmayanlar gelirdi. Regina için önemli olan halının estetik kalitesinden çok sıcak tutma özelliğiydi.

Evdeki en ürkütücü varlık Elazar'ın annesiydi. Tevrat'ın bütün kutsal metinlerini ezbere okuyabilen ve Eski Ahit'teki dişi kabile reisleri gibi tek oğlunun üstüne titreyen çetin bir kadındı Simha Levi. Zengin bir banker ailesinin kızıydı ve onlarca yıldır üstlendiği sorumluluklar tarafından bilene bilene karakteri gıcırtılı ve pürüzlü bir hal almıştı sanki. Ağarmış saçları, bastonu ve kara elbiseleri gibi, evdeki ayrıcalıklı konumu da elle tutulacak kadar somuttu. Söylenenlere bakılırsa, her Şabbat'ta hahamların yaptığı en ufak yanlışlığı bile fark ederdi. Bazı dedikodulara göre de beş kızı evlenene kadar zor dayanmışlardı annelerine.

Simha'nın bilge bir baykuşa benzeyen bakışlarından Regina sürekli sınandığını anlıyor, kurulan tuzaklarla göz hapsinde tutulduğunu hissediyordu. Hizmetçilerin üzerinde yeterince otorite kurabiliyor mu, komşulara karşı nazik mi, kocasının isteklerini hevesle yerine getiriyor mu, iyi bir aşçı mı, evin parasını idareli kullanıyor mu; bunlar hep kaynanası tarafından kontrol edilen şeylerdi. Regina evinin hanımefendisi olacağını ummuştu ama asıl efendi Simha olduğu için kendisini çoğu zaman evin kızı gibi hissediyordu.

Regina sorunları tatlılıkla çözmekten yanaydı. Kaynanasıyla zıt gitmek yerine Simha'nın kalbini kazanmayı denedi ve Şabbatlarda muhteşem sofralar kurarak kaynanasından iltifat bekledi. Safranlı, mercimekli, kimyonlu ve kuzu etli pilavlar pişirdi; yemekte iç pilavlı tavuk ve fıstıklı, baharatlı küçük börekler sundu. Kavun, kayısı, armut, nar taneleri ve hurmalarla harika görünümlü meyve tepsileri hazırladı.

Regina yemek pişirmek konusunda çok yetenekliydi. Sabahlarını tavadan ve fırından yayılan kokular arasında mutfakta geçirmek ona mutluluk veriyordu. Mutfak kendisini en güvende hissettiği yerdi; orada yaratıcılığını gösterebiliyor, hevesle çalışıyordu. Ana evinde öğrendiklerine yeni tatlar katarak değişik yemekler hazırlamayı seviyordu, örneğin tavuk pişirirken domates yerine etli kırmızı biber kullanıyor veya koyun etinden farklı lezzetler yaratıyordu. Simha'nın kalbine giden yolun mutfaktan geçtiğini anlamıştı. Kocası Regina'nın aşçılıktaki yaratıcılığını överek göklere çıkarırken Simha başını tabağından hiç kaldırmadan ve konuşmadan düşüne düşüne yemeğini yerken genellikle tek bir yorum yapardı: "Bu yemeğin tuzu az olmuş, değil mi?"

Bağdat Yahudilerinin aile yapısı ataerkildi. Büyükbabamın atalarının ailenin belleğinde daha sağlam bir yer edinmiş olmalarına karşın, büyükannemin soy ağacının, anne tarafından Salman Nissan'ın büyükbabası Yeheskayl Nissan ile ve baba tarafından Regina'nın babasının büyükbabası Ezra Sehayek'ten daha eskiye uzanmadığı anlaşılıyor. İsimler dışında onlarla ilgili tarihler, meslekleri veya yaşam öyküleri gibi elle tutulur hiçbir veri yok elimizde; yalnızca Bağdat'ta doğduklarını biliyoruz. Benim büyükbabamın atalarının daha renkli geçen hayat hikâyeleri büyük bir olasılıkla başarıları sayesinde sonraki nesillere aktarılmış olmalı. Sebep ne olursa olsun, ortada dengesiz bir ger-

çek var ki, ailenin şeceresi ağırlıklı olarak erkeklere bağlı olarak yürüyor; onlarla birlikte yaşamış ve destek olmuş kadınlarla ilgili bir bilgi yok gibi. Ailenin soy kütüğünde benim en çok ilgimi çeken husus, kuşakların tipik bir Iraklı Yahudi ailesiyle aynı yolu izlemesi ve İran'daki Yahudi cemaatiyle devamlı ilişki içinde bulunmaları oldu.

Levi sülalesinin atası, 18. yüzyılın ortalarında İran Şahı'nın sarayında hekimlik yapan İranlı Yahudi Elazar Levi Ağa'dır. Hekimlikteki ustalığı dolayısıyla ona İngilizlerdeki Sir'e eşdeğer olan Ağa unvanı verilmiştir. Kendisine karşı bir suikast planlandığını ortaya çıkarınca Bağdat'a göç etmiş, burada çalışmış ve akşamları da evinde hasta kabul etmiş, ancak hizmeti karşılığında cemaatinden hiçbir tedavi ücreti almamıştır. Alçakgönüllü bir adam olduğu ve hayatının sonuna kadar kendisini hekimliğe adadığı söylenir.

Onun tek oğlu olan Yeir hakkında ise yedi erkek çocuk sahibi olduğundan başka bir şey bilmiyoruz. En büyük oğlu olan büyük-büyük-büyükbabamın Hemedan'da dünyaya gelmiş olmasından Yeir'in o yıllarda İran'a geri döndüğü ortaya çıkıyor. Bazı belgelerde onun mesleğinin de hekimlik olduğu belirtiliyor. Yeir'in en büyük oğlu Elazar 1803 yılında Hemedan'da doğmuş ve delikanlılık çağında Bağdat'a gelmiş. Mesleği kuyumculuk olan Elazar, nesilden nesile aktarılan harika bir öykünün de baş karakteri olmuş aynı zamanda. Elazar'ın hikâyesi tanınmış bir İngiliz yazar tarafından kaleme alınmış ve kitap yüzlerce davacının karıştığı bir davaya konu olmakla ünlenmiş.

Öykü 1820 yılında başlar. Elazar ve kardeşi Şimon, Mezopotamya ve İran'da şubeleri olan antikacılık işiyle uğraşmaktadırlar. Küçük bir İran kasabasında satın aldıkları malları tasnif ederken bir gün ellerine tozlu, kırık dökük, ağır bir çömlek geçer. Çömleği birbirlerine verirken kazara yere düşürürler ve binlerce değerli taş ortalığa saçılır. Hükümetin peşlerine

düşüp defineyi ellerinden alacağından korktukları için taşları İngiltere'ye götürüp Bank of England'ın kasasına koymaya karar verirler. Tekrar Bağdat'a döndüklerinde mücevherleri çocuklarının arasında eşit olarak bölüştürdüklerini beyan eden bir vasiyetname hazırlarlar.

Aynı hikâyenin başka bir versiyonundaysa kardeşlerin taşları ucuza elden çıkardıkları anlatılır. Bazı aile çevrelerinde bu taşlardan birisinin Kraliçe Viktorya'nın tacını süslediğine dair bir rivayet dolaşmaktadır hâlâ. İster mücevher, ister nakit para olsun her iki öyküde de yatırımın Bank of England'a yapıldığı iddia edilmekte ve orijinal depozitin bugüne değin bankada yattığına inanılmaktadır.

1956 yılında Irak'tan İsrail'e göç eden bir grup yoksul Yahudi ellerinde bir makbuz olmadığı halde bu bankaya dava açmaya karar verir. Bir yıl sonra da *New York Times*'ta yayınlanan bir haberde iki yüzü aşkın Yahudi'nin bankadan 392 milyon dolar talep ettiği yer alır, fakat bu sansasyonel meblağa nasıl ulaşıldığı açıklanmaz. Davacıların eline bu servetten hiçbir şey geçmediğini söylemeye gerek yok. Ruth Montefiore isimli bir kadına 1992 yılında banka tarafından gönderilen bir yazıda paranın 1856 yılında hesaptan çekildiği bildirilir. O yıl Şimon ve Elazar'ın da hayatta olduklarını göz önüne alırsak, paranın kardeşler tarafından gizlice alınıp işlerine yatırıldığı akla yakın bir olasılık olarak görünüyor.

Babası Yeir gibi, büyükbaba Elazar Levi'nin de yedi oğlu ve bir kızı oldu. Oğullarından Haron da aile geleneğine uyarak doktorluk yaptı ve cemaatin hastalarını hiç para almadan tedavi etti. O yıllarda anestezinin uygulanmadığını düşünürsek diş çekmekte uzmanlaşan ve hastalarına anlayış ve sabırla yaklaşan Haron'un evinin önünde insanların neden saatlerce sıra beklediğini de anlayabiliriz.

Taht el-Takya'daki büyük konak Haron'a miras kaldı, Simha'yla evlendi ve beş kızdan sonra tek oğlu olan büyükbabam doğdu. Haron genç yaşta ölünce annesinin ve kız kardeşlerinin sorumluluğunu Elazar üstlendiği için ancak kardeşlerini evlendirdikten sonra ellili yaşlarının ortasındayken kendisine bir eş aramaya başladı. Kızların her birine yüklü bir çeyiz vermek o yıllarda bir gurur meselesiydi.

Annem, teyzem ve dayım Elazar'ın otoriter ve ciddi bir baba olduğunu, çocuklarıyla fazla zaman geçirmediğini, Regina'nın bile kocasını rahatsız etmekten çekindiğini hatırlıyorlar. Elazar'ın az konuşup çok dinlediğini, kültürlü ve düşünceli bir insan olduğunu, okumayı sevdiğini, müstehcen şakalardan tiksindiğini söylüyorlar. Kumardan nefret ettiği halde tavla oynamayı sever ve çoğunlukla da kazanırmış. Güzel hikâyeler anlatır, en çok da fıkralardan hoşlanırmış. Teyzem babasından dinlediği ve oğlu ağaca çıkan ama inmekten korkan bir Fransız kontuyla ilgili olan fıkrayı hâlâ anımsıyor: Baba oğluna aşağı atlaması için cesaret veriyor ve onu tutacağını söylüyor. Babasına inanan çocuk aşağı atlıyor ama baba onu tutmuyor. Acı içinde kıvranan oğluna bir yaşam dersi veriyor baba: "Hayatta babana bile güvenme!"

Büyükbabamın şehrin ticaret merkezinde ithal ettiği malları depoladığı bir hanı vardı. Alaaddin'in mağarası kadar büyük olan han değerli Acem halılarıyla, tahta sandıkların içinde kahve ve çay paketlerinin istiflendiği mallarla doluydu. Annemin babasının rutubet, küf, deri ve kauçuk kokan hanın karanlık derinliklerine kapanmaktan daha fazla sevdiği bir şey yoktu.

Bağdat sokaklarının hayhuyundan uzakta, Elazar daracık koridorlarda bir aşağı bir yukarı dolaşarak mutlu saatler geçirir, stok listelerini kontrol eder, sandıklarda bir hasar olup olmadığına bakar, bazen de Kirmanşah ve Isfahan'dan seçtiği ipek halıları okşar, aralarından bazılarını bir süreliğine eve götürmek üzere seçerdi. Ancak en çok vakit geçirdiği yer mağaraya ben-

zeyen hanın girişindeki yazı masasının başıydı. Masanın üstündeki eski daktilo ve ahizesi istiridye kabuğuna benzeyen telefon onu modern hayata bağlayan yegane araçlardı; bunlarla Bombay, Basra, Paris, Londra ve Milano'yla iletişim kurar, mallar daha hanı terk etmeden stoklarını kâra çevirirdi!

Geleneklerine olduğu kadar prensiplerine de bağlı bir adam olan Elazar, başındaki fesi çıkartıp 1920'lerde yaygınlaşan *sidara* giymeyi asla düşünmedi. Zamana uymaktan kaçınmasının siyasi tutuculukla hiçbir şekilde ilgisi yoktu. Her girişimci Yahudi gibi Elazar da Türklerin gitmesinden memnundu ve yeni kurulan Irak'ın bir parçası olmaya hevesliydi. Değişime direnmek onda doğuştan var olan bir özellikti. Fes başında olduğu zaman aynaya baktığında kendisini tanıyor ama sidara başındayken tanıyamıyordu; bu kadar basitti işte...

Âdetler, gelenekler, görenekler ve alışkanlıklar; konağa hükmeden tanrılar bunlardı. Regina'nın görevi de bunlara uymaktı. Elazar karısıyla sabah kahvaltısını yaptıktan sonra işine gider, Regina'yı alışveriş, yemek gibi ev işleriyle baş başa bırakırdı. Komşularla sohbet etmek ve arkadaşlarıyla buluşmak da Regina'nın gündüz yaşamının bir parçasıydı. Akşamüstü eve dönen Elazar, güzel bir yemekten sonra çalışma odasına çekilir ve yatana kadar okurdu. Haftada bir veya iki kez karı koca birlikte kendi kulüplerine giderler, Elazar tavla oynarken Regina dostlarıyla sohbet ederdi. Bayramlar ise Sehayek ve Levi ailelerinin bir araya gelmesiyle kutlanırdı. Sürprizlere ve telaşa yer olmayan hayatları düzenli ve rahattı.

Benim kuşağımın aşk evliliğine inanan insanları böyle bir beraberliğin gerçek bir evlilik olmadığını düşünebilir ama ne var ki Regina kısmetinden hoşnuttu. Hayatlarını birlikte geçirmek üzere kocasıyla bir anlaşma yaptıklarına göre, her ikisi de buna uygun davranmak zorundaydı. Diğer taraftan Elazar annesi gibi değildi, karısını sevdiğini ve takdir ettiğini her fırsatta gösterirdi.

Konağın dışında gelişen olaylar Taht el-Takya'daki yaşamı da etkiliyordu. Elazar gelişmeler karşısında öfkeleniyordu; İngilizlere ve Bağdat'ın değişimine zaten zor alışan adamın karşısına, İngiliz varlığına tam adapte olmuşken bu kez milliyetçilerin istekleri çıkmış ve huzurunu kaçırmıştı. Yahudiler İngilizlerden daha vicdansız ve onlara hiçbir hak tanımayan bir sürü yönetimin altında yaşadıklarına göre, Araplar da neden yeni efendileriyle bir arada yaşamak için bir yol bulamıyorlardı? Elazar düşüncesini Regina'ya böyle açıklıyordu.

Elazar'ın kendi cemaati de sorunlardan uzak değildi. Eğitimde, davranışlarında, giyimde ve ruhanî önderlik yapan kurumlarda bile bitmeyen bir hevesle yeni reformların peşindeydi cemaat. Sonuçta Elazar eski günlere özlem duymaya başladı; eskiden bir erkek kim olduğunu ve yerinin ne olduğunu bilirdi. Ona göre bunu sağlamanın tek yolu da geçmişle olan bağı devam ettirmekten geçiyordu.

Büyükbabam için çok dindar bir insan denilemezdi, fakat cemaat içinde hahambaşı Ezra Dangur'u azlederek yerine kendi adayları haham Sassun Heduri'yi geçirmek isteyen din dışı konseyin içinde de yer almıyordu. Bu konsey yeni hahamın kendi yenilikçi görüşlerine daha yakın olacağını düşünmekteydi. Fakat Elazar ile Regina'nın evlendikleri yıl olan 1928'de bu çekişme bir açmaza girmişti. Konsey haham Dangur'un görevinden ayrılmasını garantilemiş, fakat dinsel konsey hemen misilleme yaparak haham Heduri'yi hahamlıktan çıkarmış, böylece yeni göreve atanmasına engel olmuştu. Elazar cemaatin bu şekilde ikiye ayrılmasından büyük üzüntü duyuyor; diğer taraftan bu değişim dalgasının önlenmesinin mümkün olmadığını da görüyordu; bunun reformcuların istediklerini elde etmeden önce yaşanan bir süreç olduğuna karar vermişti.

Elazar haklı çıktı. Konsey kendi isteklerinin kabul edilmesi için hükümete başvurdu. Irak Hükümeti 1931'de araya girerek

Yahudilerin idaresiyle ilgili bir yasa çıkarttı. Bu kanun din adamı olmayan bir kişinin cemaati yönetmesine, yapılan seçimi kralın onaylanması koşuluyla izin vermekteydi. Uzun bir mücadeleden ve cemaat içinde onarılması olanaksız bir çatlak oluştuktan sonra S. Heduri 1933'te hahambaşı olarak atandı.

Bu tepeden inme müdahale uzun vadede negatif sonuçlar doğurdu; cemaatin kendi sorunlarını çözme gücü artık zayıflamıştı. Yeni hahambaşı koltuğunu borçlu olduğu Irak Hükümeti'ne bağımlıydı ve hükümetin elindeki bir kukladan farksızdı. Daha sonraki yılların çalkantısı içinde resmi emirlere itaat etmeyi Irak otoritelerine karşı halkının çıkarlarını savunmaktan üstün tuttu. Hayal kırıklığına uğrayan yenilikçiler çağdışı kalmış ve yıpranmış olan bu kurumla bağlarını koparmak istediler. Kendilerine yeni bir yol çizmek isteyenlerin çoğu açıkça Irak toplumuyla kaynaşmaya başladı. Cemaate hâkim olan "gemisini yürüten kaptan" tutumunun topluluk üzerinde bölücü bir etki yaptığı artık görülmekteydi.

Regina değişime kocasından daha kolay adapte oldu. Evlenmek, yeni bir eve taşınmak ve anne olmak kısa bir zaman içinde o kadar büyük bir değişiklik yaratmıştı ki, Regina'nın bu sele kapılıp gitmekten başka bir seçeneği yoktu. 1929'da Berta'nın doğumu onu kocasına daha çok bağladı. Anne olmak Regina'yı kendine getirerek uzun zamandır içinde uyumakta olan özgüvenini ateşledi. Artık bir amacı, kendi fikirleri, vizyonu ve değerleri vardı. Annelik devlet meseleleriyle daha yakından ilgilenmesini sağlayan bir güç olmuştu.

Regina bağımsız bir Irak'ı savunmaya başlayana kadar politikayla fazla ilgilenmemişti; kimin başbakan olduğu ve kabinede kimlerin yer aldığını da takip etmemişti. Faysal'ın İngiliz ege-

menliğiyle kurduğu sevgi-nefret ilişkisi de Irak toplumunun çoğunu ilgilendirdiği kadar etkilememişti onu. Ama artık Irak'ın İngiltere'nin desteğinden kurtulması gerektiğini anlıyordu. Irak'ın sorumlu ve yetkin bir ulus haline gelebilmesi için kendi ayaklarının üzerinde durmayı öğrenmesi, hatalarından ders alması, kendi yetenek ve doğal kaynaklarını kullanması şarttı. Ancak o zaman imparatorluğun gücüne veda edebilirdi.

Berta'nın doğduğu yıl olan 1932'de Faysal, Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne kabul edilmesi için Britanya'dan ülkeyi destekleyeceğine dair söz almıştı. Bu vaat karşılığında Irak da İngilizlerin çıkarlarını gözetecekti. Fakat iki ülke arasında resmi bir anlaşma imzalanmış değildi. Kral düşlediği ayrılığı gerçekleştirmekten hâlâ çok uzaktı. Britanya'nın Irak ordusu üzerinde uyguladığı kontrol da hâlâ kanayan bir yaraydı. Birçok sert pazarlıktan sonra 1930'da bir ittifak anlaşması imzalandı. Bu anlaşma uyarınca Irak bağımsızlığını elde edinceye kadar kendi savunmasından sorumlu olacak, fakat İngiliz kuvvetleri de ülkede konuşlanmayı sürdürecekti. Bu iki ülkenin de kabul ettiği çelişkili bir durumdu.

Sonraki üç yıl içinde ülkeler arasındaki ilişkilerin kesilmesiyle ilgili olan ayrıntılar üzerinde çalışıldı. Bu süre içinde İngilizlerin onları durdurmak için hiçbir şey yapamayacağından emin olan Faysal ve kralın görüşlerine yakın duran bir politikacı olan Nuri Sait güçlerini pekiştirdiler. Muhalefet partilerini ve Şiileri saf dışı bıraktılar, Kürtlere zulmettiler, daha çok özerklik isteyen Asurileri yok saydılar ve kilit noktadaki bakanlık görevlerine Arap milliyetçilerini getirdiler. Bunlar da azınlıkların anayasayla verilmiş olan haklarını hemen törpüleme yoluna gittiler.

1932 yılında bağımsız olana kadar Irak'taki hükümet neredeyse tam otokratik bir yönetimdi. Ülkenin özgürlüğe kavuşmasının halk tarafından büyük bir coşkuyla kutlanmaması

da bu nedene bağlanmıştır. İngilizlerin bu anlaşmayı dolaylı idarelerini resmileştirmek için kullandıklarını Faysal'dan başka herkes biliyordu; kral ise yalnızca kendisini kandırıyordu. İngiltere, ülkenin Habaniye ve Şueybe bölgesindeki hava üslerini elinde tutmaya devam etti, dış politikada Irak üzerinde kurduğu baskıyı sürdürdü. Bağımsızlıktan sonra da birçok memur aynı danışmanlık görevlerinde kalmaya devam etti. Bunun sonucu olarak sevinç yoktu ülkede, sokaklarda kimse dans etmiyor, hamasi nutuklar atılmıyordu. Yalnızca büyük bir hayal kırıklığı ve sessiz sedasız bir uzlaşma vardı.

Irak'ın bağımsızlığını kazanmasını onaylayan düşünceleri zamanla umutsuzluğa dönüşmesine karşın, Irak'ın manda yönetiminden resmen kurtulması ikinci çocuğunun doğumuyla aynı tarihe denk geldiği için Regina sevinmişti. Annem Marsel yeni Irak'ın ilk vatandaşlarından biriydi. Kızının doğumu nedeniyle sevinç ve heyecan içinde olan yirmi yedi yaşındaki büyükannemin, ülkesine bağladığı umudunu kızına bağladığı umuttan ayrı tutması olanaksızdı.

Bölüm İki

DEĞİŞİM YILLARI

Yedi

ÖNCE ARABIZ, SONRA MÜSLÜMAN

Çocukları doğduktan sonra Regina da, bütün genç anneler gibi, evin dışında olan bitenle ilgili değildi; ta ki çocuklar büyüyüp, bir koza gibi güvenli evlerinden çıkarak, dışarıdaki yaşama katılana kadar.

Bitmek tükenmek bilmeyen ev işleri o denli vaktini alıyordu ki, düşünmek için hiç zaman kalmıyordu genç anneye. Yemek, temizlik ve çocukların bakımıyla meşgul olan elleri sanki beyninin yerine geçmişti. Çalışkan bir fabrika işçisi gibi, hızla bir işten diğerine koşturmasına rağmen emeklerinin karşılığını alamıyordu. Anne olduktan sonra işçilikten yönetici kadrosuna terfi edeceğini uman Regina, kendisini fabrikanın zeminine yapışıp kalmış gibi hissediyordu.

Kocasına, "Ev kadınlığı ve annelik ne demekmiş, o da anladı işte," diyen Saliha, kızının yaşadığı hayattan garip bir zevk alıyordu adeta. Elazar günlük gazeteyi okuyup bitirdikten sonra okuması için karısına uzatırdı, ama Regina başlıklara göz atar, ayrıntılar üzerinde düşünmeye hiç vakit bulamazdı. Dış dünyaya açılan penceresini çok uzun zaman önce kapatmıştı çünkü.

Zihnini kendi işleriyle meşgul olmadığı zaman da beynini başka şeylere yormuyor; ancak, Luiz gibi bazı eski arkadaşlarıyla görüşmeye ve aile toplantılarına katılmaya devam ediyordu.

Çocuk büyütmek insanın nasıl tüm zamanını alır ve göz açıp kapayıncaya kadar geçerse, bu süre bir devletin yaşamında da çok kısa bir dönemdir aslında. Bu zaman içinde belki hükümet değişebilir, birkaç şirket skandalı duyulur; veya siz, kültürel yapıda bazı sarsıcı ufak tefek değişimleri gözden kaçırmış olabilirsiniz. Ama Irak'taki durum bu kadar basit değildi. Regina annelik rolüne ısınırken, Irak'ta olaylar süratle gelişiyor ve toplumun çehresini büyük bir hızla tümden değiştiriyordu. Regina kozasından çıktığı zaman ilk anda nerede olduğunu anlayamadı. Önceden yerel siyasetin uçlarında kalan Arap milliyetçiliği ve Siyonizm gibi iki rakip güç, özellikle bu süre içinde büyük ve cüretli bir atılımla politikanın merkezine yerleşmişti.

Politikayla Regina'dan, hatta Elazar'dan daha çok ilgilenen bir gözlemci, mandacı yönetimden kurtulur kurtulmaz, Arap milliyetçilerinin ülkede üstünlük sağlayıp yönetimi ele geçireceğini tahmin edebilirdi. Fakat, değişimin bu kadar süratle gerçekleşeceğini hiç kimse öngöremezdi. Arap dünyasının kendi tarihine karşı gösterdiği sevgi ve saygı artmıştı. Temelde laik bir karaktere sahip olan Arap ulusalcılığı, kabilelerden, yöresel ve dinsel kesimlerden büyük destek almaktaydı. Bu akım sesini çığlıklar atarak çıkarmıyordu, ama Faysal'ın tek bir cümlesi hareketin özünü göstermek için yeterliydi: "Muhammed, peygamber olmadan evvel Arap'tı. Biz de önce Arap, sonra Müslüman'ız."

Arap milliyetçiliğinin ana ilkesini Arap Birliği oluşturmaktaydı. Bu ilkeye, Arapların tek bir millet, "tek bir vücut" olduğu fikri hâkimdi. Bu tarihsel gerçek asırlar süren sömürgeci istilalar sonucunda unutulmuş ve bir zamanlar uyum içinde yaşayan Arap halkı bölünmüştü. Milliyetçiler, emperyalist güçlerin boyunduruğundan kurtulup birleştikleri takdirde yeniden gerçek bir ulus olacaklarına inanıyorlardı.

Ulusal sınırları aşan bu kardeşlik fikri milli bir idealdi. Bu idealin peşinde koşan Arap milliyetçileri, bir devletin varlığına dayanan Fransız modeli ulusalcılığı kabul etmiyor, bunun yerine Alman örneğinden esinleniyorlardı. Özellikle, ulusun tanımını, aynı dili konuşan ve aynı kültürü paylaşan halk olarak yapan Johann Gottlieb Fichte'nin (1762-1814) düşüncesi onlara daha mantıklı geliyordu. Pek çok yorumcu, Arapların Almanya ile özdeşleşmesi gibi ironik bir durumu, o sırada Almanlar tarafından Arapları Yahudilerden üstün bir ırk olarak kabul etmelerine bağlamıştır. Ayrıca Almanya, sömürgeci emellerini Arap dünyasına empoze etmek konusunda Fransa ve İngiltere'ye nazaran daha az saldırgan bir tutum izlemekteydi; bölgenin parçalanmasında da hiçbir rolü olmamıştı. Bunların dışında Almanya, ülkesini Prusya'nın militarist yönetimi altında kendi içinde birleştirmiş; disiplinli, güçlü, ülkü sahibi ve böylece örnek alınmaya layık bir devlet olmayı başarmıştı.

Arap ulusalcılığının önde gelen fikir adamlarından Sati' el-Hüsri de yaşayan bir varlık olan Arap ulusunu, yasal veya mekanik devlet nosyonundan ayrı tutmaktaydı. Ona göre dil, bir milletin "ruhu ve hayatı", tarih ise onun "belleği ve vicdanıydı". Faysal tahta çıkar çıkmaz, İstanbul'da eğitim üzerine reform çalışmaları yapan el-Hüsri'yi Osmanlı bürokrasisinden koparmış; onu, seçim politikalarıyla değiştirilemez ve bir çeşit dokunulmazlığı olan eğitim başmüdürlüğüne atamıştı. El-Hüsri bu görevdeyken, Arap düşünce dünyası üzerinde çok etkili olmuş ve eğitim sistemini nasyonalist Arap ideolojisinin ilkeleri uyarınca düzenlemişti. Klasik Arapça öğretiminin üzerinde titizlikle durulmuş, Arapların kahramanlığını öven tarih derslerinin ilkokuldan itibaren okutulmasıyla öğrencilerin kendi kültür mirasından gurur duyması sağlanmıştı. Öğrencilere, bütün Arap milletinin ortak malı olan uygarlıklarının, aynı ırktan olmaktan ve aynı toprakta yaşamaktan daha önemli olduğu öğretiliyordu.

Fakat bütün ideallerin yanısıra Arap ulusunun hangi coğrafyada yer alacağı da önemliydi. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlıların egemenliğinden kurtulan tüm bölge, mandacı güçler tarafından yönetilen devletlere bölünmüştü. Bunlardan Mısır, Ürdün ve Irak hükümetleri, tam bağımsızlığı dört gözle bekliyorlardı. Ancak bu ülkelerden hiçbirisi, ulusalcıların tarif ettiği anlamda, tüm Arap milletini kucaklayacak bir Arap devleti olarak tanımlanamazdı. Bu yeni ortaya çıkan devletleruzun ömürlü olamazlardı; er veya geç, birleşik ve süper bir Arap devletinin çatısı altında bir araya gelmek zorunda kalacaklardı. Irak 1930'lu yıllarda Panarabizm denilen bu idealin önderi olmuş, fakat bu, Faysal'ın yönetimi altında gerçekleşmemişti.

Irak'ın 1932'de Milletler Cemiyeti'ne kabul edilmesinden bir yıl sonra kral öldü; yerine ateşli bir Panarabist ve Alman orijinli her şeye tutkuyla bağlı olan tek oğlu Gazi geçti. Gazi toy bir kraldı; savaş alanında deneyimsiz, politik alanda da saf bir yöneticiydi. Kozmopolit bir terbiye almış ve İstanbul'da eğitim görmüş olan genç kralın çocukluğu, inançları uğruna yıllar boyunca aldığı askeri ve siyasi yaralarla tahta çıkan Faysal'ın aksine, Hicaz ile İngiltere'deki Harrow'un fildişi kuleleri arasında geçmişti.

Yirmi bir yaşındaki bu şımarık delikanlı, devlet işlerinden çok, şık giysilere, hızlı arabalara ve kadınlara düşkündü. Ulusal politikayla ilgilendiği zamanlarda da kendisini, kahramanı saydığı Mussolini gibi bir despot olarak görüyordu. Onun bu hayranlığını ve zaafını iyi teşhis eden Mussolini, gıcır gıcır İtalyan malı bir spor otomobil göndererek Gazi'yi sonsuz derecede mutlu etmişti. Halk eğer kralı seviyorsa –ki gerçekten de seviyordu– bunun sebebi, onun Arap Birliği'ne olan inancıydı; bu özelliğinin dışında sevilecek başka bir yönü yoktu zaten.

Bu nedenle, Gazi, çevresindekilerin bağlılığını kazanmak için mücadele etmek zorunda kaldı; fakat ordunun giderek yük-

selen güçlü etkisini dizginlemekte başarılı olamadı. Irak'ın en kuvvetli iki siyasal kişiliği Nuri Sait ve Yasin el-Haşimi, krala sadık olduklarını göstermek için yarıştılar; fakat Gazi'nin babasına benzemediğini anladıklarında enerjilerini kendi komplarını güçlendirmek ve ordu içinde stratejik ittifaklar kurmak için kullandılar. Yalnız kalan genç kral, çok geçmeden, Hitler'in Irak büyükelçisi Dr. Fritz Grobba'nın etki alanına girdi. Ülkeye 1932'de atanan Grobba, hemen perde arkasından entrikalarına başlamış, Arap milliyetçiliğini körüklemiş ve İngiltere'nin elini zayıflatmak için halk arasında hoşnutsuzluk tohumları ekmeye başlamıştı.

Türkçe ve Arapçayı mükemmel konuşan, engin bilgi sahibi bir oryantalist Grobba, yüksek mevkilerdeki kişilerle dostluk kurdu. Irak'ın, İngiltere'yle yaptığı anlaşmaları ihlal ederek Almanya'yla silah anlaşmaları yapması amacıyla bir zemin oluşturmakta hiç gecikmedi. Bunların dışında, Grobba'nın ideolojik bir gündemi de vardı. *El-Alem el-Arabi* isimli günlük gazeteyi satın aldı ve burada Hitler'in *Mein Kampf-Kavgam* adlı kitabının Arapça çevirisini tefrika etmeye başladı. Grobba'nın Bağdat'ta Yahudi etkisinin artması hakkındaki şikâyetlerini fısıldayacağı bir kulak bulması her zaman mümkündü. Yahudilerin etkisi nedeniyle Arapların istediği self-determinasyonun engellendiğini iddia ediyor ve ülkedeki en aşırı milliyetçiler olan subayları bilinçlendirmek için yoğun bir çaba harcıyordu.

Grobba, sosyal ve hoş bir kadın olan eşinin yardımıyla Alman Elçiliği'nde düzenli verdiği partilere Gazi'yi onur konuğu olarak davet ediyordu. Bu partiler, Münih'ten gelen bira ve şampanyanın su gibi aktığı, *Deutschland Erwacht (Almanya Uyanıyor)* gibi, Nazilerin gücünün sergilendiği filmlerin de gösterildiği eğlenceli olaylardı. Grobbalar konukseverliklerini öğrenci başkanlarına ve küçük memurlara kadar genişletmiş, böylece nasyonal sosyalizm derslerini eylemin merkezine taşımışlardı.

Söylentilere göre Grobba, Gazi'ye bir radyo vericisi hediye etmişti. Kendini fazla önemseyen kral, daha sonra bunu, Kuveytlilere kışkırtıcı mesajlar göndermek için kullanmış ve onları, sırtını İngiltere'ye dayayan liderlerine karşı ayaklanmaya, Arap Birliği'ni kurmak üzere Irak'a katılmaya teşvik etmişti. Hatta, Saddam'ın 1990'da yaptığını o tarihte yapmak istemiş ve orduya Kuveyt'i alması için emir vermişti. Neyse ki, ordunun üst kademesi, ciddi bir zarara uğramadan önce Gazi'yi bu yayılmacı hırsından vazgeçirdi. Ancak milliyetçilik söz konusu olduğu zaman genç kralın bile bir kundakçı olabildiği açıkça görülüyordu ve Grobba, Gazi'nin bu özelliğinden faydalanacak olan tek kişi değildi.

Gazi çevresine kendisi gibi düşünen ve inançları hakkında konuşmaktan daha fazlasını yapmak isteyenleri toplamıştı. Bu kişilerden birisi olan Sami Şevket, el-Hüsri'nin eğitim işleri genel müdürlüğünü ve Arap nasyonalizminin birkaç yıl içinde eğitim sistemi içinde aşırı uçlara varmasını sağlayan bir doktor eğitim-öğretim alanında bir ideologdu. 1933 yılının sonlarında, kralın da hazır bulunduğu bir ortaokulda öğrencilere hitaben yaptığı bir konuşmada inancını ve hedefini dile getirmek fırsatını buldu: "Bundan altmış yıl önce Prusya, Alman birliğini kurmayı hayal ediyordu; bütün Arap ülkelerini birleştirmek yolunda bugün Irak'a engel olacak ne vardır?"

Şevket ve 1930'lu yıllarda Eğitim Bakanlığı'nı birlikte idare ettiği dava arkadaşı Muhammet Fazıl el-Cemali için; görünürde Iraklı aydınların fikirlerini tartıştıkları bir forum, aslında Arap Birliği davasında bir propaganda makinesi olan Muthanna adlı kulübün üyeleri için; ve İngiliz yanlısı politikacılar tarafından güç zincirinin dışında tutulan yüksek rütbeli subaylar için de; bütün hatalarına rağmen Gazi, Arap Birliği'nin başı olarak düşünülebilecek tek liderdi. Birlik yanlısı çevreler kampanyayı başlatmak üzere bu inançla düğmeye bastılar: Gazi'nin askeri

üniformalı fotoğrafları tüm ders kitaplarında yerini aldı. Kendi yaşamöyküsünün yanısıra babasının ve büyükbabasının yaşam öyküleri ve Abbasi Halifelerinin tarihsel kişilikleri de okullarda okutuldu. Gazi, her devlet kutlamasında beyaz atının üzerinde, üniforması içinde dimdik, Bağdat caddelerinde tezahürat yapan halkın önünden "Yaşasın Gazi!" nidaları arasından geçiyordu.

Kralı hemen terk eden ve İngiliz dalkavuğu olduğu için alaya alınan Nuri Sait bile, Haşimilerin tacı altında özgür ve gururlu bir ulus olmak isteyen Pan arabistlerin vizyonuna katılmıştı.

Siyonizm ise Arap milliyetçiliğine benzemiyordu. Araplar sınır tanımayan bir kültür birliği peşinde iken, Siyonistlerin toprak takıntısı vardı. Bu toprak parçası da Tanrı'nın Krallığı olan Filistin'den başka bir yer değildi. 19. yüzyılın sonlarından itibaren Avrupa Yahudileri, zengin Araplardan arazi satın alıp Filistin'de yerleşmeye başlamıştı. Topraklarını satan Arapların çoğu da bu satış dolayısıyla fevkalade mutlu olarak yurtdışında yerleşmişler ve Yahudilerin, atalarına ait olduğunu düşündükleri bu topraklar üzerinde bir devlet kurmak niyetinde olduklarından hiç kuşkulanmamışlardı.

1920'lere kadar Filistin'in geleceği bir denge içindeydi. Bu yöre, İngiliz mandacı yönetimi altındaydı. 1917 yılındaki Balfour deklarasyonu uyarınca, İngiliz yöneticiler kendilerini Filistin'de bir Yahudi devleti kurulmasına adamışlardı. Bölgenin nispeten daha yoksul olan Arap halkının emeli de çoğunlukla kuzeydeki kardeşleriyle birleşmek, büyük ve bağımsız bir Suriye kurmaktı. Bu safhada, Filistin üzerinde sürdürülen tartışmalar dine ve ırka dayanmıyor, yalnız siyasi sınırlar içinde kalıyordu. Kral Faysal, kendi ülkesini hiç karıştırmadan, 1919'da Siyonist hareketin önderi olarak kabul edilen Hayim Weizmann'a gönderdiği bir mektupta, kurulacak bir Yahudi devletini desteklediğini bildirmişti.

Faysal o tarihte, siyonizme destek verdiği takdirde ilerde bunun, -özellikle self-determinasyon kavramını icat eden İngiliz hamilerinin gözünde- Arap davasına da yararlı olacağına inanmıştı.

Fakat Yahudilerin toprak istekleri Araplara da bulaşmıştı. 1930 yılının başlarında, kendilerini Filistinli olarak ifade eden Araplar da ulusal bağımsızlık istediler. Artık, Suriye'nin bir parçası olmak değil, kendilerine ait bir ülke istiyorlardı. Hem Siyonistler hem de Filistinliler aynı toprak parçası üzerinde hak iddia ettikleri için büyük çatışmaların doğması kaçınılmazdı. Faysal'ın da hayalini kurduğu gibi, büyük Arap ulusu içindeki özerk bir Yahudi yerleşimiyle birlikte yaşama rüyası böylece suya düşmüş oluyordu.

Irak Yahudilerinin Siyonizme ayıracak zamanları yoktu. Avrupa'da büyük heyecan yaratan Balfour deklarasyonu, Bağdat'ın yerel politikasını hafifçe dalgalandırmaktan öteye gidememişti. Savaş sonrasında Mezopotamya yüksek komiseri olan Arnold Wilson, kentin Yahudi eşrafıyla bu deklarasyonu tartışmış bu bölgenin Yahudilerin "doğal yurdu", Bombay, İran ve Türkiye Yahudilerinin seve seve gelecekleri bir "cennet" olduğu yanıtını almıştı. "Bize iyi bir hükümet verin, ülkeyi biz kalkındırırız" demişlerdi.

Diasporadaki Irak Yahudilerinin yaşadıkları, Avrupa Yahudilerininkinden çok farklıydı. Irak Yahudileri, devlet tarafından bir zulüm görmemişler gibi planlı bir kıyıma da uğramamıştı. Onlar, uzun zaman önce Irak'ta yerleşmiş, iyi eğitim almış, asırlardan sonra yurttaş olarak ilk kez kazandıkları geniş özgürlüğün keyfini süren kentli bir topluluktu. Hatta Sam'ın çocukları oldukları ve Sami ırkından geldikleri için, geniş tabanlı, katılımcı bir ulusalcı ideolojiyi benimseyen Arap milliyetçileri tarafından kardeş olarak kabul ediliyorlardı. Yahudilerin bakış açısına göre de Siyonizm, kökü dışarıda olan türedi bir akımdı ve onların ilgi alanına girmiyordu.

Siyonizm, Regina ve Elazar, ne de aileden bir başkasının zerre kadar ilgisini çekyordu. Regina, evlenmeden önce, Filistin'deki Yahudi göçmenleri ve Kudüs'te yeni kurulan bir hastaneyi gösteren iki film seyretmişti. Asıl amacı, Bağdat'tın ilk sinema salonu olan "Milli Sinema" ya gitmekti. Küçük erkek kardeşi de yanlarında gözcülük görevi yapıyordu. Luiz'le kırmızı kadife koltuklara gömülüp soğuk limonatasını yudumlarken, beyaz perdede gördüklerini de fazla önemsememişti. Zaten Saliha'ya önceden filmin konusunu anlatmamış olsaydı, annesi kesinlikle sinemaya gitmesine izin vermezdi.

Elazar da küçümsediği yeni fikirle hiç ilgilenmiyor ve bunun kibirli bir düşünce olduğunu söylüyordu: İsrael'i yeniden Yahudilere verecek olan sadece Allah'tı. Regina'ya "Gel de bunu şu zavallılara anlat bakalım," diyordu; "çılgın bir yobazın veya Yahudi Ajansı'nın içinden bir misyonerin ortaya çıkıp bunları kışkırtması yeterli oluyor; hemen cinnet getirip bir mucizenin gerçekleşeceğine ve yeniden en yüce efendi olacaklarına inanıveriyorlar."

Elazar, tüccar zihniyetiyle, muhasebe defterlerindeki kâra bakıp Yahudilerin işlerinin Irak'ta iyi gittiğini de görebiliyordu. Zaten Raşid Caddesi'ne şöyle bir göz atmak bunu anlamak için yeterliydi. İki eczane, Dellal mağazası, Bata ayakkabıları, Loya Biraderlerin Amerikan saat firması, daha da önemlisi Chrysler ve Buick gibi şirketlerin Irak'taki acentesi olan Levi Biraderlerin binası, bunların hepsi Yahudilere ait olan işyerleriydi. Elazar, ne zaman Siyonizm konusu açılsa "Böyle bir yeri kim bırakmak ister ki" diyordu. "Hem ne için, bir parça verimsiz toprak üzerinde her şeye sıfırdan başlamak için mi? Sana düşman olan Araplar, kaybettikleri kiralar için yas tutmuyorlarsa eğer, senin aptallığına gülsünler diye mi?"

Elazar haklıydı, Yahudilerin işleri gerçekten çok iyiydi. Ticaret odasına kayıtlı olan birinci sınıf üyelerin büyük çoğunlu-

ğu Yahudi'ydi ve iş hacimleri ellerindeki mallarla birlikte 75.000 dinardan (300.000 dolar) fazlaydı. İngilizlerin himayesi sayesinde bakanlıklar, belediyeler, demiryolları ve telgraf hizmetlerini Yahudiler doldurmuştu; Basra limanı ve bankalardaki yönetici Yahudilerin sayısı, aynı pozisyondaki Araplardan çok fazlaydı. Elazar, bu imtiyazlara sırt çevirip, olmayacak hayallerin peşinde koşmanın gerçekten aptallık olduğunu anlamıştı.

Elazar'ın fikirleri, çoğunluğun düşüncesini yansıtıyor olsa da, her Yahudi aynı kanıda değildi.

Cemaatin alt tabakası arasında bir kurtarıcıya inananların sayısı çoktu, fakat eğitimli sınıf arasında da ister istemez Siyonizme dönenler çoğalmaktaydı. Aron Sassun da Siyonist düşünceye destek vermeye başlayanlardan birisiydi. İngilizce olarak yayımlanan, haftalık Siyonist gazete *Ha-Olam*'ın Bağdat'taki dağıtımını üstlenmişti. Sehayekler ve Leviler gibi aileler, bu tip adamları baş belası olarak görüyorlardı. Hatta bir keresinde Saliha, evine davetsiz gelen ve onu Filistin'e göçmek için ikna etmeye çalışan Sassun'un yüzüne kapıyı çarpmıştı.

Sassun 1920'de, Irak'ın ilk Siyonist derneğini kurdu ve bunu "İsrael'in geçmişteki görkemini tekrar kurmaya" ithaf etti. Dernek, faaliyetini bu amaca uygun olarak yürütüyordu; fakat sekreter tarafından 1924'te Dünya Siyonist Örgütü'ne yazılan mektupta şöyle bir yakınmaya yer verilmişti: "Yüksek sınıf bu akımdan nefret ediyor; ulusal kurtuluşumuza karşı ilgisizler ve anavatana olan sevgilerini yalnız dualarda dile getiriyorlar." İyimserliğini sürdüren dernek gelecekten ümitliydi ve "Mezopotamya Yahudileri, kazanılan başarılar karşısında sağır ve kör kalmaya, sadece hayranlık duymaya sonsuza dek devam edemezler" deniliyordu.

Yirmi üyesi olan Irak Senatosu'nda Yahudileri temsil eden Menahem Daniel ise, Irak'taki Siyonist hareketin geleceği hak-

kında kötümserdi ve Siyonizmin Arap milliyetçiliği için ciddi bir tehdit oluşturduğunu düşünüyordu. 1922'de Londra'da Siyonist örgütüne yaptığı açıklamada, "Her Arap, siyonizmin kendi meşru haklarına bir saldırı olduğunu düşünüyor ve bu hareketi kınamayı, mümkün olduğu kadar buna karşı savaşmayı görevi olarak görüyor. Siyonist akıma karşı gösterilen sempati, Arap davasına ihanettir" demişti.

Daniel, siyonizmin kısa zaman sonra Arapların aktif direnişiyle karşılaşacağını ve "ülkesine sadık kaldığını kanıtlayamaz ve zararlı akımlardan uzak durmazsa" sıradan Yahudilerin çok zor ve hassas bir durumda kalarak "Irak'taki avantajlarını ve şanslı konumunu korumasının imkânsız olacağını" sezmişti.

Bütün bu tartışmalar ve spekülasyonlardan sonra Irak'taki Yahudi karşıtlığı, nihayet 1928'de su yüzüne çıktı. İngiliz Siyonist ve sanayici Sir Alfred Mond, gübrelemenin tarım üzerindeki etkisini araştırmak için Irak'ta bulunduğu sırada, Bağdat'ta kitlesel bir gösteri yapıldı. Yüzlerce Müslüman, sokaklarda siyonizmi lanetledi ve pankartlar açarak İngilizlerin Filistin'den çıkmasını istedi. Mollalar camilerde herkesi bir dakikalık saygı duruşuna davet etti; ulusal gazeteler de ülkenin yasta olduğunu göstermek için siyah çerçeve içinde yayımlandı. Mond şerefine bir resepsiyon vermeye hazırlanan Yahudiler, bu protestolar karşısında daveti iptal etmek zorunda kaldılar.

Bir yıl sonra Bağdat, Yahudi karşıtı bir ayaklanmayla daha sarsıldı. Gösteri bu kez Filistin'de yüzden fazla Arap isyancının Kudüs'te yerel polis ve İngiliz kuvvetleri tarafından öldürülmesine verilen bir cevaptı. 129 bağnaz Yahudi'nin Batı duvarı önünde dua etmeye kalkıştıkları için katledilmesinden sonra Araplar ve Yahudiler arasındaki şiddet tırmanmış; bundan aylar sonra da bu olay meydana gelmişti. Irak tarafından gösterilen tepki, hiç beklenmedik biçimde çok ani olmuştu. Yüz binden fazla gösterici Hayderhanna Cami'inde toplanmış ve buradan

Raşid Caddesi'ne yürümüştü. Gösteri kısa zamanda kontrolden çıkmış ve polisle çatışan kalabalık dağılmamıştı. Birkaç Yahudi tartaklanmış, cadde üzerindeki ve civarındaki Yahudi mülklerine saldırılmıştı. Bu olay, 1928'deki protesto gösterilerinden çok daha ciddiydi.

Olanları Taht el-Takya'daki evinde duyan Regina ne yapacağını şaşırmıştı. Henüz bir aylık olan Berta ağlıyordu, gürültüden korkan Simha dualar okuyarak odasına kapandı ve hanında mahsur kalan Elazar'a ulaşmak da olanaksızdı. Regina, sesleri ve çığlıkları dinleyerek göstericilerin evin ne kadar yakınına geldiklerini kestirmeye çalışıyordu; ama eve girdikleri takdirde ne yapacağını da bilemiyordu. Tam o sırada kapıya hızlı hızlı vurulunca eline ağır bir şamdan alarak kapının arkasına gitti. Gelen, henüz on beş yaşındaki erkek kardeşi Solomon'du. Nefes nefese kalan ve terden sırılsıklam olan çocuk, gördüklerini heyecanla anlatmaya başladı:

"Babam bir iş için beni Raşid Caddesi'ne gönderdi, ama birden kendimi göstericilerin arasında buldum. Her şey çok korkunçtu, herkes 'kahrolsun Yahudiler' diye bağırıyordu. Yaşlı bir adamı yerde tekmelediklerini gördüm." Regina su vererek kardeşini oturttu, fakat Solomon sakinleşecek gibi değildi, ayrıca annesinden bebek muamelesi görmekten bıktığı için, ablası tarafından şımartılmaktan da hoşlanmamıştı. Boyu neredeyse Elazar'dan bile daha uzun olan delikanlı ayağa kalktı, kolunu ablasının omzuna doladı ve "Ben seni korumak için geldim," dedi.

Regina gülümsemesini güçlükle sakladı ve olabildiğince ciddi bir ifadeyle kardeşine teşekkür etti. Bir saat sonra gösteri zayıflamıştı; iki kardeş ve Simha yemeğe oturdular, ama kimsede bir lokma yiyecek hal kalmamıştı. Elazar eve döndüğünde hangisine daha çok sevinmesi gerektiğine karar veremedi; ailesini sağ bulmak mı yoksa genç karısının böyle bir olay karşısında cesaretini yitirmemiş olması mı daha gurur vericiydi?

Binlerce başarılı ve Iraklı olmayı benimsemiş Yahudi ailesi gibi Regina'nın ailesi de Arapların, Filistin sorunu karşısındaki duygularını fazla önemsememişti. Iraklıların ülkenin yerli halkı olan Yahudileri kardeşleri gibi kucaklamak konusunda nerede duracaklarını doğru değerlendiremediler. Iraklılar ülkenin sadık Yahudi yurttaşlarının haklarını korumakla, Siyonistlere karşı öfkesi gittikçe yükselen Filistinli kardeşlerinin yanında olmak arasında bir tercih yapmak zorunda kalmışlardı. Her ne kadar Yahudiler Siyonist programa karşı olduklarını söyleseler de Iraklıların çoğu, Filistinlilerin yanında yer almayı seçmişti.

Irak'ın bağımsızlığını elde etmesinin arifesinde, Filistin, Suriye, Lübnan ve Mısır'dan gelen göçmen dalgasının da etkisiyle Siyonizm karşıtı duygular hızla güçlendi. Arap milliyetçiliği, azınlıklara karşı hoşgörülü değildi. Siyonistler Filistin'de Arapları nasıl kendi topraklarından attıysa, Araplar da Yahudileri ve diğer azınlıkları kovmalıydı. Azınlıkların Irak'ta ne kadar güçsüz ve korunmasız durumda oldukları 1933'te ortaya çıktı. Suriye sınırında çıkan bir çatışmayı bahane eden ordu –başbakanın da onaylamasıyla– ülkenin Asuri kökenli yurttaşlarına karşı bir katliam başlattı ve bütün erkekleri öldürdü. Hıristiyan olan Asuriler İngilizler tarafından ülkeye yerleştirilmiş, vergi ve asker toplama işinde kullanılmışlardı. Iraklılara göre, aptalca bir cüret göstererek özerklik istedikleri için suçluydular. Hükümet, bu kıyımı İngiltere'ye karşı kazanılmış bir zafer olarak ilan etti. "Gazi, Londra'yı sarstı ve ağlattı" cümlesi tüm Bağdat'ta yankılandı.

Asurilere karşı girişilen katliam, "Azınlıklar Deklarasyonu" ile alay ediyordu sanki. Farklı ırklar, inançlar ve dil grupları arasında eşitliği öngören; Irak yasaları altında herkesin yaşam ve özgürlük hakkını güvence altına alan; bizzat Irak tarafından

bağımsızlığını kazanmak için Milletler Cemiyeti'ne sunulan bu belgenin, artık hiçbir kıymeti kalmamıştı. Milletler Cemiyeti bu durumda verilen sözlerin yerine getirileceği hususunda üye devletleri ikna edemezdi; Irak'ın ihlal ettiği azınlık haklarını korumak için bir koalisyon kuvvetini hayata geçirmeyi teklif etmekten başka çare kalmamıştı.

Yahudiler, Asurilere karşı girişilen kıyımı bu kez doğru yorumladılar ve bu hareketin aynı zamanda kendilerine yapılmış bir uyarı olduğunu anladılar. Hükümetin Yahudilere karşı açıkça düşmanlık göstermesinin ve resmen ayrımcı bir politika izlemesinin mümkün olmadığının bilincindeydiler; çünkü Irak'ın İngiltere ile kurduğu ittifak, siyonizme karşı duyduğu antipatiyi yüksek sesle ifade etmesine engel oluyordu. Yahudiler, Iraklıların yine de öç almak için yeni çareler arayacağını biliyordu.

Yahudilere karşı ilk ayrımcı önlem 1934 yılında gerçekleşti. Yurtdışına çıkmak isteyen her Yahudi, devlete 50 dinar tutarında bir para ödemeye mecbur bırakıldı. Halı almak için düzenli olarak İran'a seyahat etmesi gereken Elazar, bu uygulama karşısında çok öfkelendi; ama yapılacak bir şey yoktu. Cemaat liderleri, 1935 yılında düzinelerce Yahudinin Ulaştırma Bakanlığı'ndaki işine son verilmesini resmen protesto edemedi; yükseköğrenim yapmak isteyen Yahudilere resmi olmamakla birlikte sıkı kotalar uygulanması karşısında da ses çıkaramadı.

Bunlara ek olarak, bütün Siyonist etkinlikler ve yayınlar resmen yasaklandı; partizan olmayan Yahudi gazete ve dergilerinin ithaline bile ambargo uygulandı. Yahudi okullarında İbranice öğretilmesi yasaklandı ve Siyonistlerle bağlantısı olan öğretmenler sınırdışı edildi. Tevrat'ın sadece Arapça olarak, yüksek sesle okunup öğrenilmesine izin verildi. 1920'de Bağdat'taki Siyonist derneğini kuran Aron Sassun da büyük bir telaşla yurtdışına çıkarıldı.

Yahudiler cemaate karşı alınan sert önlemleri, ordunun içindeki ve Gazi'nin sarayındaki Pan arabist ulusalcılar ile hükümetteki İngiltere yanlısı yöneticiler arasında tırmanan gerilimin bir ürünü olarak kabul ettiler. Hükümet kendisini baskı altında hissetmekte ve halkın duygularını yatıştırmak maksadıyla bir ödün vermek için Yahudileri yem olarak kullanmaktaydı. Biraz kan dökmek, daha büyük bir intikam hırsını tatmin etmek için denenmiş ve başarılı olmuş bir çareydi. Fakat bütün mantıklı ve sağduyulu açıklamalara rağmen yadsınamaz bir gerçek vardı; o da Yahudilerin Irak'taki yaşamının giderek daha huzursuz olduğuydu.

Milliyetçi Arap partilerinin 1936'da genel grev çağrısı yapması üzerine, Filistin'de yeni bir kriz başladı. Altı ay süren grevde ulaşım işçileri, ulusal güvenlik birimleri, işçi dernekleri, dükkân sahipleri, zanaatkârlar, Arap ticaret odası, Yafa limanı işçileri iş bıraktılar ve okullar kapandı. İngiliz yetkililerin hiçbir şekilde görüşme yapmaya yanaşmadığı grevcilerin başlıca talebi, Yahudi göçüne son verilmesi ve Arapların Yahudilere toprak satmasının engellenmesiydi. Dışişleri sekreteri Nuri Sait'in arabuluculuk yapmak üzere Kudüs'e gitmesi ve İngilizleri Yahudi göçünün ertelenmesi konusunda ikna etmesi karşılığında Arapların greve son vererek barışın sağlanması çabaları da bir sonuç vermedi, çünkü koloni sekreteri bu isteği derhal geri çevirdi.

Irak'ın bu diplomatik girişiminin başarısız olması Siyonistlerin bir başarısı olarak kabul edildi; bu başarısızlığın cezasıysa Bağdat, Basra ve Musul Yahudileri çekecekti. Filistin'deyse grev sonunda istekleri geri çevrilen halk, Kudüs müftüsünün önderliği altında isyan etti, bunun ardından Yahudilere karşı saldırılar başladı. 1936'da Roş Haşana Bayramı'nın arifesinde iki Yahudi dernekten çıkarken öldürüldü. Olayı protesto etmek için sokaklara çıkan halktan iki kişi daha katledildi. Yom Kippur'da

Bağdat Sinagogu'na atılan el yapımı bir bomba ise şans eseri patlamadı.

Sokaklara taşan şiddet, Yahudileri hükümetin o güne kadar kendilerine karşı uyguladığı tedbirlerden daha fazla tedirgin ediyordu. Anti-semitizm tarafından motive edilen aptalca, gözü dönmüş ve vahşi eylemlerde, Sait Sabit'in kurduğu Filistin'i Koruma Derneği'nin şehrin her yerinde dağıttığı Yahudi karşıtı kitapçıkların da rolü vardı. Meclis üyesi olan Sabit, 1931'de yapılan ve resmi Irak delegesi olarak katıldığı Dünya İslam Konferansı'nda Yahudileri alenen kınadığı günden beri bu azınlığı sevmediğini dile getiriyordu. Daha sonra Yahudilere karşı genellikle hoşgörülü davranıldığı ortamda ise sessiz kalmayı tercih eden bu kişi, 1936'dan itibaren davranılan ortamlarda Arap dünyasının hassasiyetinden yararlanarak ve Fritz Grobba'dan da aldığı cesaretle elinden geleni ardına koymadı. Ne acıdır ki, Filistin Müdafaa Derneği tarafından Filistinli grevcilere yardım amacıyla toplanan iki milyon dinarın çoğu, Iraklı kardeşlerine olan bağlılıklarını kanıtlamak için Yahudiler tarafından ödenmişti.

Ekim ayında üç Yahudinin daha öldürülmesi üzerine cemaatin liderleri başbakana müracaat ederek polis korumasının artırılmasını talep ettiler. Bu isteğin sonucunda Yahudi mahallesinde ve Yahudilerin yoğun olarak yaşadığı yerlerde ek polis noktaları kuruldu. Yine aynı anda hahambaşı Sassun Heduri tarafından halka yapılan bir deklarasyonla Irak Yahudilerinin Siyonistlerin Filistin üzerindeki emellerinden uzak durması talep edildi: "Irak Yahudileri Iraklıdır ve Irak halkına bağlıdır. Kardeş Irak halkıyla mutluluğu ve zorluğu paylaşır; aynı duygularla heyecanlanır, güçlükleri birlikte aşar ve onları sever."

Bu zor dönemde cemaatin kadınları kendilerine sokağa çıkma yasağı uygulamış; uzun sonbahar günlerini evde geçirdikleri için gittikçe daha gergin ve sinirli olmuşlardı. Regina sanki

yaklaşan kıtlık günlerinin provasını yapar gibi kilerdeki erzakı idareli kullanmaya ve yeni giysiler dikmek yerine eskilerini onarmaya başlamıştı. Herkes gibi o da ne zaman sokaktan boğuk ve kaba bir ses geldiğini duysa irkiliyordu. Sonra kendisini topluyor, birkaç derin nefes alıp sorumlulukları olan bir eş ve anne olduğunu anımsıyordu.

Regina'nın Hahambaşı Heduri'nin yatıştırıcı açıklamasından sonra bile Elazar'a hana gitmemesi için rica etmediği tek gün bile yoktu. Fakat Elazar her sabah serseri bir kurşunun hedefi olmaya aldırmadan işine gidiyordu, ama bir gün o da evde kaldı. Laiklerden oluşan komite, hahambaşının cemaatin rahatsızlığını yetkililer önünde yeterince ortaya koyamadığını düşündüğü için acil bir grev çağrısı yaptı. Elazar da bu greve katılmaya karar verdi. O sonbaharda Bağdat'ta ticaretin tamamen durduğu üç gün boyunca caddeler ve çarşılar bomboş, banka ve postaneler tamamen sessiz kaldı. Raşid Caddesi'ndeki dükkânların çoğu kepenk indirmişti; nehir taşımacılığı da durduğu için eski günlerdeki gibi suyun sahile çarpan sesi duyuluyordu yine. Grevin ekonomi üzerindeki etkisi o kadar olumsuz olmuştu ki, bakanlar cemaatin liderleriyle bir görüşme yaparak Yahudilerin güvenliğini sağlamak için gereken önlemleri alacaklarına söz verdiler.

Ancak bir hafta sonra bir Yahudi daha öldürüldü.

Ertesi hafta Regina ve kocası güneş doğarken bombaların sesiyle uyandı, kentin çeşitli mahallelerine düşen bombaların çıkardığı yangınlarla şehri turuncu alevler sardı. İlk olarak aşırı bir grubun Yahudilerden intikam aldığı geldi akıllarına, fakat bombalar sadece Yahudi mahallesini hedef almamıştı. Dışarı baktıkları zaman ufukta saçılan konfetiler gibi kâğıttan bulutların yere indiğini gördüler. Sokaklara fırlayan halk bu kâğıtları tutmaya çalışıyordu.

Elazar da geceliğiyle dışarı çıkıp bu broşürlerden bir tane eve getirdiği zaman General Bekir Sıtkı tarafından bir hükümet darbesi yapıldığını anladılar. Bundan böyle Irak'ta yönetim askerlerin kontrolünde olacaktı.

Sekiz

FELAKETİN EŞİĞİNDE

Hükümet darbesini takip eden aylarda aile başka bir krizle sarsıldı.

Elazar hastaydı. Evlilikten önce tellal bu konuda sessiz kalmış ve hiçbir yorum yapmamıştı. Damadın bazı alerjileri dışında sağlıklı olduğunu iddia ederken de yalan söylemişti.

Elazar astım hastasıydı; her ay birkaç kez gelen şiddetli ataklara kendisi yıllardan beri alışmış olsa da, nefes almak için moraran ve gözleri yuvalarından fırlayan kocasının bu hali Regina'yı çok korkutuyordu. Kriz zamanlarında can havliyle oturacak bir sandalye arayan Elazar'ın artık altmışında yaşlı bir adam olduğu düşüncesini aklından çıkarmaya çalışıyordu.

Elazar'ın sağlığı son zamanlarda kötüye gidiyordu. Bazen günlerce yataktan çıkamıyor, göğsü bozuk bir konçerto gibi hırlıyor, gözleri acısını gizlemek istemiş gibi donuklaşıyordu. Kendisini iyi hissettiği günlerdeyse yatağında sakin sakin oturuyor, gözlüğünü burnunun ucuna indirerek handan eve getirdiği evrak üzerinde çalışıyordu.

Regina bir sabah odanın önünden geçerken kocası yanına çağırdı: "Artık işimin püf noktalarını sana öğretmenin zamanı

geldi," diyerek karısını yatağın kenarına oturttu. Gözlüklerini kenara koydu ve Regina'ya faturaların ve kredi mektuplarının nasıl yazılacağını, yükleme ve sigorta formlarının nasıl doldurulacağını,ticari işlemlerin nasıl hazırlanacağını öğretmeye başladı. Elazar'ın kendisine bir şey olması halinde işlerin başına geçmesi için karısını hazırlamakla alışılmadık bir adım attığını anlayan Regina, bunu başarabileceğini kocasına göstermek istiyordu.

Ailenin işlerini yürütmek hususunda Regina giderek daha çok sorumluluk yüklenmeye başladı. Hana gidiyor, Elazar adına telefon görüşmeleri yapıyor, malları takip ediyor, alacaklılarla görüşüyordu; ara sıra da *abayi*sine bürünüp Osmanlı Bankası'na gidip çekleri bozdurarak Elazar'ın hesabına yatırıyordu. İçgüdüleri ona, Elazar'ı kendi dertleriyle üzmemesi gerektiğini söylüyordu. Filistin'deki huzursuzluk yüzünden güvencede olmadıklarını biliyor, duyduğu korkuyu bastırmaya çalışıyordu; Bağdat sokaklarında saldırıya uğrayan Yahudilere ilişkin bilgileri de elinden geldiğince kocasından saklıyordu.

Regina sıkıntılarını eski okul arkadaşı Luiz'le paylaşmayı tercih ediyordu. Uzak kuzeniyle evli olan Luiz mutluydu. Fredi Şohet, bay ve bayan Fattal'ın onu damatlığa kabul etmesinden o kadar mutlu olmuştu ki, aradan geçen bu kadar yıldan ve iki çocuktan sonra bile yüzündeki gülüş silinmemişti.

Regina çok istese de kendisine fazla zaman ayıramıyordu ama Luiz'le ayda bir defa mutlaka görüşüyordu. Eskiden, daha mutlu günlerde ikisi buluşup bütün bir öğleden sonrayı dedikodu yaparak ve birbirlerine yemek tarifleri vererek geçirirlerdi. Fakat Elazar'ın sağlığı bozulduğundan beri sohbetlerinin konusu da değişmişti. Regina Kocasıyla konuşmak istemediği her şeyi; Yahudilere yapılan saldırılara ve cemaat liderlerinin zayıflığına ilişkin endişelerini, siyaset, iş ve para meselelerini arkadaşıyla paylaşıyordu. Onu son zamanlarda en çok endişelendiren de Bağdat okullarında yapılan milliyetçi propagandaydı.

"Burnumu bu işlere soktuğum için yanlış yaptığımı biliyorum ama Berta'nın okul kitaplarında neler yazdığına inanamazsın," diyordu Luiz'e. Büyük kızının okul çantasını karıştırınca her kitabın İngilizlere ve Siyonistlere karşı nefretle ve Pan-Arabist söylemlerle dolu olduğunu görünce dehşete düşmüştü. Sadece bu keşif bile yeni krizleri tetikleyerek Elazar'ın hassas sağlığını bozmaya yeterdi. Regina kızından ulusal bir kahramanın adını vermesini isteyince Berta, eskiden Bağdat valisi olan Yahudi Saad el Devle veya sabır ve sebatı dolayısıyla Prens Amr ül-Kays tarafından anılan Yahudi şair el-Semaval İbn Adaya yerine, Medine Yahudilerini savaşta yenen halife Ali bin Ebu Talip'in adını söylemişti.

Irak'ı, Suriye'yi, Mısır'ı ve İran'ı fetheden kahramanlardan oluşan uzun bir listeyi sayabilirdi Berta. Anlaşıldığına göre, Muhammet de peygamberliğinden daha çok Arap ulusunun yiğit kurucusu olarak öğretilmekteydi çocuklara. Regina kitaplarda hiçbir Yahudinin adını geçmemesi yüzünden o kadar incinmişti ki, kızının Suriyeli bir Arap olan ve Eğitim Bakanlığı tarafından Laura Kadoori okuluna tavsiye edilen tarih öğretmeniyle görüşmeye gitti ve tarih müfredatında artık Yahudilere yer verilmediğini öğrendi. Tarih derslerinde öğrencilere Arap milletinin şanlı geçmişini göstermek amacıyla İspanya'dan Çin'e kadar uzanan fetihler öğretilmekteydi. Üstelik Regina'ya "Siz vatansever değil misiniz?" diye sormak cüretini de göstermişti öğretmen.

"Laura Kadoori okulu çok şükür bizden ısrarla para sızdıran Filistin Müdafaa Derneği'nin temsilcilerinin elinde değil," demişti Luiz.

Luiz'in oğullarının gittiği devlet okullarsa tamamen farklı bir işleve sahipti. Devlet okullarında başlangıçta Yahudi çocuklarının topluma entegre olmaları ve kültürel farklılıkların silinmesi amaçlanmıştı. Bu eğitimle öğrencilerin modern çağa uygun bir Irak kimliğini paylaşması sağlanacaktı. İlk yıllarda bu

etnik kaynaştırma modeli işlemiş, fakat Filistin yüzünden ülkede bölücü akımlar ortaya çıkınca Yahudi çocuklar dışlandıklarını hissetmeye başlamıştı. Öğretmenler öğrencilere Batı karşıtı sloganlar öğrettiği zaman çocuklar sıralarında kıvranıyor veya hayasızca yazılmış partizan ders kitaplarındaki anti-Siyonist bir pasajı okutunca Yahudi çocuklar sınıftan kaçmak istiyordu. En kötüsü de Yahudi öğrencilerin, geleceğin kendilerine ait olduğuna inanarak kasıla kasıla ortada dolaşan, kendini beğenmiş paramiliter gençler tarafından sindirilmesiydi. "Bu asker saçmalığından artık gına geldiği için çocukları başka bir okula vereceğiz," demişti Luiz.

Militarizmin egemenliği altına girmek üzere olan milli bir kültürün önlenemez ürünü olan paramiliter örgütlenme, yeni bir gelişmeydi. Ordu, Irak'ta yönetime el koymadan önce de militarizm eğitim sisteminde oldukça yol almıştı; eğitimciler çocuklara disiplin aşılamanın el-Hüsri'nin zafere dayanan müfredatını tamamlayan bir unsur olduğuna inanıyordu. Faysal ölümünden önce okullarda askeri eğitim verilmesini buyurarak bu akımı başlatan kişiydi. 1932 ve 1936 yılları arasında Eğitim Bakanlığı, Savunma Bakanlığı'yla işbirliği yaparak Irak gençliğine askeri beceriler kazandırmak için ortak bir program uygulamıştı. Bu amaçla ordu subayları okullarda gençlere nişancılık, at binme ve askeri tarih dersleri vermekteydi.

Ortada dolaşan rivayetlere göre, Almanlar öğrenciler arasında sessizce militarizmi yaymakta ve bu eğitimi parasal olarak desteklemekteydi. 1937 yılında, Fritz Grobba'nın daveti üzerine Hitler'in gençlik örgütünün lideri olan Baldur von Schirach, ekibinden sekiz kişiyle birlikte Bağdat'ı ziyaret etmişti. Kral Gazi'yle çay içmiş, seçkin okulları ziyaret etmiş ve askeri eğitim alan bir grup öğrenciyi 1938 yılındaki Nürnberg rallisine davet etmişti. Bu ziyaretin büyük bir başarı olması bekleniyordu, çünkü giden grup Irak'a tutkulu Nazi sempatizanları olarak dönecekti.

Yine de Irak gençliğini militarize etmek isteyenler dışarıda değil, ülkenin içindeydi. Her ikisi de fanatik devletçi olan Sami Şevket ve Muhammet Fazıl el-Cemali Eğitim Bakanlığı'ndaki pozisyonlarını, eğitim sistemi içinde resmi bir paramiliter örgütün kurulması yönünde kullandılar. Adını gençleri Abbasi halifeliğinin etrafında birleştirmeyi amaçlayan, ortaçağda kurulmuş bir topluluktan alan "Fütüvvet", gençlere okullarda öğretilenleri eyleme dönüştürme fırsatını veriyordu. Ulusal gençlik Arap milletinin tüm yiğit niteliklerini temsil ediyordu ve ulusal idealin kahramanları olarak geçmişin görkemini yeniden kuracak olan onlardı.

Irak'taki İngiliz gözlemciler Fütüvvet'i endişeyle izliyordu. Örgüt üyesi gençler her resmi kutlamada, kralın doğum gününde, askeri yıldönümlerinde ve milliyetçilerin bayramlarında geçit törenine katılmaktaydılar. Freya Stark, Iraklı ebeveynlerin çocuklarını "üniformalar içinde savaş naraları atarak ve göstermelik bir sevgiyle" her fırsatta asker adımlarıyla yürürken görmekten üzüldüklerini ve bıktıklarını gözlemlemişti. Kral Faysal'ın ve Gazi'nin doktoru olan Harry Sinderson, sloganı "Güçlü Ol. Lüks Erdemin Düşmanıdır" olan siyah gömlekli gençlik tugayıyla alay ederek bu örgütün Sami Şevket'in *Il Duce* rolünü oynamasına fırsat verdiğini söylemişti.

Elazar Levi ne zaman Fütüvvet'in sokaklarda yürüdüğünü görse eliyle göğsüne vurarak astım nöbetinin gelmesini beklerdi.

Militarizm Irak gençliğini disipline sokmuş ve bir yön göstermişti, ama Irak siyasetinde bir istikrar sağlayamamıştı. 1936'dan 1941'e kadar Irak'ta yedi hükümet darbesi gerçekleşti; ilki Bekir Sıtkı ve reformcu bir politikacı olan Hikmet Süleyman birlikteliğiyle başlamış, sonuncusu da Raşit Ali el-Geylani'nin, "altın kare" denilen ve Alman yanlısı dört albayın paravanı olan ikti-

dar olmuştu. Sürekli değişen rejimlerde Regina'yı en çok rahatsız eden husus, ulusal birliğin odak noktasında daima ordunun bulunmasıydı. İktidarda kimin olduğu hiç önemli değildi; çünkü militarizm bir şekilde milletin içine işlemişti.

Ordunun hızlı yükselişi 1933 yılında Bekir Sıtkı'nın Irak birliklerini Asurilerin üzerine sürüp zafer kazanmasıyla ve ulusal kahraman olmasıyla başlamıştı. Bir yıl sonra hükümet„gençleri askere almaya başladı ve 1936'ya kadar ordunun silah altındaki kuvvetleri iki katına çıkarak 23,000'e ulaştı. Ordu, üniversite mezunları için öğretmenlik mesleğinden daha cazip bir hale gelmişti. Bu büyüme, siyasette Faysal'ın ölümü ve zayıf bir kralın onun yerine geçmesiyle meydana gelen boşluğu ordunun dolduracağını anlayan Sıtkı için bir nimetti. Doğal olarak Gazi de orduya çok yakın duruyor, hatta politikacılar bile subayların gözüne girmeye çalışıyordu. Askerlerin ülkede vazgeçilemez olduğunu sezen Sıtkı, sevilen bir yetkili olduğuna inanınca şansını denemek istedi.

Fakat Sıtkı ordu hareketi içinde normlara uymayan biriydi. Arap'tan çok Kürt olan bu bol madalyalı kıdemli asker, genç kuşak tarafından çağ dışı olarak değerlendiriliyordu. Aralarında Altın Kare'nin elebaşı olan albay Salih el-Din el-Sabbah'ın da bulunduğu daha genç subay jenerasyonu da aslında Osmanlı askeri sisteminin ürünüydü. Fakat bunlar İstanbul'a oldukça geç bir zamanda, Arap milliyetçiliğinin subaylar arasında sağlam bir yer edinmesinden sonra gitmişti. Irak'a döndükleri zaman ordunun İngilizlerin kontrolü altında olmasına katlanmaya razı olmadılar ve İngiliz-Irak ittifakını sona erdirmek için ölesiye mücadele ettiler. Filistin bunalımı onların İngiltere düşmanlığını ve Pan-Arap duyarlığını bileyen bir etmen oldu; zamanla Irak'ta varlık gösteren bu askerler, Suriye ile Filistin'in özgürlüğe kavuşturulmasını ve Arap ülkelerindeki sömürgeci idarelerin yıkılmasını alenen talep ettiler. Nasyonalist referansları mükemmel olduğu

için Gazi'nin takdirini kazandılar; ordunun Alman yanlısı kanadı ve paramiliter gençlik de onlara inanıyordu. 1937'de Bekir Sıtkı suikastını planladıktan sonra Irak politikasına hâkim oldular. Nuri Sait kadar usta bir siyasetçi bile onların desteği olmadan çalışmanın imkânsız olduğunu görmüştü.

Bekir Sıtkı'nın yıldızının sönmeye başladığı ve artık ülke içindeki sorunlar üzerinde Pan-Arabistlerin etkili olacağı açıkça görülünce Yahudilerin durumunun hiç de parlak olmadığı anlaşıldı. Sıtkı suikastından haftalar önce yapılan büyük bir gösteride seyirciler arasında bulunan iki Yahudi öldürülmüştü. Yeni hükümet Filistin'e karşı sorumluluklarını yenileyip ordu içindeki destekçilerini memnun edince, Yahudi cemaatine karşı düzenlenen bombalı saldırılar 1938'de doruğa çıktı.

Yeni şiddet dalgası üzerine Yahudi cemaati de sesini yükseltmeye başladı ve cemaatin ileri gelenleri otuz üç imzalı bir telgrafla İngiltere sekreterliğine ve Milletler Cemiyeti'ne başvurarak Siyonizme karşı olduklarını ve Irak'a sadakatle bağlı olduklarını tekrarladılar. Cemiyetin ağzı iyi laf yapan sözcüleri de basına verdikleri demeçlerde aynı şeyi dile getirdiler.

Genç jenerasyonu temsil eden Yakup Balbul, yazdığı makalesinde Yahudilerin Pan-Arabizm idealini büyük bir coşkuyla desteklediğini ve Arap ülkelerinde yaşayan Yahudi gençlerinin, Siyonizmin sömürgecilik ve egemenlik iddialarından başka bir şeye yaramadığına inandığını da belirtti. Fakat en acı eleştiri Elazar'ın kuzenlerinden olan ünlü avukat Yusuf Elkebir'den geldi. Cemaat liderlerinin Siyonizme layık olduklarını söyleyen Elkebir, İngilizce yayımlanan *Iraq Times* gazetesine yazdığı mektupta Siyonizmi Avrupa kökenli bir düşünce olduğu için tümüyle reddediyordu. Siyonist hareketin felsefi temellerini irdeleyen Elkebir, bunların sadece iki bin yıl önce Yahudilerin vatanı olan Filistin'i tekrar Yahudilere vermek isteyen yapay bir toprak argümanına dayandığını iddia ediyordu. Elkebir "tarihteki coğ-

rafyayı pratik bir kuram olarak yeniden tesis etmenin saçma olduğunu" apaçık görmüştü. Bu iddianın yasal bir dayanağı olduğu kabul edilse bile, "günümüzde dünyanın militan arkeologlar tarafından yönetileceğini de kabul etmek gerekir," demişti.

Seçkin aydın çevreler dışında Elkebir'in mektubu çok etkili olmadı. Özellikle genç subaylar ve Fütüvvet arasında yaygın olan kanaate göre Siyonizm ve Judaizm arasında bir fark yoktu. Regina'nın kanısına göre, ordudaki albayların ileri gelen politikacılar tarafından ülke içindeki Yahudi nüfusa karşı tam bir savaş açmaları engellendiği için; subaylar da ülke dışındaki Filistinlileri koruyamayan subaylar da onların öcünü hiç değilse bu topraklarda alabileceklerini düşünüyorlardı.

1939'un uğursuz bir yıl olacağı Gazi'nin nisan ayında aniden ölmesinden belliydi. Kral, arkadaşlarıyla sarayında içki alemi yapmış, sabaha kadar hem içmiş hem de Ortadoğu sorunları hakkında fikir yürütmüş; sonra da ani bir kaprisle arkadaşlarını yarış kazanmış olan spor arabasıyla dolaşmaya götürmüştü. Sarhoş kral arkadaşlarının şaşkın bakışları altında sarayın arazisinde hız yapmaya başlamış ve arabanın kontrolünü kaybederek bir elektrik direğine çarpmıştı. Çarpmanın şiddetiyle çelik direk beton zeminiyle birlikte yerinden çıkmış ve arabanın üstüne devrilmişti. Ağır beton Gazi'nin başına düşmüş ve doktorlar kafatası parçalanan kralı kurtarmak için hiçbir şey yapamamıştı.

Ertesi gün şehirde tam bir curcuna vardı. Kralın ölümünde İngilizlerin parmağı olduğu dedikodusu ortada dolaşmaya başladı. Musul'da hiç hazırlıksız, yapılan gösteri sırasında İngiliz konsolosu halka hitaben yaptığı konuşmada kralın ölümünün ülke için büyük bir kayıp olduğunu belirtirken öfkeli kalabalığın saldırısına uğradı. Gazeteleri dikkatle inceleyen Elazar, kralın ölümünden İngilizlerle birlikte Yahudileri de sorumlu tutan bir habere rastlamayınca rahat bir nefes aldı ve "vahşiler gibi

davranan bu insanların hayvanat bahçesine kapatılması gerek," diyerek gelişen olaylar hakkındaki kesin hükmünü verdi.

Ertesi hafta kralın ölümü nedeniyle ülkede genel yas ilan edilince herkes evde kaldı; çünkü okullar, çarşılar ve hanlar kapalıydı. Regina bütün gün yaramazlık yapan yedi ve dört yaşındaki kızları Berta ve Marsel'le baş etmek için tüm enerjisini harcıyordu. Çocuklarının o günlerde gut benzeri bir hastalık yüzünden bacakları şişen ve çoğunlukla hasta olan babalarıyla yaşlı büyükannelerini rahatsız etmelerini istemiyordu. Bu nedenle bir *arabana* tutup kızlarını Saliha ve Ezra'yı ziyarete götürdü. Sehayekler, Eski Kentin güneyinde mandacı İngilizler tarafından kurulmuş, yeni ve büyük bir Yahudi banliyösü olan Batavin'de bir eve taşınmışlardı. Eski mahallenin daracık sokaklarından, kalabalığından ve pis havasından yakınan Saliha, yıllardan beri buradan bir ev satın almak istiyordu. Sonunda Ezra'yı razı ederek İngilizlerin Bağdat'a gelmesinden bu yana hayalini kurduğu modern villaya kavuşmuştu.

Ailenin büyük, tuğla villası klasik Bağdat evleri gibi iki katlıydı ama avlusu yoktu. Evin birbiri içine açılan odaları Regina'ya çok sıkıcı gelmişti ve evin içindeki sıcak da katlanılır gibi değildi. Pencerelerde panjur olsa, odalar sıcaktan fırın gibi ısınmayacaktı; fakat Saliha yeni modaya uyarak pencerelere İngiltere'den ithal edilen çelik çerçeveli camlar taktırdığı için, şimdi tüm aile sıcağa katlanmak zorundaydı. Alıştıkça ev Regina'ya sevimli gelmeye başladı. Anne ve babasıyla birlikte kardeşi Nesim ve yeni evlendiği karısı, şimdi yirmi üç yaşında olan Solomon ve evlenme çağının gelmesini bekleyen küçük kız kardeşi Marsel de burada yaşıyordu. Öbür kardeşi Jozefin ise yeni evlenmiş ve kocasıyla Kalküta'ya taşınmıştı.

Emirler yağdırmaya ve anaç tavuk gibi civcivlerini toplayıp gıdaklamaya devam eden annesinin, formundan bir şey kaybetmediğini görmek Regina'yı sevindirmişti.

Almanya'dan gelen göçmenler hakkındaki dedikoduları hemen yetiştirdi kızına; gelenlerden birisi doktordu ve Meir Elias Hastanesi'nde çalışmaya başlamıştı, bir başkası da çikolata fabrikası kurmaktaydı. Saliha ne yazık ki kızının ona yaptığı komplimanlara aynı şekilde cevap vermedi ve "bitkin görünüyorsun" dedi Regina'ya. Regina bu cümlenin aslında bir soru olduğunu anlamıştı. Annesine zamanının çoğunu Elazar'a işlerinde yardımcı olarak harcadığını anlatmak, sıkıntılarını onunla paylaşmak istiyordu. Elazar o güne dek aldığı en büyük siparişle meşgul olmaktaydı ve malı İngiltere'ye göndermek için bir gemi bulmaya çalışıyordu. Anlaşma uyarınca önce Hindistan'dan yeterli miktarda deri, kauçuk ve çay tedarik etmekle, ardından bürokratik işlemleri bitirmekle uğraşmıştı. Ticari işlemler bitince, geminin ve taşıdığı yükün Dover Limanı'na güven içinde nasıl ulaşacağı hususunda duyduğu endişe artmıştı, çünkü savaşın bir an meselesi olduğu, Basra'dan Manchester'e kadar tüm tüccarların dilindeydi. Karı koca bu mesele yüzünden sıkıntılı günler yaşıyordu.

O senenin sonunda savaş nihayet başlayınca, Bağdat'taki herkes gibi Yahudiler de Irak'ın İngiltere'yle yaptığı anlaşmadan cayarak Roma-Berlin mihverinin yanında yer alıp almayacağını merak etmekteydi. Ordu kesinlikle Almanya'yı tutuyor; Berlin'den Irak'a Arapça yapılan radyo yayınlarının da etkisiyle halk, mihver devletlerine büyük sempati besliyordu. Ülkenin en güçlü kişilerinin Fritz Grobba kanalıyla gizli gizli Almanlara yakınlaştığı herkes tarafından biliniyordu. Kudüs müftüsü olan Hacı Emin el-Hüseyni, bu Alman senpatizanlarının başını çekiyordu. Filistin'deki isyanı yöneten ve bu yüzden Suriye'ye sürüldükten sonra 1939'da Irak'a gelen müftü, dominant bir karaktere ve belagata sahip, karizmatik, mavi gözleri hain hain parlayan biriydi. İngilizlerden nefret eden ve kendisini Arap davasına adamış olan Hüseyni, Bağdat'a yerleşir yerleşmez bir güç mer-

kezi kurmuş ve Irak'a silah vermeleri Almanlarla görüşmelere başlamıştı.

Fakat Irak, Nuri Sait'in sayesinde Almanya'nın tarafını tuttuğunu resmen açıklamadı. 1939 yılında İçişleri Bakanı olan Nuri Sait olağanüstü yetenekli, siyasetin eldeki imkânların izin verdiği ölçüde yapıldığını bilen bir politikacıydı. Fakat siyaseti o zamanki kadar kurnazlıkla yürüttüğü de hiç görülmemişti; bir taraftan İngiltere karşıtı olan albayları dizginlerken Irak'ın İngiltere'yle olan ittifakını sürdürmüştü.

Narin yapılı ve sinirli bir mizaca sahip Nuri Sait, olgun bir devlet adamına benzemiyordu. Her yere, kendisine muhalif olanlara gözdağı verecek iriyarı korumalardan oluşan bir polis müfrezesiyle birlikte gidiyordu. Akıllı ve kıvrak zekâlı Sait, İngilizlerin Irak siyasetinin Almanya lehine dönmesinden kaygı duyduklarını biliyordu. Irak'ın savaştaki rolünü İngiltere'nin Filistin politikası üzerine oynayarak Irak lehine çevirmeyi başardı. İngiliz Hükümeti Balfour deklarasyonuna resmen sırt çevirerek on yıl içinde bağımsız bir Filistin devletinin kurulmasına destek vermeyi teklif etti. Bu ödün karşılığında İngiltere, savaş sırasında Irak'ın desteğini kazandığı gibi Nuri Sait de ordunun gözünde Pan-Arabist fikirlere sahip olduğunu kanıtlamış oldu.

Nuri Sait hiç vakit kaybetmeden Fritz Grobba ile mihver güçlerin yararına ülkede faaliyet gösterenleri sınır dışı etti. Ancak müftü ve onun Nazi sempatizanı olan yandaşları da ayrı bir sorundu. Aslında Irak için önemli olan savaşın ülke içinde kimin tarafından kazanılacağıydı; Nuri Sait mi yoksa Hacı Emin el-Hüseyni mi?

Savaş, Regina ve Elazar için çok yanlış bir zamanda çıkmıştı. Elazar'ın mallarını taşıyan gemi Dover'e vardı, fakat ülkeler arasında muhtemel bir savaş yüzünden İngiliz müşterileri sipariş ettikleri mallar için ödeme yapmayı reddettiler. Elazar onlar-

la anlaşmayı denedi; kendi kârından fedakârlık ederek indirim yapmayı ve finansal durumunu sonuna kadar zorlayarak kredi açmayı önerdi. Fakat gönderilen telgraflar boşunaydı. Bu arada gemi mürettebatının maaşını, liman vergisini ve geminin kirasını da ödemek zorundaydı. Daha fazla zarara girmemek için mürettebata kıymetli navlunu denize dökme emrini verdi; Elazar bu dramatik kararla her şeyini kaybetmiş oluyordu. Yıl sona ermeden Elazar ve Regina'nın Yahudi mahallesindeki evlerini satmaktan başka çareleri kalmamıştı. On sekiz ay önce doğan Haron adındaki erkek bebeğin de katıldığı bütün aile Saliha'nın yanına taşındı.

1940 yılında Nuri Sait siyasi bir hata yaptı. İtalya'ya savaş ilan etmek için kişisel olarak şiddetli bir arzu duyan Sait, ordu içindeki politik atmosferi yanlış değerlendirmişti. Altın Kare'nin albayları onun istifasını isteyip yerine daha uysal ve esnek olan Raşid Ali'yi önerdiler. Ali'nin İtalya karşısındaki tavrı kesinlikle tarafsızdı. Sonraki aylarda iktidarın dizginleri Raşid Ali ile müthiş saygı gösterilen bir Sünni hanedanına mensup ve aynı zamanda ordunun başkomutanı olan Taha el-Haşimi arasında gidip geldi. Fakat gerçek gücün tahtın arkasındaki kişide, yani Müftü de olduğu çok açıktı.

1939'dan beri Bağdat'ı üs olarak kullanmakta olan Müftü, hiç rakibi olmayan güçlü bir pozisyondaydı artık. Altın Kare'nin albayları, Muthanna Kulübü'nün ve Filistin Müdafaa Derneği'nin arkasında olan Iraklı eylemciler onun en yakın müttefikleriydi. Aynı şekilde hükümet de onu hoşnut etmek için karşısında eğiliyor, devlet törenlerine onur konuğu olarak davet ediyor ve cömert bağışlar yapıyordu. Ona bağlanan maaş, devlet memurlarının aylıklarından yapılan kesintilerle ödeniyor; hükümetin İtalya, Almanya, Suudi Arabistan ve Mısır'dan borç aldığı paralar da böylece gittikçe çoğalıyordu. Müftü, din adamı olduğu ve

Filistin'de bir Yahudi devletinin kurulmasına bağnaz bir şekilde karşı çıktığı için, halk tarafından muazzam bir destek görüyordu. Fakat o gözünü hükümete dikmişti.

1940 yılının sonuna kadar Müftü Irak'taki mini hükümetini kurmuş ve pek çok Filistinliyi bürokrasiye yerleştirmişti. Korkulan biri olan Müftü'nün hükümet dairelerinde kimin işe alınıp kimin işten çıkartılacağını kontrol ettiği ve gazetelerde hangi haberlerin yayınlanacağına karar verdiği söyleniyordu. Onun Hitler'in Irak'taki kulağı olduğuna inanılıyordu; Führer'e gönderdiği mektupta mihver devletlerine olan bağlılığını belirtmiş, karşılığında Arap davasının diplomatik olarak tanınmasını ve maddi destek verilmesini talep etmişti. Gazi'nin beş yaşındaki oğlu Faysal'ın naibi olan Abdullah, İngiliz yanlısı kabul edildiği için; Müftü, Gazi'nin doğal halefi ve Pan-Arabist hareketin lideri olarak kabul ediliyordu.

1941'de Fransa teslim olduktan ve tüm Avrupa Almanların eline geçtikten sonra, Ortadoğu liderleri yenilenlerin tarafını tuttukları için kaygı duymaya başladılar. Ancak başka hiçbir yerde ellerini Irak'takinden daha çok ovuşturan yoktu. İngiltere'nin en sadık taraftarları olan Nuri Sait ve Abdullah saf dışı bırakıldığına göre, Britanya'dan da kurtulmak mümkün olamaz mıydı? Müftü bunun mantıksız bir öneri olmadığını düşünüyordu. Yapılan planda, Britanya'nın Irak üzerindeki etkisine kesinlikle son verilmesi öngörülüyordu. Altın Kare albaylarının ve Pan-Arap örgütünün kilit konumundaki şahsiyetlerinin de yer aldığı entrikacılar, Müftü'nün evinde buluştular. Burada Kuran'a el basarak bundan sonra Britanya'ya hiçbir imtiyazın verilmemesi, İngiltere yanlısı politikacıların uzaklaştırılması ve İtalya'yla diplomatik ilişkilerin sürdürülmesi konusunda yemin ettiler. Bir iki hafta içinde de kendileriyle uyuşmayan Taha el-Haşimi'yi görevden alarak sözcü olarak daha ılımlı bir kişi olan Raşid Ali'yi seçtiler.

Asiler iktidarı ele geçirir geçirmez kral naibi ve yandaşları, bir suikasta kurban gitmemek için Bağdat'tan kaçtılar. Hükümet ajanlarının yanlarında dört doktor ve bir de önceden hazırlanmış olan ve ölüm nedenini kalp yetmezliği olarak gösteren rapor olduğu halde sarayda arama yaptıkları sonradan ortaya çıktı. Naibi öldürmeye kalkışmak asilerin yaptığı akılsızlıklar içinde en hafifiydi. 1941 yılının 29 Nisan'ında İngiliz birliklerinin Irak topraklarında konuşlanmaya bir hakkı olup olmadığı konusunda Britanya'yla anlaşmazlık çıkınca, asiler Irak kuvvetlerine İngiltere'nin Habbaniye'deki hava üssünü kuşatma ve Bağdat'taki Britanya elçiliğinin etrafını sarma emri verdi. Bu emir savaş ilanından başka bir şey değildi.

Savaş sadece bir ay sürmesine karşın Bağdat'ı tamamen değiştirmişti. Okullar ve işyerleri kapandı; bankalar hiçbir ödeme yapmıyor, posta ve telefon hizmetleri artık asiler tarafından yürütülüyordu. Bağdat radyosu halkın kahramanlık duygularını ayakta tutmak için bütün gün askeri marşlar çalıyor, gazete makaleleri Britanya imparatoru ile alay ederken Irak'ın savaş alanındaki zaferlerini göklere çıkarıyordu. Durumu değiştirerek bilgiler vereceği düşünüldüğü için müttefiklerin radyo yayınları bozuluyordu. Ve bunlar yetmiyormuş gibi Müftü cihad ilan etti.

Bir ay süren savaşta, hükümetin silah altına aldığı Nazi taraftarı unsurlar tarafından sürekli rahatsız edilen Yahudiler canından bezmişti. Yahudi bölgesinin tümünü kaplayan gamalı haçlarla ve kentte denetimi sağlamak olan yeni rollerini çok fazla benimseyen Fütüvvet üyelerinin doğrudan saldırılarına karşı çıkmak zorunda kalmışlardı. İngiliz dostu olarak bilinen Yahudiler aslında İngiltere elçiliğinde güven içinde yaşayan gerçek Britanya vatandaşlarından daha zor durumdaydı.

Başlangıçta Sehayeklerin evinde cesur bir hava hâkimdi. Osmanlı Bankası'nda yeni işe başlamış olan Solomon, her akşam ev halkına kendilerini korumak için önlem alan Yahudilerin

hikâyesini anlatıyordu. Pek çok Yahudi evlerinin kapısını saclarla kaplamıştı; bazıları da binalarının etrafını telle çevirdiklerini ve buna dokunan saldırganın elektriğe kapılacağını anlatarak böbürleniyordu. Evdekilere söylemese de Solomon kendisine bir tabanca almaya karar vermişti. Nesim de kahvelerdeki konuşulanlara kulak vererek bilgi toplamayı kendisine iş edinmişti. Aralarında bir de şeyh bulunan Müslüman arkadaşlarından pek çoğu bir saldırı olursa ona yardımcı olacaklarını söylemişlerdi.

Savaşmaya kararlı olan ailenin morali başlangıçta çok yüksekti. Fakat hükümetin, ülke içinde düşmana gizlice yardım edenleri bulmak için Almanya'dan bir uzman getirmek istediği duyulunca moralleri sıfıra indi. Asilerin maksadı ülkede casusluk yapmaları mümkün olan İngiliz sempatizanlarının kökünü kurutmaktı, fakat her zaman olduğu gibi yine ilk olarak şüphe altında kalacak olanlar Yahudilerdi. Gün geçmiyordu ki, bir Yahudi, İngiliz uçaklarına işaret verdiği için polis tarafından götürülüp sorgulanmasın. Abayisinin altından gümüş düğmesi parlayan bir kadın düşmana sinyal göndermekle; bir adam da keman kutusunun içinde bir verici saklamakla suçlanmıştı. Birkaç gün sonra radyodan yaptığı bir anonsla hükümet, İngilizleri yendikten sonra Irak'ın ilk işinin "içerdeki düşman" üzerinde yoğunlaşmak olacağını bildirmişti.

İntikam çok ani başladı. 6 Mayıs 1941'de bıçaklı ve sopalı bir güruh, Meir Elias Hastanesi'ni basarak sözde düşmana sinyal göndermek amacıyla orada konuşlanmış olanları aradı. Hastalara ve personele rasgele saldırarak binayı yağmaladılar; mobilyaları ve tıbbi malzeme deposunu ateşe verdiler. Birkaç dakika içinde savaş alanına dönen hastanenin eczacısı, aldığı yaralar sonucu öldü, muhasebeci ağır yaralandı. Hemen yetişen polis, serserileri tutuklayıp asayişi sağlamasına rağmen, savunmasız olduklarını ve elektrik verilen kapıların da işe yaramadığını anlayan Yahudiler için artık çok geçti. Bundan sonra yapabilecekleri tek

şey bir araya gelerek güçlerini birleştirmekti. Cemaat, gidecek bir yeri olmayan, çok güçsüz olan ya da saldırı yüzünden şok geçiren hastalara kapılarını açtı.

Bu olayı takip eden birkaç hafta içinde insanlar korkudan evlerinden çıkamadılar. Radyonun başından ayrılmadan haberlerde yapılan propagandanın içinden gerçekleri ayıklamaya çalıştılar ve göz önünde olmayarak saldırılardan kurtulmak için dua ettiler. Sokaklardaki kargaşaysa durmuyor, evlerin damına yerleştirilen uçaksavarların sesi bütün gün kesilmiyordu. Kentin dış mahallelerinden gece boyunca askeri hedefleri ve cephanelikleri bombalanan İngiliz uçakları duyuluyordu. Yahudilerin kaderi artık pamuk ipliğine bağlıydı.

Bütün umutların karardığı bir anda, ufukta hiç beklenmedik bir ışık göründü Şamaş okulunda Irak ordusunun mühimmatının saklandığı depoda görev yapan birkaç Yahudi, İngilizlerin orduyu Habbaniye ve Felluce'den geri çekilmeye zorladığı ve morali bozulan Irak kuvvetlerinin nihayet şehirden millerce uzakta bir cephe açtıklarını duyurdu. Bu bilgiyi okuldaki komutanlardan alan Yahudiler subayların şimdi Bağdat'ı savunmak için örgütlendiklerini de öğrenmişlerdi. Ayrıca kuzeydeki Kürt kuvvetlerinin de asilere destek vermeyi reddettikleri ve güneydeki Şii kabilelerin de aynı şekilde Raşid Ali'yle kader birliği yapmaktan kaçındıkları söylenmekteydi. Askeri destekten yoksun kalan subaylar şimdi işçileri, öğrencileri ve Fütüvvet üyelerini silah altına alarak bir sivil savunma gücü kurmak ve böylece son bir kahramanlık göstermek istiyordu. Savaşın kaybedildiği apaçık ortada olduğuna göre, son çare kahramanca çarpışmaya kalıyordu.

Ordunun geri çekildiği haberleri yayıldıkça, haftalardan beri evlerinde kapalı kaldıkları için yiyecek sıkıntısı çeken ve radyodan aldıkları maksatlı ve yanlış bilgiler dışında gerçekle

bağları kopmuş olan moralsiz Yahudiler, artık rahata kavuşacaklarına inanıp inanmamak arasında bocalıyordu. Savaş başladıktan tam bir ay sonra, İngilizlerin Bağdat'ın varoşlarına kadar dayandıkları ve bundan sonraki harekât için Londra'dan talimat bekledikleri haberi geldi. Daha da sevindirici olan bir haber de Altın Kare'nin albaylarının, Müftü'nün ve Raşid Ali'nin Bağdat'ı terk ederek İran'a kaçmış olmalarıydı. Amman'da güvende olan Nuri, hükümet darbesinin kendi kendisini bitirmesini seyrederken epey gülmüş olmalıydı; çünkü parmağını bile oynatmadan Müftü'yü yenmiş, bunu onun yerine başaran Britanya olmuştu.

Sevinç dolu Regina; "çok şükür kurtulduk!" demişti Müftü'nün kaçtığını duyunca. Her Pesah Bayramı'nda Yahudilerin döktüğü kanı sembolize eden kırmızı şarap plastik kupaya dolup boşalırken, Regina Müftüyü adıyla anarak lanetlemeyi sürdürmüştü. Pesah iyi ve kötü olayların hatırlandığı bir bayramdır; büyükannem için de Hacı Emin el-Hüseyni adı, tarihteki kötü adamlar listesinin en üstünde yer alıyordu.

30 Mayıs'ta gökyüzünde uçan İngiliz uçakları, Yahudilerin ve Müslümanların şehir dışında çok daha güçlü bir askeri yığınağın olduğunu düşünmesine neden oldu. Gerçekte ise Britanya'nın askeri birlikleri çölü geçerek Filistin'den gelmiş, Habbaniye'deki askerleri kurtarmış ve Felluce'yi ele geçirdikten sonra motorize birlikleri Bağdat'a sevk etmişti. 1300 kişilik Britanya kuvveti; aralarında Arap lejyonundan Bedevi savaşçıların da bulunduğu, silah ve mühimmat bakımından Irak kuvvetlerinden çok daha zayıf olan karma bir birlikti. Fakat İngilizlerin dezavantajlı bir durumda olmaları Iraklılar için çok bir şey ifade etmiyordu, onların tek istediği bir ateşkes anlaşmasının yapılmasıydı.

Albaylar tarafından ortada bırakılan ve Almanlar tarafından da aldatıldıkları için düş kırıklığına uğrayan, yorgun ve aç

isyancı kuvvetlerin İngilizlerle savaşacak cesareti kalmamıştı. Sonuçta teslim oldular.

Alelacele kurulmuş olan İç Güvenlik Komitesi adına hareket eden Bağdat Valisi Ateşkes Anlaşmasını imzaladı; dağıtılan mağlup kuvvetlerin küçük gruplar halinde şehre dönmelerine izin verildi.

Ateşkes imzalanıp hayalet mihver egemenliğinin ortadan kalkması üzerine, Yahudiler nefes aldı; 31 Mayıs ile 1 Haziran'da kutlanan Hamsin Bayramı için hazırlıklara başladılar ve evlerinden çıkarak erzak aldılar. Sinagoglar açıldı, dualar edildi ve orta sınıf Yahudi aileleri birbirlerini ziyaret etmeye başladılar; kurtuldukları için her aile komşusunu kutluyordu.

Levi ve Sehayek aileleri bayramı evlerinde kutlamayı tercih etti. Saliha ve Regina kilerde kalan erzakla ellerinden geldiği kadar zengin bir bayram sofrası hazırladılar. Hatta Saliha, Şabbat'ta yenmek üzere fırına bir tavuk koymayı bile başardı. Elazar da bir yerden bir şişe arak bulmuştu; aile hep birlikte sofraya oturdu ve geleceğin şerefine kadeh kaldırdı. Elazar'ın da dediği gibi "hiçbir şey eskisinden daha kötü olamazdı."

Biraz daha cesaret toplayan Yahudilerin çoğu, pazar günü temiz hava almak için dışarı çıktı. Daha cesur olanlar Dicle'yi geçerek kral naibinin ve maiyetinin dönmesi şerefine yapılan kutlamaları izlemek için kentin batı yakasına gitti. O gün tesadüfen Yahudilerin de bayramı olduğu için hepsi şık elbiseler giymiş ve şapkalar takmıştı. Bu şıklığı yanlış anlayan Müslüman halk, Yahudilerin, İngiltere tarafından yenilmelerinin kutladığını sandı ve öfkeli gençlerden bazıları onlara taş atmaya başladı. Olay bu kadarla kalmadı; öğleden sonra evlerine dönmekte olan Yahudilerden bazıları Hur köprüsü üzerinde ordudan terhis edilmiş askerler tarafından kıstırıldı. Yumruk ve bıçaklarla saldıran askerler, adamları yerde çizmeleriyle tekmelerken uğra-

dıkları yenilginin acısını Yahudilerden çıkarmaktaydılar. Olay yerinden kaçtıkları zaman arkalarında bir ölü ve on altı yaralı bırakmışlardı.

Bu saldırıdan hemen sonra, bu kez de Yahudilerin oturduğu bölgelerde olaylar çıktı. Yolda öldürülmüş bir Yahudi'nin cesedi bulundu, bir başka Yahudi de Gazi Caddesi'nde sinemanın yakınlarında öldürülmüştü. Yoksul bir mahalle olan Ebu Sifeyn'de sekiz ceset daha bulundu; öfkeli bir öğrenci grubu Bab el-Şeyh'de Yahudileri otobüsten indirerek yerde sürükledi ve öldürene kadar dövdü. Akşam karanlığı çökerken; yağma, linç ve cinayet haberlerinin duyulmasıyla birlikte, gizlenmekten yeni kurtulan Yahudiler tekrar evlerine koşup kapılarını kilitlemek zorunda kaldılar. Şiddete başvuranlar, savaştan dönen askerler, Fütüvvet üyeleri ve diğer sivil paramiliter ekiplere mensup olan gençlerdi; fakat yağmanın cazibesine kapılan kabile üyelerinden oluşan büyük bir kalabalık da çapulculara katıldı ve hepsi büyük bir hırsla Yahudi mahallelerine karşı saldırıya geçti. Böyle bir olayın çıkacağını tahmin eden bazı Yahudiler evlerinin damına çıkarak kendilerini çapulculara karşı taş, zift ve kızgın yağ ile savunmaya çalıştılar. Fakat saldırganlar sayıca çok üstün olduğu için, bir damdan öbür dama atlayarak kaçarak canlarını ancak kurtarabildiler.

Batavin'den gelen korku ve acı dolu çığlıklar bütün gece hiç dinmedi. Eski mahallede kadınların ırzına geçildi, bebekler ezildi, küçük çocuklar sakatlandı. Yahudiler yaşlı genç demeden, bazıları vurularak bazıları da bıçaklanarak katledildi. Büyük ya da küçük, bütün evlere girildi ve yağmalandı. Anlatılanlara göre, parasını yağmacılara vermek istemeyen yaşlı bir adam, saçından banyoya sürüklenerek soğuk taşların üzerinde koyun gibi kesilerek katledildi.

Bu katliam sırasında on iki yaşında olan Berta, gece yarısı annesinin onu uyandırıp bodruma götürdüğünü hatırlıyor.

Burada birbirine sokularak korku içinde bekleşen aile, bütün gece hiç durmayan silah seslerini ve Yahudi bölgesinden gelen yürek parçalayıcı çığlıkları dinledi. Sabaha kadar uyumayıp nöbet tutan aile fertleri bodrumun ufak penceresinden dışarıya baktıklarında sokakların nihayet sakinleştiğini gördüler. Dışarıdan gelen bir sesle korkuyla yerlerinden fırladılar, oysa gelen iyi olup olmadıklarını kontrol etmek isteyen komşuları Sion Kubi'ydi.

Ne iç güvenlik komitesi, ne polis ne de İngilizler hiçbir önlem almadığı ve saldırıların yeniden başladığı çok açık olduğuna göre, tabancası olan Sion Kubi, komşularını kendi evine gelmeye ikna etti. Elazar hasta, Simha çok yaşlı ve güçsüz; Ezra ve Saliha da artık genç olmadıklarına göre bu durumun onlar için ne kadar zor olduğunu bugün anlayabiliyorum. Fakat bütün zorluklara karşın, gençler yaşlılara yardım etmiş, masa ve sandalyeleri merdiven gibi üst üste koyarak evlerin arasındaki bahçe duvarını aşabilmişlerdi. Hiç kimse yaralanmadığı ve saldırganlar gelmediği için yine de şansları vardı. O günün akşamı Bağdat *liva*'sının valisi kral naibinden çetenin üzerine ateş açmak için izin istedi.

İzin verildikten sadece bir saat sonra sokaklar insanı ürkütecek kadar sessizleşmişti. Kentte yaya olarak devriye gezen ve çapulcuların yağmaladıklarından artakalanları toplayan güvenlik güçlerinden başka kimse yoktu. Sonra külfetli bir iş olan ölü ve yaralıların kayda geçirilmesine geldi sıra. Yapılan tahminler farklı olsa da olaylarda genel olarak iki yüz Yahudi'nin öldüğü ve yüzlercesinin de yaralandığı söylenir. Bu olaylarda daha çok sayıda Müslümanın da hayatını kaybettiği biliniyor; bunların çoğu yağmacıydı, fakat aralarında düzinelerce güvenlik elemanının ve Yahudi dostlarını korumak için öne atılan Müslümanların olduğu da bir gerçektir.

Yağmalama sonucunda uğranılan zarar çok büyüktü. Britanya elçiliğinde görevli olan Freya Stark, gördüklerine inanamamıştı: Köprülerden geçen fırsatçı kalabalıklar boş elle geldikleri doğu yakasından saatler sonra ellerinde çeşit çeşit malla geri dönmüşlerdi.

Gazi'nin ölümü sırasında yanında bulunan İngiliz doktor da kurbanlar arasındaydı. Evi alt üst edilmiş; buzdolapları, kanepeler ve bahçe mobilyası askerler tarafından kamyonlara yüklenmişti. Kasası patlatılarak açılmış, içindeki mücevherler ve nakit para kaybolmuştu. Gardroplar devrilmiş ve içindekiler alınmıştı. Yerler kâğıt, mektup, şişe, cam ve porselen kırıklarıyla doluydu. Evde ne bir perde ne de bir halı kalmıştı; banyo ve lavabo armatürlerine kadar her şey yağmalanmıştı.

Yahudiler bu katliama *farhud* adını verdiler. Bu kelime tam bir çöküntüyü ifade ediyor ve Yahudilerin Irak'a karşı olan tutumlarını sonsuza kadar değiştiriyordu. Bu olayla ortak Yahudi kimliği tekrar ortaya çıkıyor ve Yahudilerin çoğu Irak'ın sadakatle bağlandıkları bir ülke olduğu yanılgısından vazgeçiyordu. Çünkü hiç kimse ve hiçbir devlet gücü onların yardımına koşmamıştı.

Bundan daha da önemli olan, Britanya tarafından da yüzüstü bırakılmış olmalarıydı. Yahudilerin gözünde İngilizler duygusuz, katı bir siyasi hesabın peşinde koşmuş ve bazı koşullarda bir düşmanın öfkesini yatıştırmanın bir dosta yardım etmekten daha gerekli olduğuna karar vermişti. Bu durumda Britanya, Irak'ın gelecekte de siyasi dengesini koruması için, kral naibinin ülkeye şanlı bir giriş yapmasının İngiliz süngüsü arkasında girmesinden çok daha önemli olduğuna karar vermişti Britanya. Bu nedenle Londra'nın emirlerine uyarak Bağdat'a girmemiş ve naibin asayişi kendisinin sağlamasına izin vermişti.

İngilizler artık Yahudilerin hâmisi değildi. Bundan böyle kişisel güvenliklerini kendileri sağlayacaklar; yaşam, özgürlük ve mülkiyeti korumaya ilişkin sözlerini tutacaklardı. Yahudiler artık İngilizlerden hiçbir şey beklemiyordu.

Dokuz

ERKEK KARDEŞLER

Her şey birdenbire olmuştu. Elazar, çıplak ayaklarını sedire uzatmıştı büyük koltukta rahat rahat oturuyor ve gazetesini okuyordu. Aniden güçlükle solumaya ve göğsünü yumruklamaya başladı.

Regina bu sefer gelen krizin çok ciddi olduğunu hemen anladı. Kocası, sürekli ağrı veren şişmiş ayakları yüzünden son zamanlarda astım hastalığını fazla önemsemiyordu. İngilizlerin Bağdat'a geri döndükleri 1941 yılından beri birisine yaslanmadan tek başına yürümesi çok zordu. Bazen haftalarca yatağa bağlı kaldığı için aksi ve mutsuz bir adam oluyor, onu tedavi etmesi için eve çağrılan doktorların hepsinin şarlatan olduğuna inanıyordu. 1942 yılının o Nisan sabahı çok güzel başlamıştı oysa. Elazar, yataktan kalkıp ailesiyle birlikte kahvaltı etmiş, tekrar odasına dönmek yerine oturup okumaya karar vermişti. Kriz işte tam o sırada gelmişti.

Astım nöbetiyle birlikte bütün ev halkı da çırpınmaya başladı. Açıkça dile getirmese de, Regina bir gün böyle bir şey yaşayacağını hep aklından geçiriyordu. Ölümün bu kadar pervasızca ve beklenmedik gelişi karşısında kafası karışan Sehayekler ne

yapacaklarını şaşırmış, Solomon ağlama ve feryatlar arasında hemen doktora koşmuştu, fakat doktorun gelmesi gecikti. Elazar öksürüyor, sayıklıyor ve boğuluyordu. Rengi mavimsi bir mora dönmüş, dili dışarı çıkmış, gözleri kaymıştı. Ellerinden hiçbir şey gelmeyen sevenlerinin yanında son nefesini veren 67 yaşındaki Elazar için her şey on dakika içinde olup bitmişti.

Benim annem, Marsel, babası öldüğünde daha on yaşındaydı. O güne dair anımsadığı tek şey dayısı Solomon'un yeni arabasıyla gelip onu okuldan almasıydı. Yolda otomobilin arka koltuğunda oturmuş deri koltuklarının kokusunu içine çekerken, Solomon yeğenine babasına olanları anlatmıştı. O gün daha sonra yaşadığı şeyler belleğinden silinmişti ama eve vardıkları zaman Elazar'ın cenazesinin götürülmüş olduğunu çok net hatırlıyordu. Ezra gereken düzenlemeleri yapmış, cenaze işlerini aramış ve hahama haber vermişti. Ezra'nın cenaze işlemlerini bu denli hızlı halletmesi Regina'yı büyük bir çöküntüden kurtarmış olsa da, babasını son bir kez görmek isteyen annem doğrusu büyükbabasını minnet duygusuyla anmayacaktı artık. Ne kadar sıradan şeyler de söylense, bir insanı ölümünden önce son kez görmek ve onunla konuşarak vedalaşmak her zaman acıyla hatırlanır. Marsel de o sabah okula gitmeden önce babasına su götürmüştü. Elazar "*Arousa, arousa*" diye mırıldanarak teşekkür etmişti kızına. *Arousa* "gelin" demekti.

Regina o gün yaşananları kopuk kopuk anımsıyordu. Elazar'ı öldüren atağın geldiği sabah hava güneşli ama soğuktu; kocası kahvaltıda ekmek, rafadan yumurta ve mango turşusu yemişti. Kendisi de paniğe kapılmış, buz gibi bir ter dökmüş ve uyuşmuştu. İnsanlar gözünün önünden bulanık şekiller halinde geçiyor; onların seslerini duyuyor ve "yere yatırmayın," "eğer istiyorsa ayağa kaldıralım," gibi bağrışmaları kulaklarında çınlıyordu. Boğazı kurumuştu; ne yapacağını bilmeden bir düşün içinde yüzüyordu sanki. Aniden, bir güç onu hızla tekrar dünya-

ya doğru çektiğinde saat 10.37 yi gösteriyordu. Elazar işte tam o saatte bu dünyadan ayrılıp öteki dünyaya göçmüştü. Regina'nın yaşamı da o anda sendelemiş ve kör bir sol viraja girmişti. O dakikadan, daha doğrusu o saniyeden itibaren Regina'nın geleceği artık tam bir boşluktu.

Yahudi cenazeleri hızlıdır. Yirmi dört saat içinde cenaze toprağa verilir ve kişisel eşyaları hızla ortadan kaldırılır. Fakat ölen kişi yedi gün boyunca sabahtan akşama hiç ara vermeden anılır, yedi uzun gün yas tutulur ve dua edilir. Elazar öldüğü zaman evin kapıları cemaate açıldı ve yedi matem gecesi süresince ev siyahlar giyinmiş büyük bir kalabalıkla doldu. Erkekler topukları üzerinde sallanarak hahamın makamla okuduğu dualara mırıltılarla eşlik ediyor; kadınlar birbirlerini teselli ediyor ve arada bir de dul bir kadının talihi gibi kurumuş olan sert bisküvilerden atıştırıyordu.

Regina, Elazar'ın kız kardeşleri, tıraşsız yüzlerinden ve yüreklerinde açılan yarayı sembolize eden elbiselerindeki sökükler-den hemen tanınan ailenin en yakın akrabaları, sessizlik içinde kenarda otururken cemaat bu boşluğu doldurmak için elinden geleni yapıyordu. Regina ziyaretçilere üstünkörü hoş geldiniz diyordu ama içindeki ışık sönmüştü.

Elazar için tutulan matem, aynı sene içindeki ikinci yastı. Regina'nın kaynanası 1941'in Temmuz ayında öldüğü zaman herkes onun *farhud*un şokunu atlatamadığını düşünmüştü. Simha ve Elazar'ın dokuz ay arayla bu dünyadan ayrılmaları nedeniyle Regina kendi kaderinin de ölülerini gömdükten ve yaralılarını tedavi edip malı elinden alınmış olanlara yardım ettikten sonra, başka yerlere gitmek için toparlanarak, her şeye baştan başlayan Yahudi toplumuna benzediğini düşünmüştü.

*Farhud*u izleyen günlerde Raşid Caddesi Yahudilere yapılan kötülüklerin bir simgesi gibiydi. Yıkılan ve yağmalanan dük-

kânlardan saçılan camlar caddeye dağılmıştı, çapulcuların silah olarak kullandığı tuğla ve taşların üzerinde hâlâ kurumuş kan lekeleri vardı. Yerlerinden sökülen ahşap kepenkler Bağdat'ın bu en önemli ticaret merkezine hayalet şehir görüntüsü veriyordu. İş yerleri haftalar sonra açılabildi.

Cemaatin içinde de aynı karışıklık hüküm sürüyordu. Hayatta kalanlar sokaklarda kayıp aile üyelerini arıyor ve geri döndüklerinde evlerini yağmalanmış buluyordu. Hastaneler yaralılarla doluydu. Depoda kalan, aç insanları doyurmaya yetmiyordu. Hahambaşı da yardım etmesi için ona başvuran yaralı insan seli yüzünden sekiz gün boyunca evinden çıkamadı.

Yahudiler en acil maddi problemlerini çözdükten sonra başlarına gelen olayların nedeni hakkında ciddi olarak düşünmeye başladılar. Kral naibini karşılamaya gitmeseler, bu katliam önlenebilir miydi? Saldırganlar karşısında daha güçlü ve örgütlü bir direnişle kendilerini savunsalar pek çok insanın hayatı kurtulur muydu? Kral naibi, İngilizler tarafından uçakların ve silahlı güçlerin şovu eşliğinde Bağdat'a getirilseydi, çete kanlı emellerinden vazgeçer miydi?

1917 yılını hatırlayan yaşlılar, direnişçilere karşı silahla karşılık verdikleri için İngilizlerin şehirde hemen asayişi sağlamasını anlatıyorlardı. "Ne günlerdi onlar," diyerek yakınıyordu Ezra oğullarına, ama şimdi her şey çok farklıydı; "İngilizler sorumluluk almadan güçlü olmak istiyorlar."

Solomon ve Nesim babalarının kuşağı gibi kaderci değildi, onlar öfkeliydi.

"Fütüvvet güçleri Yahudi bölgesine saldırırken, naibin İngiltere elçiliğindeki bir ziyafette olduğunu duydun mu? Büyük olasılıkla o sırada İngiliz subaylarıyla briç oynamaktaydı," dedi Solomon. Hahambaşı gibi hükümetin suçlu olduğunu çoğu zaman görmek istemeyen Nesim de artık bu konuda kardeşi

gibi düşünüyor; "Hüsrana uğrayan aşağı sınıf halkın, hırsını Yahudilerden almasına göz yumdukları için İngilizler kadar Iraklı elitler de suçludur," diyordu.

Bu fikir başlangıçta saçma gelse de, Bağdat Valisi kendisini ziyaret eden ve polisin olaylara neden müdahale etmediğini soran Yahudi delegesine, isyancılara karşı güç kullanılmaması yolunda üst makamlardan direktif aldığını itiraf etmişti. Bu olayları bastıramadığı için pişmandı ve tepkilerden korkarak "herkes beni suçluyor," diye sızlanmıştı.

Hiçbir tepki gösterilmedi.

Naip tarafından başbakan olarak atanan Cemil Midfay da Vali kadar sorumsuz bir adamdı. *Farhud*un sebeplerini ortaya çıkarmak için bir komisyon kurmuş, fakat kurulun önerilerinin dışına çıkmayarak Yahudilere gerçekte yarım milyon tutuğu varsayılan kayıpları karşılığında sadece 70,000 dinar (200.000 dolar) teklif etmişti. Raşid Ali'ye destek veren ve mihver devletlerin yanında olan kamu görevlilerini de görevden uzaklaştıramamıştı. Sadece İtalya elçileri ile okulları Arap Birliği'nin tohumlarını atmak için kullanan ve huzursuzluk yaratan bazı Suriyeli ve Filistinli öğretmenleri yurtlarına geri göndermekle yetinmişti. Fakat Nuri Sait'in hükümet içinde ve dışındaki Alman yanlısı unsurlar üzerindeki egemenliği devam etmekteydi. Ekimde göreve gelen Nuri, özel mahkemeler kurarak yurtdışında olan Raşid Ali'yi ve bakanlarını ölüm cezasına çarptırdı, onun yardakçıları olan düzinelerce kamu görevlisine de uzun hapis cezaları verdi. Filistin uğruna felaketlere uğramanın Irak halkının yararına olmadığını ileri sürdü ve onun bu iddiası muhalefet tarafından da kabul edildi.

Raşid Ali ve Müftü asla yakalanamadı. Ancak, müttefikler İran'ı 1941 yılının sonlarında istila ettikleri zaman İngilizler tarafından yakalanıp Irak'a getirilen Altın Kare subaylarından

üç kişi, halkın önünde asıldı. Subaylardan dördüncüsü, Salih el-Din el-Sabbah, derviş kılığına girerek Türkiye'ye kaçtı ve savaşın sonuna kadar orada kaldı. Savaştan sonra Türkiye tarafından iade edilen adam Savunma Bakanlığı'nın önünde asıldı; bu idam ordunun asla unutamayacağı bir olaydı.

Aylar geçtikçe Yahudi önderler kendilerini *farhud*un münferit bir vaka olduğuna ve hükümetlerin sürekli el değiştirmesinden kaynaklanan otorite boşluğu içinde hiç kimse sorumluluk almak istemediği için düzenin sağlanamadığına inandırdılar. Nuri'nin idaresi altında Yahudiler kendilerini yeniden güven içinde hissettiler. Nuri isyancıların sempatizanlarına engel olmak konusunda kararlı önlemler alıyordu; Raşid Ali'nin darbeci hükümeti sırasında ve öncesinde Yahudilere uygulanan ayrımcılık hiç değilse biraz azalmıştı ve Irak, savaştan sonra hasadın iyi olması ve barış ortamında petrolün sağladığı gelirle bir refah ve bolluk dönemi yaşadı. İngiltere'nin yüz bin kadar askerini ülkede yeniden üslendirmesi de yapılan kontratlar sayesinde ufak servetler edinmenin yolunu açmıştı. Doğal olarak ticarette akla ilk gelenler yine Yahudiler oldu. Ülke halkı yeniden normal sayılacak bir yaşama döndüğü için Yahudiler, tarihçi Norman Stillman'ın dediği gibi "önemli varoluşsal kararlar almaya zorlanmadan," önceden görülebilir bir gelecek için hayatlarını bıraktıkları yerden devam ettireceklerine inandılar.

Kocasının ölümünden sonra çocuklarının geleceği için kaygılanan Regina, bu olayları fazla ilgi göstermeden izliyordu. Ateşli Siyonistler dışında herkesi şok eden gelişmeler karşısında, Yahudilere olan tavrı durmadan değişen bir ülkede yaşayan milleti için elbette endişeleniyordu. Doğru bir tahminle Yahudilerin durumunun bir yıl sonrasını öngörmenin imkânsız olduğunu anladığı için, spekülasyon yapmak için harcayacağı enerjiyi evde çocukları için kullanmayı daha doğru buluyordu.

Regina'nın hayatı zaten Elazar'ın hastalığı sırasında altüst olmuştu. Büyük bir evin hanımı olarak evde kocasına ve çocuklarına karşı sorumluluklarını eksiksiz yerine getirse de, iç dünyasında büyük gerginlik ve korkular yaşamaktaydı. Ailenin geleceği, kocasının hastalığı ve parasal konular onu çok kaygılandırıyordu. Elazar'ın hastalığına doğru bir tanı konmadığı gibi, hiçbir doktor da bol bol ilaç yutturmasına rağmen kocasını iyileştirememişti. Elazar dinlenirken bazen ağlıyor, sonra toparlanıp kocasına ilaç ve çorba içirmek için çırpınıyordu. Elazar'ın durumunda bir düzelme görmediği için umutsuzluğa düştüğü bir gün eve Müslüman bir şifacı çağırmıştı. Güneşten kapkara olmuş, kadavraya benzeyen adam, geleneksel Bedevi giysileri olan kat kat ince örtülere bürünüp bütün bir öğleden sonra Elazar'ın şiş bacaklarına sıcak iğneler batırıp durmuş, Elazar acı içinde avaz avaz bağırmıştı.

Regina, Elazar'sız bir hayata kendisini hazırlamıştı. Hatta kocası da ona "güçlü olmalısın, küçük ailemizin anası da babası da sen olacaksın," diyerek cesaret vermişti. Yine de onun ölümü, boş yatağı ve evliliği Regina'yı derinden sarsmıştı. *Farhud*dan sonra toplum içindeki konumuna tekrar kavuşarak yeniden zenginleşen Yahudiler arasındaki yerinin neresi olduğunu artık bilmiyordu.

1942 yılının Nisan ayında kaba yüz hatlarına sahip, kısa boylu ve tıknaz bir adam, Filistin inşaat şirketi Solel Boneh'in mümessili olarak Bağdat'a geldi. Kel kafalı adamın küçük, çerçevesiz gözlükleri vardı. İngilizler havaalanları inşa etmek ve petrol rafinerilerini büyütmek için bu şirketle bir sözleşme yapmıştı. Bu özel temsilci, Raşid Caddesi'ndeki Semiramis Oteli'ne yerleşmiş ve küçük çantasını boşaltır boşaltmaz büyük bir vurgun yapmak üzere kolları sıvamıştı. Asıl adı Enzo Sereni olan, fakat Ehud ismini kullanan bu adamın, İngilizce veya Fransızca konuşmasını

duyan herkes onun İtalyan olduğunu anlayabilirdi. Irak'a gizli bir misyonla gelmişti.

Sereni, ülkeye gelmeden bir ay önce, gizli servis Mossad'ın Şaul Avigor isimli ajanı, Yahudi Ajansının isteği üzerine, yeni kurulan "gençliğin kurtuluşu" isminde, yeni kurulan gizli derneğin amacın ilan edildiği gibi, Yahudi cemaatini yeni bir saldırıdan korumak olup olmadığını araştırmak üzere gelmişti ülkeye. Bu grup, yayınladığı bir broşür nedeniyle ajansın dikkatini çekmişti. Genç Yahudilere seslenerek onları onurlarını korumaya çağırıyor ve elinde gerekli silahları olduğu takdirde cemaatin kendisini savunmasının mümkün olduğunu iddia ediyordu. Grubun henüz belirli bir siyasi yönü olmadığı açıkça anlaşıldığı için, Avigor gençlere bir hedef göstermek üzere gönderilmişti. Kısacası Mossad ajanının Bağdat'a Siyonist bir yeraltı hareketini örgütlemek üzere geldiği belliydi.

Cemaat liderlerinin ayrıcalıklı duruşunu kabul etmeyen gizli örgütün birkaç düzine deneyimsiz lise ve üniversite öğrencisi tarafından kurulduğu ortaya çıkınca Avigor, Sereni'yle birlikte iki gizli ajanın daha Bağdat'a gönderilmesini istemişti. Kendi aralarındaki rekabet yüzünden uyuşamayan öğrenciler ancak on tane eski tabanca edinebilmişti, oysa çoğu ateş etmeyi bile bilmiyordu daha.

Bu hareketin üç amacı vardı: Sereni'nin önderliği altında Siyonist doktrinleri ve İbrani öğretilerini yerleştirecek olan *Halutz* akımının bir kolunu oluşturmak; askeri eğitimi ve silah teminini denetleyen öz-savunma mekanizmasını (*Şura*) organize etmek; ve Filistin'e yasa dışı yollardan göç etmeyi düzenleyecek bir program hazırlamak. Uygulama alanında üç departman arasında net bir iş bölümü yoktu ve gizli teşkilatın sistemi tek olmasa bile fonksiyonu tekti.

Gizli ajanların işlerine kattıkları enerji diğer üyelere de bulaştı. Onlar Iraklı Yahudilerin gerçekten ihtiyaç duyduğu her

şeyi onlara vereceklerinden emindiler: Aidiyet duygusu, Yahudi mirasıyla gurur duyma ve daha tatminkâr bir gelecek umudu. İstedikleri kadar taraftarı kendilerine çekememelerinin önemli bir nedeni, cemaati kontrol eden daha yaşlı kuşağın değişime direnmesi ve siyaset karşısında ilgisiz kalmasıydı. Bu da Enzo'yu çok kızdırıyordu. Yahudi ajansına gönderdiği ilk raporlardan birinde "Bağdat Yahudilerinin Filistin davasına tutkuyla bağlı olmadıklarından" yakınıyordu Sereni ve *farhud*dan hemen sonra, "Yahudi toplumunda adapte olmak ve unutmak gibi yetenekle" henüz kendini göstermeden önce Bağdat'a gelmemiş olmasına hayıflanıyordu. Yahudileri esaretten kurtaracak bir melek gibi görülmek yerine Avrupalı bir entelektüel olarak kabul ediliyor ve umut bağladığı her çevre tarafından kuşkuyla karşılanıyordu.

Yerli Yahudilerle kaynaşmak için Enzo başlangıçta şansını varlıklı kesim içinde denedi ve onlardan Yahudi ulusal fonuna katkı yapmalarını istedi. Başka konularda olduğu gibi bunda da işi çok zordu. Eli Keduri'nin bir makalesinde kısa ve öz bir şekilde belirttiği gibi birbirlerini anlamayan Siyonist casuslar ve Bağdatlı Yahudilerin arasında pek çok duvar vardı. Ajanlar Siyonistlerin tezini savunuyor; diasporadaki yaşamın mümkün olmadığını ve Yahudileri zehirlediğini; tek kurtuluşun İsrail'in topraklarında bir arada yaşamak olduğunu ileri sürüyordu. O zamana kadar bir kimlik bunalımı yaşamamış olan Doğu Yahudileri bu doktrine kuşkuyla yaklaşıyordu; politik bir ideal olarak kolektivizm, onlara tamamen yabancıydı. Siyonistlerin Doğu Yahudileri hakkında bildiği tek şey, geçmişte sevilen bir toplum oldukları, şimdiyse dinden döndürülme tehlikesine maruz kalmak üzere olduklarıydı. Ayrıca, Doğu'daki yaşamı ilkel, feodal ve gelişmeye engel olarak görerek küçümsüyorlardı. Keduri; buna bir çare olarak işçi sendikası, sağlık hizmetleri ve komün hayatı gibi öneriler getiren Siyonistlerin, halkın kendilerine hâlâ dostça davranmamasına hayret ettiğini söylüyordu.

Halkın soğuk ve kayıtsız tutumu karşısında geri adım atmayan Enzo, kişisel cazibesini kullanarak gençleri teker teker yanına çekmeye karar verdi. İkna ettiği gençlerle genellikle Şabbat sabahları, anne ve babaların sinagogda olduğu en uygun zamanda, çocukların arkadaş gruplarının da katıldığı küçük gizli toplantılar düzenliyordu.

Enzo, gençlere Filistin hakkında nutuk çekiyor, Yahudi bayramlarının kökeninin aslında tarıma dayalı olduğunu açıklıyordu. Sonra onları Givat Brenner hakkında anlattığı öykülerle eğlendiriyor; kendisi felsefe doktoru olduğu halde kibbutzlarda ister mutfakta, ister atölyede, isterse de tarlada olsun bedenen çalışmaktan çok gurur duyduğunu söylüyordu. İngilizce ve Fransızca sohbet ederken aynı anda odayı tarıyor ve dinleyen gençler arasında etkilenenler olup olmadığını bulmaya çalışıyordu. Siyonistlerin bir klasiği olan *Auto-Emacipation*' un özel olarak basılan Arapça çevirilerini ilgilenenlere dağıtmadan da oradan ayrılmıyordu.

1882'de Polonya'da doğmuş bir Yahudi olan Leo Pinsker tarafından yazılan bu risale, Yahudilerin durumuna ilişkin inandırıcı bir analiz yapmaktadır. Pinsker'e göre Yahudiler yaşayan milletler arasında heterojen bir unsurdu ve çok uzun zaman önce ölmüş bir milletin mensupları olarak diğer uluslar içinde özümsenmeleri, onlarla kaynaşmaları olanaksızdı. Gizemli bir hayalete benzerdi Yahudiler; diğer toplumlar tarafından onlara karşı önyargı geliştirilmesinin nedeni de işte bu "Yahudi hayaleti"ydi. Yurttaş olarak ve siyasetin içinde Yahudilere özgürlük vermek, onların değerini başka halkların gözünde yüceltmeye yetmezdi. Kendi toprakları üstünde yaşamaları ve halkta Yahudi milliyetçiliğinin yaratılması tek çözümdü. Pinsker şunları yazıyordu: "Yahudilerin kendi vatanları yoktur. Onları bir araya toplayan bir noktadan, bir cazibe merkezinden yoksundurlar. Ne kendi hükümetleri ne

de resmen tanınan temsilcileri vardır. Onlar her yerde misafirdir ve hiçbir yer onların anayurdu değildir."

Irak'a bağlı Bağdat Yahudileri arasında Pinsker'in fikirleri çok rağbet görmedi. Fakat genç Yahudiler arasında işlerin artık eskisi gibi yürümeyeceği fikri giderek gelişiyordu. *Farhud* onlar için bir uyanışın başlangıcı anlamına geliyordu. Yahudiler insafsız saldırılara maruz kalıp dışlanmamış mıydı? Yuvaları sandıkları bir şehirde kendilerini istenmeyen konuklar gibi hissetmemişler miydi? Hor görülen, kıskanılan ve güvenilmeyen Yahudiler değil miydi? O halde Filistin Bağdatlı Yahudilere yeni bir hayat sunabilirdi belkide.

Başlangıcı gençlikle yapan Enzo, şimdi de dikkatini cemaatin kadınlarına çevirmişti. Ancak, bu oldukça hassas bir yaklaşımdı, çünkü çıkan olaylardan sonra kadınların çoğu Müslüman kadınları gibi örtünerek sokağa çıkıyor, ayrıca her zaman olduğu gibi geleneksel tutucularını da sürdürüyordu. Fakat Enzo'nun şansı yaver gitti ve yeraltı hareketinin merkezi olarak kullanılan evin sahibinin bir akrabası, kendi evinde bir toplantı ayarlamayı kabul etti. Bu oldukça cesur bir davranıştı, çünkü toplantıya ilişkin bir haberin dışarıya sızması durumunda hem kendisinin hem de ailesinin durumu tehlikeye girecekti. On kadar genç kadının ortasında Enzo kendisinden emin bir şekilde onlara sinemadan, modadan ve havadan sudan bahsetti, yaptığı geziler hakkında eğlenceli öyküler anlattı. Alliance okulunda eğitim görmüş kadınlar büyülendiler ve Enzo'yla tekrar görüşmek istediler.

Bir sonraki toplantıda Enzo, Siyonist ideallerin sunumunu yaptı, aynı zamanda bireylerin Filistin'de ne kadar önemli olduğunu, Yahudi kızlarının orada bağımsız olduklarını ve kendilerini korumayı bildiklerini anlatmayı da ihmal etmedi. Kadınların kişisel olarak kendilerini kanıtlama arzularına kurnazca hitap etmekten de geri kalmadı. Enzo'nun yaşam öyküsünü yazan Ruth Bondy; Bağdatlı kızlar bu neşeli İtalyan'ın her söylediğini

ve kullandığı garip terimleri anlamasa da, Enzo'nun onların düşüncesini yönlendirmeyi ve "muğlak ve bastırılmış olan" isyancı yanları üzerinde yoğunlaştırmayı başardığını vurgulamıştır.

Enzo sonuçta sınırlı bir başarı elde etmişti. Bağdat'ta kaldığı bir yılın sonunda yeraltı örgütüne kazandırdığı üye sayısı yüz elli, iki yüzü geçmiyordu. İngiliz gizli servisi tarafından maskesi düşürüldükten sonra 1943 Mayısı'nda kaçmak zorunda kalmadan önce, bu üyeler içinde Irak'tan göç edenlerin sayısı çok azdı.

Şura pek çok bakımdan daha başarılı olmuştu, çünkü insanları tek umutlarının ülkeden göç etmek olduğuna ikna etmek yerine, topluluğa kendisini savunmaları için cesaret veriyordu. Sereni'nin meslektaşı Ezra Keduri tarafından yirmi genç erkek ve kızdan oluşan çekirdek gruba, kendilerini nasıl savunacakları; bıçak, tabanca ve el bombası gibi hafif silahların kullanılması ile yakın dövüş ve judo teknikleri öğretiliyordu. Molotof kokteylinin nasıl yapıldığını bilen militan eylemcilerin kulübüne de kabul edilmişti bu grup. Bu eğitimi aldıktan sonra her üye yedi ila on kişilik kendi küçük "hücre"sini kuracak ve onlara da aynı eğitimi verecekti. Bu eylemciler ya ülke içinde silah temin edecekler ya da silahları Filistin'den kaçıracaklardı.

1943 yılında örgütün yedi yüz ila bın arasında silah topladığı tahmin ediliyor. Silahlar evlerde yeraltında gizli yerlerde ve bazen de alınması kolay olduğu için sinagoglarda saklanmaktaydı. *Şura*'nın daha sonra topladığı yüzlerce üye arasında Regina'nın kardeşi Solomon da vardı.

Regina'nın siyah elbiseler giyerek bütün sosyal olaylardan uzak kaldığı ve Elazar için yas tuttuğu o mutsuz senede yeni koşullara uyum sağlamak için bol bol zamanı olmuştu. Edilgin matemler Regina'ya göre değildi, kederli gözlerinin arkasındaki pragmatik

beyni, üç çocuğu için neler yapabileceğini düşünmekle meşguldü. Elazar'dan fazla bir miras kalmamıştı, fakat ailenin alıştığı yaşam standartlarını devam ettirmesi şarttı, çocuklarının hiçbir şeyden mahrum kalmasını istemiyordu. Yalnız bir kadın, üstelik de toplumsal statüsü yüksek bir kadın olarak Regina'nın çok fazla seçeneği yoktu. Dul kalan uzak bir kuzeni, üç çocuğunu doyurmak için dikiş dikmeye başlamıştı. Fakat Elazar Levi'nin karısının terzilik yapması söz konusu bile olamazdı. Regina bu tarz bir gelir elde etmek fikrinden vazgeçmek zorunda kaldı.

Emtia piyasasına amatörce bir ilgi duyduğu için Osmanlı Bankası'nda müdür yardımcısı olan Gurci Levi'yi aradı. Elazar'ın kuzeni olan bu kişi avukattı ve finans konularında isabetli kararlar vermesiyle tüm Bağdat'ta ün kazanmıştı. Elazar'ın yeğeni ve Rafidain Bankası'nda aynı görevde olan Albert Levi'nin uzmanlığına da başvurdu. Bu kişiler Regina'ya piyasada hangi kâğıdı alıp ne zaman satması gerektiği konusunda yol gösterdiler, işin kırtasiye kısmını hallettiler ve onu bir kadından faydalanmayı akıllarına bile getirmeyecek ünlü simsarlarla tanıştırdılar. Regina bu soyut erkek dünyasına çabuk alışmıştı; şeker, çelik, hurma ve kauçuk alıp satıyordu; sınırlı parasını çoğaltmayı öğrenen akıllı bir kadın değil de, muazzam servetleri bir kıtadan diğerine aktaran büyük bir tüccardı sanki.

Ailenin kadınları arasında da saygı görmek çok şaşırtmıştı Regina'yı. Saliha'nın çocuklarına "anneniz çok akıllı bir kadın," dediğini duymuştu bir kere.

Berta ve Marsel, Saliha'nın onlara öğütler verdiğini de hatırlıyor. "Annenizi kendi sorunlarınızla üzmeyin, onun derdi zaten çok büyük," veya "annenize elinizden geldiği kadar yardım edin. Yemek yaparken, temizlikte ve kardeşinize bakarken yardımcı olun. O sizden yardım istemese bile siz ona destek olun," diyordu büyükanneleri.

Regina'nın matemi bittiği zaman Berta on dört, Marsel de on bir yaşındaydı ve neredeyse ilerde olacakları kadınların küçük birer modeliydiler. Berta açık sözlü, bağımsız ve biraz inatçıydı. Marsel ise çekingen ve okumaya meraklıydı, güzel bir romanı arkadaşlarıyla eğlenmeye tercih ederdi. İki kız da Saliha'nın öğütlerini dinledi; evde Regina'ya yardımcı oldular ve kendi dertleriyle annelerini üzmediler. Bu yüzden Regina kızlarının okuldan eve gelirken Arap hamalların onlara "pis Yahudiler" diye bağırdığını ve yüklü eşekleri kızların üstüne sürerek yolun kenarındaki su yoluna ittiğini hiçbir zaman öğrenmedi. Kardeşinin çamurlanan giysilerini mendiliyle silen Berta ağlayan kardeşine "cesur ol; sen bu korkunç adamlardan bin kat daha iyisin," diye fısıldadıktan sonra onu uyarmayı da unutmamıştı: "Sakın anneme söyleme, olur mu?"

Berta iyi niyetli bir kızdı, fakat daima terbiyeli davranmak adına gösterdiği çaba onu sinirlendiriyordu. Marsel, kız kardeşinin bir gün işlediği nakışı odaya fırlatıp eline bir daha iğne almayacağını haykırdığını hatırlıyordu. Bu yemine o kadar sadık kalmıştı ki, şık bir genç kız olduğu zaman bile giysilerinde değişiklik yapmasını Marsel'den isterdi. Çok kızgın olduğu günlerde, okuldan eve gelince ödevlerini bir tarafa atar ve "herkese gününü göstereceğim" derdi. Bir gün Filistin'e göç etmek istediğini söyleyerek annesini delirtmişti. Polonya'daki toplama kamplarında yaşanan dehşetle ve kibbutzlardaki ütopik yaşamla ilgili konuşmalarla dolmuş olan Regina, "burada neyin eksik," diye sormuştu kızına. "Bir gaye uğruna çalışmak ve düşlerin gerçekleştiğini görmek; bunlardan hiçbirisi Bağdat'ta yok!" diye yanıt vermişti Berta.

Berta'nın Filistin tutkusu uzun ömürlü olmasa da, Regina böyle durumlarda disiplinli bir babanın varlığını özlüyordu. Fakat yine de bir daha evlenmemeye kararlıydı. Cemaatte hatırı sayılan bir adam da yeni dul kalmış ve tellal aracılığıyla onunla

evlenmek isteğini iletmişti ama Regina bu teklifi kabul etmedi. Yeni bir koca büyük bir risk demekti. Adam ayyaş çıkarsa veya borçları varsa, Regina bu yükü kaldıramazdı. Ya bir de çocuklarına kötü davranırsa? Bağımsızlığına düşkün Regina, bir erkeğin onun yerine karar vermesine katlanamazdı artık. Parasını kendi başına idare edebiliyor ve sorumluluklarını yerine getirebiliyordu nasılsa. Bağımsız bir kadın olduğunu çevresindekilere üstüne basa basa kanıtlamak da gerekiyordu bazen. Örneğin, annesinin evinde yaşarken yemeklerini ayrı masada yemek için ısrar etmiş ve üç çocuğunu alarak yemek odasının ayrı bir köşesinde sofraya oturmuştu. Sehayek ailesinin diğer fertleri yemeklerini gülerek, şakalaşarak ve günün olaylarını konuşarak yerken, çocukları büyük masaya bakıp bütün eğlencenin evin başka bir köşesinde olduğunu düşünüyordu.

Bu bağımsızlık eylemiyle Regina, özgürlüğünü ve kendine olan saygısını sağlamlaştırmış oluyordu – ya da kendince bağımsızlıktan anladığı buydu. Farkında olmadan denizin ortasındaki bir adaya benzediğini ve gücünü topladığını anlamıştı. Eğer tekrar ailenin kanatları altına girerse, evli bir kadın ve anne olarak o güne kadar kazandığı bütün deneyim yok sayılacak; beslenen ve himaye edilen bir kadın olarak teslim olacaktı. Bu da banka hesaplarıyla oynamak gibi öğrenilmesi gereken bir yaşam dersiydi.

Sehayekler itiraz etmeksizin Regina'nın kaprislerine alıştılar. Ona yardımcı oldular, desteklemek istediler, onu güldürdüler ve ağlamak istediği zaman ona karışmadılar. Eğer Regina kendi geleceğine umutla bakmasaydı, günlerini ailesinin desteğiyle dolu dolu yaşayabilirdi.

Bu zor dönemi ailesinin çatısı altında atlatırken Regina'yı mutlu eden şeylerden biri, eskiden onu kızdıran kardeşlerinin büyüyüp yakışıklı birer genç adam olduklarını görmekti. İnce

yapılı ve uzun boylu olan Nesim ile Solomon'un çene yapıları güçlüydü ve burunları bir Iraklıdan daha çok Romalılara benziyordu. Zevkli giyinen gençlerin Raşid Caddesi'nin en büyük giyim mağazası olan Orozdibak'ın erkek katını dolduracak kadar çok giysileri vardı. Regina bu kadar çok giyimin savurganlık olduğunu söyleyerek onları kızdırırdı.

Kardeşleri taze bir nefesti Regina için. Kafaları enerji, tutku ve cesur fikirlerle dolu olan genç adamlar dış dünyayı bir rüzgâr gibi eve taşıyordu. Bazen çok duygusuz olsalar da, canları isterse eğer, terzi elinden çıkmış şık ceketlerin içinde ve cilalı ayakkabılarla salonda zarif adımlarla dans ederek Regina'yı eğlendirirlerdi. Ne kadar maskaralık yapsalar ve iyi dikilmiş kostümler de giyseler, kardeşleri çok fazla değişmemişti.

Nesim demiryollarında memurdu. İmtiyazlı bir görev olan bu işteki çalışma saatleri esnek olduğu için Nesim'e Bağdat'ın kahvelerinde vakit geçirmek için bol zaman kalıyordu. Burada Müslüman ve Hıristiyan iş arkadaşlarıyla birlikte oluyor veya Ebu Nuvas Caddesi'ndeki gazinolarda genç bakanların ve kentin ileri gelenlerinin arasına karışıyordu. Nehir kenarında, Batavin ile Alviya arasındaki gezinti yolunun üzerinde bulunan bu yerlerde çalgıcı ve şarkıcıların yaptığı geleneksel müzik dinlenir, nargile içilir veya arkadaşlarla muhabbet ederek para harcanırdı. Nesim kendisiyle barışık bir genç, ayrıca da bir Irak ve Arapça hayranıydı. Müslüman, Yahudi veya Hıristiyan şivesinde sözcüklerin farklı bir ritimle söylenmesi çok hoşuna giderdi. Irak'a ait olduğunu hissediyordu; bu ülke onun anavatanı, baba vatanı, geçmişi ve geleceğiydi. Irak'ın tüm azınlıkları eşit olarak kucaklayacağı bir günün geleceğine olan inancını *farhud* bile sarsamamıştı.

Solomon, Nesim'den on yaş küçüktü. Regina baba evine geldiği sırada, Yahudilere uygulanan kota yüzünden gelecek vaat eden tıp kariyerini bırakmak zorunda kalmıştı. Osmanlı

Bankası'nda çalışıyor ve bir gün işinde yükselmeye kararlı olduğu için bankanın yazışmalar, faturalar ve kambiyo gibi çeşitli departmanlarında görev yaparak deneyim kazanıyordu. Nesim'in arkadaşları farklı kültürlere aitken, Solomon'un sosyal çevresi sadece Yahudilerden oluşuyordu. Okul arkadaşlarından kopmamış ve onlara bağlı kalmayı dinsel bir göreve döndürmüştü adeta. Solomon piknikler, geziler, konferanslar ve müzik akşamları düzenlemekten hiç bıkmayan bir organizatördü. Berta ve Marsel de bu etkinliklere katılmaya can atardı; saten elbiseler giyip, saçları Hedy Lamarr gibi dalgalı olan büyük kızların arasında rüyada gibi dolaşmaya bayılırlardı. Berta bu kadar çok genç kızın dayısına hayran olmasından özellikle çok hoşlanırdı.

Regina'nın genç kızlığı döneminde, genç kızların yanlarında gözcüleri olmadan erkeklerle bu gibi sosyal olayların içinde olması düşünülemezdi bile. Fakat Solomon'un kuşağı farklıydı, bu nesil eski âdetlere saldırıyor, cemaatin ileri gelenlerini de modern çağa doğru itiyordu; gerekirse bunu bağıra çağıra ve tekmeleyerek yapıyordu. Eski kuşağa göre daha politize olmuş bir gençlikti onlarınki; Solomon ve yaşıtları içedönük olmayan, toplumsal sorunlarla ilgilenen ve bir şekilde bunlara karışmak isteyen gençlerdi. Siyasi partilere üye oluyor, yeni hedefleri ve ideolojileri benimsiyorlardı. Milliyetçiliğe, sosyalizme, kadın-erkek eşitliğine yakın duran bu gençler belki de Irak gençliği içinde ebeveynlerini şaşırtan ilk jenerasyondu.

Farhud bu neslin bilinçlenmesinde ve uyanmasında bir kırılma noktası olmuştu. Solomon'un Yahudilik anlayışı da eskiden Nesim gibiydi, fakat cemaatin güven duygusunu paramparça eden *farhud*dan sonra artık eskisi gibi olamayacağını anlamıştı. Bir Irak yanlısı olarak kalan ve Araplar ile Yahudiler arasındaki uyumun tekrar kurulacağına kendisi inandıran Nesim'in aksine Solomon, Yahudi kökenini Araplarla aralarındaki başlıca farklılık olarak görüyordu: "Bir kulübün ya üyesisin ya da değilsin,

üçüncü bir seçenek yoktur. Eğer üyeysen görevlerin vardır; görevin halkının ilerlemesine yardım etmek ve bu amaçla Yahudi milletinin yeniden dirilmesi yolunda çalışmaktır."

Bu yüceltilmiş Yahudi bilinci ile Yahudilerin kader ortaklığının birleşmesi Solomon'a taze bir hedef göstermişti. Artık daha kararlı, daha canlı ve güçlü görünüyordu. Arkadaşı Salih Şammaş, silah kullanmayı ve bomba yapmayı öğrenmesi için gizli Siyonist hücreye katılmaya zorlayınca Solomon bu fırsatın üzerine atladı.

Bütün öz-savunma birimlerine katılan yeni üyeler gibi, Solomon da mum ışığı altında Tevrat üzerine yemin ederek Irak Yahudilerini koruyacağına, kendisini bu davaya adayacağına ve ölüm bile olsa davadan dönmeyeceğine yemin etti. Elini kalbinin üzerine koyarak ant içmesi o güne kadar yaptığı en sorumlu şeydi ve halkının kaderi uğruna yapabileceği şeyleri düşünmek bile yüreğinin deli gibi çarpmasına yetmişti. Belki o da Tel Aviv'deki Siyonist casuslarla telsiz iletişimini sağlayan Avraham Mordad gibi değerli bir örgüt üyesi olabilirdi bir gün. Mordad'ın masasında her zaman bir tabanca olduğu ve operasyon ortaya çıkacak olursa canlı olarak ele geçmemeye kararlı olduğu söyleniyordu.

Sonraki aylarda Solomon İbranice çalışmaya hız verdi, jujitsu dersleri aldı ve iki-üç haftada bir kent dışındaki ıssız bir arazide atış talimi yapmaya gitti. Sonunda kendisine bir silah almıştı. Bir çekmecede sakladığı tabanca küçük, donuk ve oldukça ağırdı. Etrafta kimse yokken tabancayı gizlediği yerden çıkarıyor, parlatıyor ve koyu renkli kabzasını seyrediyordu. Avucunda tutarak ağırlığını hissediyor ve bir gün kullanmak fırsatı çıkacak mı diye düşünüyordu. Eğer mecbur kalırsa hedefi vuracağından kesinlikle emindi.

Atış taliminden sabaha karşı eve döndüğü bir gece Nesim'i kendisini beklerken buldu. "Mesele şu" diye sözlerini dikkatle seçerek konuşmaya başladı Nesim, "biz tesadüfen Irak'ta yaşa-

yan Yahudiler miyiz, yoksa tesadüfen Yahudi olan Iraklılar mıyız?" Solomon'un yanıt vermesine fırsat tanımadan "sırrını biliyorum" dedi. Solomon bunu hiç beklemiyordu. İnkâr etmek, anlamamış numarası yapmak veya Nesim'le tartışmaya girmek arasında bir seçim yapması gerekiyordu. Çok kızgın olan Nesim, kardeşini ailenin güvenliğini düşünmeden mantıksız tehlikelere atılmakla suçluyor, aptal ve düşüncesiz olduğu için azarlıyor; bencil olduğu ve gerçekleri göremediği için kızıyordu.

Solomon "Yahudiler bir devlet kuruyor" diyerek yanıt verdi Nesim'e, "düşün bir kez; başbakan, politikacılar, yargıçlar, hepsi Yahudi olacak. Her şey Yahudiler tarafından yine Yahudiler için yapılacak. Saklanmak zorunda kalmayacağız; ne zaman suratımıza bir tokat yiyeceğimizi ve yetkililerin bizi ne zaman süreceğini düşünmeyeceğiz. Kendi gücümüzü keşfedeceğiz, kendi yurdumuzu kuracağız, kendi topraklarımızda çalışacağız."

Nesim, Solomon'un tarif ettiği Yahudi milleti fikrinden fazla etkilenmiş görünmüyordu. "Bizim Araplardan başka kardeşimiz yoktur. Yahudi devletinin bir düş olmaktan çıkıp gerçek olduğunu varsayalım, bu devleti hangi Yahudilerin yöneteceğini sanıyorsun sen? Macar, Polonya, Rus, Alman ve Fransız Yahudileri mi; yoksa Irak ve Mısır Yahudileri mi? Buna nasıl uyum sağlayacaksın? Ne iş yapabilirsin? Seni şık elbiselerini ve güzel gömleklerini bir çift kirli işçi tulumu ve bir bahçe çapası karşılığında değiştirirken görmek isterdim. Fakat göremem."

Solomon'un cevabı hazırdı: "Ben düş kurmuyorum," dedi kardeşine. *Farhud*un ertesi günü Sehayeklere ekmek, un, balık ve mum getiren Müslüman Arap'ı kastederek devam etti konuşmaya: "Bütün Iraklılar arkadaşın Abdül Settar gibi olsaydı, buradan ayrılmayı düşünmezdim. Ama ülke gizli önyargılarla dolu. Buna karşı savaşabilir misin ve bunu nasıl yapacaksın? Ben tıp okumak istiyordum, bütün sınavları kazandım ama okul yılda sadece üç Yahudi öğrenci kabul ettiği için gidemedim. Buna

itiraz edebileceğim bir merci bile yok. Böyle ayrımcılıklarla her yerde karşılaşıyoruz. Aç artık gözünü Nesim! Senin neden milliyetçi olmadığını anlayamıyorum."

"Ben milliyetçi değilim ama uluslar arasındaki kardeşliğe inanan bir enternasyonalistim," derken verdiği yanıtla gurur duydu Nesim. "Ayrıca, bize karşı ayrımcı önlemler almasına rağmen hükümet Yahudi karşıtı değil. Sağ, sol, ilerici ya da merkez fark etmiyor; kamuoyunun her eğilimi hükümetin karşısında. Bu zor durumu yenmek için Yahudilere saldırmak kolay bir çare gibi geliyor hükümete. Bu şekilde gücünü kanıtlamış ve sahte de olsa muhalefeti ortak bir dahili düşmana karşı birleştirmiş oluyor. Senin sözünü ettiğin aslında ırka dayanmayan pragmacı bir ayrımcılık."

Şimdi etkilenmemek sırası Solomon'a gelmişti, "o halde 1941'de bize saldıran çete de pragmacı politikacılardan oluşuyordu, değil mi?" diye sordu Nesim'e.

Soruyu yanıtlamak üzere ağzını açan Nesim'den daha çabuk davrandı Solomon: "Bak Nesim, yorgunum ve uykum var. Seninle tartışmak istemiyorum; sen benim tek erkek kardeşimsin, bırak öyle kalalım."

Kardeşler farklı yollarda yürümeye devam ettiler. Solomon yeraltı örgütü için çalışmaya; Nesim de "kişisel vicdan" gemisini Yahudi olmakla Iraklı olmak arasındaki orta rotada yüzdürmeyi zorla sürdürdü. Olaylar iki kardeşi gittikçe birbirinden uzaklaştırdı; öyle ki, ne evde, ne Bağdat'ta ne de tüm Irak'ta onlara farklı ideolojileri arasında bir uzlaşma sağlamak için yer kalmıştı.

On

ÜÇ BELA

Anti-Siyonist derneğinin toplantısında "Yahudilerin çevrelerindeki toplumlardan başka bir hedefi yoktur," diye gürledi genel sekreter Zilkha. Kısaca AZL denilen, yeni kurulmuş olan bu dernek çoğunlukla Yahudi olan yüz kişilik bir topluluğu Eski Kent'teki küçük bir salona çekmeyi başarmıştı. 1946'da yapılan bu toplantıda siyonizm "sömürgeci bir fenomen" olarak ilan edilmişti. Dinleyicilere salonun ucundaki podyumdan hitap eden genel sekreter, ateşli bir konuşma yaptı. Kardeş Yahudileri Siyonizmi tanımamaya ve İngiltere'nin sömürgeci girişimlerine karşı savaşmak üzere ülkenin demokratik kurumlarıyla Arap kitlelerle kaynaşmaya davet etti. Britanya politikasının, Balfour deklarasyonundan itibaren, Arapların sömürgecilere karşı yürüttüğü savaşın yönünü Yahudilere döndürmek ve iki halk arasında uçurum yaratarak Arapları sömürmek emelinde olduğunu söyledi.

Bu fikirler Araplar ve Yahudiler arasında kıpırdanmalara neden oldu. Anti-Siyonist dernek (AZL) Irak Komünist Partisi'nin bir uzantısıydı. Nesim gibi, ülkenin demiryolu sistemini idare eden yirmi kadar Yahudi devlet memuru tarafından kurulmuş olan bu dernek, Iraklı Yahudilerin ancak tüm Iraklıların baskı

ve zulümden kurtulup tüm demokratik haklarını elde etmelerinden sonra özgür olacaklarını savunuyordu. Derneğin toplantılarına katılım yüksek oluyor ve çıkardığı *El-Usba* (Parti) isimli günlük gazetenin tirajı altı bine ulaşıyordu. AZL'nin hızlı yükselişi doğal olarak Bağdat'ta çalışan casusları bunalıma düşürdü. Siyonistlerin bir kolu olan *Halutz*'un başkanları, komünistlerin ve AZL faaliyetlerinin sonucunda üye sayılarının çok azaldığını, bu kayıplar önlenmediği takdirde durumun kötüye gittiğini üstlerine bildirmişti. İlticadan sorumlu olan Yahudi Ajansı bu yakınmaya hemen tepki verdi ve ideolojik fikirlere karşı savaşmak, yandaşlarının moralini yükseltmek ve davadan dönenleri tekrar kazanmak için Bağdat'a daha çok ajan gönderdi.

Yahudiler birbirine tamamen zıt olan akımlar arasında bir o yana bir bu yana savruluyor; kamuoyunun tekrar Yahudilerin aleyhine döndüğü savaşın hemen ertesinde eylemci Yahudi gençlerini saran umutsuzluk artıyordu. Eylemciler halkın içinde yaşayan kaba önyargıya karşı bir şeyler yapmak istiyor, fakat hangi yolu izleyeceklerini bilmiyordu. Yahudiler asimilasyon idealini benimsemeli mi, yoksa etnik farklılığın duvarları arkasına mı çekilmeliydi? Ya da işçi devriminin hedeflerine doğru yürümek mi, yoksa kendilerini ulusça dirilmeye adamak mıydı doğru olan? Hangi yol izlenirse izlensin, bu yollara baş koymak için insanın o davaya olan inancının çok güçlü olması gerekiyordu, çünkü eylemciler ya Yahudi devletinin ya da Irak'ın yeniden doğuşuna içten inanmak zorundaydılar.

Irak'ta Yahudi karşıtı duyguların tekrar ortaya çıkmasının nedeni çok çeşitliydi. Savaş sonrasında ekonomi çökmüştü. Petrol gelirleri çok azalmış ve kuraklık nedeniyle üst üste yetersiz hasat alınmıştı. Irak halkı ne zaman azla yetinmek zorunda kalsa, Yahudilerin zenginliği göze batmaya başlardı. 1946 Haziran'ında Arap Birliği Derneği, hükümeti Siyonizme karşı önlemler alması için sıkıştırmaya başladı. Mısır, Irak, Suriye, Suudi Arabistan,

Ürdün, Lübnan ve Yemen'i de kapsayan birlik, iki yıl önce kurulmuştu ve amacı Filistin sorununa karşı birleşik bir Arap gücüne ihtiyaç olduğunu göstermekti. Diğer taraftan, savaş sonrası kurulan ve Filistin'deki koşulları araştıran Anglo-Amerikan soruşturma komitesi, özellikle toplama kamplarından kurtulanlar başta olmak üzere yüz bin Yahudi göçmenin derhal kabul edilmesini önermekteydi. Arapların bakış açısına göre bu göç teklifi adil değildi, çünkü Avrupa ve Amerika, Avrupalılar tarafından yapılan soykırımın hesabını Araplara ödetmek istiyordu.

Sonraki yıllar içinde hükümet dairelerinde görevli olan yüzlerce Yahudinin işine son verildi. Yahudi tüccarlara ve özellikle ithalat-ihracat yapanlara ticaret lisansı verilmedi. Devlet okullarına gitmek ve yüksek öğrenim yapmak isteyen Yahudi gençlerine bir kez daha kısıtlama getirildi. Orta okullardaki Filistinli Yahudi öğretmenler görevden alındı, yerlerine Müslüman öğretmenler atandı. Irak Yahudileri ile Filistin'deki akraba ve dostlarının arasındaki iletişime sıkı bir sansür uygulandı. Gönderilen mektuplara el konarak daha sonra eziyet etmek için delil olmak üzere dosyalandı.

Hükümet bile Yahudileri üstü kapalı olarak tehdit etmekteydi. Bakanlar ve yüksek devlet memurları yurt içinde istikrarı bozan Filistin'deki Siyonistleri suçluyor, durumlarının hiç parlak olmadığını söylüyorlardı. Tarihçi Nissim Reyvan, Irak Dışişleri Bakanlığı'nın temsilcisi olarak Mısır'da Anglo-Amerikan soruşturma komitesinin önünde Mayıs 1946'da tanıklık eden Muhammet Fazıl el-Cemali'yi örnek olarak vermektedir. El-Cemali, Irak'ın "atmosferi" Siyonizm tarafından "zehirlenmeden" önce Yahudilerin binlerce yıl Müslümanlarla birlikte "mükemmel bir barış ve uyum" içinde yaşadıklarını söylemiştir. Iraklı Yahudilerin Siyonizm yüzünden utanç duyduğunu belirtmiş ve "kendileriyle Siyonist Yahudiler arasındaki ilişkilerin kötü olduğunu," doğrulamıştır. Bununla birlikte "Irak

Hükümetinin tarihte olduğu gibi çok uzun süreli bir barışı ve ahengi yeniden tesis etmesinin çok büyük bir çaba istediğinin," de altını çizmiştir.

Yahudiler bu tehditlerin altında yatan nedeni anlıyordu. Anglo-Amerikan komitesi, Filistin soruşturması için delil toplamak üzere o ay içinde Bağdat'a geldiği zaman, komitenin önünde tanıklık eden cemaat liderleri Yahudilerin iyi durumda olduğunu, karşılaştıkları engellemelerin önemli olmadığını ve ekonomik durumlarının genellikle iyi olduğunu resmen bildirdiler.

AZL "hiçbir yararı olmadığını ve Arapları aldatmayı hedeflediğini" iddia ettiği komitenin Irak'a gelmesine karşı şiddetli bir kampanya yürüterek hükümetin onayını almayı başarmıştı. Fakat organizasyon Siyonist karşıtı olduğu kadar katı ve kararlı bir İngiltere karşıtı da olduğu için, örgüt liderleri kendilerini aynı zamanda muhalefete de sevdirmişti. Bu yüzden AZL kanun dışı ilan edildi, baskı makinelerine el konuldu, tutuklanan örgüt liderleri gizlice Siyonist amaçlara hizmet etmekle suçlandı.

Başkan Zilha'nın anti-Siyonist dernek için dindar tanımını kullanmaya başladığı sırada, Solomon Sehayek çok değişik türde bir kulübün sekreterliğini üstlenmişti. Savaşın sonuna doğru bir grup Yahudi arkadaşıyla beraber paralarını artırmak için eğlence işine girmişlerdi. Bayramlarda ve panayırlarda hediyelik objeler, oyuncaklar satıyor, dart ve şans oyunları oynatıyorlardı. Amaçları, bir arazi satın almak ve burada tesisler inşa etmekti. Cemaatin gençlerinin yararlanması için kurmak istedikleri kulübü 1946 yılında açtılar. Genç erkek ve kızların yanlarında ebeveynleri olmadan sosyal bir ortamda bir araya geldiği bu kulübün içinde iki tenis kortu, bir konferans ve bir çay salonu bulunuyordu. Yahudi toplumu içinde bir devrim yaratmıştı kulüp. İki cinsin bir araya gelmesine cemaatin yaşlı bekçileri tarafından

bir itiraz gelmemesi de oldukça tuhaftı. *Farhudu*, 1930' lu yılların karmaşasını ve sonu belirsiz uzun savaş yıllarını yaşadıktan sonra, yaşlıların da pek çok şeyin değişmesini artık kabullendikleri anlaşılıyordu.

Ancak herkesten aynı anlayışı göstermesi beklenemezdi. Saliha'nın erkek kardeşi bir gün fırtına gibi eve daldı; kızlarını ararken bir taraftan da modern gençliğe veryansın ediyordu. Kızlar Solomon'la birlikte kulübe giderlerken yakalanmamak için gece elbiselerinin üstüne hemen mantolarını giydiler, süslerinin kapandığına emin olduktan sonra da babalarını yatıştırma işini Saliha'ya bıraktılar. Kardeşini yumuşak bir sesle azarlayan Saliha kulübün çok moda bir yer olduğunu, Bağdat'ın en saygın ailelerinin kulübe üye olduklarını; burada yapılan tenis maçları, konferanslar, müzik geceleri ve tiyatro gibi etkinliklerin gençler için çok yararlı şeyler olduğunu anlattı. "Bunlara kim itiraz edebilir?" diye sorarak bitirdi konuşmasını.

Kulübün bu kadar rağbet görmesinin nedeni gençlerin burasını bir sığınak gibi görmesiydi. Politika ve ulusal kimlik gibi konuların kapının dışında bırakıldığı bu yerde Yahudi gençleri Irak'taki gelecekleri güvence altındaymış gibi rahatlıyordu. Ekonomik sorunları, ekmekte uygulanan kısıtlamayı ve Siyonizm ile komünizmin nimetlerini tartışmak yerine, oda müziği dinliyor, Balzac hakkındaki edebiyat konferanslarına katılıyor, tenis oynuyor; kısacası *Alliance* okullarının iki kuşak sonra bile Irak Yahudilerinin ulaşacağını sanmadığı uygarlığın kültürel değerlerini koruyordu. Ne zaman bu kulüp ve kulübün efsanevi piknik ve danslı toplantıları hakkında anlatılanları dinlesem, Titanic okyanusun buzlu sularına gömülürken çalmayı sürdüren cesur orkestrayı düşünmeden edemem.

1947 yılında Irak ülke içinde o güne kadar eşi görülmemiş bir kriz yaşamaktaydı. Son derece kusursuz olan halk, bunu kit-

lesel gösteriler ve ülkeyi durma noktasına getiren genel grevlerle gösteriyordu. Sivil halkın itaatsizliğinin asıl hedefi hükümetin İngiltereyle yaptığı işbirliğini hâlâ sürdürmesiydi. Halk arasındaki güçlü İngiliz karşıtı duyguları inatla görmek istemeyen başbakan ve kral naibi, yeni bir anlaşmayla bu ittifakı resmileştirmek ve daha da genişletmek istiyordu.

Portsmouth Antlaşması'nın 1947 yılının Aralık ayında imzalanması üzerine nihayet patlayan Irak halkı bunu protesto etmek için sokaklara döküldü. Bütün büyük şehirlerde polis ve halk arasında şiddetli çatışmalar çıktı, öfkeli halk İngiliz mülklerine saldırdı. Bağdat'ta *Iraq Times* gazetesinin büroları, İngiltere Elçiliği ve İngiliz Enformasyon Ajansı basıldı. Kerkük'teyse İngiltere konsolosu saldırıya uğradı; Süleymaniye'de bir İngiliz öğretmen bir grup protestocu tarafından kent dışında taciz edildi ve Britanya Enstitüsü yakıldı.

Öfkeli halk ve şiddet gösterileri yüzünden dehşete kapılan naip, geri adım atarak anlaşmayı sahiplenmediğini resmen bildirdi ve başbakanı yalnız bırakarak halka hesap vermek sorumluluğunu ona yükledi. Bu süre içinde kalabalık hızını almıştı oysa; gösteriler büyüdü, bayrak sallayan ve vatansever sloganlar atan başı bozuk protestocular sokakları doldurdu. Halk Irak'ın bütün düşmanlarına ölüm ve herkes için özgürlük istiyordu. Polisin göstericiler üzerine ateş açmasının sonucunda elli kişi öldü, iki yüzden fazlası da yaralandı. Ölenler *vasba* tarafından şehit ilan edildi ve yüz binden fazla Iraklı cenaze törenine katıldı. Bu kadar çok ölümün hesabını veremeyeceğini anlayan başbakan istifa edip canını kurtarmak için kaçtı.

Olaylı geçen ocak ayı boyunca *Şura*, göstericilerin öfkesinin Yahudilere dönmesinden korktuğu için hep tetikteydi. Fakat ortada kaygılanmak için bir neden yoktu, çünkü bağımsız Irak devletinin kısa tarihi içinde belki de ilk kez Yahudiler Arapların yanında yer almış; daha çok demokratik hak ve ülkede İngiliz

nüfuzuna son vermek isteyen kardeşlerine destek vermişti. Bu kısacık ama harika perde arasında Yahudiler tüm Iraklılar tarafından içtenlikle yurttaş olarak kabul edildikleri için gerçek bir eşitlik duygusu tatmışlardı.

Hahambaşı Keduri bile çekingenliği bir tarafa bırakarak yanında bir sürü haham ve saygın Yahudiyle Raşid Caddesi'nden aşağı yürümüştü. Binlerce Yahudi de hükümet karşıtı pankartlar taşıyarak ve şehitlerin ölümünü lanetleyerek onları takip ediyordu. Hahambaşı günler önce ölenler için yas tutmaya başlamış, Müslüman ve Hıristiyan eşrafının başsağlığı dileklerini kabul etmişti. İşte o günlerde Irak'ta böyle paylaşımcı bir ruh hüküm sürüyordu; sağ eğilimli ulusalcı basın bile yaşamlarını "Irak halkının özgürlük savaşı uğruna" kaybeden Yahudi şehitlerine saygı göstermişti.

Ancak yetkililer o kadar etkilenmemişti. Yahudilerin *vasba*nın ayaklanmasına katılması onları şaşırtmış ve kızdırmıştı. Yahudi dostu olarak bilinen Nuri Sait'i onların gözünü korkutmakla görevlendirdiler. O da Yahudileri bütün sosyal standartlarını ellerinden alıp, onları sokaklarda leblebi satıcısına döndürmekle tehdit etti. Ne var ki, Nuri bu vaatlerinin hesabını vermek için uzun zaman beklemeyecekti.

Başbakanın alelacele görevden çekilmesinden sonra Şii bir din adamı olan Muhammed el-Sadr başkanlığında geçici bir ara hükümet kuruldu. Bugün Amerikalıları korkutan Mukteda el-Sadr'ın büyükbabası olan altmış altı yaşındaki el-Sadr, Irak senatosunun başkanıydı. Birlik ve sükûnet çağrıları yapmakta gecikmeyen el-Sadr, Portsmouth Antlaşması'nın imzalanmayacağını bildirerek göstericileri susturmak istedi. Fakat isyanlar bitmek bilmiyordu. Bağdat tamamen kontrolden çıkmıştı; polis ile protestocular arasında her gün sokak savaşları çıkıyor, yol-

lar kapatılıyor, sokağa çıkma yasağı konuyor, binalar yanıyor, silah sesleri ve kaos durmuyordu. Birleşmiş Milletler tarafından 1947'nin sonunda alınan, Filistin topraklarının iki ayrı bölgeye ayrılması ve bağımsız bir Filistin devletinin yanında bağımsız bir Yahudi devletinin kurulması kararı durumu daha da ağırlaştırmış ve halkı çok kızdırmıştı.

Filistin'de iki ayrı devletin kurulması kararı Arap dünyasını gerçekten derinden sarsmış, Fas'tan Yemen'e kadar her yerde halkın ayaklanmasına yol açmıştı. Filistinliler de nüfusları daha az olmasına rağmen Yahudilere ayrılan toprağın daha büyük olması ve ekilebilir arazinin yüzde sekseni ile narenciye bahçelerinin neredeyse tamamının orada kalması nedeniyle bu kararı hemen reddetti. Arap Derneği de Filistin halkının yanında yer almıştı. Fakat görünürde Arap dünyasının sözcüsü durumunda olan Arap Derneği'nin uluslararası toplumla anlaşmazlığa düşmeden Birleşmiş Milletler'in kararı karşısında yapabileceği fazla bir şey yoktu. Yapabildiği tek şey, gerillanın Filistin'e sızmasını teşvik etmekten ibaretti.

Kuşatma altında bulunan Irak Hükümeti, yerel direnişi güçlendirmek gibi boşuna bir umutla, süratle askeri yetenek ve bilgileri yeterli olmayan ve birkaç yüz gönüllü *cihadi*den oluşan bir kuvvet toplayarak Filistin'e gönderdi. Filistin'i Savunma Derneği tarafından "Filistin'in kurtuluşu" adına Irak Yahudilerinden para toplanması için yürütülen zorba bir kampanya sayesinde, bu zavallı gönüllüler ordusu hem resmi onaya hem de parasal desteğe kavuşmuştu. Yine de hiçbir destek Arap direnişinin Filistin'de çökmesiyle birlikte bu gücün de mahvolmasını önleyemeyecekti.

Filistin'deki Arap savaşçıların en önde gelen komutanı ve aynı zamanda Müftü'nün kuzeni olan Abdülkadir el-Hüseyni'nin 1948 Nisanı'nda savaşırken ölmesi üzerine, Bağdat'ta muazzam gösteriler yapıldı, baskı grupları hükümetten Filistin'e düzenli

birlikler göndermesini talep etti. İster hükümetin zayıflığına karşı, isterse de 1939'da Filistin'e verdikleri sözlere dokuz uzun yıl boyunca sadık kalmadıkları için nefret edilen İngilizlere karşı olsun, halkın öfkesi artık sadece protestolarla dinmesi imkânsız olan bir düzeye tırmanmıştı. Bunun sonucunda kızgın halktan en ağır darbeyi yemek zorunda kalacak olan topluluk yine Yahudilerdi. Bağdat'ta yapılan gösterilerde halk artık "Yahudilere ölüm" diye bağırmaya başlamıştı. Herkese yayılan bu cinnet içinde bir sinagog saldırıya uğradı ve kutsallığına tecavüz edildi.

Birleşmiş Milletler'in manda yönetimi 14 Mayıs'ta sona erer ermez Siyonistler tarafından İsrail Devleti'nin resmen kurulduğunun ilan edilmesi üzerine, Arap Derneği nihayet büyük çapta bir müdahale politikasını onayladı. Irak Hükümeti de düzenli askeri kuvvetler göndermekten başka bir seçeneği kalmadığını anlamıştı. Teçhizat ve yedek güçler bakımından yetersiz donatılan ve aceleyle hazırlanan taburlar, general Salih Saib'in komutasında kışlalarından çıkıp zırhlı araçlar veya kamyonlarla sevk edilerek Ürdün'ün batısındaki uç bölgelerde konuşlandılar. 15 Mayıs 1948'de Filistin'in Arap bölgesine geçtiler ve sonraki birkaç ayı Doğu Filistin üçgeninde savaşarak ve hayatta kalmaya çalışarak geçirdiler.

Bunlar olurken Bağdat'ta yaşayan Yahudiler hükümetten korunma istedi, fakat artık çok geçti. Başlayan süreçle birlikte onların kaderi de artık Filistin'de olacaklara bağlanmıştı.

Arap-İsrail savaşının çıkmasıyla birlikte, tüm Irak'ta dışarıdan barışı sağladığı izlenimini veren sıkıyönetim de başlamış oldu. Fakat bu sözde barış havası ve normal olmayan sükûnet hiç kimseyi kandıramazdı. Her gün deli gibi evde dolaşan Regina ticaret ilişkilerinin akıbeti için kaygı duymaktaydı. Eski Kent'e

gidip bankacı akrabası Albert'i görmek ve ondan piyasaların savaştan nasıl etkilendiğini öğrenmek istiyor, fakat hayatında ilk defa Bağdat caddelerine çıkmak için kendisine güvenmiyor ve korkuyordu. Korkusunun nedeni sadece gazetelerdeki "üç bela: komünistler, Siyonistler ve Yahudiler" karşıtı ateşli yazılar değildi; eskiden şakalaştıkları Arap dükkân sahipleri ona artık bir vatan hainine bakar gibi bakmaya başlamıştı.

Bu durumda Solomon da haklı olarak korkuyordu; çünkü vatan hainliğiyle suçlanacak birileri varsa onlar da Solomon ve *Şura*'daki arkadaşlarıydı. Irak ile İsrail artık resmen düşman olduklarına göre, taraflardan birisinin yanında olmak zorunluydu ama vatandaşlarına değil de dindaşlarına sadık olduğunu anlamak Solomon'a acı veriyordu. Sıkıyönetim tarafından siyasi toplantıların, sendikalar ve muhalefet parti faaliyetlerinin yasaklanmasına ve Nesim'in onaylamamasına karşın gizli örgüt toplantılarına katılmayı sürdürüyordu. Tehlikeye attığı hayatın kendi yaşamı olduğunu kendisine telkin ediyordu; o Nesim gibi değildi, ne karısı ne de çocukları vardı; ayrıca kardeşiyle uzlaşmak için önlerinde uzun bir hayatın olduğuna inanıyordu.

Solomon tehlikeli bir iş yaptığının farkındaydı. *Vasba* başkaldırılarına katılanların elebaşıları, komünistler gibi diğer devlet düşmanlarıyla birlikte güneyde, çöldeki bir toplama kampına kapatılmıştı. Hükümet haziranın sonunda ceza yasasında bir paragraf açarak Siyonizmin bir devlet suçu ve bu suçun cezasının idam olduğunu ilan etti.

1948'in yaz aylarında Filistin'de şiddetli çarpışmalar olurken yüzlerce Yahudi gözaltına alınmış ve askeri sırları Siyonistlere verdikleri için suçlanarak yargılanmadan hapse atılmıştı. Tutuklanmaların çoğu keyfiydi. Polis tarafından tutuklamalara meşru bir kılıf bulunsa da kapı kapı dolaşıp en zayıf kanıtlarla insanların yakalanması yüzünden artık kimse yasalara güven-

miyordu. Polisin tek istediği ceza yasasının 51. paragrafına uyan bir suç bulmak ve bu suçlamanın doğru olduğuna dair iki kişinin tanıklık etmesiydi. Bu yüzden bir Yahudiye hıncı veya borcu olanların bu yolla intikam almasına kesin olarak bakılıyordu.

Hükümet, Siyonistlerle ilişkisi olmayan Yahudilerin korkması için bir sebep bulunmadığını tekrarlasa da en masum eylemler bile kuşku altındaydı. Bir sohbet sırasında İsrail devletinin lehinde bir ifade kullanmak, Filistinli bir Yahudiyle temas veya Irak ordusu hakkında küçümseyici bir yorum yapmak Siyonist eğilimlere sahip olmanın delili olarak görülüyordu. Yahudi olmak demek, Siyonist bir suçlu olmak demekti; bu kadar basitti.

Çok saçma fakat tipik bir vaka, Levi Biraderler Otomobil Şirketi'nin ortağı olan İbrahim Levi'nin davasıdır. İbrahim, Filistin'den bir mektup aldığı için askeri mahkemeye çıkartılmış; mektupta bir suç unsuru bulunamamasına karşın beş yüz dinar para cezasına çarptırılmıştı, nedeni de mahkeme reisinin bu mektuptan "Siyonist bir koku" aldığına hükmetmesiydi. Başka bir kazazede ise Ruben Battat'tı. Emekli bir yargıç ve Irak meclisinin eski bir üyesi olan bu zat, Siyonist bir fona 140,000 sterlin transfer etmekten suçlu bulunduğu için hapse atılmıştı.

Marsel okuldan geldiği bir gün annesiyle Saliha'nın dua kitaplarını, menoraları, Şabbat şamdanlarını ve Pesah Bayramı için saklanan kutsal metinleri sandıklara yerleştirirken buldu. Ne yaptıklarını sorunca Regina "kaçak mallardan kurtuluyoruz" yanıtını verdi sinirli bir sesle. Sehayekler panik içinde suçlanacakları şeyleri yok edenler arasındaki tek aile değildi. Mektup ve fotoğrafları yakan Yahudiler, Davut'un yıldızı işlenmiş olan dua şallarını kestiler; üzerlerinde Yahudi motifleri bulunan mücevherler ve incik boncuk hiç duraksamadan atıldı. Solomon Sehayek gibi silahı olanlar bir yolunu bulup bunlardan kurtulma planları yaptı.

Tutuklanmaların sonucunda polisin yeraltı örgütünden haberi olmadığı anlaşılmasına rağmen, eylemcilerin çoğu tedbiri elden bırakmadı. Solomon'un bir tanıdığı mayosunda sakladığı tabancadan kurtulmak için Dicle'nin sularına daldı; bir diğeri duvarın içinde bir oyuk açarak zaten az olan silah stokunu buraya gizledi. Fakat ne yazık ki, tuğlaları değiştirdikten ve bütün delilleri yok ettikten sonra polisin metal detektörler kullanmaya başladığını öğrenmişti.

Tutuklama furyasının altında yatan nedenlerden birisi haraç almaktı, çünkü Filistin için yapılan askeri harcamaları birisinin ödemesi gerekiyordu. Aynı yılın haziran ayında Sovyetler Birliği'yle yasa dışı olarak ticaret taptıkları gerekçesiyle önde gelen kırk iş adamı tutuklandı. Irak ve Sovyetler Birliği arasında yıllar önce yapılmış bir ticaret anlaşmasına dayanarak iş yaptıkları kanıtlanınca bu kırk Yahudi tüccar salıverildi, fakat her biri Savunma Bakanlığı'na on bin dinar ödemek zorunda bırakıldı.

Temmuz ayındaki eğilim Yahudileri "yıkıcı faaliyetleri" nedeniyle tutuklamaktı. Suç oluşturacak delil toplamak için tekrar polis baskınları düzenlendi, kamu kayıtlarına geçenlerden kabarık dosyalar oluşturuldu. Bu kez suçlananlar hükümet karşıtı gösterilere katılanlar ve polis tarafından engellenecek kadar şanssız olanlardı. Yalnızca gösterileri seyredenler veya tesadüfen orada bulunanlar da şüpheliler arasına dahil edildi. "Yıkıcı" eylemlerde bulunanlar da Siyonizm zanlılarıyla aynı akıbete uğradı; tutuklandılar, yargılandılar ve hüküm giydiler. Cezaevine girmek veya yüklü bir para cezası ödemek arasında bir tercih yapmak zorunda kaldılar.

Ve nihayet ağustos ayında Şefik Edes, Basra'da tutuklandı. Çok zengin bir iş adamı olan Edes, servetinin en büyük kısmını herkesin göz diktiği Ford imtiyazlarına borçluydu. Arap iş ortakları ve Irak'ın seçkin zümreleriyle yakın ilişkisi olduğu için böbürlenen bu kişi aynı zamanda Arap kimliğini özümsemiş bir

Yahudiydi. Rivayetlere göre kral naibiyle de çok yakındı. Siyasi bakımdan bir pragmatist olan Edes'in hiçbir ideolojiye ayıracak zamanı yoktu, bunların içinde en önemsiz olanı da Siyonizmdi. Bu nedenle tutuklanmasından sonra dahi, herkes yanlış bir kimliğin kurbanı olduğuna inandı. Edes, aslında gösteriş maksatlı bir dava için seçilmiş bir objeden başka bir şey değildi.

Mahkeme Edes'i, savaş sırasında Britanya ordusundan satın aldığı silah fazlasını Filistin'deki Siyonist savaşçılara sevkiyat yapan İtalyan acentelerine satmakla suçladı. Savcının bulduğu yirmi tanık, adamın yaptığı korkunç sömürüyü öyle inandırıcı bir şekilde ortaya koydu ki, askeri mahkeme sanığın savunmasının dinlenmesine gerek olmadığına karar verdi. Bir tek somut kanıt olmamasına karşın, Edes asılmak suretiyle idama mahkûm oldu. Şirketleri ve taşınmazları da dahil olmak üzere beş milyon dinarı aşan mal varlığına Savunma Bakanlığı tarafından el kondu ve çok kârlı bir iş olan Ford mümessilliği Arap bir rakibinin eline geçti.

O yaz tutuklanan yüzlerce Yahudinin içinde tek idam cezası alan Şefik Edes olmuştu. Göz altına alınmasından birkaç hafta sonra Basra'daki mâlikanesinin dışında sevinç çığlıkları atan kalabalığın önünde asılarak idam edildi. Müslüman ve İngiliz ortaklarından hiçbiri ceza almadı; bazıları yargılanmadı, bazıları da mahkeme tarafından aklandı. Bu ortak girişime isnat edilen suçun kefaretini tek Yahudi ortak olan Edes ödemiş oldu. Onun asılması, ne servetin ne de yüksek mevkilerle olan iyi ilişkilerin bir Yahudi'yi kurtarmaya yetmediğini gören cemaat üzerinde büyük ve kötü bir şok etkisi yaptı.

Filistin savaşı Arap ordularının lehine gelişmiyordu. Ordu birleşik askeri kumanda ile Müftü'nün sürgündeki Filistin Hükümetine yaptığı gülünç ateşkes önerileri arasında bölünmüştü. Birleşmiş Milletler tarafından başlatılan ve ilk etkisi Arap işgal güçlerinin hızını kesmek ve enerjisini yıpratmak olan

ateşkes anlaşması sırasında bu zaaflar kendisini göstermeye başladı. Araplar kendi aralarında anlaşmazlığa düşünce, Yahudiler ateşkesi büyük teçhizat yığınağı yapmak ve böylece savaşın başında ağır silahlarda üstünlüğü olan Arapların avantajını kendi lehlerine çevirmek için kullandılar.

Savaşa ara verdikten sonra Iraklılar Natanya kentini ele geçirmeye teşebbüs ettiler, fakat saldırı geri püskürtüldü ve hızla Galilee'ye doğru ilerleyen Yahudiler ancak ikinci bir ateşkesle durduruldu. Iraklılar dur-başla harekâtının kendilerine zarar verdiğini görünce ateşkese uymayı reddettiler. Fakat ateşkes işledi ve savaş, en azından Irak için, kesin olarak bitmiş oldu. Her zaman olduğu gibi, Ürdün üzerinden yapılan iletişime ve iflasın eşiğindeki hazineden yapılan düzensiz ödemelere bağımlı olan askeri birlikler doğu Filistin'de kaldı.

Bağdat'ta ise bu yenilgiyi bir zafermiş gibi süsleyip sunmak çok güç olduğu için, basın yeniden Yahudilere saldırmaya başladı. Siyonistler Galilee'ye doğru ilerlerken milliyetçi bir gazete olan *el-Yekta* halkı Yahudi dükkânlarını boykot etmeye çağırdı. Bu suretle "halk Yahudi azınlık tarafından yaratılan ekonomik esaretten ve baskıdan kurtulmuş olacaktı". Siyonistler Arapları bölünme hatlarının arkasına püskürtünce basın da halkı intikam için kışkırtmaya başladı. Gazetenin editörü yazısında "Suç, kavgada ilk adımı atandadır," diyen eski Hammurabi kanununun uygulanmasını dileyerek "göze göz" istiyordu.

Bu olaylar yaşanırken ilk Filistinli göçmen dalgaları Arap ülkelerine gelmeye başladı. 1948 yılının yazında sekiz bin göçmene Irak'ta kalma izni verildi ve sonraki sekiz ay içinde binlercesi daha ülkeye sızdı. Filistinlilerin kaçmalarının çeşitli nedenleri vardı; bazıları savaştan, bazıları korkudan kaçmıştı. Bazıları da Arap orduları dost ve düşman arasında ayırım yapmak zorunda kalmadan, sözde İsrail devletini istila edebilsin diye bölgeyi boşaltmak isteyen Arap liderlerin tavsiyesi üzerine

Filistin'den ayrıldı. Kaçanların içinde bulunduğu kötü durum İsrail Hükümeti'nde bir acıma uyandırmamıştı. İnsanların bölgeden taşınmasından memnun olmadığı için, bunların mal varlıklarını dondurmaya karar verdi ve Filistinlilerin Irak, Suriye, Ürdün veya başka bir yerde yerleşmelerini kolaylaştıracak uzun vadeli bir borçlandırma programı uygulamaya niyeti olmadığını bildirdi. Hükümet, giden Arapların evlerini yeni gelenYahudi göçmenlere öneriyordu.

İsrail'in eylemlerinin Irak Yahudilerine yansıması gecikmedi. İlk olarak kararlı bir kampanya sonucunda belediye hizmetlerinden, ordudan ve güvenlik örgütünden uzaklaştırıldılar. Temmuz 1948 ile Aralık 1949 arasında yaklaşık sekiz yüz Yahudi ihbar ve kıdem tazminatı ödenmeden ve emekli maaşı bağlanmadan kamu görevinden uzaklaştırıldı. Bunların içinde en kıdemlisi Maliye Bakanlığı'nda genel denetçi olan Elazar'ın kuzeni İbrahim Elkebirdi. İşten uzaklaştırıldığı zaman İngiltere ve Irak arasında yeni bir finans anlaşması yapmak üzere bakanlık tarafından gönderildiği Londra'da bulunuyordu. Boykot, sınırlama, cezalandırma çabalarıyla Yahudilerin ticaret yapmasını zorlaştırmak için her çareye başvuruldu. Kontratlar ve lisanslar iptal edildi veya geri alındı; Yahudi bankalarına kambiyo işlemleri için verilen izinler kaldırıldı, gelir vergisi müfettişleri Yahudi tüccarlarına sıkı bir denetleme uygulayarak ağır vergiler koymakta tamamen özgür bırakıldı.

Bu darbeler Nesim Sehayek'i de hedef almıştı; demiryollarındaki işini kaybeden Nesim yeni bir iş kurmaya kalkınca kısıtlamalar ve önyargılarla örülmüş olan engellerle karşılaştı. Müslüman dostları sayesinde bankalardaki ve çarşıdaki arkadaşları da onun kumaş toptancıları arasında kendisine açmak istediği yolu kolaylaştırdı. Tekstil işinde özel bir yeteneğe sahip olmasına kendisi de şaşan Nesim, sadece birkaç ay içinde işini oturttu ve Tahran'la ipek ve üstün kaliteli yün ticareti yapmaya başladı.

Ancak Solomon Osmanlı Bankası'ndaki eski işine geri dönmesine karşın o kadar şanslı değildi. 1948'in ılık bir Kasım sabahı Savunma Bakanlığı'na çağrılarak kimliğini kanıtlaması için çeşitli belgeler ibraz etmesi istendi. Denileni yapan Solomon'un vatandaşlık belgeleri ve ehliyeti memurlar arasında elden ele dolaştı ve her detay dikkatle incelendi. Solomon bu formalitelerin altında iki yönlü gizli yaşamının yattığından emindi, fakat memurlar kâğıtlarını geri vermeden önce homurdanarak ondan hoşlanmadıklarını gösterdiler ve komuta zincirine havale ettiler.

Belgelere vurulan damgalardan ve birbirine benzeyen koridorlardaki uzun bekleyişlerden sonra Solomon, şık döşenmiş bir ofiste oturan Seyyid el-Raşid'in yanına alındı. Oturması için yer gösteren Raşid, Solomon'a kahve ikram etmek istedi, fakat Solomon kabul etmedi. El-Raşid, savaş zamanında birtakım fedakârlıkların şart olduğunu Solomon'un da bildiğine inandığını söyledi. Her Iraklının ülkesi için elinden geleni yapmasının bir vatan borcu olduğunu da ekledikten sonra "bu doğrudur, değil mi?" diye sorarken sesi tavanda dönen vantilatör gibi gıcırdıyordu. Solomon bunun doğru olduğunu gevelerken El Raşid konuşmaya devam etti: "Filistinli kardeşlerimiz bizim konuklarımızdır. Onlara yardım etmek her Irak vatandaşının görevidir. Saygın cemaatinizin pek çok mensubu bize gelerek para, giysi, yiyecek ve kalacak yer temin etmeyi önermek suretiyle yardımcı olmak istediler. Sizin de önerecek bir şeyiniz mutlaka vardır, değil mi?" Solomon başını salladı ve yanıt vermek üzereyken aklına daha iyi bir fikir geldi. Ceket cebinden çıkardığı bir deste anahtarı Raşid'in masasına koyarken "kulüp binalarımızın ihtiyaçlarınıza cevap vereceğini sanıyorum" dedi.

Kulübün tapusunun hükümete devri ve temel ihtiyaçlarının sağlanmasına ilişkin ayrıntıları görüştükten sonra iki erkek bu zorlu alışverişin olaysız sonuçlanmasından rahatlamış

olarak sahte gülücüklerle el sıkıştı. Fakat kulübünü kaybetmek Solomon'a çok ağır gelmişti. Kulüp onun güvenli cennetiydi; baskıcı bir rejim karşısındaki son dayanağıydı. Tenis kortlarının nasıl eğreti kamplara dönüp içinde onlarca ailenin barındığı, çocuklar ve uyuz köpeklerle dolu olan çadırlarla kaplandığını hatırlayınca Solomon hâlâ çok sinirlenir.

Arap-İsrail savaşı Ocak 1949'da bittiği zaman, Birleşmiş Milletlerin kararına göre % 57'sine sahip olmaları gerekirken, Siyonistler şimdi ülkenin % 77 sini işgal etmiş durumdaydılar. Filistin'in 1.3 milyon olan Arap nüfusunun yaklaşık sekiz yüz bini topraklarını terk etmişti. İsrail devletine ait olmasına karar verilmemiş olan kentlerin tümü ve yüzlerce villa artık İsrail'in eline geçmişti. Savaş yalnız Araplara çok pahalıya mal olmakla kalmamış, Arap memleketlerinde yaşayan Yahudiler için de çok yıkıcı olmuştu. Libya, Aden, Mısır, Bahreyn, Fas, Suriye ve Irak Yahudileri İsrail'in zaferi uğruna çok ağır bir bedel ödemişler; özgürlüklerini, işlerini, sağlıklarını ve huzurlarını yitirmişlerdi. Şimdi de daha büyük bir hesaplaşmadan korkmaya başlamışlardı.

1949 senesi iyi başladı. Araplarla İsrail arasındaki çatışma sona ermiş ve sıkıyönetim biraz gevşemişti. Nuri Sait'in Pan-Arap nasyonalist Partisi'yle koalisyona giderek kurduğu güçlü hükümetten, mağlup Irak ordusunun onurlu bir şekilde Filistin'den çıkmasını sağlayarak zevahiri kurtarması bekleniyordu. Bunu gerçekleştirmek zor olmadı. 1947'de alınan bölünme kararına tekrar işlerlik kazandırmakta ısrar eden Lozan'daki Filistin Uzlaştırma Komisyonu hiçe sayılarak bu mesele halledilmiş oldu. Bu komisyon Birleşmiş Milletler tarafından himaye ediliyordu ve uluslararası bir dayatmayla mevcut çözümden daha makul bir barışın tesis edileceğini umuyordu. Bu koşullar altında Yahudilerin mağdur edilmesi de biraz kolaylaşmış oluyordu.

Nuri Paşa, dış etkilere rağmen ülkede istikrar sağlar sağlamaz, hâlâ bir numaralı devlet düşmanı sayılan komünistlere hücum etti. Beş parti lideri asıldı, bunların arasında dünyada Fahd adıyla tanınan ve Irak komünist partisinin baş ideologu olan Yusuf Salman da vardı. Ülkedeki komünist etkinlikleri tümden silmek amacıyla yeniden zulüm başladı. O yaz çıkılan komünist avında yetkililer hiç beklemedikleri bir şey keşfettiler. Tutuklanan Seyid Hılascı adındaki bir Yahudi gencinin 1946 yılında komünist partisine kaydolmadan önce *Halutz* hareketinin bir üyesi olduğu ortaya çıktı. Kendi başına geleceklerden korktuğu için, Siyonist gizli örgütündeki eski yoldaşlarını ifşa etti ve suç araştırma bölümüne bunların isim ve adreslerini içeren kapsamlı bir liste verdi. Bu suretle hükümet potansiyel tehlike yaratan yeni bir düşman karşısında alarma geçmiş oldu.

Seyid'in itiraflarına dayanarak deşifre edilen eylemciler yakalandı ve hapse atıldı. Bu dramatik olayda eylemciler dövüldü, aç bırakıldı ve kurnazlıkla ortaya çıkarılan yeni isimleri yakalamak bahanesiyle polis cemaatin içinde terör estirmek için fırsatı değerlendirdi. Yahudi yerleşim bölgelerine dalan memurlar öç alma dürtüsüyle kapıları tekmelediler, aileleri korkutarak genç erkek ve kadınları evlerinden alıp götürdüler. Aradıkları zanlıyı bulamadıkları zaman onun erkek veya kız kardeşini; bazen de tüm aileyi tutukladılar. Onlara dokunulmadığı için Sehayekler şanslıydı ama her gece çığlıklar yükseliyordu Yahudi mahallelerinden. Nuri, Yahudi kanına susamış olan koalisyon ortaklarını tatmin etmek için bu olayların bir kışkırtma olduğunu söylese de, bunlar saf hükümetin burnunun dibinde gerçekleşecek kadar cüretkâr olan eylemlerdi ve uzun süre devam etti .

Üstündeki gizlilik perdesi kalkan Siyonist örgütün artık kaybedecek bir şeyi kalmamıştı. Yeraltından çıkarak korkaklık ve pasiflikle suçlanması gereken kişinin hahambaşı olduğu kanısına vardı haklı olarak. Cemaatin liderlerine örgütün alt

düzeydeki üyeleri üzerinde ne kadar etkili olduğunu göstermek için, tutuklu kaldıkları süre içinde eziyet gören gençlerin annelerinden topladıkları bir grupla hahambaşının evinin önünde bir gösteri düzenledi. Bunun arkasından 22 Ekim'de genel bir grev başlatan örgüt, koşer kasaplarını boykot etti ve dağıttığı el ilanlarında hahambaşını istifaya çağırdı.

Genel grevin başlamasından üç gün sonra Yahudi delegasyonuyla birlikte haham Keduri başbakan yardımcısı Ömer Nedimi'yi ziyaret ederek son tutuklamaları protesto. etti. Yahudilerin tekrar devlet memurluğuna alınması; ticaretteki, seyahat ve eğitimdeki engellemelerin kaldırılması gibi somut ve gerçek çözümler talep etti. İstekleri yerine getirilmediği takdirde cemaatin liderliğini bırakmak zorunda kalacaklarını bildirdi delegeler. Fazla oyalanmadan haham Heduri'nin yerine getirilen Heskel Şemtob din dışı konseyin başkanıydı ve Siyonist davaya sempati duymasıyla tanınıyordu.

Regina, cemaat içinde eğer ani ve köklü bir değişikliğin gerçekleştiğini sezmemiş olsaydı, hahambaşının makamını asla bırakmayacağından emindi. Bu değişimin herkes farkındaydı aslında. Ne zaman ve nasıl olduğunu kestiremese de, Yahudi toplumunun ağırlık merkezinin siyonizm karşısındaki tutumunun yavaş yavaş yumuşadığını hissediyordu. Bağdatlı Yahudi çoğunluğun İsrail devletiyle gizli bir gurur duyduğunu; eğer zorlanacak olursa bu duyguyu itiraf edeceğinden emindi. Ne İsrail'de yaşamak istiyordu Yahudiler, ne de kendilerini daha az Iraklı sayıyordu, fakat bir İsrail'in varolması, içlerinde çok derinde yatan bir şeyi canlandırmıştı. Sanki eskilere ait bir kimlik; çok eskiden kalan bir varoluş ve ülke bilinci uyanmış, –Faslı yazar Albert Memmi'ya ait olan *retour a soi* terimi gibi– Yahudileri kendi "özlerine dönmeye" itmişti.

Yeni kurulan İsrail devletine saldıran ve yıkmak isteyen Arap memleketlerinin karşısında Yahudiler kendilerini ikilem

içinde buluyordu, çünkü aidiyet duyguları gerçekten bölünmüştü. Kimin yanında olmalıydılar, Iraklı vatandaşlarının mı yoksa İsrailli dindaşlarının mı? Kimin ölüleri için yas tutmalıydılar? Cemaatin içinde bulunduğu kederli durumdan bihaber olan Haham Heduri, birtakım düşüncesiz ve tedbirsiz açıklamalar yapmak için böyle bir zamanı seçti. Arap-İsrail savaşı sırasında Yahudilere karşı takınılan tavır, Amerikalıların İkinci Dünya Savaşında Japonlara karşı tutumuyla mukayese edilecek olursa Irak Hükümeti'nin daha toleranslı davrandığını söyledi. Ayrıca, Yahudi olmanın sadece dini bir mesele olduğuna inandığını da tekrarladı. Yani, Yahudilik bir kimlik değildi ve Yahudiler diye bir ırk da yoktu.

Yahudiler için bunların hiçbirinin artık önemi kalmamıştı. İkili sadakat, ne problemlerini çözüyor ne de Irak'taki hayatı yaşanır duruma getiriyordu. Nihayet 1949 yılının Aralık ayında sıkıyönetim kaldırılınca Yahudiler kitleler halinde Irak'tan çıkmaya başladılar.

On Bir

ADİL BİR MÜBADELE

İnsanlar birer birer ortadan kaybolmaya başladı. Hiç kimseye sır vermeden kimliklerini siliyor ve yok oluyorlardı. *Alliance* kökenli olup da sonradan yeraltı örgütüne katılmış olanlar ilk gidenler arasındaydı. Ülkeyi terk etmek için Siyonistler tarafından ikna edilen bu gruba sahte belgeler ve kaçmayı kolaylaştıran kıyafetler temin edildi. İyi durumdaki şirketlerini akrabalarına, askıdaki kontratlarını özür dileyerek Müslüman ortaklarına emanet edip önce çarşı ve hanlara gelmemeye başlayan tüccarlar, sonra sessizlik içinde gizlice kaçtılar. Koca aileler sanki buhar olup havaya karışmıştı; bir gün önce konuştuğunuz komşularınızın evi ertesi gün bomboştu.

Mültecilerin çoğu seyahat için gereken belgeleri almak zahmetine girmediler, çünkü bunları elde etmek için bahşiş adı altında çok büyük paralar ödemek gerekiyordu. Bunun yerine onları kuzeydeki dağlardan geçirecek olan Kürt rehberlerle veya Şattülarab üzerinden güneye kaçıracak kayıkçılarla anlaşmayı tercih ettiler. Hatta bazıları Ürdün'e sefer yapan kamyoncularla anlaşıp yüklerin altına saklanarak Yahudi devletine ulaşmayı başardı.

Bazı Yahudilerin gidişiyse tam bir sürpriz oldu. Davaya içtenlikle bağlı olduklarını asla tahmin edemeyeceğiniz genç bankacılar ile posta ve demiryollarında çalışan memurlar da çantalarını toplayıp Siyonist orduya katılmaya gittiler. Son birkaç yılı komünist ilkelere bağlı kalarak ajitasyon yapmakla geçirenler, protesto pankartlarını bir kenara atıp iltica ettiler; geride kalan yoldaşları bunların gizli Siyonistler mi yoksa komünist devrimin gerçekleşeceğinden umudunu kesen militanlar mı olduğunu hiç bilemedi. Yavaş ve sakin damlalar olarak başlayan bu yağmur, kısa zaman içinde durdurulamaz bir sele dönüştü. Büroların tümü boşaldı, politik gruplar liderlerini yitirdi, babalar oğullarına veda ederken genç nesil de kardeşlerini, sınıf arkadaşlarını ve komşularını kaybetti.

Regina daha cemaat içindeki bitmek bilmeyen spekülasyonlardan çok önce olacakları fark etmişti. İlk olarak en çok iş yaptığı tekstilci tüccar, arkasından Elazar'ın yanındaki hanın sahibi olan baharat tüccarı işi bıraktı. Bunlardan sonra dişçi, Taht el-Takya'daki âmâ pirinç tüccarı, Dellal'ın kitapevinin sempatik müdürü kısa bir süre içinde sırayla ortadan yok oldular. Herkesin ağzında, Irak'ta artık Yahudiler için bir geleceğin olmadığı lafı dolaşıyordu. Regina en sevdiği arkadaşının iltica etmeye karar vermesine kadar olayın ciddiyetine inanmamıştı.

Luiz, yakında kocası ve oğullarıyla gideceklerini arkadaşına itiraf etmeye yanaşmamıştı ama arkadaşındaki canlılığı ve neşeyi fark eden Regina, onun bir kararın arifesinde olduğunu sezmişti. İki kadın Fredi'nin savaştan sonra satın aldığı –dedikodulara göre bir dizi başarılı spekülasyon sayesinde– Alviya'daki lüks villada kahve içip *sambusek*lerini yerken Regina neler olup bittiğini öğrenmek için arkadaşını sıkıştırdı.

"Bizim için artık burada bir gelecek yok" dedi Luiz, "bunu şimdi gerçekten anladım. Şefik Edes asıldığı zaman da bunu biliyordum ama kabullenmek istememiştim. Durmaksızın Irak Yahudilerine

kurtuluş sözü veren İsrail'in Sesi radyosunun yayınlarına kandığımı sanma, çünkü gerçekler böyle değil."

Regina arkadaşının bu tür vaatlere kanacak birisi olmadığını biliyordu. Kendisi de Irak'ın geleceğine olan inancını yitirmek üzereydi. Herkes gibi Regina da sürekli olarak ailesi için kaygılanmanın, onların gelecek ay veya gelecek hafta işsiz kalacakları yahut güzel bir günde polis tarafından tutuklanacakları için endişelenmenin ne kadar dayanılmaz olduğunu biliyordu. Ya bir de hükümet yeniden sıkıyönetim ilan eder ve devlete karşı hayali suçlar işledikleri bahanesiyle Yahudilere eziyet ederse ne olacaktı?

"Böyle düşündüğün için seni suçlayamam, hepinizi çok özleyeceğim. Hepsi bu," dedi Regina. "Ama lütfen dikkatli ol, sonunuz İbrahim Hayim ve Naftali Yakub gibi olmasın."

"Ne, o iki *melun* gibi mi?" dedi Luiz, Yahudileri Filistin'e kaçırdıkları için on yıl ağır hapis cezasına çarptırılan kişileri kastederek; "asla sıkıyönetim kaldırıldığı için yasa dışı yollardan sınırı geçmenin cezası artık en fazla altı ay hapis yatmak; eğer yüz dinarın varsa bundan da yakanı kurtarabilirsin. İşte bu yüzden bu kadar çok insan kaçıyor; sen rahat ol, çünkü planlarımın içinde yakalanmak yok."

"İsrail'de ne iş yapacaksınız" diye sordu Regina.

"Fredi her yerde olduğu gibi orada da borsada oynayabilir ama niyeti biraz toprak satın alıp sebze yetiştirmek ve tavuk beslemek, yani tarımla uğraşmak. Bunlar sana komik gelebilir, fakat insan bir kez, değişmeye karar verince o kadar çok olanak var ki."

Veda zamanı gelince Luiz Regina'yı sıkıca göğsüne bastırdı ve ondan Irak'tan ayrılmak konusunu bir kez daha düşünmesini istedi. "Ben Siyonist değilim ve hiç olmadım. Fakat sürekli arkanı kollamak zorunda kalmadan hayatını özgürce yaşamanın da

güzel bir şey olduğunu kabul etmelisin." Ve İsrail Radyosu'nun spikerinin sesini taklit ederek kıkırdadı: "Yahudilerin çalışkanlığı sayesinde çölün nasıl yeşerdiğini gelip görün! Milliyetçi Arap ordularının kahraman askerlerimiz tarafından nasıl yenildiğine bir bakın! İsrail size yalvarıyor: Yahudilerin Müslümanların arasında yaşaması olanaksızdır, sizin geleceğiniz burada!"

Regina ve Luiz son kez 1950 yılının Ocak ayında Bağdat'ta görüştüler. İki ay sonra da hükümet, isteyen Yahudilerin ülkeden ayrılmalarına izin verildiğini bildirdi. Irak gitmek isteyenleri özlemeyecekti.

6 Mart 1950'de, Ramallah Radyosu'nun bildirdiğine göre "şiddetli tartışmaların ve muhalefetin" neticesinde vatandaşlığın iptaline ilişkin yasa tasarısı Irak meclisi tarafından onaylandı. Duygudan yoksun olan bu yasa, Yahudilerin ülkeden temelli ayrılmaya izin veriyordu, ama bunun karşılığında ceza olarak Irak vatandaşlığını kaybediyorlardı. Yasal iltica için tanınan süre bir yıldı; ülkeden ayrılmak isteyen Yahudiler, Ezra Daud Sinagogu'ndaki yetkililere isimlerini yazdırmaya davet edildi.

Vatandaşlıktan çıkarma yasasının ilanı, Yahudilerin Purim Bayramı'na denk gelmişti. Bu bayramda Yahudilerin kraliçe Ester tarafından zalim Haman'ın elinden kurtarılması anılır; belki de bu tarihi dramanın gerçekleştiği yerlere coğrafi olarak çok yakın olmanın da etkisiyle Iraklı Yahudiler bayramı özel bir saygı içinde ve bir karnaval havasında kutlarlar. Maskeli balolar düzenlenir, herkes birbirine muzip şakalar yapar, eşe dosta ev yapımı harika tatlılar gönderilir. Purim'de talihin aniden dönmesini veya "kura çekilmesini" sembolize eden iskambil ve diğer şans oyunlarının oynanması da âdettir. Bu bayramda çekilen kurada, torbadan Yahudiler çıkmıştı. Sinagoglarda Ester sayesindeki kurtuluşlarını kutlayan Yahudiler, yeni yasa tasarısının

meclise sunulduğunu öğrendiler. Yasanın onaylanması sadece birkaç gün sürdü.

Yeni yasayla ilgili haberler gazetelerde yayınlanır yayınlanmaz Regina Irak'tan ayrılmaya karar verdi. Yeni bir başlangıç yapmak için hâlâ genç değil miydi? Çocukları ileride bu fırsatı değerlendirdiği için ona teşekkür edeceklerdi. Onu Bağdat'ta tutan ne vardı? Belki de Berta haklıydı, belki de Yahudilerin emellerine kavuşacakları yer Filistindi.

Onu rahatsız eden tek şey, vatandaşlıktan çıkarılmaktan çok bu kavramın kendisiydi. Ülkeden çıkmadan önce kimliklerinden vazgeçmek, onları kendi memleketlerinde mülteci durumuna düşürecekti. Regina, Yahudilerin kimliğini ellerinden alıp onları paldır küldür İsrail'e yollayarak başından atan yasanın, bakanları tahminlerinden daha büyük bir manevi rahatlığa kavuşturduğunu hissediyordu. Yine de kendisine hiç olmazsa Yahudilerin on yıldan beri uğradıkları zulümden kurtulacaklarını telkin ediyor ve daha iyimser olduğu anlarda da yasanın onlara kendi geleceklerini tayin etme fırsatı verdiğine inanmak istiyordu.

Regina, bu kararından ötürü Solomon'un gurur duyacağını sanıyordu, oysa kardeşi yasanın Siyonistleri kapana kıstırmak için bir tuzak olmasından kaygılıydı.

Regina niyetini açıklamak için aileyi bir araya topladığı zaman Solomon "görürsünüz," demişti, "kayıt listelerini yeni bir tutuklama furyası için kanıt olarak kullanarak ve imza atan herkesi sadakatsizlik ve vatana ihanetle suçlayacaklar."

Nesim farklı düşünüyordu. "Arapları yanlış anlıyorsun," dedi Solomon'a, "bana göre hükümet nasıl çözeceğini bilmediği bir problemden kurtulmak istiyor; meseleyi İsrail'in üstüne yıkmak da işine geliyor."

Bu konuda fikir yürütecek bir ruh hali içinde olmayan Saliha ağlamaya başladı ve kızına gitmeyip kalması için yalvardı.

Hiç kimse koşarak sinagoga gidip adını yazdırmıyordu, öyleyse bu acele nedendi? "Orasını görmelisin" dedi Regina'ya, "polis ve memurlar sinagogun koca salonunda masaların arkasında oturup zaman öldürmek için tavla oynuyorlar."

Saliha doğru söylüyordu. Herkes hükümetin niyeti hakkında fikir yürütüp içinden çıkamadığı tartışmalara giriyordu ama henüz kimse vatandaşlıktan ayrılmak için başvurmamıştı. Vatansever ideallerden kopamayan cemaat liderleri, müracaat etmek için acele etmemeyi tavsiye ediyor, siyonist Yahudiler de İsrail'den gelecek uygun bir cevabı bekliyordu. Irak'ın çıkardığı yasa, İsrail'i hazırlıksız yakalamıştı. Hükümet, savaştan çıkan ülkeyi istikrara kavuşturmak için gelecek olan göç dalgasını hararetle beklemesine karşın, Irak'ın tek taraflı bir kararla harekete geçeceğini umuyordu. İsrail'in Irak için ayırdığı mülteci kotası ayda sadece beş kişiydi. İsrail, gelecek olan on binlerce Iraklı Yahudi söz konusu olunca, göçmen politikasını yeniden gözden geçirmeye mecbur kalacaktı.

Aslında başbakan Tevfik el-Süveydi bu yasanın maddelerini iyi niyetle ve en çok da Irak'ın iyiliğini düşündüğü için kabul etmişti. Siyonistler tarafından yürütülen uluslararası bir kampanya yüzünden Irak'ın prestiji o kadar düşmüştü ki, bunu bir şekilde düzeltmek gerekiyordu. Yahudilere yapılan zulüm ve toplama kampları şişirilerek dünya kamuoyuna bildiriliyor, bu suretle İngiltere ve ABD'nin Irak'a baskı yaparak gitmek isteyen Yahudi göçmenlere kapıları açmasının sağlanması hedefleniyordu. Yasa dışı yollardan ülkeyi terk edenlerin sayısındaki artış da ayrı bir utanç vesilesiydi. Yılın başından itibaren dört bin kadar Yahudi, Mossad'ın yardımıyla İran'a kaçmış, bunun yarısı kadar Yahudi de kendi olanaklarıyla gitmişti. El-Süveydi'nin bakış açısına göre hükümetin bu lütfu, Irak'ı eleştirenlerin karşısında memleketin iyi karakterini yeniden tesis eden bir jest olacaktı. Böylece Yahudiler, sona

kalan dona kalır hesabına göre, özgürce ve hiçbir engelle karşılaşmadan ülkeden gidebilecekti.

El-Süveydi birtakım kurnaz planlar da yapmıştı. Yahudilerin büyük çoğunluğunun hatırı sayılır yatırımlar yaptıkları Irak'tan gitmek niyetinde olmadığını, bu insanların İsrail savaşı sırasında ve sonrasında hükümetlerin kışkırtması yüzünden dönek damgası yemelerine karşın sadık yurttaşlar olduğunu biliyordu. Durumlarından hoşnut olmayanlar, devletin başına bela olanlar, Siyonistler ve komünistler başta olmak üzere, vatandaşlıktan ayrılmak isteyenlerin sayısının en fazla yedi ila on bin arasında kalacağına kendisini inandırmıştı.

Bu rakam da el-Süveydi için gayet uygundu. Yasayı aşırı yumuşak bulan ve Yahudilerin ülkeden atılmasını isteyen milliyetçilerin aksine, başbakan kendi yönetimi altında bir *eksodüs* yaşanmasını istemiyordu. Böyle bir göç hem ekonomiyi çökertecek hem de Irak'ın güvenilirliğini sarsacaktı. Eğer 130,000 Yahudi toplu halde giderse Irak yine onlara kötü davranmakla suçlanacaktı. El-Süveydi'nin doğru anladığı gibi önemli olan yasayla gelen şeffaflık ve Yahudilerin ülkeden ayrıldığının görülmesiydi; ne çok fazla ne de çok az, sadece dünya kamuoyunda olumlu bir değişiklik yapacak kadar.

Bu bağlamda Nesim haklıydı. Irak Hükümeti Yahudi sorununu başka bir devletin üstüne yıkmak istiyordu. Ancak, farklı etnik kökenlere sahip olan ve Ortadoğu'da bir arada yaşayan halkların ırka dayalı bir "ayıklanma"ya tabi tutulmasının "bölgede istikrarı ve sonuçta orada yaşayanların hoşnutluğunu sağlayacağını" düşünen Nesim dahi uluslararası arenanın majör oyuncularının, bir ülkeden başka bir ülkeye yapılan böyle büyük bir insan transferini nasıl değerlendireceğini tahmin edemezdi.

Irak, Yahudilerin yasal olmayan yollardan kaçmasını önleyen bir çare olarak bu yasayı çıkarmadan çok önce, bu güçler

çeşitli nüfus değişimi projeleri üzerinde düşünüp taşınmakta ve bunların getireceği yararları tartmaktaydı. Büyük oyuncular, satranç oynar gibi, dev bir oyun tahtası üzerinde taşları sürüyor, hangi Arap ülkesinin en çok ne kadar Filistinli mülteci alacağı üzerinde pazarlık ediyor, buna karşılık olarak İsrail'in Arap memleketlerinden aynı miktarda Yahudi almayı kabul etmesi gerektiği hakkında anlaşıyorlardı. Pekçok kere Britanya Hükümeti'nin 1937'deki Peel komisyonu, Siyonist İşçi Sendikası ve Amerikan Siyonist Federasyonu aralarında anlaşarak böyle bir planın lehinde olmuşlardı; 1949 yılının yazında Nuri Said de Paris'teki İsrail devletinin aracılarına, özel olarak bir nüfus mübadelesi taslağı sunmuştu.

Nuri'nin bu planı bir süre için İngiilizleri heyecanlandırdı. Eylül ayında, Britanya'nın Irak büyükelçisi Sir Henry Mack, Londra'daki dış ilişkiler ofisine gönderdiği bir yazıda "Iraklı Yahudilerin İsrail'e iltica etmeleri ve bıraktıkları mülk karşılığında İsrail devletinden bir tazminat almaları; buna karşılık Arap mültecilerin Irak'taki mülklere yerleştirilmeleri"ne ilişkin bir proje geliştirmekte olduğunu yazıyordu. Onun da tahmin ettiği gibi bu çözümden her iki taraf da kazançlı çıkacaktı: "Irak, gerilimli zamanlarda pozisyonu bakımından kamu düzeninin sağlanmasında her zaman sorun çıkarmaya müsait olan bir azınlıktan kurtulacak; buna karşılık İsrail de önemli sayıda bir Yahudi nüfusunun ülkeye getirilmesi fırsatına itiraz etmeyecektir."

Bu problemi çözmenin bir tutku halini aldığı Sir Henry, yeni bir iskân projesi geliştirdi. Bu projeye göre yüz bin Filistinli, Arap Orta Fırat bölgesindeki yeni yerleşim alanlarında iskân edilecek ve projenin parasal kısmını Ortadoğu sahnesine yeni yeni gözükmeye başlayan ABD üstlenecekti. Fakat taraflardan hiçbiri bu öneriye ilgi göstermedi. Amerika faturayı ödemek istemediği, Irak da İngilizlerin yönlendirmesini kabul etmediği için bu tasarıya sıcak bakmadı. Hatta teklifi Filistinliler de reddetti.

Bütün projeler çok basit bir gerçeği, Filistinlilerin tek arzusunun Filistin'e dönmek ve Arap memleketlerinde yaşayan Yahudilerin de çoğunlukla orada kalmaya devam etmekten başka bir şey istemediğini gözden kaçırmaktaydı.

1950 yılına kadar Irak yetkilileri nüfus mübadelesi fikrinden kesinlikle uzak duruyordu, çünkü Yahudiler nasıl olsa gidiyordu ve Irak da bu kadar yoğun bir Filistinli nüfusu almak niyetinde değildi. Onların istediği, İsrail'in mültecileri geri almasıydı. Ayrıca, İsrail de Yahudilerin Irak'ta bıraktığı mallar için tazminat vermeyi reddediyordu. İsrail dışişleri bakanı Moşe Şaret "Irak Yahudilerini meteliksiz olarak asla kabul etmeyeceğini" bildirmişti. Böylece kilit noktalarda olanların bu kadar antipatiyle yaklaştıkları nüfus değişimi fikri, sonuca ulaşamadı ve yerini vatandaşlıktan çıkarma fikrine bıraktı.

Vatandaşlıktan çıkarmanın da kendi içinde sorunları vardı. Gönüllü ilticaya verilen iznin cazibesi yansınamaz olduğu için, teorik olarak bu kavramın ilgili tarafların hepsine hitap etmesi bekleniyordu. Fakat Irak Yahudileri, Irak Hükümeti ve İsrail arasında o denli güvensizlik vardı ki, bu yasa daha çıkar çıkmaz açmaza girdi. Saliha ve pek çok Yahudi'nin gözlemlediği gibi, iltica etmek için hiç kimse adını yazdırmamıştı.

1950 yılının 8 Nisan'ında Iraklı Yahudiler için her şey geri dönülmesi olanaksız bir biçimde değişiverdi. Pesah Bayramı'nın son günüydü. Yahudiler o günü Bağdat'ta, Dicle sahilinde dolaşarak geçiriyorlar, ortak bir inancı ve ortak kaderi paylaştıkları için Yahudilerin bir millet olduğunu anlatan çok eski bir şarkıyı, "Denizin Şarkısı"nı söylüyorlardı. Bu, dünyadaki en eski Diasporanın en eski geleneklerinden biriydi.

Şabbat ve bayram günleri için sakladıkları elbiseleri giyen binlerce kişi yollara akın etmişti. Güneş o kadar kızgındı ki, ak-

raba ve dostlarını selamlarken ellerini gözlerine siper ediyorlardı. Bu, hem acı hem de tatlı bir andı, çünkü hiç kimse gelecek yıl bayram kutlamasının Dicle'nin kıyısında olup olmayacağından emin değildi. Kendi aralarında yiyip içen kalabalık ,akşam dokuza doğru dağılmaya başladı. Bir grup memur ve aydın genç, Ebu Nüvas Caddesi üzerindeki kahvelerde ve civarda sohbet ederek sigara içiyordu. Birkaç dakika sonra büyük bir gürültü koptu. Geçen bir arabadan fırlatılan küçük bir bomba, Dar ül-Beyda kahvehanesinin önündeki kaldırımda patladı; kahvenin camları kırılırken her yeri duman kapladı. Ölen yoktu ama dört Yahudi ağır yaralandı, pekçok kişi de ciddi kesik ve yanıklar yüzünden yaralandı.

Bombalama tüm camiada büyük bir dehşet ve korkuya yol açtı. Bu kadar yıldan sonra ilk kez farhud'un korkusu geri gelmiş ve yeraltı örgütünün tüm çabalarına karşın Yahudilerin kendilerini on yıl öncesinde olduğu gibi savunmaktan aciz olduğuna inandırmıştı. İki yıl kadar süren ayrımcılık, bıkkınlık ve korkudan sonra cemaatin sinirli olması normaldi. Fakat son bombalama bu gerginliği tam bir paniğe çevirmişti. Iraklıların –hepsi olmasa da içlerinde daha militan olanların– onları öldürmek niyetinde olduğundan artık en küçük bir kuşkuları bile kalmamıştı.

Ertesi gün Irak kimliklerini geri vermek isteyen binlerce kişi sinagoga hücum etti. Gürültücü kalabalığın içinde birbirlerini itip kakan insanlar kimlik belgelerini havada sallıyordu. Çoğu, yanına valizini de almıştı. Bazıları da memurlara rüşvet vermek için giysilerinin içine bir tomar para sokuşturmuştu. Okumayazması olmayan, yoksul ve yol yordam bilmeyen bazı zavallılar memurlardan merhamet dileniyor, serbest geçiş belgesi almak için utanmadan yalvarıyorlardı.

Polis memurları ve kayıt işlemlerinde gözetmenlik yapmak üzere getirilen gönüllü memurlar, bir hafta boyunca gece gün-

düz çalışarak iltica etmek isteyenlerin kaydını yaptı. Memurlara yemek pişirmek için özel bir mutfak kuruldu; biraz nezaket göstermekle sıranın başına geçeceklerini sanan bazı Yahudiler memurlara hediyeler ve teşekkür çekleri verdiler. İltica etmek isteyenlerin çoğu yoksul kesimden geliyordu. Kaybedecek fazla bir şeyi olmayan ve bitirilecek işi çok az olanların hemen toplanıp gitmelerinde hiçbir sorun çıkmıyordu. Fakat bombalama yüzünden tahrik olan orta sınıfa mensup Yahudiler, Siyonistlerin dağıttığı broşürlerle galeyana geldikleri için, çıkış işlemlerini acilen bitirmek istiyordu. Bu broşürlerden bir tanesi Yahudilere şöyle hitap ediyordu: "Ey Sion'un çocukları, sizler halkınızın belkemiği ve en büyük desteğisiniz. Karanlık sürgünde meşalenin sönmesine izin vermeyin... İsrail sizi çağırıyor – Babil'den çıkın!"

Bombalama olayından daha önce, Irak'tan ayrılmaya çok hevesli olan Yahudiler mülklerini satmak istiyordu; satılık ev sayısının çok olması nedeniyle emlak piyasası doyma noktasına gelmişti. Mart 1950 tarihli *Jewish Chronicle* gazetesinde yer alan bir haberde "Bugüne değin özellikle Bağdat'ta çok yüksek olan satılık ev fiyatları ve kiralar yüzde 80 düştü. Önceden 10,000 sterline satılan evleri şimdi 2,000 sterline almak mümkün. Mobilya fiyatları da önemli ölçüde düştü. Elden düşme eşya pazarı, aceleyle açık artırma yoluyla satılan ev eşyalarının akınına uğradı," denmekteydi.

Yahudi karşıtı propagandacıların piyasaya yardım etmesinin de bir faydası olmadı. Bağdat'ta yayınlanan günlük *el-Hossun* gazetesi "müzayedede satılan Yahudi mobilyalarına İsrail Hükümeti tarafından ufak kutular içinde gönderilen özel bir zehir bulaştırıldığını" yazmış; kentteki dini liderlerden birisi de yayınladığı fetvayla Müslümanlara Yahudilerden eşya, mobilya ve emlak almayı yasaklamıştı.

Oynanmakta olan bu hain oyun, Saliha'yı öfkeden deliye döndürüyordu. "Arapların en çok istediği şey bizden kurtulmak ama bizi engellemek için de her köşe başında yolumuza taş ko-

yuyorlar. Sürekli yaramızı deşiyorlar, buna ne deniyor şimdi? Sadizm mi?" diye soruyordu Regina'ya.

Nisan ayının sonuna kadar iltica etmek isteyenlerin sayısı kırk bini bulmuştu. Regina da daha fazla beklemekte bir yarar göremediğinden sinagoga birlikte gitmek için Solomon'a ısrar etti. Hükümet, çok kârlı bir iş olan Yahudilerin İsrail'e uçakla gönderilmesi için Amerikan şirketi olan Yakın Doğu Havayolları'yla kontrat imzalamıştı. Fakat bu firmanın ortakları arasında İsrail Havayolları El Al'ın olduğunu maalesef Iraklılar bilmiyordu. Şirket, mültecileri yeni vatanlarına uçurmaya henüz başlamamıştı. İlk mülteciler önce İran'a gönderiliyor, oradan İsrail'e uçuyordu. Regina da onların arasında olmaya can atıyordu.

Regina işi nedeniyle uzun yıllar devlet yetkilileriyle temas ettiği için, bu insanların karşısına hem mütevazı hem de onurlu bir tavırla çıkmak gerektiğini biliyordu. Nazik olurken ısrarlı, saygılı olurken kararlı olmayı da becermek şarttı. Kayıt yaptırmayı kararlaştırdığı gün dış görünüşüne özel bir önem gösterdi. Bir Fransız moda dergisinden aldığı modele göre kendi diktiği şarap renkli ve inci düğmeli, hafif yünlü bir elbise giydi; sıcağa rağmen elbisesine uyan yün bir şapka taktı. Kıyafeti insanların üzerinde rahatsız etmeyen bir şıklık izlenimi bırakıyordu. Regina gerekli evrakı iki kez kontrol ettikten sonra Solomon'la birlikte Ezra Daud Sinagogu'na doğru yola koyulurken kendisine güveniyordu ve kararlıydı.

Sinagogtaki uzun kuyruklardan birine girerek beklemeye başladılar. Müracaat masalarında Yahudi cemaatinin bir temsilcisi ile Irak Merkezi Haber Alma Örgütü'nün bir memuru görevlendirilmişti. Yahudi temsilcinin görevi, anlamayanlara prosedürü açıklamak ve Iraklı memurların yanında bulunmak suretiyle halkına güven vermekti.

Regina ve Solomon kuyrukta sıralarını beklerken gerekli kimlik belgeleri yanında olmayanlarla memurlar arasında münakaşalar çıktı. Bazısı kavgaya dönüşen tartışmalarda sesler yükseldi, tehditler ve küfürler arasında yaygaracı bir Yahudi genci üniformalı bir görevli tarafından yaka paça dışarı atıldı. Gencin arkasından bakan Regina, onun yanındaki memurlardan kurtulmak için omuzlarını silktiğini gördü ve ürktü. O anda ne kadar zor bir şey yapmak üzere olduğunu düşündü. Değeri ölçülemez bir şeyden feragat etmek üzereydi. Ulusal kimliği olmayan bir insan, belirsizlik içinde yaşayacak bir varlıktı. İnsanların bu kadar gergin olmasına şaşmamak gerekir, diye düşünürken adının okunduğunu duydu.

Görevli, Regina'nın masanın üstüne bıraktığı evrakı karıştırırken "Adınız Regina Levi mi?" diye sordu.

"Evet," dedi büyükannem.

"Irak vatandaşısınız, yaşınız kırk beş, saç ve göz renginiz kahverengi, boyunuz 1.55 cm, doğru mu?"

"Evet."

"Irak Hükümetine vergi borcu veya ödemeniz gereken herhangi bir ceza borcunuz olmadığını kanıtlayabilir misiniz?"

Regina "Evet," dedi ve memura ikinci bir evrak destesi uzattı. Görevli memur kâğıtları incelerken Yahudi gözlemci gülümseyerek kuralların yumuşadığını ve İran sınırına kadar olan yolculuk masrafını artık hükümetin karşıladığını söyledi.

"Bayan Levi, burada üç çocuğunuzla birlikte iltica etmek istediğiniz yazılı."

"Bu doğru" dedi Regina. "Hepsinin doğum belgelerini size verdim."

"Evet, verdiniz. Ancak çocuklarınızın yaşı yirmi birin altında."

"En büyük kızım yirmi bir olmak üzere, küçük kızım on sekiz ve oğlum da on iki yaşında."

Memur, "Dulsunuz, değil mi, Bayan Levi?" diye sorarken kaşının birini kaldırarak büyükannemi sanki bir aptallık yaparken yakalamış gibi bakıyordu.

"Evet, doğru" dedi Regina. "Kocam 1942'de öldü."

Memur çenesini kaşıdı, Yahudi gözlemciyle işitilmeyen bir şeyler konuştuktan sonra Regina'ya dönerek ve iyi niyeti şüpheli olan birisinin ses tonuyla konuşmaya başladı.

"Bayan Levi," diye içini çekti. "Sizin vatandaşlık hakkından feragat etmenizde bir problem yok, fakat çocuklarınız yasalar önünde reşit olmadıkları için onların adını kaydetmemiz olanaksız."

"Ama onlar benim çocuklarım."

"Doğru söylüyorsunuz, ancak evin reisi olarak yalnız babalarının onların vatandaşlıktan çıkarılmasını talep etmeye hakkı vardır. Kocanız öldüğüne göre, sizin böyle bir yetkiniz yok. Çok üzgünüm Bayan Levi, fakat çocuklarınız ülkeyi terk edemezler."

"Bu mümkün olamaz," dedi Regina kolundan çekiştirip duran Solomon'a aldırmadan. "Ben çocuklarım olmadan hiçbir yere gidemem ve Irak devletinin de onları burada tutmaya hiçbir hakkı yok."

Görevli Regina'nın yüzüne baktı –belki de bakışları, Regina'yı delip geçmişti– sessizce. Konuşma bitmişti. "Sıradaki" diye seslendi.

Sinagogun dışında Regina kafasını toplamak için bir yere oturdu, kardeşi de ona soğuk bir içecek almak için koşturdu. Regina terlemişti ve hafifçe başı dönüyordu. Onu en çok sinirlendiren şey, yapılan küstahlıktı. Ne cüretle onun annelik otoritesini hiçe sayar, çocukları hakkında karar verme yetkisini elin-

den alırlardı? Solomon döndüğü zaman kan beynine çıkmıştı ve öfke içindeydi. "Bu ülkeden çocuklarımla birlikte gideceğim, bürokrasiye boş verip ortadan kaybolacağım," dedi kardeşine. Önceden kaçanlar gibi birer hayalet olacaklardı.

On İki

BASRAYA SON TREN

Ailenin "Bağdat yılları"na ait anılar annemin iki kalın albümünde saklı. Siyah beyaz, fotoğrafların çoğu yıllar içinde sararmış ve resimleri tutan plastik köşeler kaybolmuş ama ben onlara çok sık göz gezdiriyorum ve en çok da Regina'nın fotoğraflarına bakıyorum.

Regina hiçbir resminde tek başına değil. Kardeşleriyle Elazarla, çocuklarıyla birlikte ya da bütün ailenin arasında. Her zaman gülümsemiş ve aynı pozu vermiş. Fotoğrafların çoğu stüdyoda çekilen ve yüzlerdeki ifadeyi göstermekten çok gizleyen yapay ve resmi portreler. Bu fotoğraflar çok karakteristik olan bu fotoğraflarda özel bir dekor, özel bir elbise ve yeni bir saç stili gibi çok fazla ayrıntı var ama Regina'nın yaşamında dönüm noktası niteliğindeki olayları sıraya koymak için hayalimdeki enstantane pozları kullanmak zorunda kalıyorum. Düğün gününün sabahında onu gergin ve donuk yüz hatlarıyla aynaya bakarken; gurur ve mutlulukla bebeklerinin beşiğini sallarken görüyorum. Taht el-Takya'daki konağı satmak zorunda kaldıkları zamanki yalnızlığını gözlerinden okuyorum ve emtia ticaretinden büyük keyif aldığını yine gözlerindeki muzip bakışlardan anlıyorum. İltica umutları suya düştükten sonra, onu sinagogun dışında bitkin bir halde dinlenirken zihnimde canlandırabiliyorum.

Fakat bir fotoğraf daha var. Sadece aklımda varolan hayali Bağdat serisinin en son görüntülerinden biri bu. Regina beyaz bir gemide, beyazlar giyinmiş ve eliyle güvertenin parmaklığına tutunmuş. Yüzünde kocaman bir gülümsemeyle bakarken meltem saçlarını dağıtıyor ve elbisesinin beyazlığından gözü kamaşıyor. 1950 yılının Eylül ayında, Irak'tan nihayet ayrıldığı gün, gerçek yaşından daha genç gösteren büyükannemi bu kaygısız, mutlu ve duygu yüklü, hayali resimde işte böyle görüyorum.

Regina Irak'tan düşündüğü gibi ayrılmadı. Aile meclisi, yanında üç çocuğuyla birlikte seyahat eden genç bir dul için gizlice İran'a gitmenin çok tehlikeli olduğuna karar verdi. Arap kaçakçıların ve İran sınırı yakınında gizli han işleten Yahudilerin suç ortaklığına güvenilemezdi. Ülkeden para kaçırdıklarından şüphelenilen mültecilerin, haftalar boyunca –en zaruri olanlar dışında– hiçbir medeni ihtiyaçlarını göremeden sınırda bekletildiği de gelen haberler arasındaydı. Bütün savaşçı tabiatlarına rağmen Levi ailesi bu türlü mahrumiyetlere katlanamazdı. Sadece ekmek ve suyla nasıl yaşayabilirlerdi? Ya bir de pis gardiyanlardan biri kızlara sarkıntılık etmeye kalkarsa? Daha bunlar gibi pekçok tehlike göz önüne getirilince, Regina'nın Irak'ı sakin bir şekilde terk etmesini sağlamak için teşebbüse geçilmesine ve gereken evrakın hazırlanmasına karar verildi. Bu arada mal varlığını korumak için de gereken önlem alınacaktı.

Mallarını ne yapacakları ve nasıl koruyacakları gerçekten büyük bir sorundu. Hükümet resmi yoldan giden mültecilere sıkı kurallar koyarak Irak'tan çıkarken yanlarında götürecekleri eşyaya kısıtlama getirmişti. Altın ve gümüşün Irak'tan çıkarılması yasaktı. Yalnız seyahat eden yetişkinler için bagajın ağırlığı 35 kiloyu, birlikte seyahat eden aileler içinse 200 kiloyu geçemezdi. Yahudilerin yanlarında götürebilecekleri eşyaların listesi şöyleydi: Üç yazlık ve üç kışlık elbise, bir çift ayakkabı, bir

battaniye, altı kat iç çamaşırı, çorap, çarşaf, nikâh yüzüğü, kol saati, ince bir bilezik, ve en çok elli dinar (dört yüz dolar). Bu listeye bakınca herkesin neden ülkeden kaçak olarak çıkma yoluna başvurduğunu anlamak hiç de zor değildi.

Regina'nın kaderin bir cilvesi olarak halk arasındaki adıyla "Ali Baba Operasyonu"ndan çıkarılmaya minnettar olması için başka nedenleri vardı. Bir sürü gibi güdülen mülteci Yahudiler küçük düşürülüyor, vatan haini damgası yiyor, sistemli olarak aşağılanıyordu. Regina bu kötü muameleden de kurtulmuş oldu. Mayısın 26'sında Kıbrıs'a ilk uçuşlar başladı. Yetkililer, uçakların Irak devletinin resmen tanımayı reddettiği bir ülkeye inmesini engellemek için direkt uçuşlara izin vermemiş, bu nedenle ilk tahliye noktası olarak Kıbrıs seçilmişti. Transferi yapanlar için iltica, seri üretimin yöntemlerine göre çalışan bir işti sonuçta, dolayısıyla bireyler sadece yanlarında taşıdıkları belgelere indirgenmiş birer mülteciydiler. Sorgulanıyor, denetleniyor, üstleri aranıyor ve alelacele uçaklara doldurulup geri dönüşü olmayan bir hedefe doğru yollanıyorlardı. Uzun zamandır bekliyor olsalar da varacakları hedef onlara tamamen yabancıydı.

Gümrükten geçerken Yahudiler, "ne koparırsam kârdır" zihniyetindeki kaba saba gümrük memurları tarafından daha çok aşağılanıyordu. *Jewish Chronical*, memurların mülteciler tarafından gizlenmiş ziynet eşyaları, aile gümüşleri ve süs eşyaları gibi hoşlarına giden şeyleri çaldıkları gibi, başka yolcuların önemsiz kişisel eşyalarını da kırıp döktüklerini bildiriyordu. Gazetenin muhabiri şunları yazıyordu: "Bağdat Havaalanı'nda her üç aileden birine valizlerini açmaları için üç memur tarafından emir veriliyordu. Memurlardan bir tanesi valizdeki küçük bir portatif radyoyu yere atarak kırdı, bir diğeri de bir kutu porseleni paramparça etti. Sonra mültecilere yanlarına yedek battaniye veya elbise alamayacakları söylendi ve bazı mutfak gereçlerine de el kondu." Bağdat

gümrüğünde el konulan bagajların İsrail'e hiç ulaşmaması sık rastlanan bir durumdu.

Giden Yahudilerden sızan kötü muamele söylentilerine karşı gittikçe bilenen mülteci adaylarının sayısı artmaktaydı. Cemaat içinde zincirleme bir tepkime başlamıştı. Oğullar ve kızlar ebeveynleri olmadan gitmek istemiyor; ana-babalar çocuklarından ayrılmıyor, gençler arkadaşlarını bırakmak istemiyordu. Klana olan bağlılığın vatana olan sadakatten kat kat üstün olduğu apaçıktı. Irak'ı terk etmek için büyük bir arzu duymayanlar ve siyonizmi ağızlarına bile almayanlar, bir gün kendilerini eşyalarını toplamış bir durumda İsrail'e giderken buluyorlardı. Bağdat'ta ölmekten ve ailelerinin yanına gömülmekten başka bir arzuları olmayan ihtiyarlar köklerinden; çocuklar ders sırasında okullarından koparılıp İsrail'e götürüldü.

İltica etmek isteyenlerin, tüm varsayımları altüst ederek büyük rakamlara ulaşması ve kitleler halinde gidenlerin yarattığı karmaşa ve dağınıklık Regina'yı değişik bir rota çizmeye zorladı. Kız kardeşi Jozefin birkaç yıldan beri Kalküta'da, Irak'tan ayrılan Yahudilerin kurduğu büyük bir cemaatin içinde yaşamaktaydı. Başlangıçta ticaret yapmak için bu kente gelen Yahudiler daha sonra İngiliz varlığı dolayısıyla burasını tercih etmişler, ülkenin yavaş ve uysal hayat tarzına, değişik dinsel grupların hoşgörü, çoğu zaman da barış içinde bir arada yaşamalarına hemen adapte olmuşlardı. Hindistan'daki Yahudiler hiçbir zaman zulme uğramadıkları için Irak'tan gelen terör ve sindirme hikâyeleri karşısında dehşete düşüyorlardı.

Bağdat'taki ailesi Jozefin'e Regina'nın durumunu haber verir vermez, Jozefin gereken adımları atmaya başladı. Bir Yahudi okuluyla temasa geçti; okulun müdürü Irak yetkililerine yazdığı bir mektupta, Levilerin çocuklarının kendi okulunda İngilizce öğrenmelerinden memnun olacağını bildirdi ve Ruben Zeluf adındaki kuzenini Regina'nın sponsoru olarak gösterdi. Bu bel-

gelere dayanarak Regina Bağdat'taki İngiltere büyükelçiliğinden üç aylık bir vize almayı başardı. Şimdi işin en zor kısmı başlıyordu: Irak Hükümeti'nden pasaport ve çıkış izni alması gerekiyordu.

Regina her gün şehrin Müslüman bölgesinde etkileyici bir bina olan İçişleri Bakanlığı'na gidiyordu. Bir bakanlık memurunun Yahudi suç ortaklarıyla birlikte bakanın imzasını taklit ederek Yahudilere sahte pasaport sattığı ortaya çıkınca, memurlar korkudan işleri çok sıkı tutuyor, her şeyi ince eleyip sık dokuyorlardı. Regina da kötü bir şans eseri olarak her seferinde asık suratlı, pala bıyıklı ve köle ruhlu bir memura çatıyordu. Sadist adam Regina'nın yüzüne bakıyor, "Size ve çocuklarınıza seyahat belgesi vermek çok ama çok ciddi bir süreç; bu yüzden çok zaman alıyor. Siz bugün gidin ve yarın yine gelin," diyordu. Regina ertesi gün kendisini tekrar aynı memurun karşısında bulunca adam öfkeyle " Benim sizin işinizden başka yapacak bir işim olmadığını mı sanıyorsunuz siz? Yarın gelin ve neler yapabileceğime bir bakalım," deyince Regina ertesi gün tekrar geliyordu. Bu böylece sürüp gitmekteydi.

Bu sırada İsrail Hükümeti geri dönüş yasasını çıkardı. Basit ve ütopik bir örnek olan bu kanun, siyonizmi kuranların düşlerini geri getirmişti. "Her Yahudinin bu memlekete göç etmeye hakkı vardır," diye başlayan bu sözler muhteşemdi ama Regina'ya bir yararı yoktu. Her gün pasaport almak için bakanlığa gidiyordu, eğer pasaportunu alamazsa üç aylık vizesinin de süresi dolacağı için hiçbir işe yaramayacaktı. Hindistan'a gidebildiğini varsaysak bile, orada vatansız durumuna düşecek, istese de Irak'a geri dönemeyecekti, çünkü hükümete vatandaşlıktan çıkmak istediğini bildirmişti bir kere. Bu onur kırıcı durum, İsrail her Yahudiyi evladı olarak kucaklamaya hazır olduğunu bildirdikten sonra onu daha çok yaralamaya başlamıştı.

Keyifsiz olduğu zaman Regina tüm hayatının bir hata olduğunu düşünürdü. Kendisini felaketten felakete yuvarlanmış gibi hissederdi ve yaşamında hiçbir şeyin doğru gitmediğini düşünürdü. Fakat annelik görevlerinin bilinci sayesinde olarak gücünü toplamayı her zaman başarıyordu. Zihnini pratik yararı olan şeyler üzerinde yoğunlaştırıyor, kocasının onun gösterdiği gayretle ne kadar gurur duyacağını düşünüyordu. Çok zor geçen yıllar içinde Regina hayatta kalmak için gereken becerilerini bilemiş ve kendisi farkında olmasa da yenilmesi güç bir kadın olmuştu.

Ağustos ayında bir gün Regina her zamanki gibi bakanlığa gitti. Eski düşmanının onu masasına çağırması artık bir aşağılama ritüeli haline gelmişti. Fakat Regina'nın o güne kadar hiç görmediği bir adam memura yaklaşarak, bundan sonra sadece Bayan Levi'nin başvurusu üzerinde çalışmasını söyledi. Daha sonra bu memurun Nesim'in kahvehane arkadaşı olduğu ve Nesim'in ailesine duyduğu saygı nedeniyle Regina'ya yardımcı olmayı bir görev saydığı anlaşıldı. Birkaç gün sonra pasaportlar ve çıkış belgeleri hazırdı. Regina'nın üst üste teşekkür etmesinden biraz utanan adam "*Allah halik*" dedi Regina'ya defalarca – "Tanrı sizi korusun."

Kıymetli kağıtlarına kavuşan Regina birdenbire hareketlendi. Elazar'ın yeğeni Albert'le konuşarak fonlarının en önemli kısmını sessizce Bombay'daki Ruben Zeluf'a transfer etmesini istedi. En güzel halılarından bir düzine kadarını sattı. Çoğu düğün hediyesi olan keten örtülerini, dantellerini, gümüşleri, porselenleri ve bazı aile yadigârlarını da satışa çıkardı. Elazar'ın babasından kalan ve büyük evleri satıldıktan sonra uğur olarak muhafaza ettiği pirinç dişçi aletlerinden ayrılmak çok zor geldi Regina'ya.

Bu dolambaçlı süreç annemi de çok üzüyordu. Biriktirmeye meraklı olan Marsel, malına, özellikle de kitaplarına çok düş-

kündü. Regina okunmaktan sayfa uçları kıvrılmış, yırtık pırtık kitapları atmaya kıyamıyorsa birisine vermesi için kızına yalvardı. "Ne? Balzac'ı da mı?" diye bağıran Marsel, Balzac sanki kendi çocuğuymuş gibi ağlamaya başladı. Aslında Balzac, Hugo ve Moliére iyi ve kötü günlerde onun sabırlı arkadaşları olmuştu. Onların saçtığı ışıkla Bağdat'taki evin dört duvarı arasındakilerden daha büyük şeyler aydınlanıyordu.

Marsel on sekiz yaşına geldiğinde çekingen gülümsemesi, modaya uygun kısacık saçları ve uçar gibi yürüyüşüyle Audrey Hepburn'e benzeyen narin ve şirin bir genç kız olmuştu. Her erkeğin dönüp bir daha baktığı bir kızdı. Yaşıtları aşk ve romantizm düşleri kurarken onun hayalinde üniversiteye gitmekten başka bir şey yoktu. Sınıfta en yüksek notları aldığı zaman, kendisini bir gün haksızlıklara kafa tutan başarılı bir avukat olarak parlak bir yolda yürürken görürdü. Yıllardan sonra bile bu yitik hayal Marsel'i hâlâ ağlatabiliyordu, çünkü Bağdat'tan ayrılmadan önce kitaplarını dağıtmanın, parçalanmaya doğru giden yoldaki ilk adım olduğunu anlamıştı.

Fakat hâlâ yapılacak önemli işler vardı. Bunların içinde Regina için hem acı hem de tatlı olan, oğlunun bar mitzvah törenlerinin gelip çatmış olmasıydı. Tören yeni yapılan Meir Tweg Sinagogu'nda yapılacaktı. Bütün Yahudi erkeklerinin geçtiği bir yolculuk olan bar mitzvah, aslında bir çocuğun erkekliğe ve olgunluğa adım atmasıdır. Neşe ve coşkuyla kutlanan bu törenin anlamı Haron için farklıydı ve daha çok, evlenmeden önce geçmişle tüm bağını koparark bilinmeyen bir karanlığa cesaretle giren bir genç kızın yaşadıklarına benziyordu.

Haron, büyük erkeklerden öğrendiği gibi topuklarının üzerinde ileri geri sallanarak Tevrat'ın ilgili bölümünü okurken Regina'yı her şeyini yitirmenin korkunç duygusu sardı. Çok yakında ailece neleri kaybedeceklerini düşündü: Konuştukları dili, yaşam biçimlerini, cemaati, bütün dünyalarını. Ve Elazar'ı dü-

şündü. Kocasını, mutluluk gözyaşlarını mendilinin arkasına gizlemeye çalışan Saliha'nın yanında otururken ve oğlunun törenine şahit olurken hayal etti. Ve Ezra'yı düşündü; oğluna İbranice öğretmenliği yapan, şimdi de öğrencisinin her kelimesini yakalamak için boynunu uzatan babasını düşündü. Annesinin kederinden habersiz olan Horon, çocukça bir masumiyetle satırlarını okudu. Geleceğinin güven altında olduğundan hiçbir kuşkusu yoktu.

Sahip oldukları şeylerin sonuncusunu da bavula koyup son dini ritüeli de yerine getirdikten sonra, Regina'nın bir İngiliz gemisiyle ailesini güven içinde Hindistan'a götürmek için trenle Basra'ya gitmekten başka bir işi kalmamıştı...

Ne Berta ne de Marsel o son yaz günlerinin ayrıntılarını hatırlıyor. Onlarda yaşayan tek ayrıntı, belki de gerçek ayrılış acısıydı. En sevilen yerlere son kez gidildi, en yakın arkadaşlarla son defa buluşuldu, son âdetler yerine getirildi, son sözler söylendi ve gözyaşları içinde defalarca veda edildi. Bütün acı anılar solarken akılda hep iyi hatıralar kaldı.

Berta ve Marsel'in en son Bağdat anısı, ailenin Basra'ya gitmek üzere alelacele yola çıkışıydı. Hepsi büyük birer valiz taşıyordu; ayrıca Regina'nın ayrılmaya kıyamadığı iki tane de halı vardı yanlarında. Regina halılardan birini kendisine saklamak diğerini de kendisine kefil olduğu için zahmetlerine karşılık olarak Ruben Zeluf'a hediye etmeyi düşünüyordu. Öğle yemeğinden sonra istasyondan hareket eden tren, İngilizlerin Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra inşa ettiği demiryolu hattı üzerinde güneye doğru yol almaya başladı. Arkasında kara dumanlar bırakarak Divaniye, Samarra ve Nasıriye'den geçti. Akşama doğru Viktor ve Viyolet Battat'la çaylarını yudumlarken Battat'ın verimli peyzaj bahçelerine serpiştirilen palmiyeleri ve hurma ağaçlarını sey-

rediyorlardı. Basra'da yaşayan Yahudiler Bağdat'takilere benzemiyor; vatandaşlıktan çıkarılma olaylarının onların huzurunu bozmadığı anlaşılıyordu. Ancak Viktor görünüşe aldanmamak gerektiğini söyledi. "Kayıtlar kapanır kapanmaz burada tek bir Yahudi bile kalmayacak," dedi. "Dışarıdan bakınca hayatın eskisi gibi devam ettiğini sanıyorsunuz, fakat sözlerime dikkat edin, herkes buradan gidecek."

Saliha'ya göre kuzeni Viktor, Basra limanında "büyük bir şey"di. Regina onun önemli biri olduğundan emindi. Çok geniş olan modern villası zevkli döşenmişti ve villanın arazisi Bağdat'taki küçük parklar kadar büyüktü. Regina'yle çocuklar gemiye binecekleri saate kadar Viktor ve Viyolet'in evinde kalacaklar, Viktor eğer gerekirse Regina'nın memurlarla görüşmesi sırasında nüfuzunu kullanarak iltimas yaptırmayı deneyecekti. Regina dinlenmeliydi; yemeğini yemeli, banyo yapmalı ve uyumalıydı. Yaşamında yatılı misafirliğe çok ender giden Regina bir gecelik lüksün keyfini sürmek üzere kendisine izin verdi.

Ailenin Irak'taki son günü oldukça uzun olacağa benziyordu. Sabah güneş doğduktan sonra Viktor onları arabasıyla körfezdeki limana götürdü. Gümrük ve pasaport kontrolünün yapıldığı alçak tuğla binaların önünden geçtiler; bunlar ailenin yeni hayatıyla arasındaki son engeldi. Regina Iraklı gümrük memurlarının Yahudileri kızdırmaktan, gereksiz yere alıkoymaktan, belgelerinin geçerliliğini sorgulamaktan, valizlerini altüst etmekten ve bulabildikleri her türlü avantayı almaktan çok hoşlandığını bildiği için kaygı duymaya başlamıştı, Allahtan yanında Viktor vardı.

Sanki aklından geçenleri okumuş gibi, Viktor sağladığı güven duygusuyla Regina'yı sakinleştirdi. Burası Viktor'un bölgesiydi; burada bir Yahudi değil, bir patron olarak görülüyordu. Bir el çırpmasıyla koşan hamallar Regina'nın bagajını büyük bir arabaya yüklediler. Regina'nın gözü hâlâ valizlerinin üzerindey-

di, fakat Viktor "eşyalarını merak etme, onlar iyi adamdır" diyerek Regina'ya içeri girmesi için işaret etti.

Sonraki yarım saat hiç de Regina'nın tahmin ettiği gibi geçmedi. Gümrükçüler yanında Viktor olsaydı bile bunda daha nazik davranamazlardı. Her cümleye "Seyide" ile başlayıp, karşısında eğildiler ve diz çöktüler. Hatta genç bir memur hepsine soğuk limonata getirdi. Viktor'un sayesinde Regina ve çocuklar çantaların hiçbiri karıştırılmadan gümrük kontrolünden geçti. Gitmelerine engel bir durum olmadığını gösteren belgeleri aldıktan sonra pasaport kontrolüne geçtiler.

Regina ve çocuklara orada içtenlikle veda eden Viktor "en kötüsünü atlattık," dedi.

Marsel pasaport kontrolünde ailenin her ferdiyle ayrı görüşüldüğünü hatırlıyordu. "Temelli gidiyorsunuz, değil mi?" diye sormuştu memur yepyeni pasaportun sayfalarını karıştırırken. "Geri dönmeyeceksiniz."

"Hayır, sadece üç aylığına gidiyoruz" demişti Marsel annesinin öğrettiği gibi. Kalbi o kadar hızlı çarpıyordu ki, yalan söylediği anlaşılacak sandı.

Marsel çok kötü bir yalancıydı; hâlâ da öyledir. Görevlinin sorusuna yanıt verirken yüzünün kızardığından ve gözlerini kaçırdığından kesinlikle eminim. Memurun o anda hangi gücün etkisi altında kaldığını kim bilebilir? Belki de resmi görevlilerle konuşmaya alışkın olmayan bu çekingen ve masum Yahudi kızına acımıştı. Bu kızın saklayacak nesi olabilirdi ki? Yahut ailenin diğer fertlerinin düzgün ifadeleri onu ikna etmişti. Ya da Yahudilerden nefret etmiyordu. Bu da mümkündü. Sebep ne olursa olsun memur Regina'nın çocuklarıyla birlikte geçmesine izin verdi. Levi ailesi İngiliz-Hint Denizcilik Şirketi'nin en güzel gemisi olan *Dumra'ya* binmek üzere ilerledi. Basra ve Bombay

arasında çalışan bu yüksek, süratli ve sağlam geminin kaptanı bir İngiliz'di.

Fakat şansları birden dönüverdi. Kamaralarına henüz yerleşmişlerdi ki, üç gümrük memuru onları aramak için geminiye çıktı. Regina memurların güvertede kaptanla konuştuklarını duyunca korkudan ödü patladı. Adamların kaptandan onları gemiden indirmesini istediğini, fakat kaptanın bu talebi reddettiğini sonradan öğrendi Regina. Yolcularının İngiltere'nin himayesi altında bulunduklarını, dolayısıyla Irak kanunlarına tabi olmadıklarını; görevlilerin istedikleri takdirde gemide arama yapmaları gerektiğini söylemişti kaptan.

Regina'nın kamarasına dalan memurlar vahşiler gibi bavullara saldırdı. Birkaç dakika içinde her şey hallaç pamuğu gibi ortaya saçılmıştı. Kitaplardan koparılan sayfalar ve elbiseler yere atıldı; çorap, saç fırçası, iç çamaşırı gibi mahrem eşyalar herkesin gözü önünde oraya buraya fırlatıldı. Bavullar da didik didik edildi, arkasına bazı şeyler gizlendiğini sanan memurlar bavulların iç astarlarını da parçaladı. Regina'nın makyaj çantasının içindekileri kamaranın ortasına boşalttıkları için her şey pudrayla kaplandı. Kısacası, zarar vermedikleri bir şey kalmadı. Hatta elbiselerin vatkalarını bile bıçakla parçaladılar.

Arama başladığı sırada Regina hava almak bahanesiyle güverteye çıktı, aslında bir mendilin içine sakladığı mücevherlerini kaçırmak, hatta gerekirse denize atmaktı niyeti. Altınları ve incilerini onlara kaptırmaktansa denize atmayı tercih etmişti. Regina kıymetli çıkınını elinde tutarken, saçları yağlı, çıplak ayaklı, paçavralar içindeki Hintli bir çocuk onu rıhtımdan seyrediyordu. En fazla on sekiz yaşında gösteren çocuk beyaz efendileri tarafından geminin mutfağında çalıştırılıyordu.

"Madam" diye seslendi çocuk rıhtımdan, "bir derdiniz var galiba, size nasıl yardım edebilirim?" Yalnız olduğunu sanan Regina çocuğun sesiyle irkildi ve kendini topladı. Kriz anlarında

insanın bazen dürüst olacağı tutar ya, Regina da hiç düşünmeden "bunlar benim mücevherlerim ve ben onların gümrükçülerin eline geçmesini istemiyorum," diye cevap verdi çocuğa.

"Öyleyse atın onları bana" dedi çocuk, "ben sizin yerinize saklarım."

Hiç duraksamadan attı mücevherlerini Regina ve hemen oradan uzaklaştı. Ya, işte böyle, dedi kendi kendine, "Iraklıların eline geçeceğine şu pis çocuğun olmasına razıyım."

Kamaraya döndüğünde sert bir kadın görevli vücut kontrolü yapmak üzere Regina'yı beklemekteydi. Yalnız Regina değil, çocuklar da aynı aramadan geçirildi; hatta Haron bile. Regina ziynetlerini Haron'un küçük bedeninde saklamayı düşünmüş olduğu için ürperdi birden.

Görevliler yasa dışı veya şüpheli bir şey bulamadıkları için onları sonunda rahat bıraktılar. Ardından gemiye pasaport kontrol memurları çıktı ve Regina'nın seyahat evrakında usulsüzlük olduğunu söyleyerek yaygara kopardılar. Bağdat'taki merkez büroyla görüşmeleri gerektiğini ileri sürerek fazla oyalanmadan pasaportları alarak gemiden indiler. Memurlar *Dumra'nın* sabah hareket edeceğini bildikleri için geminin bu aileyi almadan denize açılacağını varsayıyordu. Fakat hiç hesaba katmadıkları bir şey vardı; prensip sahibi bir insan olan kaptan, yolcularını yetkililerin kaprislerine teslim etmek niyetinde olmadığını açıkça söyledi. *Dumra,* ailenin pasaportları geri gelinceye kadar kesinlikle demir almayacaktı.

Kaptanın ciddi ve kararlı olduğunu anlayan memurlar gevşedi. İki yetkili akşam pasaportları ve belgeleri geri getirdi. İçkili olan memurlar tek başına seyahat eden kadınları görünce hanımlarla biraz arkadaşlık etmek istediler. Regina'nın kamarasına dalarak onu azarlamaya başladılar. Marsel ve Berta'yı kastederek, "bu güzel kızları neden ülkeden kaçırıyorsun" diye

sorup Haron'un da Irak ordusunda iyi bir asker olacağını söylediler. Ortaya bir şişe içki çıkardılar ve birer yudum aldıktan sonra Regina'ya kendileriyle birlikte içmeyi teklif ettiler. Regina çok korkmuştu; hatta o kadar korkmuştu ki alarmı çalmayı bile unutmuştu.

Allahtan bir gemi subayı pasaport memurlarının gemiye çıktıklarını görmüştü, fakat inmediklerini anlayınca kaygılandı. Regina'nın kapısını tıklatıp bir arzusu olup olmadığını sordu ve sarhoş memurları gemiden kovarak bir daha hiç kimsenin onları rahatsız etmeyeceğine söz verdi. Buna rağmen Regina geceyi uyumadan geçirdi, çünkü Iraklı yetkililere güvenmiyor, onları alıkoymak için yeni senaryolar yazacaklarından korkuyordu. Iraklı zihniyeti iyi bilirdi Regina. Memurlar için onların ülkeden çıkışını engellemek bir meydan okuma yahut bir oyundu. Bu konuda bahse girmiş dahi olabilirlerdi. Peki bunlar olurken Viktor neredeydi?

Sabahın ilk ışıklarıyla birlikte sakinleşti. Geminin hareketi için hazırlıklar başlarken görünürde hiçbir Iraklı memur yoktu. Güverteye çıkan Regina; rıhtımda onları aramak için gelen herhangi birilerini görmeyince rahatladı ve denize açılmadan önce yapılan sayısız çalışmaları izledi. Kamyonlarla gemiye kadar taşınan mallar bir sürü adam tarafından ambara konuyor; beyaz gömlekli tayfalar *Dumra'yı* rıhtıma bağlayan halatları çözüyordu. Regina, Borda iskelesi gürültüyle geminin içine çekildikten sonra makinelerin çalışmaya başladığını duydu.

"Madam! Madam!" diyen tiz bir sesle daldığı düşten uyandı ve bir *pat* sesiyle birlikte göğsüne çarpan bir paketi tuttuğunu fark etti. Bir gün önce rıhtımda gördüğü ve ziynetlerini attığı çocuktu bu. "Bekle, sana bir şey vereyim," diye arkasından seslense de çocuk koşup gitmişti çoktan.

Çıkını kontrol eden Regina mücevherlere hiç dokunulmadığını görünce gözlerine inanamadı. En çok ihtiyacı olduğu anda hayırsever bir cin gibi ortaya çıkan çocuk, sanki buhar olup uçmuştu. Regina ona ziynetlerinden bir ödül vermeyi çok isterdi ama adını bile bilmediği çocuk hemen kaybolmuştu. Çocuk belki de manevi bir güçtü, kirli ve adi olan maddi çıkarlardan üstün olan bir varlıktı.

O gün Regina pekçok kere çocuğu düşündü. Umudunu yitirdiği bir anda ortaya çıkmış ve ilahi bir işaret gibi insanlığa duyduğu inancı tazelemişti.

"Kendi isteğimle ve gönüllü olarak Irak'tan temelli ayrılmaya karar verdiğimi beyan ederim; bu beyanımın beni Irak vatandaşlığımdan mahrum ettiğini, Irak'tan çıkartılmama neden olacağını ve sonsuza kadar Irak vatandaşlığına kabul edilmeyeceğimi biliyorum." Solomon bu sözleri yüksek sesle okuduktan sonra kalemini çıkartarak imzaladı. "İşte, tamam," dedikten sonra Ezra ve Saliha, onlardan sonra da en küçük kızları Marsel imzaladı belgeyi. 1951 yılının güzel bir ilkbahar sabahı kayıt merkezine kadar ailesine eşlik eden Nesim ise karısıyla birlikte yaşamlarını Bağdat'ta sürdürmeye kararlı olduğu için belgeyi imzalamamıştı. Sayıları her gün azalan bekle-ve-gör kalabalığının içinde şanslarını deneyeceklerdi.

Solomon, birkaç hafta önce 1950 yılının resmi rakamlarına göre seksen beş binden fazla kişinin Irak'ı terk etmek için kaydolduğunu söyleyince Nesim "bu kitlesel histeriyi hiç anlayamıyorum!" diye bağırmıştı.

"Musul'un tüm ahalisi kendisini kurtarmış; Basra da aynı şeyi yapıyor. Zenginler fakirlere yardım ediyor. Cemaatin malları satışa çıkarılmış ve Basra'daki Yahudi okullarının üçü de kapanmış. Altı ay sonra sadece Bağdat'ta kalacak olan

Yahudilerin işi çok zor olacak," diyen Solomon'a şu yanıtı vermişti Nesim:

"Sen İsrail kamplarındaki hayatının daha kolay olacağını mı sanıyorsun?"

"Nesim, bu geçici bir durum. Hükümet bizi kentlere yerleştirir yerleştirmez normal hayatımızı kurmaya başlayacağız. Orada daha iyi durumda olacaklarından emin olmasam annemi ve babamı yanımda götürür müydüm sence?"

"Bütün söylemek istediğim, benim gibi senin de hayatın üzerinde kumar olduğun. Altı ay geçtikten sonra bana oradaki durumunu bildir ki, hangimizin doğru karar verdiği ortaya çıksın."

Binlerce kararsız Yahudi gibi Solomon da, Bağdat Havaalanı'na gitmek üzere Masuda Şemtop Sinagogu'nun avlusunda toplanan mültecilere 14 Ocak 1951'de atılan el bombasından sonra ülkeden gitmeye karar vermişti. Sinagog o gün Süleymaniye'den gelen Yahudi Kürtlerle doluydu. Mabedin dışında kalabalığa şeker dağıtmakta olan Yahudi bir çocuk patlamanın şiddetinden oracıkta öldü ve onun yakınında duran yaşlı bir adam da kör oldu. Yaralanan sekiz kişi de daha sonra hayatını kaybetti; bunların arasında tesadüfen oradan geçen iki Müslüman da vardı.

13 Haziran'a kadar 85,893 kişi iltica için başvurmuştu. Bombalama olayından sonra bunlara yirmi bin kişi daha eklendi. Dolaşan söylentilere göre terörist bir Arap örgütü, Yahudilere karşı saldırı düzenlemek üzereydi ve hedeflerini de belirlemişti. Artık mesele suçluların saldırıp saldırmayacağı değil, saldırıyı ne zaman yapacaklarıydı. Henüz vakit varken kaçmak en doğrusuydu. Bir yıl süren kayıtların son günü olan 8 Mart'tan bir gece önce insanlar işte böyle bir panik içindeydi ve Yahudiler iki yüz dinar (veya sekiz yüz dolar) vererek isimlerinin mülteciler listesinde bulunduğundan emin olmak istiyordu.

O gece tedirgin olanlar yalnızca Yahudiler değildi. Nuri Sait de meclisi toplamış ve 1951'in 5 numaralı yasasını çıkarmak üzere gizli bir oturum düzenlemişti. 10 Mart'ta yürürlüğe giren yeni yasaya göre Irak vatandaşlığından çıkan Yahudilerin mal varlıklarına hükümet tarafından el konacak ve nakit hesapları derhal dondurulacaktı. Bir gece içinde tüm Yahudi cemaati fakir olmuştu. Cemaat liderleri İngilizlerden yardım istediler, fakat İsrail'in Filistinlilere karşı aynı tedbirleri uyguladığını bilen İngilizler böyle hassas bir konuda Irak Hükümeti'yle Yahudilerin arasına girmek istemedi.

Nuri'nin gizli oturumuna alınmayan altı Yahudi vekile dışlandıkları için itiraz etti ve biri de istifasını verdi. Artık güçlerini yitirmişlerdi; meclisteki meslektaşları dahi arkalarından homurdanıyor, dindaşları gittikten sonra Irak'ta kalan bir avuç Yahudi'nin altı vekille temsil edilmesine ne gerek olduğunu sorguluyordu.

İsrail derhal misilleme yaptı ve Dışişleri Sekreteri Moşe Şaret, İsrail'in Araplara ödemeyi düşündüğü tazminattan yirmi milyon sterlinin kesildiğini ilan etti. Şaret'in belirtmeyi ihmal ettiği husus, bu paranın Irak Yahudilerine de ödenmeyecek olmasıydı. İddia edildiği gibi –İngilizlere göre– onların zararını tazmin edecek olan İsrail Hükümetiydi. Amerika Birleşik Devletleri de yayınladığı bir deklarasyonla 5 numaralı yasayı "Nazi kanunlarının ruhuna ve lafzına uygun, kesinlikle ırkçı bir yasa olduğu için" kınadı.

Son dakikada Yahudi mallarının çalınması ve bunun sonucunda öncelikle Irak Hükümeti'nin Yahudilerin zararını tazmin etmek hususunda yetersiz kalması, dağılmış olan cemaatin mensupları arasında kanayan bir yara açmıştı. 5 numaralı yasa çıktığı zaman Yahudiler bırakın ortak hakları için lobi faaliyetlerinde bulunmayı, kendi kişisel sorunlarını dahi organize etmekten aciz bir durumdaydı. 30 Mart tarihli *Jewish Chronicle*'da "Irak'taki

Yahudilerin durumu süratle bozuluyor. İltica etmek için bekleyen Yahudilere ait mağaza, restoran ve diğer kuruluşlar kapalı; cemaat hayatı ise tamamen durdu," diye yazıyordu.

Pekçok Yahudi iltica için adlarını yazdırır yazdırmaz işsiz kaldı. Vatandaşlıktan çıkmak için imza veren doktor ve dişçilerin özel muayenehane açma hakları feshedildi. Arap bankaları bu Yahudilerin işine son verdi. Hükümet de bu Yahudilerle iş yapan Müslümanları cezalandırdı. Irak'ta artık sınıf esasına dayanan bir sistem işlemeye başlamıştı; toplumun en üst katmanında Sünni Müslümanlar, onların altında Şiiler ve onların altında da azınlıklar bulunuyordu. Vatandaşlıktan çıkarılanlar Hindistan'daki paryalara benzeyen yeni bir alt sınıf oluşturmuştu, onların dokunduğu her şey kirliydi sanki.

Yakın Doğu Hava Taşımacılığı operasyonu Yahudileri İsrail'e yeterince hızlı taşıyamıyordu. 5 numaralı yasa çıkartıldığı zaman iltica için başvurmuş olan 105,000 Yahudiden sadece 40.000'i İsrail'e uçmuş bulunuyordu. Vatandaşlıktan çıkartılan, evsiz ve çoğunlukla da işsiz kalanlar, Irak kimliğini iade etmemiş olan akrabalarının merhametine ve cemaatin bağışlarına muhtaç duruma düşmüştü. Beklemekten başka bir çaresi olmayan bu insanlar, kaderlerine yanıp bu hale nasıl düştüklerine hayret ediyordu.

Jewish Chronicle, Mart sonunda verdiği bir haberde, vatandaşlıktan çıkartılanlara ait olan tüm malların müsadere edilmesi ve satışa sunulmasını denetlemek üzere tayin edilen sorumlu generale bağlı kırk tasfiye komitesi kurulduğunu ve bunların yüzlerce işyeri, otomobil ve büyük miktarda malı müsadere ettiğini yazıyordu. Yahudilerin sahip olduğu her şeye el konmuştu. Irak hazinesine girmeyen her mal, Bağdat civarındaki depolarda istiflenmeye başlamıştı. El konulan altın ve mücevherat Milli Banka'da muhafaza ediliyor, kolay bozulan gıda maddeleri ve canlı hayvanlar açık pazarlarda satılıyordu.

Gazetede ayrıca Bağdat'ta yaşayan Yahudilerin "terör krallığının" elinde kaldığı bildiriliyordu. Yahudi mahallelerinde dolaşan çeteler çalıyor ve tahrip ediyor Polis ise sadece para sızdırmak için Yahudileri tutukluyordu.

Özetle, her şekilde mağdur olan Yahudiler, Irak Hükümeti tarafından yasaların korumasından mahrum edilince, kötülük yapmak isteyenler için kolay birer av olmuştu. Ticaret hayatındaki Müslüman rakipleri piyasalara Yahudilerin egemen olduğuna; Pan-Arabist nasyonalistler de Yahudilerin Arap toplumu içindeki kanserli urlar olduğuna inandığı için, basit haydutlar da ideolojinin yerine sopa kullandıkları için Yahudilere zarar vermeye başlamışlardı.

Bağdat'taki koşullar Yahudiler için gittikçe kötüleşiyordu. 1951 yılının ilkbaharında Yahudilere ait olan binalarda iki bomba daha patlayınca, Amerikalı Siyonistler Irak'taki zulüm hakkında büyük bir gürültü koparark Irak Hükümetinin dikkatini çekmek istediler. Ayrıca para toplayarak iltica sürecinin hızlanmasını hedeflediler. Aslında korktukları şey –Iraklı elit tabakanın da katıldığı gibi– önlem alınmadığı takdirde ülkede ikinci bir *farhud*un meydana gelmesiydi.

İsrail Hükümeti de tepkisini gösterdi. Tel-Aviv'de yürüyüş yapan üç bin kişinin hükümetin Iraklı Yahudileri kurtarmaya davet edilmesinin sonucunda hükümet "oryantal" Yahudilerin ilticası üzerine koyduğu tüm kısıtlamaları kaldırdı ve acil yerleşim planında kullanılmak üzere Yahudi Ajansına ilave fonlar tahsis etti. Gelen mültecileri mümkün olduğu kadar hızlı ve sorunsuz bir şekilde kabul etmek için her türlü çaba gösterildi. Bağdat'tan Lydda Havaalanı'na inen uçak sayısı ikiye çıkartıldı. Solomon, Ezra, Saliha ve geri kalan altmış beş bin vatansız Yahudi haziranın sonuna kadar ülkeden çıkarıldı.

Ve sonra her şey bitti. İki bin beş yüz yıllık Yahudi tarihinin en yaşlı diaspora cemaatinin yaşamı kesin olarak sona erdi. Iraklı Yahudiler geriye dönüp baktıklarında bunun neden ve nasıl bu kadar çabuk gerçekleştiğini hiçbir zaman tam olarak anlayamadılar. Bu konuda yaptıkları tartışmalar hiç bitmedi. Yaşadıklarını çocuklarına anlattılar. Ve ardından dünyanın başka bir yerinde yeni hayatlar kurmak için ellerinden geleni yaptılar.

O yaz Bağdat'ın üzerine bir ölüm sessizliği çökmüştü. Şehirde Yahudilere ait olan binlerce ev tahta, perdelerle kapatılmış; el konulan ve müzayedeciler tarafından satışa çıkarılmayı bekleyen binlerce villanın içinde esen sıcak çöl rüzgârından başka hiçbir şey kalmamıştı. Kırk tane tasfiye komitesi dahi Yahudilerin evlerini ve işyerlerini kentin nüfusunun üçte biri gittikten sonra şehrin hayatında açılan uçurumu kapatacak kadar süratle satamıyordu. Ekonomi büyük yara almıştı. Piyasa durgundu, çarşılar boşalmıştı ve Raşid Caddesi'nin eski halinden geriye gölgeler kalmıştı. Caddenin bir ucunda durup yolun aşağısına bakıldığında adeta boyası akıp gitmiş bir dekor gibiydi.

1952 yılının Haziran ayında Bağdat'ta altı bin kadar Yahudi kaldığı tahmin edilmekteydi. Bu insanlar sevdikleri akraba ve dostlarının arkasından yas tutuyordu; her taşra cemaati tasfiye edilmişti. Iraklılar vatandaşlıktan çıkarılmaya *teskit* (susturma) diyordu. O yıllarda, bir ülkenin demografik yapısında büyük değişikliklere yol açan siyasi mühendisliği tanımlayacak bir ahlak dili de mevcut değildi: Bugün böyle bir mübadeleye verilecek olan terim etnik temizliktir.

Bölüm Üç

TAM DAİRE

On Üç

YILDÖNÜMÜ

Soğuk bir mart sabahında uçağım Heathrow Havaalanı'ndan kalktı ve doğuya, Amman'a doğru uçmaya başladı. Amman'dan Bağdat'a otomobille gitmek için dokuz saatlik zorlu bir yolculuğu göze almak gerekiyor. Ben ülkeye girmek isteyen bir avuç Iraklı Yahudi'den biriydim. Oysa yıllar boyunca Yahudiler bu ülkeden çıkmak için planlar yapmıştı. Dağılmış olan cemaatin hiçbir üyesi Saddam Hüseyin'in iktidarı süresince Irak'a gitmeye cesaret edememişti. Saddam devrildikten on ay sonra sadece iki Yahudinin bu yolculuğu yapmaya cesaret ettiğini fark ettim. Bunlardan birisi Irak'ta doğmuş bir İngiliz vatandaşı olan ve köklerini tekrar ziyaret etmek isteyen kişiydi; diğeri ise ataları Iraklı olan ve Geçici Koalisyon Yetkesi (Coalition Provisional Authority – CPA) olarak bilinen, merkezi Bağdat'taki Amerikan yönetimiyle çalışan Amerikalı bir avukattı.

2004 ilkbaharında yaptığım yolculuğa kadar Irak'ta koşullar hakkında çok az uzman iyimser tahminler yapmaktaydı. Hem diplomatik hem de askeri çevrelerde yapılan tartışmalar Irak'tan en iyi "çekilme stratejisi"nin hangisi olacağı üzerinde odaklanıyordu. Irak'taki 115,000 Amerikan askeri her gün saldırıya uğ-

ramaktaydı. Arkadaşlarımın çoğu bu durumda Bağdat'a gitmeyi göze aldığım için benim deli olduğumu düşünüyordu. Buna rağmen, benim için en değerli olan her şeye sırtımı dönerek –kocam ve kızım başta olmak üzere– hayalet ve gölgelerin peşinden gitmek istiyordum.

Mükemmel bir seyahat düşlemiyordum. Regina'nın hayatına ilişkin somut izlerin kalmadığını, kalsa bile bunların çok az olduğunun bilincindeydim. Ben sadece bu izlerin yakınına kadar gidebilmeyi umuyordum. Bağdat'ı kendi gözlerimle görmek arzusu da bende neredeyse bir takıntı haline gelmişti bende. Atalarımın anayurduna dönmek, önceleri basit bir arzu olarak başlamıştı ama daha sonra zamanın dokuması içinde açılmış olan küçük bir deliği yamamak gibi bir misyona dönüştü.

Biraz acele etmiş olsaydım Bağdat'a yavaşça girebilir, yapmak istediklerimi gerçekleştirdikten sonra da, kimseye varlığımı fark ettirmeden, sessizce şehri terk ederdim, çünkü Saddam devrildikten sonra Irak'ın içine düştüğü kaos ortamından yararlanmam mümkündü. O günlerde sular akmıyor ve elektrik de kesiliyordu, ama hiç değilse başkentin günlük hayatının bir parçası haline gelen bombalama, adam kaçırma, yağmalama, keskin nişancılara ve havan toplarına hedef olmak gibi bir sorun henüz yoktu. Ben, Irak'a Amerikan ve İngiliz kuvvetlerinin kenti teslim olmaya zorlamak amacıyla başlattığı yoğun bombardımandan tam bir yıl sonra gittim. Herkes, hoşnutsuzluğu zirveye çıkan halktan şiddetli bir öfke patlaması bekliyordu.

Yola çıkmadan önceki haftalar içinde Irak'taki Batılıların durumu hiç iyi değildi. Ben Londra'dan ayrılmadan birkaç gün önce iki gazeteci kaçırılmış ve el-Hille yolunda hunharca öldürülmüştü. İsyanların her gün daha güçlü ve cesur olarak devam edeceği belliydi. Batılılara karşı çığ gibi büyüyen nefret. Iraklı olmayan herkesin Amerikan işgalinden sorumlu tutulduğunu gösteriyordu.

Amerika'nın şehirde asayişi sağlayamadığı çok açıktı. Sözde Bağdat'ı kurtarmak için yapılan operasyona katılanların kentte yağma ve çapulculuk yapmalarına işgal ordusu tarafından göz yumulmuştu. Amerikan tankları Petrol Bakanlığı'nın çevresinde kurdukları savunma hattıyla anılmaya değer bir gösteriş yaptıktan sonra Bağdat caddelerini terk ederek meydanı çetelere bıraktı. Bu güruhun suçları Saddam'ın Irak halkına karşı işlediği suçlarla neredeyse eşitti.

Amerika'nın ilgisiz tutumu, benden birkaç ay önce Bağdat'a giden ve dönüşünde bana işin içyüzünü anlatan cesur bir İngiliz tarafından da doğrulandı. "Amerikalıların kentin içinde hiçbir varlığı yok; ne askeri ne de istihbaratı var," demişti. "Sadece zırhlı araçlarla konvoy halinde sokaklarda geziyorlar. Onlara taş atan bir çocuğu bile araçtan çıkıp takip etmiyorlar."

Doğal olarak ben de kendi güvenliğim için kaygılanıyordum. Londra'daki Dışişleri Ofisi'nin Bağdat'ta sivillerin acil sorunlarıyla ilgilenen ve Yeşil Hat üzerinde bulunan tek bir temsilcisi vardı. Şehrin batısındaki Yeşil Hat, eskiden Saddam'ın sarayı olan binayı ve Geçici Koalisyon Yetkesi Merkezi'nin ortaklaşa kullandıkları diğer binaları da içine alan, palmiyelerle çevrili bir bölgeydi. Amerikalı kopyaları gibi İngiliz temsilci de kentteki gerçeklere karşı tamamen ilgisizdi.

Benim endişelenmem biraz da bavulumun neredeyse yarısını kaplayan, vakumlanmış birkaç kilo et içindi. Gümrük memurlarının bu tuhaf yük karşısında ne diyeceklerini bilmiyordum. Sordukları takdirde onlara Irak'ın kırsalında uzun müddet kalmayı düşündüğümü; köylerde ve kasabalarda alışveriş yapamayacağım için yanımda et getirdiğimi söylemeyi planlamıştım. Bu açıklamamı makul bulsalar bile et çeşitleri için ne diyeceklerini bilmiyordum. Tuzlu dana eti, Viyana şinitzeli, Viyana sosisleri ve kızarmış tavuktan oluşan "koşer" et paketlerinin üzerinde Londra'daki Beit Din'in etlerin Yahudi dinine uygun

olduğunu onaylayan damgası bulunuyordu. Etlerin üzerindeki İbranice etiketleri önceden çıkarmıştım ve benim gümrükten aranmadan geçmemi sağlayacak olan kişiye yapılacak ödemeyi de ayarlamıştım. Fakat havaalanından çıkıp beni Bağdat'a götürecek olan otomobile binene kadar bir türlü sakinleşemedim.

Yanımda getirdiğim etlerin kartvizit yerine geçeceğini ve yitik bir uygarlığın son temsilcileri olan ve bunca yıl sonra hâlâ Irak'ta yaşamayı sürdüren bir avuç Yahudinin hoşuna gideceğini umuyordum. Birkaç yıl önce ülkeden yasa dışı yollarla kaçan ve ortaya çıkmasıyla bizi çok şaşırtan, annemin kuzenlerinden biri, Irak'ın son Yahudilerinin hızla azalan bir grup olduğunu söylemişti. Bunlar çoğunlukla sağlığı iyi olmayan yaşlı insanlardı; bazıları az veya çok Arap kimliğine uyum sağlamıştı, hasta ve güçsüz olanlar da yardım kuruluşları tarafından Irak'tan götürülüyordu.

Ben geldiğim zaman Irak'ta tümü Bağdat'ta yaşayan yirmi iki Yahudi kalmıştı. Savaş başlayınca dua etmek veya dertleşmek için bir araya gelmekten çok korktukları için ölenler için cenaze ritüellerini tam olarak yerine getirmekten çekiniyorlardı. 2003'te İstanbul'daki sinagoga karşı yapılan terörist saldırı gibi bir hücumdan korktukları için Bağdat'ta tek kalan Meir Tweg Sinagogu'nun etrafına barikat kurmuşlardı. Bir yıldan beri bu mabette hiçbir dini ayin yapılmıyor, Yahudi kurallarına göre et hazırlanmıyordu. Böylesi bir korku içindeki insanların sinagogun kapılarını bana açacaklarından emin değildim. Aralarında benimle aynı yaşta olanlarla konuşacağım şeylerin hayalini saatlerce kurduktan sonra -kader isteseydi ben de onlarla aynı hayatı yaşıyor olabilirdim- bunca yolu bir hiç uğruna geldiğim düşüncesini kafamdan atabildim.

Irak'ta artık tek bir Yahudinin bile kalmadığı düşüncesi beni başlangıçta çok sarsmıştı. 1950-1951 yıllarındaki kitle halindeki terkten sonra, Nesim ve ailesi gibi Yahudiler de Irak'tan dalga

dalga gittiler. Bundan sonra Siyonist "casus şebekesi" denilen gruplar, Yahudileri düzenli olarak ülke dışına gönderdi; daha sonra da düş kırıklığına uğrayan mülteciler, Saddam'ın gizli polis örgütüne yakalanmadan, İran, Suriye ve Ürdün'e sızmayı başardılar. Geride kalan inatçı grubun İslam'a dönmeleri yönündeki bitmeyen baskılara dayanmaları inanılır gibi değil. Belki de bu baskı sonucunda dininden dönenler olmuştu. Hit kasabasında izole bir şekilde yaşayan bir grup Yahudi ailesinin otuz yıl kadar önce hep birlikte din değiştirdiğini işitmiştim. Bu dönekler hakkında şöyle düşündüğümü de hatırlıyorum: Unutulup gitmiş olan bu insanlar, ırklarının Irak'taki son temsilcileri.

Bağdat'a yaklaşırken Irak'ta hâlâ bir avuç Yahudi'nin yaşamakta olduğuna inanamıyordum. Yalnızca hayatta kaldıklarından emin olmak için bile olsa savaştan sonra onlarla iletişim kurmak çok zor olmuştu. Telefon bağlantısı yoktu, posta hizmetleri yapılamıyordu; elektronik posta ve faks gibi şeyler de hâlâ bir lükstü. Hem kavram hem de somut olarak Yahudilerin Irak'ta hâlâ var olması bana gerçek değilmiş gibi geliyordu. Üzerinde herkesin hak iddia ettiği, kendi gerçek kimliklerini ne açıkça ifade edebildikleri ne de ortak bir sır olarak yaşatabildikleri bu garip memlekette, zamanın unuttuğu bu insanların soyu tükenmemiş miydi? Ben onları romantik bir bakışla tarihin sillesinden bir şekilde paçasını kurtarmayı beceren sihirli yaratıklar olarak görmeyi arzulamıştım herhalde. Bu düşteki tek sorun, tarihin belli dönemlerde onlardan hak istemek için geri gelmesiydi.

Bağdat'ın son Yahudilerinden herkes bir şey istiyordu. İbrani Mültecilere Yardım Derneği (HIAS) Irak'a bir temsilci göndererek onları İsrail'e göçmeleri için kandırmak istemişti. Elli yıldan beri görmedikleri akrabaları, onlar koruması için Amerikan ordusuna yalvarıyordu. Bir zamanlar muazzam bir toplum olan

cemaatin son zayıf halkalarının gizemli bir biçimde hayatta kalmayı başarmış olması Batılı gazetecilere cazip geldiği için, onları izlemek üzere peş peşe Irak'a geliyorlardı.

Tarihsel olayların akışı içinde geri kalmış olan Bağdat'ın son Yahudileri kendilerine karşı gösterilen bu ani ilgi nedeniyle biraz şaşırmış da olsalar, yaşama koşullarının dünya tarafından görülmesinden hiç utanmamışlardı. Çok zor koşullarda ve yokluk içinde yaşayan bu insanların giysileri pejmürde, evleri bakımsızdı. Savaş sonrası karmaşası içinde güven duygularını kaybeden bu insanların hayatına korku hâkim olmuştu. Yaşlı kadınlardan birisini 2003'teki bombardımandan sonra kapısının önüne ayak basmadığı söyleniyordu. Bir diğeri yanında Müslüman birisi olmadan karanlık bastıktan sonra hiçbir yere gitmiyordu.

Teskit sonrasında Bağdat'ta kalmayı seçen altı bin Yahudi sonucun böyle olacağını asla tahmin edemezdi. Ticaret ve finans hayatına egemen olan, Irak toplumu içinde en yüksek mevkilere gelen bu cemaat, 1951'den sonra dahi geleceğin geçmiş kadar parlak olacağını umuyor, cemaatin son mensupları her türlü olumsuzluğun içinde çabalamayı sürdürüyordu: Savaş, zulüm ve cezalara bir de Irak'ın geleceğine ilişkin belirsizlik eklenmişti.

Ali Baba Operasyonu bittikten sonra geride kalan altı bin Yahudi'nin normale dönmesi için bir şey çözüme kavuşturulmalıydı: Cemaati darmadağın eden, 1950 ve 1951 bombalama kampanyasının arkasında hangi güç vardı? Elde somut kanıtlar olmadığı için spekülasyonlar yapılmaya başlandı. Yahudiler bu olayları çıkartanın Irak Hükümeti'nin ajanları olduğuna inanıyordu. Komünistler bu kampanyanın arkasında Yahudi düşmanı olan aşırı milliyetçilerin olduğunu söylüyor; milliyetçiler de sorun yaratmaktan başka bir şeye yaramadıkları için komünistleri suçluyordu.

Irak Hükümeti bomba olaylarının sorumluluğunu yeraltı Siyonist örgütünün üstüne yıkmaya kararlıydı. Bu örgütün (mantıklı ama biraz çarpıtılmış olan) hedefi toplumda panik yaratarak İsrail'e ilticayı hızlandırmak için Yahudileri kayıt merkezlerine yollamaktı. Bu iddiayı destekleyecek tek bir kanıt dahi olmamasına karşın, hükümet elinde çok sebep olduğunu, fakat bunları gösteremediğini ileri sürüyordu.

Sonunda, Yudke Tacir isimli bir Mossad ajanının tesadüfen 22 Mayıs 1951'de Bağdat'ta yakalanmasının ardından komplo çözülmeye başladı. Ajanın adres defterinde bulunan gizli örgüt üyelerine hemen ulaşıldı ve polis daha çok delil elde etmek için üyelere işkence yaptı. Polisin hücreleri yine zanlılarla dolup taşmaya başlamıştı. Fakat Şalom Salih adlı genç bir marangozun yakalanmasına kadar tutukluların kaderi belli değildi.

Şalom'un görevi örgütün gizli silahlarını sakladığı zulaları yapmak, iltica eden Yahudilerden kalan silah depolarını güçlendirerek bunları gereken hallerde kullanılacak güvenli evlere dönüştürmekti. Bu genç, sinagogların, iltica süreci bitinceye kadar cemaatin işine yarayacağını düşünerek zulaların çoğunu bu binalarda yapmıştı. Cesur ve gözü pek olmasına rağmen Şalom da bir zincirle tavandan baş aşağı sarkıtılıp saatlerce o pozisyonda tutulduktan ve teker teker bütün kirpikleri yolunduktan sonra çözüldü ve polisi sinagogdan sinagoga dolaştırarak on yıl içinde örgüt tarafından cemaatin kendisini savunması için nerelerde silah ve cephane sakladığını gösterdi. Yahudilerin büyük bir gayretle biriktirdiği silahları kullanmalarına gerek kalmamıştı, çünkü yetkililer aylardır aradıkları delilleri bulduğundan emindi.

Yılın sonuna kadar yaklaşık yüz kişi mahkemeye çıkartıldı, üç ayrı davadan yargılandı ve Yahudilerin toplandığı binalarda patlamalar gerçekleştirmekle suçlandı. Suçlama, polisin ele geçirdiği 425 el bombası, 33 makineli tüfek, 186 tabanca, 24,647

mermi, 79 fişek, 32 hançer ile Tacir'in adres defterine dayanarak yapılmıştı. Elinde ikinci dereceden kanıtlar olmasına rağmen yasaya uygun bir yargılama süreciyle ilgilenmeyen mahkeme, aralarında en az bir düzine kadın ve genç kızın da olduğu zanlıları mahkûm etmeye kararlıydı.

Siyonist suçlardan yargılananların çoğu ağır iş cezalarına, Yudke Tacir de ömür boyu hapse mahkûm edildi. Şalom Salih ile istihbarat toplantılarına katılmaktan başka bir suçu olmayan zavallı örgüt üyesi Yusuf Basri ise 20 Ocak 1952'de Bağdat'ın merkezindeki bir meydanda halkın önünde idam edildiler. İsrail Hükümeti'nin ve Birleşmiş Milletler'in girişimleri başarısız oldu. Kamuoyunun yargı mekanizması tarafından bir tiyatro sahnesine döndürüldüğü bütün ülkelerde olduğu gibi, büyük kitleler idamları sevinçle kutladı.

Bu adamlar kesinlikle masumdu. Siyonistlerin Yahudileri korkutarak umutsuzluğa düşürdükleri doğru olsa bile, bunu yaptırmak için marangoz Şalom'dan ve avukat Basri'den daha becerikli ve daha acımasız olan profesyonelleri seçmeleri gerekirdi. İş bittikten sonra da katil ajanlar Irak'ı yıldırım hızıyla terk etmiş olurdu. Fakat Siyonistler gerçekten böyle hızlı bir yardım alabilir miydi?

Kendisini Amerikalı bir işadamı olarak tanıtan ve Yakın Doğu Hava Nakliyat Şirketi ile Irak Hükümeti arasındaki anlaşmayı bağlayan Mossad ajanı Şlomo Hillel, amaçlarına ulaşmak için siyonistlerin böyle taktiklere asla başvurmadığını iddia etmektedir. Fakat başka yorumcular, Lavon olayında rezil olan "zalim siyonizm"in suçlu olduğunu iddia etmektedir. Lavon olayı, 1954 yılında Kahire'deki İngiliz ve Amerikan binalarına bomba atılmasından sonra ortaya çıkan bir skandala verilen isimdir. Bombalama olayının ilk olarak Mısırlı İslamcıların bir kolu olan Müslüman Kardeşler tarafından yapıldığı düşünülmüştü. O sırada İslamcılar, İngiltere ile Mısır'ın yeni devlet

başkanı Cemal Abdülnasır arasında yakında gerçekleşeceğine inanılan uzlaşmayı durdurmak amacındaydı. Fakat İsrailli bir paralı asker Kahire'de İngilizlere ait bir sinemaya girmek üzereyken cebindeki el bombası patlayınca yakalandı ve utanç verici gerçek meydana çıktı: Olaydan sorumlu olanlar Siyonistlerdi.

Irak olayında ise gerçekten neler olduğunu söylemek olanaksızdır. Lavon vakasında Siyonistlerin suçluluğu somut delillere dayanarak değil, analoji yoluyla kanıtlanmıştır. Ne var ki, Basri ve Şalom'un asılmasıyla Iraklıların istediklerini elde ettikleri de bir gerçektir. Bu suretle ülkedeki Siyonist eylemin son izlerini de yok etmiş oldular. Ancak bundan sonra Araplar ve Yahudiler yan yana, barış içinde beraberce yaşamaya dönebilirlerdi. Ya da resmi görüş böyle söylüyordu.

1955 yılında ateşli bir siyonizm karşıtı olan Amerikalı haham Elmer Berger çıktığı Ortadoğu turu sırasında Bağdat'a uğradı. Amacı Mısır, Suriye, Lübnan ve Irak'ı gezerek Arap memleketlerindeki Yahudilerin durumu hakkında bir rapor hazırlamak ve bunu kendisinin müdürlük yaptığı bir organizasyon olan Amerikan Judaizm Konseyine sunmaktı. Bu örgütün amacı, judaizmi "peygamberlik değerlerine sahip olan evrensel bir din" olarak tanıtmak ve geliştirmekti.

Berger ile İsrail arasındaki anlaşmazlığın başlıca nedeni "İsrail devletinin bütün Yahudiler üzerinde bir Mesih gibi hak iddia etmesi"ydi. Başka bir deyişle İsrail devletinin kurulmasındaki amacın Yahudilerin kurtarılması olmasıydı. Mizrahi, yani Doğulu Yahudilerin kurtarılması söz konusu olunca İsrail devletinin tutumu riyakârcaydı. Berger'in anlayışına göre, Mizrahi Yahudilerin kendi anavatanlarının yerli halkı olarak kalmaya hakkı vardı. Berger Mısır'daki Yahudiler için şöyle diyordu: "Buradaki Yahudiler Arap'tır. Arapça konuşuyor, Araplar gibi

giyiniyor, Araplara satıyor ve Araplardan satın alıyorlar." Fon için para toplayanların ve İsrail milletvekillerinin bu Arap memleketlerini insanlık dışı ülkeler olarak gördüklerini de sözlerine ekleyen Berger, Irak hakkında da Mısır'a ilişkin tespitlerinin aynısını yazabilirdi. Ancak Bağdat'ı ziyaret ettiği zaman, 1953 de tekrar hahambaşı olarak atanan Sassun Heduri'nin kendisi gibi düşündüğünü keşfetti. Irak'ta kalmayı seçen Yahudiler toplumda eskiden sahip oldukları yerleri o sırada –az ya da çok– tekrar elde etmişlerdi. Hahambaşı ülkedeki koşulların Yahudiler için hiç bu kadar iyi olmadığını açıklamıştı Berger'e.

Heduri'nin ileri sürdüğü bu husus üzerinde tartışmak mümkündür. Berger, raporunda Irak'ın modern bir ulus-devlet kurmak yolunda başarılı adımlar attığını bildiriyordu. Ülke "güçlüydü ve ilerlemek için acele ediyordu". Devlet her yıl petrolden elde ettiği gelirin 150 milyon dolarını ekonomik ve sosyal gelişme için harcıyordu. Neredeyse her köşede bir okul vardı ve her yerde ucuz yeni evler inşa ediliyordu. Berger şimdi görece lüks bir konumda olan cemaatin 1950-1951 yıllarındaki talihsiz iş hayatına bakınca hayıflanan Heduri'nin hiç de devlete gücenmiş gibi durmadığını söylüyordu. "Canımızdan olmadık, fakat başkalarının hayatını kaybetmesini önleyemedik... Çılgına dönen dostlarımızın ve ailelerimizin bu kızgın anlarında Amerikalı Yahudiler ve İsrail ajanları tarafından kışkırtıldığını görmek bizim için hiç kolay bir şey değildi," demişti Berger'e.

Heduri, Yahudilerin uçaklarla İsrail'e taşınması öncesinde kendisinin ve diğer cemaat liderlerinin ihmal edildiğinden şikayet etti. "Iraklı Yahudileri kabul etmesi için İsrail'le görüşme yapmak yerine, neden hiç kimse bizi ziyaret etmedi? Neden hiç kimse cemaatin sorumlu liderlerinin Yahudilerin vatanının iyi günde ve kötü günde bu ülke olduğuna inandığını görmek istemedi? Biz güçlüklerin kalıcı olmadığından, iyi günlerin geleceğinden emindik," diye yakınmıştı Berger'e.

Berger her konuda mükemmel izlenimler edinmişti, fakat Siyonistlerin teskit'ten önce iltica mekanizmasını ele geçirmeyi başardığını da anlamıştı. Ancak Heduri'yle görüşmesinin sonunda; Arap-İsrail savaşı sonrasında Yahudilerin yaşadığı zorlukların siyonistler tarafından kendi amaçları doğrultusunda, cemaati ilticaya yöneltmek için kullanılmasına rağmen, o günkü koşulları yaratanların Siyonistler olmadığı hususunda fikir birliğine varıldı.

1940'tan 1950'ye kadar Irak'ta hüküm süren Yahudi karşıtı atmosfer, tamamıyla Iraklıların kendi yarattığı bir olguydu. Modern ve kucaklayıcı anlamda bir millet olmak için yirmi yıl kadar zamanı olan Irak'ın, milli kültürün yaratılması sürecinde Şiiler gibi siyasi ve Yahudiler gibi dini azınlıklara katılımcı bir rol vermesi gerekirken; ülke herkese monolitik bir nasyonalizmi empoze etmekte direnen, seçkin bir kabile tarafından yönetilmişti. Milliyetçiliği tanımlamanın bile özel kabile ve ailelere verilmiş bir imtiyaz olduğu Saddam'ın yönetimi altında kabile egemenliği çok daha daralmıştı. Siyaset, bu seçkin gruba gösterilen sadakati korumak için bir araç olarak kullanılıyordu. Irak 1932'de yanlış bir yola sapmıştı ve geri dönmek yerine aynı hatalı rotada daha hızlı gitmeyi sürdürüyordu.

Geriye dönüp baktığımızda, azınlıklara hoşgörüyle yaklaşan ve onlara kendi iç işlerinde özerklik tanıyan Osmanlı *millet* sisteminin oldukça uygar olduğunu anlıyoruz. Mandacı yönetim ve Kral Faysal'ın son yıllarında "birlik içinde farklılıklarla yaşamak" idealine bağlı kalınmasına karşın, 1940 ve 1950'li yıllarda Sünnilerin egemenliği altındaki bağımsız Irak'ta, ulusun benlik duygusu, küçük farklılıklara uyum sağlayamayacak kadar kırılgandı. Yahudiler gibi etnik grupların milli kimlik için bir tehdit oluşturduğu ve ülkenin istikrarını bozan bir etkisi olduğuna inanılmaktaydı. Siyonist akımla birlikte Yahudiler arasında da iki

yönlü bir bağlılık fikri oluştu. Dine sadakat daha önemli olunca Yahudiler için ülkeyi terk etmekten başka çare kalmamıştı. Haham Heduri'nin, cemaatin liderlik makamının ülkeye sadık olmasının Yahudilerin Irak toplumu içindeki konumları üzerindeki tartışmaları çözeceğine ilişkin görüşü temelde eksiktir. Yahudiler Irak'ta kaldıkları takdirde, sözde milli dava uğruna hakları ellerinden alınacak ve toplum içinde baskı göreceklerdi. Devlete sadakatle bağlı olduklarını ne kadar kanıtlamaya çalışsalar da, onlara hiç kimse inanmayacaktı. Yahudiler 1955 yılında milli davanın gelecek on yıllarda bitmeyen bir iç çekişmenin konusu olacağını; devrimleri, suikastları, askeri ihtilalleri tetikleyeceğini ve sivil çatışmaların kaynağı olacağını da bilemezdi.

Berger'in Bağdat'ı ziyaret ettiği sırada benim ailemin hayatından alınacak enstantane bir fotoğraf, Irak'tan ve onun sorunlarından uzak kalan Levi klanının bir iki yıl içinde nasıl değiştiğini gözler önüne serecektir. "Gözden ırak, gönülden ırak" sözünün kesinlikle doğru olduğunu göstermek için ailenin 1955'de yeni yılı kutlamak için Kalimpong yamaçlarında yaptığı tatilden daha iyi bir örnek göremiyorum.

Annem Kalküta'da Air France Havayolları'nda yer hostesi olarak çalışırken görevi o yılların henüz tam oturmamış hava ulaşımına bağlı olarak çok sık görülen gecikmeli seferlerin VIP yolcularına şehri gezdirmek ve bu arada gülümsemeyi hiç ihmal etmemekti. Sabrı kalmadığı zaman da uçak şirketinin konuklarını alıp Hoogli Nehri'nin kıyısına götürerek ölülerin yakıldığı odun yığınlarını göstermekten şeytani bir zevk alırdı. VIP konuklar özel olarak talep edecek olursa, Parsiler tarafından ölülerin akbabalara yem olarak terk edildiği, "sessiz kuleler" olarak bilinen yüksek taş sütunları da gösterirdi onlara. Berta da Amerika Büyükelçiliği'nde çalışmakta ve sosyal albenisini

eğlenmeyi seven yeni arkadaşlar edinmek için kullanmaktaydı. Bu arada İngilizcesinin mükemmel olduğunu da belirtmeden geçmeyelim.

Kalimpong'daki tatil, evden uzakta yeni bir yaşam kurmanın çetin gayretlerinden sonra hak edilmiş bir dinlenceydi, tatilden kalan fotoğraflar da kaygısız günlerin anılarını göstermekte. Resimlerin birinde Berta ipek sarisi içinde muhteşem görünüyor, şık bir yılbaşı partisinde kocaman bir mikrofona şarkı söylüyor. Başka bir fotoğrafta Berta, Marsel ve Haron eşeklere binmişler, tepelerde geziyorlar. Bütün fotoğraflar içinde en güzel olanlar hiç kuşkusuz Regina'yı sanki üzerinden ağır bir yük kalkmış gibi rahat ve mutlu gösterenler. Bu fotoğrafların çekildiği günden beş yıl önce Kalküta'ya geldiği zaman aile sıla hasreti çekiyor, kendisini bu kentte yabancı hissediyordu. Bu canlı ve kaynaşan şehre ilk gelen herkes gibi nehrin pis sularında giysilerini yıkayan insanları ve kırık ayna parçalarına bakarak sokakta tıraş olan erkekleri hayretle seyretmiş, pis ağızlarıyla sırıtan gençlerden ürküp kaçmışlardı. İnekler sokaklarda Hintli yurttaşlar gibi özgür dolaşırken adamların yük hayvanları gibi ter içinde çekçek arabalarında insan taşımasına hayret etmişlerdi. Bir otobüse kaç tane Hintlinin binmeyi becerdiğini, pek çoğunun yere ayak basamadığı için otobüsün rafına asıldığını görmek de ayrıca çok şaşırtmıştı onları.

Kalküta'ya ilk geldikleri zaman Jozefin'le kocasının Chowringhee sokağındaki büyük apartman dairesinde kalmışlardı. Marsel bu yerin yüksek tavanlı, büyük pencereli ve zemini çini döşeli büyük odaları olan "Doğu stilinde" bir daire olduğunu hatırlıyordu. Tavandaki büyük vantilatörler havayı serinletmeye yetmiyordu, Marsel ve Berta sabaha kadar uyumadan geçirdikleri çok nemli bir gecede Bağdat'ta konuşarak ve gülerek geçen gecelerini nasıl özlemle andıklarını da anımsıyorlardı.

Hindistan'dayken Bağdat geleneklerinden vazgeçmeye de mecbur kalmışlardı. Marsel ve Berta bağımsız olmaya ve çalışmaya alışmak zorundaydı. Kendilerini çalışma hayatının hızlı ve acımasız dünyasında bulan kızlar, soğukkanlılık ve itidal gibi yetişkin özelliklerinin azalmakta olduğunu gördüler. Marsel Hintli bir işadamının yanında sekreter olarak çalışıyor ve hatasız mektuplar yazıyordu. Şişman bir kibarlık budalası olan ve kendisine "patron" diye hitap edilmesini isteyen bu adam, ondan iş saatlerinin dışında randevu isteyince Marsel hemen işten ayrıldı. Berta'nın patronu da bir haftalık işi bir günde bitirmesini isteyen bir köle tüccarı gibiydi. Memnun olmadıkları ve geçici birçok işi denedikten sonra Berta Amerikan Büyükelçiliği'ne, Marsel de Air France'daki işine geçti.

Sosyal olaylar ta başından beri iş hayatlarından daha parlaktı. Jozefin'in teşvikiyle Marsel ve Berta, Solomon'un Alviya'daki kulübü gibi canlı, baştan çıkartıcı, gençlerin devam ettiği ve ileri görüşlü bir yer olan Fransız Kültür Kulübü'ne üye oldular. Kulüp düzenlediği piknikler ve kokteyl partilerle memleketlerinden uzakta olan Fransızlarla Kalküta'nın Yahudilerini gala yemeklerinde ve film gösterilerinde bir araya getiriyordu. Regina da çocuklarının yeni hayatlarına alışmasından memnundu. Haron'u bir Cizvit okuluna yazdırmış ve Jozefin'in evine yakın bir daire bulmuştu. Kendisini Elazar'ın uzun zamandır Hindistan'a yerleşmiş olan kuzeni Leydi Ezra Sassun'a da takdim etmişti. O da Regina'yı birlikte çay içerek kriket seyreden kültürlü Bağdatlı hanımların çevresine sokmuştu.

Regina bir gün Leydi Ezra'yla güzel bir öğleden sonrası geçirdikten sonra eve döndüğünde onu hoş bir sürpriz bekliyordu. Kendisi ve çocukları adına vatandaş olmak için yaptığı başvuru kabul edildiği için Hindistan pasaportları gönderilmişti. Ne kadar heyecanlandığını söylemeye ne hacet! Kızlar akşam eve döndüklerinde onlara iyi haberi verip "artık İngiltere'ye taşınabiliriz," demişti.

Regina, Kalküta'nın bir atlama taşı, başka bir yerde daha iyi bir hayata geçmek için gerekli bir köprü olduğunu düşünmüştü. Hindistan'a yerleşmek niyetinde değildi. Regina'ya cazip gelen yalnızca Big Ben, Windsor şatosu, değişen mevsimler, ana caddede yapılan alışveriş, kaloriferli evler, reçel ve kremayla sunulan çörekler ve İngiliz komşular değildi; on iki yaşından beri kültürünü içine sindirdiği, asıl vatanı olmasa da yeni bir vatan olabilecek yerdi İngiltere onun için. Fakat zihninde yaşayan İngiltere ile savaştan sonraki Londra'nın gerçekleri arasındaki farkı düşünemediği gibi, kendisinin ve çocukların İsrail, İran ve Hindistan'da kalan aile fertlerini ne kadar özleyeceklerini de bilemezdi.

Her zaman uyum içinde olmasalar da Sehayekler yıllarca birlikte yaşamış, birbirleriyle dertleşmiş, aynı umut ve aynı korkuları paylaşmıştı. Ama şimdi aile parçalanmış, parçaları rüzgârla dört bir tarafa saçılmıştı. Nesim hâlâ Irak'taydı. Solomon evlenmişti ve yeni doğan kız bebeğiyle gurur duyuyordu. Ezra ve Saliha İsrail'deki yeni hayata alışmak için ellerinden geleni yapıyordu. Londra'da yaşayan Regina ve çocuklar, zaman zaman aile fertlerinin dağılmasına hayıflanıyor, Bağdat'taki Yahudi yaşamına veda ettikleri için üzülüyordu. O eski ve güzel hayatı sonsuza dek yitirmişlerdi artık.

Yarım yüzyıl sonra, annem Bağdat'a gitmek isteyişim karşısında çelişkili duygular yaşamaya başladı. Heyecanlıydı, korkuyordu; aynı zamanda gururlu ve sinirliydi. Irak daha iyi günler yaşasaydı annemin de kesinlikle benimle gelmek isteyeceğini biliyordum. Fakat şimdi annem yanımda olmadığı için seviniyorum. Onun nostaljisine o kadar uzun süre tanık oldum ve aynı duyguları onunla birlikte o kadar çok yaşadım ki, annemin özlemle ve hüzünle andığı muhteşem şehri gördüğü zaman pembe düşlerinin yıkıldığını görünce ne yapardım bilmiyorum.

Evvelden planlandığı gibi beni Amman Kraliçe Aliye Havaalanı'nda karşılayan "iş bitirici" gümrükten geçmeme yardımcı oldu. Görevli memurlar pasaportumda sadece Ürdün'e giriş vizem olup olmadığına baktılar ve valizimi kontrol etmeye hiç yanaşmadılar. Bırakın bir bavul dolusu eti, Ürdün'e istediğim her şeyi sokabilirmişim demek ki! "İş bitirici" beni otelime götürecek olan taksi şoförü Muhammed'e teslim ettikten sonra, kendisine önceden hazırladığım içinde dolarlar olan zarfların birincisini verdim ve onun geldiği gibi gölgelere karışıp kaybolmasını izledim. Four Seasons Oteli, banliyölerdeki GMC'lerin Bağdat'a hareket etmek için buluştukları noktaydı.

Muhammed'in arabası portakal kokuyordu. Otel yakın olduğu için kısa bir mesafede bu koku hoşuma gitti, Muhammed de oldukça konuşkan biriydi. Yanımızdan geçen kocaman kamyona yüklenmiş develeri görünce, Muhammed develerin Rum Vadisi'nden getirildiğini söyledi. Rum Vadisi, T.E. Lawrence tarafından Faysal'ın önderliği altında Arap isyanına hizmet edecek olan Bedevi savaşçıların toplandığı yerdi.

Four Seasons Oteli yüksek ve modern bir bina; topraktan fırlamış bir kuvars çubuğuna benziyor. Aynı konvoyda birlikte seyahat edeceğim iki Amerikalı gazeteci de Amman'ın bu en şık otelinde kalıyor. Amerikalılardan biri, savaş sırasında bir denizcilik şirketi tarafından angaje edilen (ısmarlanan) kıdemli bir Dallaslı gazeteci, diğeri de onun fotoğrafçısı. Yola ayrı otomobillerle çıkmamıza rağmen bu gazetecilerle birlikte yolculuk yapacağıma seviniyorum. Her iki araba da beyaz ve camları karartılmış; içerisini aydınlatan yeşil ışık suyun altındaymışız hissini veriyor. Hangimizin daha iyi sürücülere düştüğümüzü söylemek zor. Benim biri şişman biri zayıf olan iki şoförüm var; biri sigara içerken diğeri uyuyor. Uzun yolculuğumuza başladığımız zaman onların aralarında konuştukları Arapçaya kulak vererek anladığım bazı sözcükleri çıkarmaya ve bozuk yollara alışmaya çalışıyorum.

Sınıra varmadan önce yolun kenarındaki bir kafeye ve süpermarkete uğruyoruz. Saat gecenin ikisi olmasına rağmen burası gülümseyen, sigara içen ve kadınlara yiyecekmiş gibi bakan adamlarla dolu. Arap dünyasında Batılı bir kadın olmanın ne demek olduğunu ilk defa burada anlıyorum. Bu dünya kesinlikle erkeklerin dünyası. Başımı örtmüş olmama karşın erkeklerin bakışlarından kurtulamıyorum. Aynı şey sınırda da başıma geliyor. Ben arabada beklerken şoförler benim yerime işlemleri yapıyor. Adamlar arabanın içine bakarken kendimi yakalanmayı bekleyen kafesteki bir kuş gibi hissediyorum. Bedevi erkekleri başlarını öyle sarmalamışlar ki, yalnız sürmeli gözleri görünüyor.

Sınırın neden bu kadar yoğun olduğunu daha sonra öğreniyorum. Irak'tan Ürdün'e yasa dışı olarak taşınan petrol çok kârlı bir ticaret ve sınırda kuyruk olmuş araçlar da bu iş için kullanılıyor. Sınır görevlileri ufak bir bahşiş karşılığında olanları görmüyorlar. Daha çok petrol alması için araçların hacmi büyütülmüş olan tankları dikkatimi çekiyor. Gebe balıklara benzeyen kamyonlar hareket halindeyken bu tankların yoldan yüksekliği sadece santimetrelerle ölçülebilecek kadar alçak.

Irak sınırını geçtikten sonra önümüzde daha uzun bir yol var. Ben GMC'nin arka koltuğunda zayıf sürücü tarafından uyandırılıncaya kadar epey uyuyorum, Ramadi'ye yaklaştığımız için saklayacağını söyleyerek benden para çantamı vermemi istiyor. Hiç düşünmeden dediğini yapıyorum. Güneş doğduğu için etrafı seyredebiliyorum artık. Irak'ın kuzeybatısı dümdüz ve boş; açık kahverengi olan çölde hangi yöne bakılsa dört millik bir alanı görmek mümkün. Yollarda hiçbir eksik yok, asfalt düzgün ve bozulmamış. Otobanlar cetvelle çizilmiş gibi düzgün ve şerit çizgileri çekilmiş. GMC'ler dışında gördüğüm tek araç, kontrolsüz ticaretten istifade ederek Doğu Avrupa'dan treylerlerle taşınan ucuz otomobiller oldu.

Ramadieskiden Baasçıların kalesiydi. Saddam Hükümeti'nin yüksek mevkideki memurları, şehrin karmaşasından uzak olduğu ve belki de yasaların ulaşması zor olduğu için burada yerleşmeyi seçmişlerdi. Parti tarafından bu kişilere imtiyazlar sağlandığı herkes tarafından biliniyordu; Ramadi de Saddam'ın yakın çevresinin bu ayrıcalıklardan yararlandığı bir yerdi. Yolun her iki yanında büyük ve yeni-gelenekçi stilde inşa edilen villaların oluşturduğu beton kompleksler vardı. Alt katında araba garajı ve üst katta işlemelerle süslenmiş balkonu olan konutların çoğu iki katlıydı. Çoğu boş gibi duran evler büyük bir olasılıkla gerçekten boştu, çünkü sahipleri Geçici Koalisyon Hükümeti'nin Baasçıları tasfiye etme programını duymuş olmalıydılar.

Daha sonra Ramadi'den daha büyük ama daha sağlıksız görünen Felluce'den geçtik. Şehrin ucunda kalan binalar bombalanmış ve terk edilmişti, her yerde moloz yığınları vardı. Binaların arasında duran yanmış arabaların kırmızı, mavi ve portakal rengindeki şasileri önümüzdeki millerce uzunluktaki yolda gördüğümüz son renkler oldu. Günün bu erken saatlerinin sakinliğine rağmen, havadaki tansiyonu hissedebiliyordum. Birkaç hafta içinde bu gerginlik bir şiddet seline dönüşecekti.

Felluce'den çıktıktan sonra "Tamam," dedi şoförüm, "artık Ali Babalar yok." Ali Baba, Bağdatlıların haydutlara taktığı isimdi. Hepimiz rahat bir nefes alınca sürücü radyoyu açtı ve yolculuğun sonuna kadar Arapça pop şarkıları dinledik.

Bağdat'ta edindiğim ilk izlenim düzensizlikti. Çölün boşluğu ve sakinliğinden sonra sanki her şey üzerime geliyordu. Hurma ağaçları, elektrik direkleri, yol kenarında soda ve sigara satan tezgâhlar, küçük motosikletler üzerinde işlerine giden insanlar, ince minareli modern camiler, rengârenk plastik sandalyeler satan dükkânlar, cephesi süslemeli ve devetüyü renginde bakımsız evler, yol tabelaları ve hatta arabalar; hepsi çok yorucuydu. Trafik inanılmaz derecede yoğundu. Saat henüz sabahın

altısı olmasına rağmen biz de bu keşmekeşin içine girmiştik, yol isteyen otomobillerin korna sesi de cabasıydı. Kısacası bu şehir düşük kirası olan bir Las Vegas'a benziyordu, tek fark neon ışıkları eksikti.

Bombalanmış bakanlıkların ve yabancı elçiliklerin önünden geçtikten sonra nihayet kuzeyden güneye akıp şehrin ortasından geçen, çamur renkli Dicle'yi gördük. Güneye doğru Karada istikametine dönmeden önce Cumhuriye Köprüsü üzerinden geçerken nehri 360 derecelik bir açıyla görmem mümkün oldu. Thames'den çok daha geniş olan nehir, iki yakasında yer alan büyük fabrikaların bacasından çıkan kara dumanlar, gezinti yollarının ve nehirde hiçbir su taşıtının olmaması yüzünden gözüme uyuşuk, sıkıcı ve ihmal edilmiş göründü. Annemin bana anlattığı Dicle'yi hatırlatan hiçbir şey göremiyordum, ne suda yansıyan güneş ışığını ne de nehrin neşeyle çağlamasını.

Şehirle ilgili ilk izlenimlerimin arasında Saddam için yapılmış olan anıtsal eserler de var. Saddam'ın Firdevs Meydanı'ndaki ünlü bronz heykelinin yerinde yeller esiyordu. On ay önce bu heykelin boynuna ip bağlanarak nasıl yere indirildiğini, balyozlarla heykeli döven halkı tüm dünya televizyonda izlemişti. Bu olay bir devrim öncesinde halkın galeyana gelerek yaptığı spontane bir harekete benziyordu. Aslında spontane bir olay olmadığı gibi, Amerika tarafından sahneye konulduğuna dair ortada dolaşan söylentilere de uymuyordu. Bu bir devrim de değildi. Tam tersi: Irak dışından empoze edilen rejim değişikliği, ülkenin sürücü koltuğuna yabancı bir gücün oturmasıyla neticelenmişti. Bunlar, kısaca özetlemek gerekirse, İngilizler 1917'de ülkeyi işgal ettikleri zaman meydana gelen olayların tekerrür etmesinden başka bir şey değildi.

Anıtlar arasında, zarar görmeden duran mavi kubbeli Şehitler Abidesi geniş dairesel bir platformun üzerinde yükseliyordu; hafif sivri ve dev bir yumurtaya benzeyen anıt, yuka-

rıdan aşağıya bir testereyle kesilmişti sanki. İç kısmındaki ateş 1980'lerde İran-Irak savaşında ölen askerlerin anısına hiç sönmeden yanıyordu.

Saddam'ın Batı'nın yardımıyla İran'ı yenmesini kutlamak üzere yapılan zafer takları sahte bir milliyetçilik göstergesiydi. Bu iki tak Bağdat'ın merkezindeki otobanın üstünde kurulan dev yapılardı ve her biri korku filmlerindeki gibi yeraltından fırlayıp, karşılıklı iki devasa kol tarafından çapraz tutulan kılıçlardan oluşmaktaydı. Bu anıtları inşa eden Alman firması kolları Saddam'ın fotoğraflarına bakarak çalışmış ve onun modeline göre yapmıştı. İki kılıç arasına gerilmiş olan ağda savaşta esir alınan İran askerlerinin miğferleri sallanıyordu. Anıtın çevresine de savaş alanından toplanan beş bin İran miğferi serpiştirilmişti.

Irak'ın gerçek bir milli kimliğe biraz yaklaştığı tek ve kısacık dönemi gösteren veya hatırlatan hiçbir şeyin kalmamış olması çok yazık. Bu kısa dönem 14 Temmuz 1958'de gerçekleşen devrimle Irak'taki "yağcı" milli hâkimiyete son veren General Abdülkerim Kasım'ın başkanlığında yeni Irak Cumhuriyeti'nin, daha doğrusu Irak Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla başlar.

General Kasım'ın, önderliğinde Özgür Subaylar Hareketi olarak bilinen hareket kendisine örnek olarak Mısır'da Nasır'ı başa getiren 1952 devrimini almıştı. Bu devrim de sömürgeci güçlere karşıydı, yabancıları ülkeden çıkarmak (hatta onları tekmeleyerek çıkarmak) istiyordu, fakat Arap Birliği'nden yana olmaktan çok "Irakçı"ydı. Kasım bütün Iraklıları "devrimci yeniden doğuş ruhuyla ulusal bir birlik" yaratmak için teşvik ediyordu. Dört buçuk yıl ülkeyi "tek lider" olarak yönettiği için, "devrimci yeniden doğuş"un tam olarak ne demek olduğu anlaşılamasa da, Kasım reformist bir gündem takip etti ve fakirlerin yaşam seviyesini yükseltmek istedi.

Temmuz devriminin çirkin yanları da vardı. Kral ailesi soğukkanlılıkla öldürüldü, Nuri Said kadın kılığında Bağdat'tan kaçmak isterken kurtulamayacağını anlayınca kendisini vurdu. Daha sonra vahşi ve taşkın kalabalık İngiltere elçiliğini basarak General Maude'un ve Kral Faysal'ın heykellerini parçaladı, eski rejimle ilgisi olanlar yakalanıp öldürüldü. Nuri Said ve Abdullah'ın cesetleri sokaklarda sürüklendi; bez bebekler gibi bir gruptan öteki gruba atıldı. Paramparça olan cesetler bir zafer nişanesi olarak Savunma Bakanlığı'nın kapısının dışına asıldı; tam olarak yıllar önce Nuri ve kral naibi tarafından yılmadan izlenen, Raşid Ali'nin darbe teşebbüsü başarısız olunca milliyetçilerin en sevdiği nasyonalist olan Salih el-Din el-Sabbah'ın darağacında sallandığı yere asıldı ceset parçaları. Irak halkının anladığı soyut bir kavram varsa, o da şiirsel adaletti.

Kasım dönemi Irak tarihinde eşi olmayan bir devreydi. Bu hareketin ülkeye dışarıdan empoze edildiği gerçek olsa da, halkın ihtiyaçlarına onun kadar cevap vermeye çalışan başka bir yönetim daha önce olmamıştı, daha sonra da olmayacaktı. Düzgün işleyen bir sağlık ve eğitim sistemi, farklı partilere siyasi özgürlük, işçi hakları, petrol endüstrisinin millileştirilmesi, toprak reformu ve daha burada sayamadığımız pekçok şey Kasım'ın mirasıdır. Bu dönem Yahudiler için huzur dönemiydi. Kasım azınlıklara sempatiyle yaklaşıyor, azınlıkları kucaklayan bir toplumda onların da kolaylıkla ve tamamen toplumla bütünleşeceğine inanıyordu. Yahudiler çalışmak, ticaret yapmak, eğitim görmek ve seyahat etmekte özgürdüler. Bir iyi niyet gösterisi olarak komünist veya Siyonist eylemlerinden ötürü hapiste olan Yahudiler salıverildi; hatta Yudke Tacir de bunların arasındaydı.

Nesim ve ailesi 1958'in sonunda artık iltica etmeye karar verdikleri zaman, herkes onların deli olduğunu düşündü. "*Habibi*" dediler ona, "durumumuz hiç bu kadar iyi olmamıştı."

Fakat karısı gitmekte direniyordu. Nuri'nin tanınmaz haldeki cesedinin üstünde tepinen ve yerde tekmeleyen çılgın güruhun yarattığı vahşi sahneye tanık olduğundan beri huzuru yoktu. Ve daha yıl sona ermeden Nesim önceden tekstil işi sayesinde bağlantılar kurduğu Tahran'a yerleşmişti. Bu şekilde ailemin en son ferdi de Irak'ı terk etmiş oluyordu.

Şimdi Nesim'in karısının doğru bir karar verdiğini düşünüyorum. Irak'ta siyasi liderler hızla geliyor ve aynı hızla gidiyordu; Kasım'ın döneminin daha güvenli olacağını ummak için geçerli bir neden yoktu. Kasım da özellikle 1959 sonrasında, Baasçı genç bir militan olan Saddam el-Tikriti tarafından kendisine karşı düzenlenen suikast yüzünden pozisyonunun tehlikede olduğunun bilincindeydi. Fakat Kasım'ı deviren, arasının bozuk olduğu dostu Albay Abdüsselam Arif oldu. 1963 Şubat'ında gerçekleşen Ramazan Devrimi, Arap Birliği, sosyalizm ve demokrasi adına yapılmıştı ve Baas partisinin Irak'ta giderek yükselen nüfuzunu gösteren bir işaretti.

Bundan sonra Iraklı Yahudiler bir daha rahat yüzü görmediler.

On Dört

BAĞDAT'IN SON YAHUDİLERİ

Kendisini Bağdat'ta kalan son Yahudilerin elçisi ilan eden Emad Levi'yi otelimin mermer lobisinde bekliyordum.

Televizyon Arap dünyasındaki son haberleri verirken Iraklı şoför ve tercümanlar şekerli koyu çay içerek zaman öldürüyordu. Bağdat'ın ortasında, ömrünü burada geçirmiş son Yahudilerle görüşmeyi beklerken hiç kimse benim büyük sırrımı bilmiyordu. "Sana sorarlarsa sakın Yahudi olduğunu söyleme; herkese Hıristiyan olduğunu söylersin" diye uyarmıştı beni Emad. Fakat hiç kimse bana böyle bir soru sormadığına göre demek ki adımdan Yahudi olduğumu çıkaranlar yalnız Batılılardı.

Irak'ta Yahudi karşıtlığı tırmanışa geçmişti. Uzun baskı rejiminden sonra rahatlayan Müslüman din adamları, halkı tahrik eden vaazlar vermeye başlamıştı. Ayetullah Ali el-Sistani, Irak'a dönmek isteyen Yahudilere halkın seçeceği hiçbir hükümet tarafından vatandaşlık hakkı verilmeyeceğini söyleyeli çok olmamıştı. Amerika'nın önerdiği anayasa taslağına karşı yaptığı on bir maddelik itirazlar listesinde bu nokta dördüncü sıradaydı. Bunlar coşkulu bir dille yazılan el ilanlarıyla halka da bil-

dirilmekteydi. Basın ve televizyonda Yahudiler her gün alenen suçlanıyor, "ABD'ye hayır! Yahudilere hayır!" gibi duvar yazıları kentin sokaklarında pıtrak gibi çoğalıyordu. Eski eserler müzesinin duvarına birisi şunları karalamıştı: "Yüce Allah Yahudilerin cezasını verecektir."

Savaş sonrasının nefret ve kuşku dolu atmosferinde Yahudilere yeniden öcü gibi bakılıyordu. Yabancı işgalciler hesabına çalışan Siyonist ajanlar olduklarını veya 1951'de el konulan mallarını geri almak için sahte kimliklerle ülkeye girdiklerini düşünen halk, Yahudilere güvenmiyordu. Bu kaos ortamından sorumlu olanlar da onlardı. Iraklıların tüm Amerikalıların hepsinin Yahudi olduğunun söylediğini ben de çok kez duymuştum.

Sloganlarla ifade edilen bu soyut anti-semitizm, Irak'ta kalmış olan bir avuç Yahudi'yi hedef alan bir kampanyaya dönüşemezdi. Zaten çok azalmış olan bu grubun kültürel olarak da ciddiye alınacak bir durumu kalmamıştı. Yahudiler, diğer Yahudilerle bir arada olmanın yarattığı bir standart nedeniyle Yahudi kimliklerinin sadece İsrail'de kaybolduğunu sıklıkla ifade ederler. Ben de İsrail'de bulunduğum zamanlar bu garip duyguya kapılmıştım. Ancak Yahudi kimliğimin Yahudilerin alenen yerildiği bir ülkede olmaktan ötürü güçlendiğini ise o ana dek hiç hissetmemiştim. Bu benim için yeni bir duyguydu; sırf bu nedenle Emad Levi'yi karşımda görünce uzun zaman önce yitirdiğim bir kardeşimle karşılaşmış gibi hararetle selamladım onu.

Arabasından inip gülümseyerek ve hoş geldin der gibi kollarını açarak bana doğru gelen Emad'ı hemen tanıdım. Bağdat'ta gördüğüm her erkek gibi onun da düzgün kesilmiş siyah saçları ve gür bıyıkları vardı. İri yarı bir adam olan Emad, güneş gözlüğü takmıştı ve Batı modasına uygun olan giysileri yetmişli yıllarda yaygın olan polyester kumaşındandı. Her yönüyle kentli bir Araba benzese de gözlerinin biçiminden ve kalın kaşlarından onun Iraklı bir Yahudi olduğunu çıkarmıştı belleğim. Bana

Londra'daki kuzenlerimden birini anımsattığını söylediğimde ikimiz de buna çok güldük. Fiziksel benzerlik dışında, aile adımız da tesadüfen aynıydı ama ne kan bağı vardı aramızda ne de evlilik yoluyla bir akrabalık.

Otuz sekiz yaşındaki Emad genç bir Bağdat Yahudilerinin en cana yakın ve yardımsever olanlarındandı. İlgi gösteren yabancılarla tanışmayı ve küçük cemaat adına onların geçmişini titizlikle incelemeyi kendisine iş edinmişti. Bu sınavdan geçemeyen hiçbir yabancıyı cemaate tanıştırmıyordu.

Fakat ben meraklı bir yabancıdan farklıydım; bu Yahudilerle aynı mirası, kültürü ve dili paylaşmış birisiydim. Çok da uzak olmayan bir geçmişte benim ve onların ataları belki de komşuluk yapmışlar, okul arkadaşı olmuşlar, iş ortaklığı ve dostluk kurmuşlardı. Bu topraklarda yaşayan insanlarla benim aramda hiç telaffuz edilmeyen bir anlaşma olup olmadığını haftalarca merak edip durmuştum. Fakat Emad yaşlı Yahudiler arasında benimle tanışmayı reddedenler olduğunu söyleyerek uyarmıştı beni. Onlar kendi yollarında gidiyor ve yabancılardan hoşlanmıyordu.

İyi ki kendisi de böyle düşünenlerden değildi. Birkaç gün sonra rehberim olmayı önererek şoförüm Mahmut'u çok kızdırdı. Beni savaştan harap olmuş bir kentte kendisi gibi olabildiğince normale yakın bir hayat yaşayan diğer Yahudilerle tanıştırmak; Sadr kentindeki Yahudi kabristanında yapılan onarımları göstermek, Bağdat'ın içinde ve çevresinde Saddam tarafından bakımı ihmal edilen pek çok türbeden biri olan Joshua'nın kabrine götürmek istiyordu. Joshua İsrail halkını vaat edilen topraklara götüren hahamdı. Fakat önce bazı kurallar üzerinde anlaşmamız şarttı. Cemaatin muhasebecisi olan ve grubu bir arada tutan yetmiş dokuz yaşındaki Marsel Daud ile tanışmak için ısrar etmeyecektim (kadın mı erkek mi olduğu belli değildi). Beni Eski Kent'teki sinagoga veya Yahudi komitesinin ofisine de götürmeyecekti, çünkü bu çok tehlikeli olabilirdi.

Emad Yahudilerin pek çok konuda tedbirli olması gerektiğinden de söz etti. Yahudiler attıkları adıma dikkat etmeliydi, fazla göze batmamaya ve politikaya bulaşmamaya çalışmalıydı, çünkü otoritelerin size neyle suçlayıp tutuklayacağını bilemezdiniz. Saddam'ın casusları tarafından yıllarca izlendiği için annesinin mezarını ziyaret etmekten bile korkmuştu Emad. Gizli servisin, işbirliği yapmak istediği Yahudileri tuzağa düşürmek için güzel Müslüman kızlarını kullandığını söyleyince önce bunun abartılı bir endişe olduğunu düşünmüştüm. Fakat daha sonra 1960'dan itibaren gizli polisin zaten korkan cemaat içinde paranoya yaratmak amacıyla Yahudi muhbirleri çalıştırdığını öğrendim. Saddam'ın devrilmesinden memnundu Emad; artık hayatının geri kalanı için planlar yapabilirdi.

Bütün bu bilgileri Emad'ı gördükten sonra ilk on dakika içinde almıştım. Sonraki günlerde onun çok konuşan, hep şaka yapan, aktif, bir işten öbürüne koşan enerji deposu biri olduğunu anlayacaktım. Annemin dediği gibi vurdumduymaz tiplerdendi o; dünyada iyi bir şeyler yapmak isteyen, hayat onu nereye savurursa oraya tutunan ve her şeyin üstesinden gelmeye çalışan biriydi. Ne savaş ne de şimdi yaptığı işi onu fazla telaşa sokmuştu; hâlâ yüzmeye gidiyor, arkadaşlarıyla buluşuyor ve görevlerini yerine getiriyordu. Fakat bütün bunlara karşın Saddam'dan sonra hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağını da biliyordu. "Benim için Irak'ta bir gelecek yok artık," diyordu sık sık.

Gelecekle ilgili kaygıları genelde gündelik yaşamına yönelikti. Cemaatin yaşlılarıyla ilgilenmek ve diğerlerine iki ayda bir yardım paketi dağıtmak (cemaate kısıtlamalar getirildiği zaman başlayan bir uygulamaydı) dışında hayatı karmakarışık olmuştu Emad'ın. Aylarca çalışamamıştı; "otomobil alım satımı yapıyordum, fakat savaş başladıktan sonra işi bıraktım," dedi ve ticaret yaparken işini kapatmanın aslında bir tercih meselesi olduğunu, fakat benim de Amman'dan gelirken gördüğüm gibi,

Irak sınırları açıldıktan sonra dünyanın her tarafından akan ucuz arabalarla rekabet etmesinin imkânsız olduğunu anlattı. Irak'ta kalmaya devam etmesi durumunda bir aile kurmak veya en azından bir Yahudi ailesi kurmak için umut beslemesi söz konusu olamazdı. Cemaat içinde evlenebileceği yaşta olan tek Yahudi kadınla da arası iyi değildi.

Emad Levi 1965'te Bağdat'ta doğmuştu. Babası Ezra ve annesi Seyide'nin Yahudi okulunun karşısında, ağaçların gölgelediği büyük bir villası vardı. Aynı caddede oturan komşularının çoğu Yahudiydi. Durumu iyi olan ailenin büyük oğlu Salih'le Emad yüzlerce Yahudi çocuğu gibi, *teskit*'ten sonra Irak'ta kalan ailelerin çocukları için açılan Frank Iny okuluna gitmişti. Son büyük eksodüsten önceki güzel günlerdi onlar, halen aynı villada yaşamını sürdüren Emad; çocukluğunun mutlu günlerine tanıklık eden bir fotoğrafını göstermişti bana. Kısa etekli ve kısa pantolonlu bir sürü çocuk arasında kocaman gülmüştü fotoğrafta. O günlerde hâlâ normal bir hayatın yaşandığının, öteki olarak kabul edilerek ve izole olmamış bir toplumun varolduğunun, cemaatin hâlâ direndiğinin tanığıydı bu belge.

"Okuldan mezun olduğum zaman," demişti Emad "bu çocuklardan hiçbirisi artık Bağdat'ta değildi."

Bağdat'ı terk eden Yahudilerin sayısı arttıkça Emad'ın Yahudi kimliği de o oranda güçleniyordu. Emad için o kadar önemli olan sadece az sayıda Yahudinin kalmış olması, veya Heduri uzun yaşamından sonra 1971'de Heduri ölünce yerine geçecek başka bir hahamın olmaması, ya da bar mitzvah törenini kutlayacak topluluğun kalmaması değildi. Onun için önemli olan kendi Yahudi kimliğiydi. Küçük bir çocukken babası ona biraz İbranice öğretmişti; bu kadar İbranice bilgisiyle teselli bulmak ve mutlu olmak için her zaman dua edebileceğini biliyordu. Şehirde bu dili sinagogda dua edecek kadar iyi anlayan birkaç kişinin kalmış olması da o kadar önemli değildi.

Emad kendisini öncelikle inancıyla özdeşleştirmekteydi. Beni defalarca tedbirli olmam konusunda uyarmasına karşın, daha karşılaştığımız ilk gün bana "Yahudi olmaktan gurur duyuyorum ve herkese Yahudi olduğumu söylüyorum. Hiçbir şeyden korkum yok," demişti yüksek sesle. Bu bir tanışma seremonisiydi. Bu sözleri arabasında söylemiş olsaydı o kadar kaygılanmazdım, fakat o sırada Alviya'daki bir dondurmacıda oturan tek müşteriydik ve İngilizce duymaya çok alışık olmayan garsonlar bizi kuşkuyla seyrediyordu. Emad da dik dik onlara baktı ve gürledi: "Dinimi seviyorum."

Ertesi gün Joshua'nın kentin dış mahallelerindeki harap türbesini ziyarete gittik. Kabrin karanlık taş odasına girdiğimiz zaman Emad cebinden çıkardığı bir kippayı başına koydu ve ileri geri sallanarak İbranice dua okumaya başladı. Peygambere hürmetlerini sunmak için gelmiş olan iki yaşlı Müslüman şaşırıp kaldı, fısıltıyla bir şeyler konuştular aralarında ve odadan çıktılar ama bizden dışarı çıkmamızı istemediler. Karanlık türbeden çıktığımızda bir köylü kadından aldığımız taze hurmaları yerken Emad bana dönüp "Artık özgür olduğumuza göre inancımı açıkça neden söylemeyeyim?" dedi ve hurmanın çekirdeğini yere tükürdü.

Türbede ve dondurmacıda tanık olduğum budalaca cesaret sahnelerinin benim şerefime gerçekleştiğini daha sonra anladım, fakat aynı şeylerin yinelenmesinden ve benim yüzümden Emad'in zarar görmesinden korkmuştum. Bir taraftan da gösterdiği yüreklilik hoşuma gitmişti; Emad Levi kimsenin kölesi değildi.

"Çölde yüksek bir kulemiz var. Her gün santim santim çöküyor, yakında hiçbir şeyimiz kalmayacak. Biz bu durumdayız işte." Samir Şahrabani'ye göre Bağdat Yahudileri işte bu kadar zor bir durumdaydı. Yakışıklı prens Emad'la karşılaştırılınca

Samir için cemaatin şair filozofu denebilirdi. Konuşurken sanki yüzyıllar önce olanlara mercek tutuyor , bunları birkaç güzel metafor kullanarak zalim kadere göre yorumluyordu. Ona göre Babil Yahudiliğinin bütün mirasını şimdi Bağdat Yahudileri taşıyordu zayıf omuzlarının üstünde ve bu mirasın çok yakında zamanın taşıdığı kumların altında kalacağını kabul etmekten başka bir seçenekleri yoktu.

Ona Yahudilerin miraslarıyla birlikte Irak'tan sürülmeden önce buradan ayrılmayı düşünmek zorunda olduklarını söylediğimde "Hayır" diye itiraz etti Samir, "eğer gidersek geçmişle olan bağlarımızı, köklerimizi kesmiş oluruz. Ben Iraklı bir Yahudi olmaktan gurur duyuyorum, birisi bana sen Yahudisin dediği zaman, doğru diyorum, ben Yahudiyim ve senin başının tacıyım." Samir gitmeli mi yoksa kalmalı mıydı? Çok bilinen bir söz vardır; gitmek mi zor, kalmak mı?

Samir'le kardeşi Yakub'un Hindiye'deki evlerinin panjurları kapalı olan ön odasında konuştuk. Bana taze meyve ve gazoz ikram ederken televizyon da vızıldayıp duruyordu. Biz eve geldikten hemen sonra elektrik kesildiği için panjurların arasından sızan zayıf ışıkta koyu renkli mobilyayı, İran halılarını ve istiflenmiş gazete ve kitapları seçmeye çalışıyordum,

Amerika'nın işgalinden beri Bağdat bir yıldır bu elektrik kesintilerini yaşamaktaydı. Herkes trafik tıkanmasından veya Irak'ta iş kapmaya gelen yabancı müteahhitlerden olduğu kadar elektrik kesintilerinden de yakınıyordu. "Bu nasıl bir süper güçtür ki, ülkenin elektrik sorununu bir türlü çözemiyor?"diye şikâyet edenler bu sorunun tek bir yanıtı olduğunu da zaten biliyordu: Bunlar süper gücün umurunda değildi.

Samir, yan komşularıyla paylaştıkları jeneratörü çalıştırmak için dışarı çıktı ama son zamanda sorun çıkartan aleti çalıştıramayınca sohbetimizi karanlıkta sürdürmek zorunda kaldık.

Bağdat'taki pek çok insan gibi Samir de her gün yaşanan kesintileri sükunetle kabullenmeyi öğrenmişti. Fakat konuştuğum diğer Iraklılardan bu kesintiler yüzünden Saddam zamanını aradıklarını duymuştum. Samir'e de Saddam'ı özleyip özlemediğini sorunca eski diktatörü coşkuyla savunmaya başladı.

"Saddam'ın yönetimi altında Irak güvenli bir ülkeydi ama artık güvenlik namına bir şey kalmadı. Bana borcu olan pek çok insan borcunu ödemeyi reddediyor, çünkü ben bir Yahudiyim. Saddam'ın zamanında insanlar borçlarını ödemeye mecburdu; anlaşma şartlarına uymayanlara altı ay hapis cezası verilirdi." Samir'in Saddam'ı öven sözlerini dinlemek oldukça garipti. Ancak onun sözlerindeki satır aralarını okumam gerektiğini anladım hemen. Samir eskiden her şeyin bugünden daha iyi olduğunu söylemek istemiyordu; o sadece işlerin daha iyiye gitmediğini belirtiyordu. Emad, Amerikalı genel vali Paul Bremer'in Irak'ta yarattığı serbest piyasa düzeninde rekabet gücünü kaybetmişti; bunun nedeni piyasanın hiçbir şekilde kontrol edilmemesiydi. Dürüst iş yapılmasını sağlayacak bir kontrol ve denge mekanizması olmadığı gibi mağdur olan tarafın hakkını koruyacak yasal bir merci de yoktu. Her şey kapanın elinde kalıyordu. On aydan bu yana iş dünyası tam bir kovboylar ülkesine dönmüştü.

Bağdat Üniversitesi'nden ekonomist olarak mezun olduktan sonra 1980'lerin ortasında ticaret yapmaya başlamıştı Samir. Demir alım satımı yaparak başladığı işini fabrika ve tarım aletleri ticareti olarak büyütmüştü. İşinden iyi kâr sağladığı için yatırım amaçlı olarak Bağdat ve Musul'da hanlar, Bakuba'da arazi ve Bağdat'ta mülk satın almıştı. "Öğrenciyken isteğim Irak'tan gitmek ve şansımı başka bir yerde denemekti, fakat babama inme inince onu bırakamadım. Bu kadar yıl sonra istesem de gidemem artık, çünkü bütün malım bu ülkede," dedi ve ben daha bir şey söyleyemeden parmağını kızgınlıkla havaya kaldırarak sözlerini sürdürdü: "Evimi Müslümanlara terk etmektense kö-

peklere bırakırım daha iyi. Iraklılara bırakacağıma paramı da denize atmayı yeğlerim,"

Samir konuşmasına sık sık Müslümanlar hakkında yaptığı yorumları da katıyordu. Ona göre Müslümanlar güvenilmez, kötü, iki yüzlü, sefil ve düzenbazdı: "Yirmi altı milyon nüfusun yirmi dört milyonu kötü," diyordu Samir. Iraklıların kendi kendilerini yönetmeleri konusuna gelince "Hükümetin başındakiler hırsız olunca o hükümete nasıl güvenilir?" diye bir yorum getirdi. Liberal, sömürgeciliğe karşı ve çok kültürlülükten yana bir insan olarak, Samir'in bu saldırgan ifadesine ve kullandığı kelimelere karşı tepkisiz kalamazdım, çünkü bir kastı olmasa da sözleriyle fikirlerimi incitmişti. Fakat sonra, Müslümanlar tarafından hiç eziyet, baskı ve ayrımcılık görmediğimi düşündüm, oysa Samir kırk iki yıl boyunca bunlardan başka bir şey yaşamamıştı. Ben kim oluyordum da ona nasıl düşünmesi gerektiğini söyleyecektim?

Baas partisi 1963 yılında Abdülselim Arif'in iktidara gelmesine yardımcı olduğu zaman Samir Şahrabani bir yaşındaydı. Onunla birlikte Yahudilerin Kasım'ın iktidarı altında yaşadığı sonu belirsiz barış ortamı da kesin olarak bitmişti. Hükümet 1964'ün Temmuz ayından itibaren çoğu ekonomik alanda olmak üzere Yahudilere yeni kısıtlamalar getirmeye başladı. Hepsinden önemlisi de ülkeden çıkmalarının yasaklanmış olmasıydı. Bazı aileler yasa dışı yollardan kaçmayı başarsa da çoğunluk yaşanan zorlukların geçici olduğunu düşünerek Bağdat'ı terk etmemişti. 1967 Haziranı'nda Altı Gün Savaşı'nın çıkmasıyla birlikte geleceğe ilişkin bütün umutlar da suya düştü. O sırada Bağdat'ta yaşayan yaklaşık üç bin beş yüz Yahudi kendilerine bir misilleme yapılmasından çok korktukları için evlerinden çıkmıyor ve çocuklarını okula göndermiyordu. İşyerleri kapatılmıştı; sanki insanlar kan dökmeyi bekliyormuş gibi tehlikeli bir atmosfer vardı sokaklarda.

Ve eziyet başladı. Yüzlerce Yahudi İsrail'e para yardımı yapmakla veya emperyalizm ajanı olmakla suçlanarak hapse atıldı. Çoğu yıllarca hapis yatan bu insanlara her gün sabaha karşı idam edilecekleri söylendi. Aileler onların sağ mı yoksa ölü mü olduklarını hiç bilemedi. Hayat, cemaat için hapishane duvarlarının ötesinde de son derece zordu. Özgürlükleri kısıtlanıyor, telefon hatları kesiliyor, banka hesapları donduruluyor, ticaret izinleri iptal ediliyordu. Radyo ve televizyondan sadık Müslüman yurttaşlara seslenen bakanlar onlardan Yahudilerle sosyal ilişkilerini kesmelerini ve ticaret yapmamalarını talep ediyordu. Devlet Güvenlik Dairesi'nin işe aldığı üç bin kadar gizli polis, sivil kıyafetle gece gündüz Yahudileri izlemekteydi; neredeyse her casus başına bir yetişkin Yahudi düşmekteydi.

1968'de Yahudilerin boynuna geçirilen ilmik daha çok sıkıldı. Ekonomik kısıtlamalar o kadar yoğunlaşmıştı ki, mülk satın almak, satmak, kiralamak ve kiraya vermek Yahudilere yasaklanmıştı. Hâlâ bir işte çalıştığı için şanslı olan Yahudilerin aldıkları ücret ayda yüz dinarla sınırlanmıştı ve bu para normal bir ailenin geçinme sınırının çok altındaydı. O günleri bizzat yaşamış olan bir Yahudi şunları söylemişti: "Ailelerin hiçbir şeyi kalmadı; o kadar fakirleştiler ki, bir lokma ekmeğe muhtaç hale geldiler." O zaman on üç yaşında olan Edvin Şüker içinse en kötüsü psikolojik eziyetti. "Polise bilgi vermeden on kilometreden daha uzağa gitmemiz yasaklanmıştı. Gruplaşmak yasaktı ve her polis grup sayısını keyfine göre belirliyordu. Halkın içinde konuşmamayı tercih ediyorduk, çünkü Yahudi aksanıyla konuştuğumuz Arapça, kimliğimizi hemen ele veriyordu."

O yılın temmuz ayında Baas partisi üyesi Ahmed Hasan el-Bekir, iktidarı ele geçirdi ve sürgünden dönen yeğeni Saddam Hüseyin iktidarın ikinci adamı oldu (1959'daki başarısız Kasım suikastından sonra Saddam Irak'tan kaçmıştı.) Radyo ve televizyondan bu darbenin "beyaz bir ihtilal" olduğu anons ediliyordu

ama bir Yahudi sokakta tankların dolaştığını duyduğunu anlatmıştı.

Yeni rejim muhalefeti engellemek için hemen bir dizi tasfiye hareketine girişti ve bunun en ağır yükünü çekenler yine Yahudiler oldu. 14 Aralık 1968'de yeni ve büyük bir casusluk şebekesinin ortaya çıkarıldığı ve üyelerinin Amerika ve İsrail işbirlikçisi olan Yahudiler, eski ordu mensupları ve eski üst düzey diplomatlar olduğu ilan edildi. Bunun üzerine tutuklanan yirmi "casus" televizyondan da yayınlanan, şov benzeri bir duruşmada yargılandı. On bir Yahudi Basra'da bir köprüyü havaya uçurmak, Kürt isyancılara para yardımı yapmak, İsrail'e askeri bilgi sızdırmak ve nihayet çok eskiden kalma anti-semitik bir inanış olan, su rezervlerine zehir karıştırmakla suçlandı. Bunların çoğu işkence altında suçlamaları kabul ettiler ve kendilerini savunacak avukat talepleri de reddedildi. Baştan savma yapılan duruşmalardan sonra "casus"ların çoğu idama mahkum oldu.

Ocak 1969'da ulusal bayram ilan edilen infaz gününde Iraklılardan idamı izlemeleri istendi ve idamları seyretmeye binlerce Iraklı geldi. Sevinç çığlıkları atıp şarkılar söyleyerek özgürlük meydanını doldurdular, piknik paketlerini açtılar, el çırptılar, oynadılar; darağaçlarında sallanan cesetleri daha iyi görsünler diye çocuklarını omuzlarına aldılar. Sonra bir grup vahşi, ellerinde sopalarla cesetlere vurmaya başladı. Diğerleri de cenazelerini almak için gelen yaslı Yahudileri taşladı. Kontrolden çıkmış olan bu vahşetin içinde başbakan Bekir ve Saddam Hüseyin, üstü açık bir limuzinle meydanın etrafında dönmekte ve kalabalığın coşkusunu mutlulukla içine çekmekteydi.

Şu günlerde Batı'da dolaşan bir rivayet Saddam'ın Yahudilere sempati beslediğini ileri sürüyor. Söylentiye göre yoksul annesi hamileyken Yahudi bir Tikriti ailesi ona sahip çıkmış ve yanına almıştı. Fakat Saddam'ın insan hakları karnesi bunu doğrulamıyor. Devlet başkanı olduğu 1979'a kadar Saddam Irak'ın güvenli-

ğinden sorumluydu ve kontrol mekanizmasını Yahudilere eziyet etmek için kendi keyfince kullanmıştı. Saddam'ın korkunç işkence hapishanesi olan Kasr el-Nihaye, Iraklı Yahudiler arasında tüyler ürpertici bir yer olarak bilinmekteydi. Saddam uluslararası kamuoyundan yükselen protestolar üzerine Yahudiler üzerinde kurduğu baskıyı hafifletmek zorunda kalmış; dünyanın ilgisi başka ülkelere odaklanınca da ara verilen tacizler yeniden başlamıştır. Pek çok Yahudi ailesi 1970 yılında böyle kısa, süren boşlukları Irak'tan kaçmak için değerlendirmiştir. 1970 in sonuna doğru Irak içinde yönetime sadık olmayan unsurları temizleme harekâtına girişen Saddam, uzun süreli İran-Irak savaşı nedeniyle Bağdat'ta kalan Yahudilere karşı sessiz fakat sürekli bir psikolojik terör ve sıkı ekonomi kampanyası başlattı.

Kalpleri kırılmış, tükenmiş ve yıkılmış Yahudiler kötü kaderlerine boyun eğdiler. İşsiz ve parasız kalan aileler yiyecek bulamadı, fatura ve vergilerini ödeyemedikleri için evlerdeki temel belediye hizmetleri kesildi. Erkekler ülser oldu, kadınlar sararıp soldu ve saçları ağardı. Yahudi muhbirlerin ispiyonları yüzünden keyfi tutuklama tehditleriyse her zamankinden daha yaygındı. Soykırım sırasındaki Avrupa gettolarını hatırlatan kelimelerle şöyle demişti bir Iraklı: "Irak Yahudileri yavaş bir ölüm ya da soylarının tükenmesi tehlikesiyle karşı karşıyadır."

1973 yılı özellikle berbat bir seneydi. Düzinelerce Yahudi tutuklandı, gözleri bağlandı, dövüldü ve çoğu bir daha geri dönmediği Kasr el-Nihaye'ye (dönüşü olmayan saray) götürüldü. Samir Şahrabani o yılın nisan ayında altı kişilik Kaşkuş ailesinin bütün fertlerinin evlerinde katledildiğini, sadece o sırada okulda olan Dora'nın sağ kurtulduğunu ve bu cinayetten sonra yarı deli olduğunu hatırlıyor. Hindistan başbakanı ve Fransa senato başkanının araya girmesiyle Dora'ya pasaport verilmiş ve İsrail'e gitmesine izin verilmişti. Yahudiler kendilerine yapılanlardan o kadar bezmişti ki, onları Irak'tan mümkün olduğu kadar çabuk çıkar-

tacak olan kaçakçılara para ödemeye hazırlardı. Geride sadece birkaç yüz Yahudi kaldı. Körfez savaşının başlamasından önce, 1990 yılında Bağdat'ta yalnız yüz elli Yahudi yaşamaktaydı.

Samir bana Kaşkuş cinayetini anlatırken kardeşi Yakub işten dönünce karanlıkta tokalaştık onunla. "Bu Müslümanlar doğuştan katil," dedi. "ırkçı ayırımcılık onların kanına işlemiş." Sonunda elektrik gelince kardeşlerin birbirine hiç benzemediğini fark ettim. Samir ince yapılı, esmerdi ve yüzünün hatları köşeliydi; Yakub ise daha iri ve kumraldı. İnce çerçeveli, dört köşe gözlüğü yuvarlak yüz hatlarına iyi gitmişti.

Yakub cemaatin entelektüeliydi. Gündüz kuyumculuk yapıyor, gece ise iddialı bir başlığı olan doktora tezi üzerinde çalışıyordu: "Yargılamada Etkileşim Üzerine Söylem Çözümlemesi, Arapça ve İngilizce." Dünyadan yeni haberler almaya, Amerika tarafından önerilen anayasa taslağı hakkında ve tarihte Yahudilerin Batı da uğradığı zulüm üzerine fikir alışverişinde bulunmaya çok hevesli olan Yakub, Mel Gibson'un Hıristiyanlık propagandası kokan İsa'nın Çilesi filminin gösterime girdiğini internetten öğrenmişti ve bana şöyle bir soru yöneltti: "Mel Gibson da Yahudi karşıtı bir aktör mü sizce?"

Şahrabanilerin evinden ayrılmadan önce Yakub benden Londra'daki erkek kardeşiyle temasa geçmemi ve kendisine doktora çalışması için bazı kitaplar göndermesini rica etti. Kısa süre önce yakalanan Saddam'ın televizyondaki görüntüsüyle dalga geçerek "İhtiyar salağın bir koyun gibi teslim olduğunu gördünüz, değil mi," derken gülüyordu.

Sadr kentinin fakir Şii mahallesi Bağdat'ın her tarafında karşınıza çıkması olası yerlerden biriydi. Çöplerin oraya buraya dağıldığı tozlu sokakları, yıkılacakmış gibi duran kum rengindeki gecekondularıyla kasvetli, pis, ihmal edilmiş ve bunaltıcı olan bu

mahallede elektrik yoktu; burada yaşayan insanlarda periyodik hepatit B salgınlarının görülmesi tesadüf olamazdı. Kentin geçmişini göz önüne alınca her şey müthiş bir ironi gibi göründü bana.

Abdülkerim Kasım, bu kenti Irak'ın güneyinde kulübelerde yaşayan fakir halkı modern evlere kavuşturmak için kurmuştu. Kasım'ın amacı Irak'ın en çok ezilen ve hor görülen halkına karşı ne kadar cömert ve yüce gönüllü olduğunu göstermekti; daha sonra Saddam Kenti olarak değiştirilecek olan adı da bunu kanıtlamaktaydı: Devrim Kenti. Görünüşe bakılırsa Saddam bu şehrin vatan hainleriyle tıklım tıklım dolu olduğuna inanmıştı. Saddam'ın gecekondularda yaşayan Şiileri öncelikli seçmenleri olarak görerek bir hata yaptığına inanamadığım için bu isim değişikliği zalim bir şaka gibi geldi bana. Savaşın 2003'te bitmesinden hemen sonra mahallenin adı bu sefer de militan halkın taptığı Şii dini lider Mukteda el-Sadr olarak değiştirildi. Ben Irak'tayken bu isyancılar işgal güçlerine düşman olan din adamını desteklemek için her gece yangın bombalarıyla saldırılar düzenlemekteydi.

Sadr kentinin ortasında yer alan, etrafı yüksek beton duvarlarla çevrili Yahudi mezarlığına ağır ve kalın madeni bir kapıdan giriliyordu. Kasım şehrin inşa edilmesi için talimat verdiği sırada, Bağdat'ın etrafını dolaşan ve mezarlığın tam ortasından geçen bir çevre yolunun yapımı da başlamıştı. İnşaat baştan savma yapılmıştı; Yahudilerin ölülerini mezarlara dikey gömdüğünü ya bilmeyen yahut da bilmezlikten gelenler mezarlıkta istimlak yaparken sadece en üstte kalan iskelet parçalarını nakletmişti. Daha kötüsü de mezar taşlarının yanlış mezarların üstüne konmasıydı. Fakat Yahudiler bu durumdan şikâyetçi olmadılar; hâlâ bir mezarlıkları olduğu için şanslı olduklarını düşündüler.

Güvenlik nedeniyle yine bir sürü itiraz sıraladıktan sonra nihayet razı olan Emad beni Sadr kentine götürdü. Şartlardan

biri olabildiğince kapalı giyinmek olduğu için ben de rüküş giysilerimin üzerine uzun siyah bir ceket giyerek ve başımı da siyah bir eşarpla örterek kendimi emniyete aldıktan sonra bir hırsız gibi sızdık kabristanın içine. Aslında bu hilelere başvurmak hiç de sebepsiz değildi, bir süre önce başka bir ziyaretçiyle buraya gelen Emad sokak çocuklarının Batı tarzındaki giysilerini görünce kadına taşlarla saldırdığını söyledi. Böyle bir tehlikeyi tekrar göze alamazdık.

Mezarlığın içine girince bütün korkularım dağıldı. Birkaç işçiden başka kimsenin olmadığı bu yer kupkuru, sessiz ve son derece huzur vericiydi. Mezarlıkta çalışanlar savaştan sonra Yahudi Ajansı tarafından Bağdat'a gönderilen ve İsrail'de doğmuş bir Iraklı tarafından gizli bir anlaşmaya göre işe alınan Hıristiyanlardı. Bir zamanlar burasının çöl görüntüsünü yeşiliyle ve gölgesiyle şenlendiren yukka ağaçlarının hepsi kesilmiş; geriye yalnızca çirkin kütükleri kalmıştı. Birbirinin aynı ve kızgın güneşin altında yan yana, düzgün sıralanmış üç bin iki yüz tane mezar vardı. Her biri titizlikle yeniden betondan yapılmış mezarlardı bunlar. Önceden her mezarın üstünü örten dört köşeli tuğlalar berbat ve yıpranmış bir durumdaydı; onarılan mezar taşları parlamayan, bodur birer altın külçesiydi sanki.

İşin başlamasından sonraki dört ay içinde mezar taşlarının dörtte biri onarılmış, onarım Yahudi cemaatine yirmi milyon dinara (yaklaşık on beş bin dolar) mal olmuştu. Fakat daha yapılacak çok iş ve dikkat edilmesi gereken çok şey vardı. Emad, mezarlığın otuz sene boyunca ihmal edildiğini, Yahudilerin Saddam zamanında korkudan sadece ölülerini gömmek için geldiklerini ve duadan sonra burasını hemen terk ettiklerini söyledi. Meydanın bir köşesindeki nöbetçi askerlere ait binanın fosseptik deposundaki pis su doğrudan toprağa karışıyordu. Emad Amerikalıların atadığı Iraklı hükümet konseyinden bunu önlemesini rica etmiş ve depoya bağlanan iki hortumla suyun mezarlık duvarından dışarı verilmesini sağlamıştı.

Anlaşıldığına göre buradaki en büyük hasarı veren savaştı. Emad, yüz elli fedainin burada saklandığını, odun elde etmek için bütün ağaçları kestiklerini, Amerikalıların iki hafta boyunca burasını top ateşine tuttuğunu, mezarlık duvarında mermi izlerini görmenin mümkün olduğunu anlattıktan sonra izin isteyerek annesinin mezarı başında dua etmek için yanımdan ayrıldı.

Ben de mezarlar arasında dolaşmaya başladım ve çoğu mezar taşlarında mermer tabletler üzerine İbranice isimlerin, doğum ve ölüm tarihlerinin kazınmış olduğunu gördüm. O anda bu masum kimliklerin modern Bağdat'ta kalan tek İbranice yazılar olduğunu ve bunu bilen ziyaretçilerin buraya sadece mezarlara taş koymak için gelmediğini anladım.

Mezar taşları gibi tabletlerin durumu da berbattı. Bazılarında yalnız bir isim, bazılarında yalnız tek bir tarih okunuyordu; bazı tabletler ise bir posta pulu kadar küçüktü, çoğunun üzerindeki yazılar tamamen silinmişti.

Büyükbabam Elazar Levi de kesinlikle burada gömülü olmalıydı; mezar taşlarındaki yazıları çözmeye devam edersem onun mezarını da bulacağımı düşündüm bir an için. Fakat bu istek çabuk geçti, onun burada yattığını bilmek de yeterince tatmin edici bir duyguydu benim için. Bunu düşünmek beni ona daha çok yaklaştırıyordu sanki. Anladım ki, o anda büyükbabama bir daha hiç olamayacağım kadar yakındım.

Bağdat'ta gördüğüm bütün yerlerin içinde kendimi en rahat ve evimdeymiş gibi hissettiğim yer bu mezarlık oldu. Bu kadar çok ölünün bulunduğu bir yerde bu rahatlığı duymak garipti olsa da. Iraklı atalarım burada yatıyordu ve bu gerçekti. Daha da tuhaf olan, bana bu duyguyu yaşatanın o kadar çok sevdiğim Regina değil de Elazar olmasıydı.

On Beş

BÜYÜK UMUTLAR

Samir Şahrabani'nin söyledikleri aklımdan çıkmıyor: "Ben demokrasi istiyorum, özgürlük istiyorum. Yoksul insanlar görmek istemiyorum, insanların yaşamak için mücadele ettiğini görmek istemiyorum. Fakat bunların gerçekleşeceği ümidini taşımıyorum, çünkü Iraklıları demokrasiyle yönetemezsiniz; onları ancak demir yumrukla idare edebilirsiniz."

Samir'in kötümserliğine ortak olmak için çok uzağa gitmek gerekmez; bu halkı uzun yıllardan beri tanımış olanlar, Iraklıların birey olarak çok kibar, eğitimli, uygar ve sorumluluk bilincine sahip insanlar olduğunu, fakat bir grup oluşturdukları zaman güvenilmez olduklarını; ulus olarak da yönetilmelerinin olanaksız olduğunu söylerler. Irak'ın başka bir güçlü lidere ihtiyacı olduğu çoğunlukla kabul edilen bir görüştür ne yazık ki.

Irak'ın geleceği, konuştuğum her Iraklıyı yakından ilgilendiriyordu. Daha çok demokrasi isteyenler dahi bu yönetim biçiminin ne dereceye kadar işleyeceği konusunda kuşkuluydu. Yolculuğa çıkmadan önce Londra'da tanıştığım Iraklı önemli bir işadamı, bağımsızlıklarına çok düşkün olan bölgesel unsurların, çoğunluğu oluşturan Şiiler tarafından yönetilmeyi asla ka-

bul etmeyecekleri için demokrasinin Irak'ta başarılı olmasının mümkün olmadığını söylemişti ve ülkenin demokrasi yerine Doğu Avrupa modelinde olduğu gibi etnik ve dinsel çizgilere göre Balkanlaştırılmasını öngörüyordu. Savaş öncesinde görüşlerine başvuran Paul Wolfowitz'e de aynen bunları söylemişti.

Gelecekte demokratik bir hükümete şans tanıyanlar dahi demokrasinin Irak toplumu tarafından sindirilmesinin sınırlı kalacağını ve toplumun karmaşık yapısıyla el ele yürümesinin fazla zor olacağını düşünüyordu. Demokratik bir hükümet, kadınlara daha fazla özgürlük ve toplumun her sınıfına eğitim fırsatı veremeyecek; etnik bir uyum duygusu sağlayamayacak, hükümet içindeki yozlaşmayı önlemeyecekti. Genel kabul gören bir senaryoya göre, topluma bazı belli sınırlara dokunmayacak ölçüde bir demokrasi sunulacaktı. Örneğin, ülkede yarım yüzyıllık bir geçmişi olan laikliğin sonu anlamına gelen ve Şiilerin kesinlikle tekrar uygulamak istediği şeriata zıt düşmeyecek bir demokrasi olacaktı bu. Ayrıca demokrasi kabilelerin imtiyazlarına da müdahale etmemeliydi.

Fakat, ülkeye kurtuluş şarkıları söyleyerek, kendi kaderlerini tayin etme vaatleriyle dalan yabancı güçler karşısında Iraklıların haklı olarak neden kuşku duyduklarını açıklayan daha derin tarihsel nedenler vardır. Yirminci yüzyıl tarihinden gerekli dersi alan Iraklılar, yabancı bir gücün öncelikle ve en çok kendi çıkarını kollayacağını, bu menfaatlerin de şekli ne olursa olsun "kendi kendini yönetme" üzerine sınırlar koyacağına inanmaktaydı.

Irak tarafından 1941'de ve daha kuvvetli bir biçimde 1958'de devletçi-doktriner nasyonalizm ve militarizmin, siyasi liberalizme tercih edilmesinin başlıca nedeni kolonileştirme yalanına karşı gösterilen reaksiyondu. Onlarca yıl Irak sadece kâğıt üzerinde bağımsız kalmıştı; siyasi, askeri ve ekonomik açıdan ipler hep İngiltere'nin elinde olmuş, 1921'de ülkeye liberal kurumları empoze etmesine karşın perde arkasından yönetimi

elinde tutmaya gayret etmişti. Britanya modeli, görünürde bütün kurumlarıyla –parlamento, senato, temsili politika ve hatta seçimler– anayasal bir monarşi olarak mevcuttu, fakat İngiltere Irak'ta hep bir işgal kuvveti olarak kalmıştı. İngiliz subaylar ulusal sorunları kontrol etmek için özgürlükçü olmayan yöntemler kullandılar. Seçimlere hile karıştırdılar, muhalefetin kilit adamlarını ülkeden sürdüler, hizipçilik yaparak grupları birbirine düşürdüler, petrol gelirlerini hortumladılar, Irak toplumunun içindeki reaksiyoner unsurları beslediler, kışkırttılar ve başkaldıran azınlıkları bombalayarak boyun eğmeye zorladılar. Sözüm ona liberal olan süreç koca bir yalandan ibaretti.

Baasçılar da onlardan daha iyi değildi. 1963'de iktidarı ele geçirmeye kalktıkları zaman onlar da demokrasi sözü vermişlerdi ama sosyalizme ve Arap Birliği'ne bağlı kaldılar. Baas partisi, temelinde yatan ideolojik siyaset ve popüler ajitasyona rağmen hiçbir zaman geniş bir halk desteği sağlayamamıştı. Siyasi komplolar sayesinde iktidara gelen parti, hemen rakiplerini ve tüm olası muhalefet tabanını saf dışı bırakmaya başladı ve sonuçta kendi içinde kaynamaya başladı. Saddam Hüseyin'in kendi pozisyonunu sağlamlaştırdıktan sonra gerçekleştirdiği bir dizi tasfiyenin sonunda geriye sadece otokratik bir yönetim kaldı. Demokrasi vaatleri yine yalan olmuştu.

Samir'in sözlerinin ve idealizmindeki boşlukların aklımdan neden çıkmadığını şimdi daha iyi anlıyorum. Ben Irak'ı tam bir geçiş döneminde olduğu sırada ziyaret etmiştim. Savaşın başlamasından hemen sonra ülke büyük beklentiler içindeydi. İnsanlar umutlu ve heyecanlıydı, uzlaşmaya hazırdı, başka bir deyişle Amerika'ya bir şans tanımaktan yanaydı. Fakat bir yıl sonra ümitler sönmeye başladı. Halk sorguluyordu: Zaten işlemeyen trafikte daha çok karmaşa yaratan otomobil kalabalığını ülkeye sokan, yahut evlerin yüzde doksanında bunları kullanacak elektrik yokken pırıl pırıl buzdolaplarını, ütüleri, fırınları

marketlere süren serbest piyasa ekonomisinden asıl yararlanan kimdi? Sadun Caddesi üzerinde yeni bir Nokia mağazası açılmıştı ve her ana cadde üzerinde bir sürü döviz bürosu vardı ama ülkeyi kalkındıracak olan yatırım hamlesi neredeydi? Kârlı inşaat ihalelerine Irak firmalarının katılması neden engelleniyor, bu işler Geçici Koalisyon Yönetimi tarafından neden yabancı firmalara veriliyordu?

Hâlâ özgürlükten söz eden ABD hedefinin egemenlik olduğu izlenimini vermeye başlamıştı. Samir'in dediği "demir yumruk" Amerika şimdi acımasız kuvvetini Mukteda el-Sadr'ın Mehdi ordusu gibi karşıt güçleri ezmek, Felluce ve Musul gibi kentlerdeki Sünni direnişi kırmak için kullanıyordu. Bunlar Irak halkının huzursuz eden şeylerdi. Amerika, Iraklıların sadakatini hep yanlış değerlendirmekteydi; Sünni, Şii veya Kürt birbirini ne kadar sevmiyorsa, yabancı işgal güçlerinden de bir o kadar, hatta daha çok nefret ediyordu. Iraklılar özgürlük ve demokrasi vaatleri uğruna savaş sonrasının her türlü mahrumiyetine katlandıktan sonra, Amerika özgür seçimler için verdiği sözden dönmüş İyad Allavi ve onun CIA tarafından desteklenen güçlü konumdaki işbirlikçilerine, yani Amerikan politikalarına boyun eğenlere vekalet vermişti.

Amerika tehditkâr Şii ayaklanmalarının Sünnilerin isyanlarını bastıracak dereceye çıkması üzerine serbest seçimlerin yapılmasına razı oldu. Fakat o zaman bile Amerikan kamuoyunu yönlendirenler bu seçime bir halkla ilişkiler projesi gibi yaklaştılar ve Amerika'da 2004'te yapılacak seçimlerden önce Bush Hükümeti'nin Irak politikasını kullandılar. Zamanlama Irak için değil Amerika için önemliydi. Seçimden önce halka demokrasiyi öğretmeleri için elektriği ve sağlık hizmetleri olmayan ve ahalisinin hâlâ Baas yandaşları tarafından korkutulduğu kırsal bölgelere aceleyle küçük eğitim ekipleri gönderildi.

Önemli olan Amerika'nın gündemiydi. Ocak 2005'te, Irak seçimlerinden hemen önce, Bush Hükümeti'ne uşaklık eden adayların kulağına bazı şeylerin fısıldandığı biliniyordu: ABD Amerikan kuvvetlerini ülkeden çıkarmaya teşebbüs eden hiçbir hükümeti desteklemeyecek, Irak'ta İslami bir devlet kurulmasına ve İran'la yakın ilişkiye girilmesine de göz yummayacaktı.

Her şeye burnunu sokmasına rağmen Amerika'nın bu seçimde gösterdiği asıl başarı, gerçek seçim sonuçlarının pek az Batılı tarafından hatırlanmasıdır. Batılıların anımsadığı tek şey sevinç içinde oy verme kabinlerinden çıkan Iraklıların boyalı parmaklarını gururla kameraya uzattığı televizyon görüntüleridir.

Şiddet olaylarının dalgalar halinde büyümeye devam etmesine bakılacak olursa, seçimlerden beklenen, Amerika'nın yönetimi altındaki Irak'ta koşulların değişmekte olduğunu dünyaya göstermekti, fakat yapılan seçimin aslında çözülmekte olan Irak'a empoze edilen yapay bir kilometre taşı olduğu anlaşılmıştır. Aynı şeyin Ekim 2005'te aceleye getirilerek onaya sunulan anayasa için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz.

Amerika Birleşik Devletleri –ve onunizindengiden İngiltere Hükümeti– tarafından, Irak halkının en temel hakkı olan kendi kendini yönetme doğrultusunda aşamalı bir reform sürecinin gerekli olduğu kanıtlanmadığı sürece Iraklılar şiddetin gölgesinde yaşamayı sürdürecekler.

Bugüne kadar hakça yönetim vaatleri uğruna yüz bin kadar Iraklının hayatını kaybettiği tahmin ediliyor. Fakat bu savaşın sonunda daha kaç insanın hayatına mal olacağı henüz bilinmiyor.

Irak'ın devam eden ve gittikçe derinleşen kriz tablosunun da, benim yitirdiğim ve bulduğum kimlik hikâyem gibi mutlu bir sonla biteceğine olan ümidim sürmekteydi.

Sonunda sinagoga Samir beni sinagoga götürdü. O civarda yapılacak işleri olduğunu ve sinagogun da yolunun üzerinde olduğunu söylemesine rağmen, aslında ufacık cemaatin, Yahudilerin inşa ettiği son mabedi bombalara, çeşitli yaptırımlara ve yerel düşmanlıklara karşı (sinangogun altı metrelik duvarlarla çevrilmiş olmasına şaşmamak lazım) nasıl ayakta tuttuğunu göstermekten büyük bir gurur duyuyordu. Bunu çok istediği için, Emad'ın bahsettiği tehlikelerden söz edip hevesini kırmak istemedim.

Bir zamanlar Yahudi yerleşimi olan Betavin'in dar sokakları şimdi pezevenklerin, fahişelerin ve işsiz güçsüz gençlerin (Araplar onlara "duvara yaslanan gençler anlamına gelen *hayatin*" adını vermişti) mekânı olmuştu. Samir'in 1960 model bakımlı Ford Zodiac'ı kesinlikle böyle bir semte uygun düşmüyordu. Civarda insanların yaşadığı tek yer olan genelevlerden birinin önünden geçerken ağzında dişi kalmamış bir fahişe arabanın kaputuna sıkı bir tekme attı.

Sinagog kompleksine ağır bir madeni kapıdan geçerek giriliyordu. Samir kapıyı çaldı, kapının açılmasını beklerken gözlerimi yüksek istihkam duvarlarında gezdirmeye başladım ve anladım ki birisinin dikkatini bir şeyden uzaklaştırmak istiyorsanız yapacağınız en son şey onun etrafına duvar örmek olmalıdır. Aynı taktiği uygulayan Koalisyon yetkilileri de Bağdat'ta korumak istediği binaların çevresine yüksek beton surlar dikmişti. Bunların çoğu oteldi, böylece korunanlarla korunmayanlar ayrı tutulmuştu: Yani yabancılarla sıradan Irak halkı. Ben Bağdat'taki vaktimin çoğunu bu duvarların arkasında geçirmiştim.

Birkaç saniye sonra sinagogun Müslüman bekçilerinden biri kapıyı açtı. Sokağın sağına ve soluna dikkatle bakarak ve bizi hızla içeri aldı.

Beni ilk şaşırtan şey sinagogun büyüklüğü oldu, sonra da içinin yalınlığı ve muhteşemliği 1942'de inşa edilen bina iki kat-

lıydı. Asma katı bir düzineden fazla yüksek sütun tarafından taşınıyor ve tavandan iki sıra halinde kristal avizeler sarkıyordu. Bir zamanlar burada yaşlı Sassun Heduri'nin şişe dipli gözlükleriyle Torah'dan dualar okuduğunu hayal etmek hiç zor gelmedi bana. Ailemin de bu mabede geldiğini, burada dua edip kutlamalara katıldığını biliyordum. Ne yazık ki Meir Tveg Sinagogu yıllardır kalabalık bir cemaat görememişti. Burada en son düğün 1982'de ve en son bar mitzvah töreni de 1978'de yapılmıştı.

Cemaat dua etmek için toplandığı zaman renkli halıların örtüldüğü divanlara oturdum, artık halılar yoktu. Birkaç dakika ikimiz de kendi düşüncelerimize daldık; sonra gümüş kutular içinde saklanan Torah rulolarının önünde durduk ve Şema Yisrael duasını okuduk, daha doğrusu Samir okudu, ben de onu izledim. Sonra kâğıtları öptük. Benim saydıklarım yirmi üç tabakaydı; on üç tanesi 1980 yılında hiçbir açıklama yapmadan Enformasyon Bakanlığı tarafından çalınmıştı.

Sinagogdan ayrılmadan önce Samir beni mabedin doksan yaşındaki eski hademesi Tevfik Sofaer'le tanıştırdı beni Samir. Bu adam otuz beş yıldan beri sinagogtaki bir müştemilatının içinde, merdiven altındaki dolap büyüklüğünde bir odada yaşıyordu. Cemaatin sadakalarıyla yaşayan Sofaer'e sevimli ve kibar bir Şii genci olan Muhammed bakıyordu. Yahudilerin Bağdat sosyetesinin en zenginlerinden olduğu günleri hâlâ hatırlayan ihtiyar "Ben tüccardım," dedi "ama şimdi yapayalnız kaldım. Artık başka bir yere gidemeyecek kadar yaşlıyım, elimden ne gelir ki?" Yaşlı adamın anlattıklarına konsantre olmaya çalışıyordum ama odanın badanası dökülmüş duvarlarına incecik şilteye ve Tevfik'in hırkasındaki deliklere bakmaktan kendimi alamıyordum. İran ve İsrail'de akrabaları olduğunu, uzun zaman önce Londra'ya gittiğini gururla anlatıyordu. Bize veda ederken "İsrail'e gidince sorun, beni tanırlar orada" dedi. Samir ona bir paket proteinli bisküvi bıraktı, elini öptü ve birkaç gün sonra

tekrar geleceğini söyledi. Sofaer başını salladı sadece çünkü cevap veremeyecek kadar bitkindi.

Emad Levi, kendisinin cemaatin arkasındaki motor olduğunu, yaşama sevinci tükenen gruba can verdiğini ve onları harekete geçirerek bir amaç aşıladığını düşünmekten hoşlanıyordu. "Ben fahri hahamım" dedi gülerek ama bunu söylerken çok ciddiydi aslında. Bağdat'ta kaldığım süre uzadıkça cemaatteki asıl güçlü kişinin Marsel Davud olduğunu anladım. Yetmiş dokuz yaşındaki bu ufak tefek, kuzguni saçlı kadın, söylendiğine göre son bir sene içinde evinden dışarı adım atmamıştı. Mesafeli bir hanımefendi olan Marsel'in benimle görüşmeyi kabul etmeyebileceği söylendi bana. Ancak ona sunacağım kartviziti reddetmesi olanaksızdı: Londra'daki yeğeninden kendi el yazısıyla yazılmış bir mektup ve içinde en son aile fotoğrafları. Kurnazlığını işe yaramıştı ama korktuğum da başıma geldi. Marsel sessiz hıçkırıklarla ağlarken uzun süre tek kelime konuşmadık. Yeğeni Farah'ı yirmi yıldır görmeyen bu kadın, Londra'da onunla birlikte olmaktan başka bir şey istemiyordu.

Marsel beklediğimden daha konuşkan ve açık yürekliydi. Bana hayatından bahsetti; Menahem Daniel okulunda öğretmenlik ve en önemli devlet okullarından birinde müdürlük yaptığını anlattı. Aynı zamanda konukseverdi de, portakallı soda ve muhallebi ikram ederken Londra'daki yaşantım hakkında sorular sordu. Dikkatli konuşmaya çalışan o değil, bendim aslında; Marsel'in eski moda döşenmiş, karanlık oturma odasındaki sakin ortama hiç uymayan Londra'daki yaşamımı nasıl ifade edeceğimi bilemiyordum. Sohbetimiz din ve kimlik konusuna dönünce judaizm hakkında Marsel'in de tıpkı Emad ve Samir gibi düşündüğünü gördüm. "Tanrı'ya inancım her zaman çok kuvvetliydi. Ben bir Yahudiyim ve köklerimden kopmam ola-

naksız. Babam da çok dindar bir adamdı ve her gün sinagoga giderdi. Şabbat'ı kutlamayı hiç ihmal etmezdik," diyen Marsel'in inancının bir kolu judaizmse diğer kolu da matematikti.

1982 yılında emekliye ayrılınca cemaatin yönetiminde görev yapmak istemiş ve komitenin ofisinde muhasebeci olarak çalışmaya başlamıştı. Ofiste tam zamanlı olarak çalışan devamlı personel, cemaatin sahip olduğu malların kirasını topluyordu. Eskiden bu mallar okullar, sinagoglar ve kulüplerdi; fakat binalar peş peşe yıkılıp da yerlerine mağazalar ve apartmanlar yapılınca cemaatin binlerce kiracısı olmuştu. Saddam cemaatin parasal işlerine karışmayıp Yahudilerin kira gelirleriyle istedikleri gibi yatırım yapmalarına izin verince cemaatin serveti inanılmaz boyutlara çıkmıştı. Marsel, cemaatin ne kadar zengin olduğunu söylemedi. Oysa gayrimenkullerinin değerini ondan daha iyi bilen biri olamazdı. Bana söylemedi fakat birine söylemişti; benim bu kişiden öğrendiğime göre bir meblağ müthişti: Yaklaşık kırk milyon dolar.

Parayla nereye, ne zaman ve ne kadar yatırım yapılacağına karar veren Marsel'di. Tahvil, bono ve tröstlere yatırılan paranın yarattığı fonla Irak'ta kalan Yahudilerin çocukları okutuluyordu; cemaatin tüm yetişkinlerine ödenecek olan aylığın ne kadar olacağını da Marsel belirliyordu (Yahudiler buna "maaş" diyordu, benim seyahatim sırasında bu maaş savaştan önce bir polis memurunun eline geçen net aylıkla aşağı yukarı aynıydı). Hastaneye yatan veya ameliyat olan bir hasta faturayı Marsel'e götürüyor, Marsel de doğrudan hastaneye ödeme yapıyordu. Eğitim veya kurs masrafları da fon tarafından ödeniyordu. Cemaatin giderlerinin gelirlerine oranla çok az olduğunu söyleyince Marsel gözlerini kısarak bana şöyle bir yanıt verdi. "Paramız olduğunu göstermeyi sevmiyoruz, çünkü herkes bize daima düşmandır."

Operasyon alanınız oturma odanızla sınırlıysa yarattığınız güçlü imajı sürdürmek büyük beceri ister. Marsel bunu başarmış, huysuzluğu ve zekâsıyla korkuttuğu öbür Yahudilerin saygısını kazanmıştı. Herkesi nasıl hizaya sokacağını bildiği gibi hesapların altından nasıl kalkacağını da çok iyi biliyordu. Belki de arkasına gizlendiği maskesinin düştüğü bir anı gördüğüm için, dış görünüşünün altında kolay incinen biri olduğunu da sezebilmiştim. Bağdat'ın onu yendiğini kabul etmekle bir bakıma rahatlamış olabilirdi.

Çok zeki ve yetenekli olmasına rağmen Marsel'in bitkin düştüğü açıktı, kargaşa içindeki bu şehirde yaşamanın getirdiği gerginlik onu yıpratmıştı. Londra'da Farah'ın yanına gitmek istediğini söylemesi de bana pek inandırıcı gelmemişti. Bu niyetiyle örtüşen kesin bir istemi olduğunu görememiştim. Onu Irak'ı terk etmeye itecek şey olsa olsa doğaüstü bir güç olabilirdi. "Siz giderseniz küçük gemimizi hangi kaptan yürütecek?" diyerek şakalaşan Samir'e verdiği yanıt ta doğrusu beni çok şaşırtmadı: "Tanrı."

"Bir an için Robinson Crusoe olduğunuzu varsayın, o zaman bizim durumumuzun nasıl olduğunu anlarsınız," diyen Yakub, huzur bulmak için ümidi kalmayan ve sevdiklerinin hasretini çeken, yabancılar arasında öteki olan insanın neler hissedeceğini düşünmemi istemişti benden. Bağdat'ın Yahudileri de kendilerini aynen böyle hissediyordu: İzole edilmiş, karaya oturmuş ve hareket edemeyen gemiler gibi yarı romantik yarı trajik figürlerdi onlar.

Onlar benim hakkımda ne düşünüyordu acaba?

Ben, hayatlarını onların hayal bile edemeyecekleri biçimde düzene sokmuş olan Irak Yahudilerinin yaşadığı bir yerden özel bir misyonla gelmiş bir kadındım. Yakub, Emad, Marsel ve diğerleri dünyanın herhangi bir yerinde yaşayan kardeşlerinin,

annelerinin yahut yeğenlerinin nasıl bir hayat sürdüğünü benim örneğime bakarak anlayabilir, yahut da kısmen renkli olan bu tabloya kendi geleceklerini yansıtabilirlerdi. Ancak benim yüklendiğim rolün de çok net sınırları vardı. Kurtuluşa ilişkin düşleri için bir şifre, başka yerlerdeki akrabalarıyla anılar, mektuplar, değerli emanetler ve hatta nakit para trafiğini sağlayan bir araç olsam da sonuçta bir kurtarıcı değildim. Bu insanların kaderini değiştirmek için yapabileceğim bir şey olmadığını başındaki yırtık pırtık yün beresiyle ve kısacık boyuyla seksen, belki de doksan yaşında ama sağlıklı görünen doktor Violet Tveg'in sorusu üzerine anlamıştım: "Eğer gitmek istersem beni yanında götürür müsün?" Ben bu tür vaatlerde bulunamazdım, olsa olsa onları boş sözlerimle rahatlatabilirdim. Bu insanlara bağlanmış olsam da nerede yetersiz kaldığımın bilincindeydim. Onların yazgısın elinde tutanlar başkalarıydı.

Şimdi gelelim Rachel ve Carole'a.

Bağdatlı Yahudilerle yaptığım sohbetlerde bu kadınların ismi sayamayacağım kadar çok geçti. "Rachel gelince, sen gidecek misin?" sorusuna omuz silkerek yanıt veriyordum; "Carole daha çok Yahudi'nin geleceğini söylüyor," diyenler bu cümleyi sihirli bir şeymiş gibi dile getiriyorlardı. Bu kadınların sözü edilmeden, gelecekle ilgili hiçbir tartışmanın bitmiş sayılmayacağını öğrenmiştim. Rachel Zelon ve Carole Basri, Bağdat'ın son Yahudilerine uzanan yoldaki bir çataldı; yolun birisi Yahudileri İsrail'e götürürken, diğer yol kesinlikle hiçbir yere gitmiyordu.

New York'daki İbrani göçmenlere yardım derneğinde memur olarak çalışan Rachel, kariyerinin büyük bir bölümünü Yahudileri dünyanın problemli bölgelerinden İsrail'in güvenli cennetine taşımak için uçak seferleri düzenlemekle geçirmişti. Bosna ve Kenya'da çalışmış, Arjantin'deki Yahudilerin tahliyesine yardım etmişti. Son görev alanı ise Uruguay ve

Çad'dı. Irak'ta çalışmaya Yahudilere uygulanan zulüm sırasında başlamıştı; onların Ürdün'e gitmesine ve oradan da İngiltere ya da Hollanda'ya yerleşmesine yardımcı olmuştu. Onun çabaları olmasaydı, annemin kuzeni Azize ve ailesi, asla kendilerine Londra'da bir yaşam kuramazlardı. Onların gözünde Rachel bir azizeydi ve Bağdat'ta kalan Yahudilerin ona neden güvenmediğini asla anlayamıyorlardı.

Irak savaşından sonra, özellikle Yahudileri kurtarmaya takmış olan Batı'nın açısından bu tahliye büyük bir olay haline gelmişti. Rachel bu amaçla pek çok kez Bağdat'a yolculuk yaptı. Kâh tatlılıkla inandırmaya kâh kandırmaya çalışarak onlardan Irak'ı terk etmelerini isteyip, her türlü kolaylığı ve güvenliği sağlamaya da söz verdi. Fakat sadece altı ihtiyar İsrail'e gitmeyi kabul etti. Bunların arasında 2003 yılında yetmiş beş yaşında, neşeli bir adam olan, Emad'ın babası Ezra da vardı. Geri kalanlar ya kaçamak sözler verdiler ya da Rachel'i boşuna ümitlendirdiler. Rachel karşılaştığı ilgisizliği hayret verici bir hüsran olarak nitelerken Yahudiler de onun aceleci ve sabırsız tavrının ikna edici olmadığını düşünmüşlerdi. Yahudiler için Irak'ta artık bir geleceğin kalmadığını söyleyerek onları ne kadar inandırmaya çabalarsa çabalasın onlar yine de bildiklerinden şaşmadılar.

Rachel, Irak'ta Yahudilerin yaşadığı koşullar hakkında bana da yakınmıştı. Tevfik Sofaer gibi ihtiyarların katlandığı sefalet, pek çoğunun farkında olmadan yaşadığı yoksulluk ve hiçbir tıbbi yardım almamaları gibi durumlardan şikâyet etti ve İsrail'e kaçırılmadan bakımevinde berbat koşullar altında yaşayan yaşlı bir kadından söz etti. Regina Sion adındaki bu kadının belkemiği neredeyse doksan derece eğilmişti ve gözleri de katarakt yüzünden hemen hemen kör olmuştu. Marsel onu ara sıra ziyaret ediyor yahut Muhammed'le yiyecek gönderiyordu, fakat Rachel'e göre bu yardım yeterli değildi ve kadın açlıktan ölmek üzereydi. İsrail'de hastaneye yatırılan kadının şeker hastası ve

sırtında tümörleri olduğu ortaya çıkmıştı. "Kimse kadınla ilgilenmemiş," diyerek yakındı Rachel.

Gerçek o kadar basit değildi elbette. Rachel'in de muhtemelen kabul edeceği gibi, Yahudiler o koşullar altında bile kendilerine ellerinden geldiği kadar iyi bakacaklarına inanıyordu. Onları yıllar boyunca rahatlatmış ve içlerine işlemiş olan temkinlilik ve gizlilik alışkanlıklarından kurtulmaları çok zordu. Zengin görünen yabancılardan korkuyor, onlara güvenmiyorlardı. Onlar zorluklara karşı koyamayan, fırsatçı veya köklü değişimlere hemen uyum sağlayan insanlar değildi.

Rachel istediği sonuca ulaşamayacağını anlayınca Marsel'den elli dolar olan aylıkları beş yüz dolara çıkartmasını istedi, çünkü bu parayı nasıl harcadıklarını kimse denetlemiyordu. Fakat Marsel buna yanaşmadı. Rachel yapılan gıda yardımının da artırılmasını talep etti. Yahudilerin yaşam koşullarını düzeltmeye kararlı olduğu için onların hâlâ Irak'ta kalmak için ileri sürdükleri bahanelerin nedenini anlamaya çalışıyordu. Violet Tveg'in kızı Emel'in, Irak'ı terk etmek için hiçbir ümidi yoktu. Otuzlu yaşlarında, bekâr, iyi İngilizce konuşan ve iyi bir dişçi olan genç kız, istikbalinin Irak'ta kalarak mahvolmakta olduğunu biliyor, fakat yaşlı annesini bırakmak istemiyordu, çünkü erkek kardeşinin annesine iyi bakacağına inanmıyordu. O kadar enerjik bir adam olan Emad dahi aylak aylak dolaşıyor, babasının yanına gitmeden önce yoluna koyulacak işleri olduğunu söylüyor ve bu işlemleri yapan yasal daireler dağıldığı için baba evini satmasının imkânsız olduğunu iddia ediyordu.

Cemaatin Irak'tan ayrılma konusunda bir ikilem içinde olduğunu anlıyordum. Irak'ı terk etmeyi seçenlerin geçmişe karşı suç işlediklerine yarı inanır gibi olsam da burada kalmaya devam etmenin onlara sağlayacağı bir yarar olmadığı çok açıktı. Carole ise farklı düşünüyordu.

Carole Basri narin yapılı, iri gözlü ve uzun, dalgalı saçlı bir sarışındı. Pennsylvania Üniversitesi hukuk fakültesinde yardımcı profesör olarak çalışan bu kadın o kadar hızlı konuşurdu ki, herkes onu dinlemek zorunda kalırdı. Aynı zamanda mübadil Arap Yahudilerinin haklarını koruyan bir kampanyayı yürütenler arasındaydı. Temmuz 2003'te Irak'ın düzgün işleyen modern bir ekonomiye en doğru şekilde geçmesi için Geçici Koalisyon yetkililerinin başkanı Paul Bremer'e danışmanlık yapmak üzere tayin edilen küçük bir hukukçu ekibine katılması teklif edildi. Irak'ı yeniden yapılandırma konseyinin bir üyesi olarak Carole, rüşveti önleyici yasalar üzerinde çalışıyor, genel denetleme taslaklarının ve yabancı yatırımlar yasasının –dürüst olmayan yasalardı bunlar– hazırlanmasına yardım ediyordu. Bu taslakların hepsi İyad Allavi'nin geçici hükümetinden devralınan anayasanın kalıcı maddeleri olmuştur. Carole, Irak'ın yeniden yapılanma sürecindeki öncülerden biri olarak Koalisyon Yönetimi'nin ülke için öngördüğü iyimser tablonun yayılması için elinden geleni yapmıştır.

Bağdat'ın son Yahudileri konusuna gelince, Carole burada otoriteyi temsil ediyordu. Onun söyledikleri önemliydi ve vaatleri kesinlikle gerçek oluyordu. Tabii kendisinin de aynı soydan geliyor olması ayrıca gurur duyduğu soylu bir şeceresi olmasının da bunda büyük rolü vardı. Büyük-büyükbabası, Sassun Heduri tarafından makamından indirilen hahambaşıydı ve amcası da ünlü bir şair ve eski bir devlet memuru olan Meir Basri'ydi.

Yakub'a göre Carole Basri, Yahudileri Bağdat'ta kalmaya zorluyordu ve gittikleri takdirde ne çok şeyin yitirileceğini hatırlatıyordu onlara: "Siz buradaki iki bin yedi yüz yıllık Babil Yahudilerinin tarihini temsil ediyorsunuz," demişti. Bana da daha sonra şunu söylemişti: "Cemaati bir arada tutmak çok önemli, ancak bu şekilde Yahudi kültürü, gelenekleri ve korunabilecek. Sizin bir tarihiniz ve bir kimliğiniz var." Yakub, Rachel

ve Carole'un sandığından daha çok kendi yararını düşünen bir insandı. Soyuyla gurur duysa da mutluluğunu soyunun uğruna feda edecek birisi değildi. Bana söylediğine göre, Bağdat'ta kalmaya devam etmesinin tek sebebi doktorasını vermekti.

Fakat orta ve uzun vadede ne olacaktı? Yakub ve Samir, ölüm veya iltica yüzünden Bağdat'ta tek bir Yahudi bile kalmayınca ne yapacaklardı? Evlenecekleri bir kadın bulmaları olası mıydı? Ayrıca, eğer tarih seninle birlikte sona eriyorsa iki bin yedi yüz yıllık parlak ve gururlu bir tarihi temsil etmenin ne önemi vardı.

Yakub ve Samir bu çetrefil konu üzerinde çok düşünmüştü. Carole onlara Tahran'daki cemaatle ilişki kurmak için yardım önerince cesaret bulmuşlardı. Tahran Yahudileri çok eski olan ve şimdi sayıları yaklaşık yirmi beş bini bulan bir topluluktu. Biraz romantizm ve biraz da şansın yardımıyla Samir ve Yakub belki de Bağdat cemaatinin tekrar üremesine katkıda bulunabilirdi. Gençleri planlarından soğutmak istemedim ama her ikisini de bir eş adayının karşısında Bağdat'ta onları bekleyen muhteşem geleceği anlatırken gözümde canlandıramıyordum. Bu çetin işin, bir insanı seninle aynı hapishaneyi paylaşmaya davet etmekten bir farkı yoktu ama Samir Carole'un yüreklendirmesiyle İran'ı ziyaret etme planları yapmıştı.

Carole'la Bağdat'ta hiç karşılaşmadık. Onu bir kere, 2003 yılının sonunda, Irak uçağından iner inmez bir konuşma yapmak üzere katıldığı Londra'daki bir toplantıda görmüştüm. Portekiz-İspanyol Sinagogu'nda yapılan toplantıya katılım çok yüksekti; herkes Irak'ın kaderiyle yürekten ilgileniyordu ve en son haberleri almak için Carole'un ağzından çıkacak bilgiyi merakla bekliyordu. Bağdat'taki yaşama dair çizdiği tablo herkesin beklediğinden daha az korku ve endişe vericiydi: Kent susuzluktan ve elektrik kesintilerinden ötürü zor günler yaşıyordu, telefonlar çalışmıyordu, sokaklar güvenli değildi ama halk yine de halin-

den memnundu her şeyden önemlisi artık özgürlerdi ve özgür kalmak uğruna bazı aksaklıklara göğüs germeye de hazırlardı.

Carole, konuşmasını bitirdikten sonra, büyükbabasının anısına bir video gösterisi sundu. Carole'un büyükbabası Frank Iny, Emad'ın sokağında kendi adını taşıyan okulu yaptıran zengin ve hayırsever bir iş adamıydı. Video gösterisinin ardından Carole Bağdat'ın son halini gösteren slaytlara geçti. Bunların çoğunda, Yahudiler kitle halinde Bağdat'ı terk ettikten sonra gerçekten hiç değişmeden kalmış olan Eski Kent'e ait olan görüntüler vardı. Bu manzaralar sıla hasreti çeken seyircilerde büyük heyecan uyandırdı. Fakat slaytların arasındaki bir fotoğraf bugüne dek zihnimde aynen kalmıştır. Fotoğraf Batı tarzındaki bir otel odasını göstermektedir: Tüylü halılarla kaplı ve krem rengi mobilyalarla döşenmiş olan bu oda, benim kaldığım sıradan ve pek de sağlıklı olmayan otel odasından çok farklıydı. Elbette bunu o gün anlamam olanaksızdı. Carole'un bulunduğu yerden Bağdat onun anlattığı gibi gözüküyordu; askeri uçaklarla uçtuğunuz, çok iyi korunan yeşil hattaki lüks otellerde kaldığınız ve her gittiğiniz yerde yanınızda korumalarınız olduğu takdirde siz de Bağdat'ı onun baktığı perspektiften görebilirsiniz.

Geçici Koalisyon Yönetimi'ndeki görevi nedeniyle Bağdat'a düzenli olarak gittiği için son Yahudilerle dostluk kuran Carole onların yaşamı ve geleceğiyle Rachel kadar yakından ilgileniyordu. Din İşleri Bakanlığı ve vakıflar, kiralarını toplamalarına izin vermeden önce cemaatlerin resmen bireysel olarak temsil edilmesini zorunlu kılmıştı. Carole bu yeni yönetmeliğe uymak amacıyla cemaat içinde bir seçim yapmış ve Marsel için de yeni bir bütçe hazırlamıştı. Carole cemaatin mensuplarını Irak'ta kalmaları için zorluyordu. Zor günler geçtikten sonra Yahudilerin toplum içindeki durumunun kesinlikle düzeleceğini iddia ediyor; güvenli ve kendine güvenen

demokratik Irak'ta, serbest piyasa ekonomisi ve Batı modeline uygun çok kültürlülük sayesinde tekrar eski saygınlığın elde edileceğine inanıyordu.

Irak Yahudileri arasında böyle düşünen yalnız Carole değildi. Babil Yahudilerinin tarihini araştıran ve üç ayda bir yayınlanan *The Scribe* adlı derginin patronu, aynı zamanda Londra'da yaşayan hayırsever bir şahsiyet olan Naim Dangur da aynı fikirdeydi. Bu amaçla, Bağdat'a dönmek ve yeniden bir cemaat kurmak isteyen Yahudiler için harcanmak üzere yirmi milyon dolarlık bir fon tahsis etmişti. Doksan yaşındaki Dangur, Bağdat'a dönmek için çok yaşlıydı artık ama bir zamanlar Coca-Cola şişeleme fabrikasının sahibi olduğu için Irak'ta yeniden ticaret yapmak istediğini söyleyerek espri yapıyordu.

Umutlarını Ahmed Halabi'nin ulusal kongresine bağlayan Iraklı Yahudiler de aynı şekilde bu düşünceye ve dönüş projesine sıcak bakıyordu. Savaştan hemen sonra, laik bir Şii ve ılımlı bir siyasetçi, aynı zamanda İyad Allavi'nin kuzeni olarak Amerika tarafından destek göre Halabi Irak'ın İsrail'le barış yapması konusuna olumlu yorumlar getirmekteydi. Halabi daha sonra gözden düşmüş olsa da, 2003'teki yalancı şafak sırasında İngiltere ve Amerika'da yaşayan Iraklı Yahudiler geriye dönmeyi, en azından ziyaret amacıyla geri dönmeyi düşünmeye başlamıştı. Hatta bazıları onlardan çalınan evlerin ve işyerlerinin tapularını ve vergi makbuzlarını ortaya çıkarmıştı bile. Carole bana daha sonra şöyle söylemişti: "Güvenlik sorunu çözülürse ticaret de gelişecektir; insanlar Irak'a gidip gelmeye başlayacak ve dini yerleri ziyaret edecek. Ben parlak bir cemaatin yeniden doğuşunu değil, Bağdat'ın bir ileri karakol olacağını görüyorum."

Bu hayalleri destekleyecek güçlü bir dayanak olmasa da, çoğunlukla Amerika tarafından atanan Irak hükümet konseyinden kaynaklanan ve umutlu bir geleceğe işaret eden sembolik

bir aktivite kesinlikle vardı. Irak Hükümet Konseyi mümkün olduğunca Irak toplumunu temsil eden üyelerden kurulmuştu. Bunlar Carole Basri tarafından yürütülen kampanyayı olumlu buluyor, Irak'ın eski Yahudi varlığının restorasyonu ve rehabilitasyonuna sıcak bakıyorlardı. Ali el-Sistani tarafından reddedilen Yahudi haklarından önce, Irak Hükümet Konseyi üyelerinin dışarıdaki Iraklı Yahudileri geri getirmek ve ülkeyi yeniden inşa etmek konusunda çeşitli çareler tasarladıkları söyleniyordu.

Çeşitli etnik gruplardan oluşan Irak Hükümet Konseyi katılımcı olduğu için önemliydi ama daha hoşgörülü bir Irak yaratmak yönündeki atılımlarından biri başarısızlıkla sonuçlanmıştı: Irak, bayrağı için yeni ve devrim mahiyetinde bir desen hazırlayarak ve Arap ulusalcılığının partizan renklerini silmek istiyordu. Bayrak üzerindeki iki mavi şerit Irak'ın iki nehrini, sarı bir şerit Kürt azınlığı ve mavi hilal de İslam'ı sembolize edecekti. Fakat bayrak modeli Iraklıların büyük çoğunluğu tarafından reddedildi. Ülkenin yakında yaşayacağı büyük ve sarsıcı değişimlerin erken bir öncüsü de olsa, Irak'ın henüz çok kültürlülüğü kucaklamak için hazır olmadığını gösteren güçlü bir sinyaldi bu. Bazı gazeteciler ise önerilen bayrak deseninin İsrail bayrağına çok benzediğinden yakınmışlardı, fakat bu, anti-semitizm millete dişlerini geçirmeden çok evveldi.

Carole son Yahudilerin ülkede kalmasını istediği zaman Irak'ta yeni bir fırsat doğmuş; barış içinde ilerleme, etnik hoşgörü ve radikal serbest piyasa ekonomisine bir pencere açılmıştı. Değişimi başlatanların arkasından pencere aniden kapanınca generaller, yöneticiler, hukukçular, danışmanlar, her alandan uzmanlar, imaj mimarları, müteahhitlerden oluşan topluluğun ağzı açık kalmış ve Irak gibi modernleşmeye o kadar ihtiyacı olan bir memleketin, lehlerine olan öneri koşullarını bir kenara itmesine inanmak istememişti.

Irak'ın tekrar şiddetin pençesine düştüğü aylarda Rachel dört kişiyi daha İsrail'e göndermeyi başarmış, fakat on sekiz Yahudi Irak'ta kalmıştı. Uçak, İyad Allavi'nin geçici hükümetinin, iktidarın dizginlerini eline geçirmesinden yalnızca birkaç gün önce kalkmıştı. Zamanlama çok kritikti, çünkü o tarihten sonra Irak Yahudileri artık savaş mültecisi statüsünden çıkıyor ve kalıcı bir hükümetin yönetimi altında bir kez daha Irak vatandaşı oluyordu. Bu andan itibaren İbrani Mültecilere Yardım Derneği veya Yahudi Ajansı tarafından hava yoluyla Yahudilerin taşınması için yapılacak müracaatlar politik bakımdan hassas bir konu olacaktı.

O yaz Tevfik Sofaer'in ölümü ve beş kişilik bir ailenin de sadece cemaatin bağışlarından faydalanmak için kimliğini muhafaza etmesinden dolayı (çocuklarının üniversite masrafları ödenmekteydi) Irak'ta on iki Yahudi kalmış oluyordu. İran'da ya da başka bir yerde sürgünde yaşayan Yahudiler Irak'a geri dönmedikleri takdirde, bu bir jenerasyon sonra –ya da en çok iki– Irak'ta hiçbir Yahudinin kalmayacağı anlamına geliyordu.

Violet Tveg'in kızı Emel, 2005 yılında özgürlüğe doğru tek başına yola çıktı. Onu Ürdün sınırına kadar götürecek bir şoförle anlaştı; çıkış vizesi olmadığı ve pasaportu da geçersiz olduğu halde bir şekilde sınırdan geçmeyi başardı. Amman'da bir hafta kadar kaldıktan sonra İngiltere elçiliğine başvurdu. Görevlilere İngiltere'de arkadaşları olduğunu anlatan genç kız, iyi bir dişçi olduğu ve İngilizceyi de iyi konuştuğu için oraya gitmek istediğini söylese de onu dinleyen olmadı. Emel başka bir taksi tutarak Bağdat'a geri dönmek zorunda kaldı.

Irak'tan kaçmayı başarmış Yahudi bir ailenin kızı ve torunu olarak Emel'in durumunu düşünmeden edemiyorum. Regina da Irak'a geri dönmek zorunda kalsaydı neler olurdu kim bilir? Regina kaçmak için kendisinde bir kere daha aynı enerjiyi bulabilir miydi? Şimdi benim de aralarında olacağım ailemiz

Kürtlere para verip dağları geçerek İran'a gidebilir miydi? Yahut da Bağdat'ta kalıp işlerin düzeleceği günleri mi beklerdi? Saddam Hüseyin'in uzun süren baskıcı yönetimi altında, İran savaşında ya da Amerikan bombaları altında ne yapardık? Bütün dünyadan koparılmış olsaydık, ümitlerimiz bitmiş ve güvenecek hiçbir şeyimiz kalmamış olsaydı... Ya Emel'in yerinde ben olsaydım?

Kendimi Emel'in yerine koyduğum zaman, çok eski tarihi bir geçmişe sahip olan, bir zamanların büyük cemaatinin yasını tutmak içimden gelmiyor, çünkü Emel'in hayatının yanında kendi yaşamımın her bakımdan çok iyi olduğunu görüyorum. Bu nedenle son Yahudilerin Irak'ta kalmalarının gerekliliğini savunmam da olanaksız. 2,700 yıllık bir tarih mirası bu insanların her gün yaşadıklarının üstünde olsa olsa ilave bir yük demektir. Gerçek şu ki, Babil Yahudilerinin Irak coğrafyasından büyük bir kitle halinde silinmesi, çok önce, 1950 ve 1951 yılında olmuştur. Bu tarihten sonra Irak'ta kalan Yahudiler o büyük cemaatin sadece artığıydı; bir bütünün parçası, bütün olmaya çalışan bir parçaydı. Sayıları endişe verici bir biçimde azalmaya başlayınca hahamlarını, okullarını, mabetlerini kaybettiler ve artık görünüş olarak bile bir cemaat olamadılar.

Şimdi sadece on iki kişi kaldılar; bırakın eski büyük cemaati yeniden yeşertmeyi, yenisini kurmaları bile artık çok zor. Savaşmaktan hoşlanan bir milletin içinde yaşamak için çabalayan bu bir avuç insandan böyle bir şey beklemek çok fazla. Dünyanın pek çok yerinde bu gibi meseleler artık önemini yitirmeye başlamışken, bu on iki insanın bugün, 1950 ve 1951'deki atalarının başına gelen aynı soruyla karşılaşması bir ironiden başka bir şey değil. Onlar önce Yahudi sonra Iraklı mı, yoksa önce Iraklı, sonra Yahudi mi?

Şimdilik Iraklı olmayı seçtiler.

Bana gelince Diasporada yaşadığım ve böyle bir seçim yapmak zorunda kalmadığım için minnettarım.

EPİLOG

1979'da Ayetullah Humeyni tarafından gerçekleştirilen İran İslam devriminden sonra Regina hiç beklemediği bir sırada kardeşi Nesim'e Londra'da kavuştu. Nesim'e Şah zamanındaki İran yaramış; Tahran'da zengin olmuş, çocukları Irak'taki yaşıtlarından çok daha fazla özgürlük içinde yaşamıştı. Regina'ya "Vallahi, hiçbir önyargıyla karşılaşmadık," derken bunun bitmesinin utanılacak bir şey olduğunu biliyordu.

Fakat onun için Londra yeni bir başlangıç demekti. Nesim Kensington'a yerleşti ve ufak bir işle amatörce meşgul olmaya başladı. Oğullarının üzerine titriyordu, onların doğacak çocukları da tıpkı benim gibi ana dilleri olarak İngilizce konuşacaklardı. Artık emekli sayılan Nesim, Londra'ya geldiği zaman Regina'yla Türk kahvesi içerken uzun uzun sohbet ediyor, Bağdat'taki eski güzel günlerden bahsediyordu.

Solomon, karısı ve kızıyla birlikte hâlâ İsrail'de yaşıyordu. Birlikte geldikleri dostlarıyla ve aile içinde Arapça, Avrupa'dan gelmiş olan ve birkaç nesildir orada yaşayanlarla da İbranice konuşuyorlardı. Solomon hiç kibbutz hayatı yaşamadı. Hızla büyüyen sahil kenti Tel Aviv'e yerleşti ve bankacılık deneyimi sayesinde sigorta komisyonculuğu işine girdi.

Solomon şanslıydı. Irak'tan iltica eden Yahudilerin çoğu İsrail'de tamamen devlete bağımlı kaldılar. Ağır bir yük altında olan devletin öyle bireysel tercihler ve kişisel girişim gibi şeyler için ayıracağı fazla kaynağı yoktu; bu yüzden Irak mültecileri de kendilerinin veya çocuklarının istedikleri mesleği seçme şansından yoksundu. Fakat Sehayek ailesi *teskitten* evvel parasının büyük bir kısmını yasa dışı yollardan Irak'tan çıkardığı için; kalabalık ve leş gibi kokan kamplarda birkaç hafta kaldıktan sonra normale yakın bir yaşama geçebilmişti. Solomon da, Regina Londra'ya gittikten sonra Kalküta'dan İsrail'e göçen kız kardeşleri Marsel ve Jozefin de aradan geçen otuz yıl içinde ellerine ne bir yaba ne de bir çapa almıştı.

Ezra 1963 yılında öldüğünde doksan yaşındaydı. Doksanıncı yaş gününe Bağdatlı Yahudiler "iki yaşın doğum günü" derler. Bugünü kutlamak için Solomon'un âdet olduğu üzere babasının şerefine fakirlere yiyecek ve kıyafet dağıtması Ezra'yı çok mutlu etmişti. "Yüz yaşıma bastığım zaman benim için ne yapacaksın" deyip takılmıştı oğluna. Saliha 1978 de öldüğü zaman doksan üç yaşındaydı ama Ezra bu dünyadan göçtükten sonra hiç huzurlu olmamıştı. Gittikçe daha titiz, sabırsız bir insan olmuş ve eski bir çivi gibi beli bükülmüştü. Fakat sonuna kadar mücadeleci bir kadın olarak kaldı. Düşüp bacağını kırdığı bir gün telefona kadar sürünüp yardım istediği zaman Ramat Gan'daki küçük bir apartman dairesinde yalnız yaşıyordu ve seksenli yaşlarındaydı. Ramat Gan, Tel Aviv'de Aşkenaz Yahudilerinin "küçük Bağdat" adını taktıkları bir banliyöydü.

Saliha İsrail'de otuz yıl yaşamasına rağmen İbranice'yi öğrenemedi. Dualarına yetecek kadar biliyordu ama derdini sadece Arapça anlatabiliyordu. Belki de bu şekilde eskinin bir parçasını canlı tuttuğunu yahut da yeniliklere alışmak için artık yaşlı bir kadın olduğunu düşünüyordu Onu yeni bir ülkede yeni bir hayat yaşamak, yeni âdetler ve yeni bir dil öğrenmek için çok

yaşlı olduğunu söyleyerek Ezra'ya itiraz ederken gözümde canlandırmak hiç zor gelmiyor bana. "İbranice'nin bana ne faydası olacak?" deyip boş vermiş olmalı bu dili öğrenmeye. İsrail'e olan bağlılığıyla gurur duymasına rağmen, Saliha vatanı olarak her zaman Bağdat'ı bilen bir nesle ait kaldı.

Ağırlıklı olarak Avrupa Yahudilerinin baskın olduğu İsrail kültürünü Bağdatlı Yahudilerin nasıl ve ne dereceye kadar özümsediği politik ve duygusal bakımdan bir hayli güç sorunu da beraberinde getirmiştir. Irak'ta yaşadıkları sürece Yahudilerin ikili aidiyeti tamamen teorik düzeyde kalıyordu. İsrail'e ayak bastıkları andan itibaren ise İsrailli olmak ve yeni bir kimlik geliştirmek zorunda kalmışlardı. Bu sorun pratikte yeni bir dili ve kültürü, yeni ve "aydın" değerleri benimsemek ve başka bir ülkeye alışmak anlamına geliyordu.

1948 ve 1953 yılları arasında Irak'tan kaçan 124,638 Yahudi İsrail'e çoğunlukla "meteliksiz" olarak gelmemiş olsaydılar, bu süreç aynen böyle işleyebilirdi. Dışişleri bakanı Moşe Şaret ülkenin bu mültecileri "hiçbir şekilde" kabul etmeyeceğine yemin etmişti. Eğer Yahudilere paralarını yanlarında getirmek için izin verilseydi, asimilasyon öyküleri de mutlulukla sonuçlanacaktı. Arazi satın alabilir, ev yapabilir, kendi işlerini kurabilir ve okullarını açabilir; zaten bildikleri bir yaşamı İsrail'de de kurarak gelişmekte olan topluma kendi standartlarını da sunabilirlerdi. Fakat bu gerçekleşmediği için kendilerini "devletin konuğu" durumunda buldular. İsrail'de yerleşmek ve yeni yaşamlar kurmak istiyorlarsa, artık devletin koyduğu kurallara uymak zorundaydılar.

İsrail devletinin acil olarak ucuz iş gücüne ihtiyacı vardı. Devlet tüccar, esnaf, bankacı ve devlet memuru aramıyordu; devlete gereken inşaatta, çiftlikte ve fabrikada çalışacak işçiydi. Aynı şekilde Arap-İsrail savaşında ölenlerin yerine orduya yeni asker alması da zordu. Irak'tan gelen mülteciler hem birey hem

de cemaat olarak devletin koşullarını kabullenmek zorunda kaldılar.

Kurtuluş düşleri gören göçmenler bu koşullar karşısında şoke oldular. Irak Yahudileriyle devletin beklentileri arasındaki farklılık daha mülteciler Lydda Havaalanı'na indikleri anda kendisini belli etmişti. Takım elbiseler, sinagog şapkaları ve gümüş saatleriyle şık Iraklılar muhteşem bir karşılanma beklemişlerdi. Enzo Sereni gibi ajanlar rüyalarında bile göremeyecekleri şekilde karşılanacaklarını vaat etmemiş miydi onlara? Umduklarıyla buldukları o kadar farklıydı ki, gelir gelmez üstlerine DDT sıkılmış, sürü halinde nakliye kamyonlarının arkasına bindirilmiş ve geçici yerleşim yeri olan kamplara gönderilmişlerdi. Mültecilerin hâki renkli çadırlarda kaldığı etrafı dikenli tellerle çevrili kampları gece gündüz nöbet tutan ve herhalde kendilerini toplama kampı idarecisi sanan Polonyalılar bekliyordu.

Sehayekler Tel Aviv'in güneyindeki Nes Ziona kampında sadece bir ay kaldılar. Sebze kasalarının üstünde yan yana sıkışıp pis teneke kupalardan açık çay içtiler, Saliha değerli porselenlerini ailenin aklına uyup zorla bıraktığı için hayıflanıp duruyordu. Ezra hemen bunalıma girmişti, lambalara konacak gazyağı kuyruğuna girmek için kampın çamurunda zahmetle yürürken hiç konuşmuyor, tıraş olmadan saatlerce kamburunu çıkarıp çadırda oturuyor ve kafasından bir sürü umutsuz düşünceler geçiriyordu. Yemekler korkunçtu, her gün dezenfektan kokan tabaklarda yumurta ve küflenmiş bayat ekmek yiyorlardı. Yapılacak bir iş olmadığı için kampta herkes sıkıntıdan patlamak üzereydi. Ya yiyecek istifçiliği ya da kamp nöbetçilerinden farklı muamele görmek gibi saçma sapan nedenlerle sık sık kavga çıkıyordu. Aileyi ayakta tutan Solomon'du. İsrail'de pis çadırlardan, uyuzdan ve çürük meyveden daha iyi şeyler olduğunu ve yakında buradan kurtulacaklarını söyleyerek herkesin moralini yüksek tutmaya çalışıyordu.

Daha önce de belirttiğim gibi Sehayekler şanslıydı. Yedi yıl kamplarda kalmak zorunda olanlar vardı ve haklı olarak İsrail'den ümidini kesen insanlar öfke içindeydi. Bazı ailelerin çocukları ellerinden alınmıştı.

Bağdat doğumlu olan İsrailli yazar Eli Amir İsrail'de nasıl yeniden "eğitildiğini" acı bir mizah diliyle ve büyük bir içtenlikle anlatır: Ailesinin kucağından koparılan çocuk öküz arabasıyla uzaktaki bir kibbutza götürülür ve orada İsrail devletini kuran ataların Avrupalı felsefelerini öğrenir. Amir'in Asyalı önyargılarından kurtulması sağlanır; Fevziler İlan ve Abdülazizler Avner olur kibbutzda. Sarı saçlı kamp başkanları çocuklara Yiddiş dilinde sloganlar belletir ve "nasıl dans edileceğini, hangi şarkıların söyleneceğini, görgü kurallarını, neyin okunacağını, kısaca olduklarından nasıl farklı bir insan olacaklarını" öğretir.

Amir'in romanında zihinleri bulandıran bu durum açıkça sergilenmiştir; Iraklı Yahudiler Yahudi devletinin tümüyle ve kesinlikle Avrupalı değerlere göre kurulduğunu keşfedince büyük bir acı duydular ve ihanete uğradıklarını düşündüler. İsrail toplumu Yahudiliğin sayısız alt kültüründen meydana gelmişse de, baskın olan ulusal kültür Aşkenaz kültürüydü. Irak Yahudileri bu kültüre hiç sorgulamadan uymuş olmalarına karşın, ikinci sınıf vatandaşlar olarak kalmaktan kurtulamadılar. Korkutarak sindirilen Irak mültecileri Irak'ta Yahudi, İsrail'de ise Arap olmaktan yakınıyorlardı. Genellikle ilkel kalmış, fazla gelişmemiş bir topluluk oldukları, zengin bir kültüre sahip olmadıkları ve dindarlıklarının da gerici olduğu kabul ediliyordu. Irak Yahudisi bir yazarın protesto ettiği gibi "İsrail'in Tanrısı Yiddiş'ti".

Amerikalı Siyonizm karşıtı haham Elmer Berger 1955'te ziyaret ettiği İsrail'deki Arap Yahudilerinin durumuna ilişkin şu tespitleri yapmıştı: "İsrail duvarcılık, kanalizasyon işçiliği vs. gibi en ağır ve pis işleri vererek Arap Yahudilerine karşı ayırımcı bir politika uygulamaktadır; Avrupa'dan gelmiş olan

Yahudiler sanki efendi ve hepsi de eğitimli olmasına rağmen Arap Yahudileri de onların kölesi ve uşağıdır".

İki sınıflı toplum yapısıyla ilgili olarak Filistinli tarihçi Abbas Şiblek İsrail'i; Irak, Fas, Aden ve Yemen'den iltica etmiş olan Yahudileri ya stratejik bakımdan korunmasız ve gelişmekte olan kasabalara ve sınır bölgelere, ya da ekonomik açıdan elverişsiz olan kırsal kolektif tarım alanlarına yerleştirmekle itham etmiştir. Avrupalı göçmenlere göre onlara daha az toprak verilmiş ve daha az eğitim fırsatı sağlanmıştır. Yeterince para kazanamayan ana babaların çocuklarına yeterli bir kültür veremeyeceğini kabul edersek, Bağdat'ta iken en çok eğitime değer vermiş kentsoylu bir cemaatten birkaç on yıl sonra kurallara uymayan ve suça eğilimli bir jenerasyon çıkması hiç şaşırtıcı olmayacaktır.

Irak'ın milli davası için feda edilmek Yahudilerin birinci trajedisiyse, ikincisi de kesinlikle kültürlerinden kopmuş olmalarıdır.

Yahudileri savunanlar, ki bunların arasında Irak Yahudilerinin sayısı da azımsanmayacak kadardır, İsrail'in ırkçılık veya yeni sömürgecilikle suçlanmasını asla kabul etmemişlerdir.

Onlara göre Iraklı veya diğer Arap Yahudilerinin kutsal topraklarda karşılaştığı sorunların nedeni lojistik, pratik ve parasal güçlüklerdir; yani yeni bir ulus yaratılırken çekilen doğum sancılarıdır. Yeni bir savaştan çıkan devletin kasası neredeyse boşalmıştır; bu arada yeni gelen yüz binlerce mülteci iş ve barınak beklemektedir. Elbette bütün bunlar doğrudur ve iltica rakamları gerçekten sersemletici boyuttadır. İsrail devletinin kurulmasını izleyen yıllarda sekiz yüz binden fazla Yahudi, Filistin'de olduğu gibi Arap memleketlerinden evlerini terk etmeye ve çantalarını alıp gitmeye zorlanmıştır. Bu mültecilerin altı yüz binden çoğu İsrail'e gelmiştir. Ancak bu insanların toplum tarafından

özümsenmeleri yalnız lojistik değil aynı zamanda ideolojik bir problem olmuştur. İsrail toplumunun en üst katmanında dahi bu kadar çok Arap Yahudi'sinin ulusun gerçek karakterine karşı bir tehdit oluşturduğu düşünülmüştür.

1960 yılında İsrail parlamentosunda konuşan başbakan David Ben-Gurion, Müslüman ülkelerde yaşayan Yahudilerin "geri kalmış yoz, cahil olduklarını ve bağımsızlık, öz-saygı gibi hisleri taşımadıklarını" söylemiştir. Bu memleketlerden gelen yaşlı göçmenlerin asla değişmeyeceğini, fakat gençlere İsrail devletini yaratan "en üstün ahlaki ve entelektüel niteliklerin" aşılanması gerektiğini ileri sürerek "Eğer, Allah esirgesin, biz bunu başaramazsak gelecek jenerasyonda İsrail Levanten bir devlete dönüşebilir" demiştir. Savunma bakanı Moşe Dayan da bu fikre katılmış ve "bu insanların Avrupa standartlarının düzeyine getirmenin iki veya üç nesil süreceğini" ileri sürmüştür.

İsrail aydınları da hemen papağan gibi böyle kendini beğenmiş nutuklar atmaktan geri kalmamıştır. Kültür antropolojisi profesörü olan Rafael Patai ders vermek üzere gittiği bazı Amerikan üniversitelerinde "oryantal Yahudilerin yeniden eğitilmesi gerekir... varlık ve düşünce bakımından hepsi Avrupa imajına göre yeni baştan yaratılmalıdır" demiştir. Romanya doğumlu deneme yazarı ve Siyonist Moris Samuel de doğudan gelen mültecilerin "Yahudi devletine ilişkin hiçbir duygu beslemediğini, ve ülkeyi onlar için kuran ruh hakkında hiçbir şey bilmediklerini" yazmıştır. Topluma entegre edilmesi gereken Iraklı Yahudiler şimdi de ilkel insanlar olmuştur!

Bu yorumlara bakınca, İsrail'in bu kadar çok Mizrahi Yahudisini hangi maksatla çağırdığını tekrar düşünürken sinik olmaktan kendinizi alamıyorsunuz. Ülke savaş yüzünden yanmış yıkılmıştı, ekonomi berbat durumdaydı ve altyapısının süratle yenilenmesi gerekiyordu. Sanayide çalışacak işçiye, Arapların terk ettiği tarlaları ıslah edecek çiftçiye ve sınırlarını koruyacak askere ihtiyacı vardı ülkenin. Irak Yahudisi bir yazara

göre, İsrail'i yönetenler Arap memleketlerinden gelen Yahudileri görünce başlarına "talih kuşunun" konduğunu anlamışlardı.

Siyaset tarihçisi Eli Keduri suçlamalarında daha ileri gitmiş, İsrail'in Irak Hükümeti'yle yaptığı anlaşmayı "iğrenç" bir suç ortaklığı olarak nitelemiştir. Bu anlaşmaya göre Irak'ın yerli halkı olan Yahudilerin tümünü ülkeden çıkartması karşılığında İsrail, Irak'a ulusal kimliğini kazanması için yardımcı olacak; ve zayıf sınırlarının içine olabildiğince çok sayıda Yahudi doldurmak suretiyle bir "oldu bittiye" getirerek İsrail devletini kuracaktı.

Iraklı Yahudiler kamplardan ayrılmadan önce politize olan gençler, uygulanan ayrımcılık ve kültürel baskıyla savaşmak üzere militan bir grup kurmuştu. Kendilerine Kara Panterler adını veren bu grup hazırladıkları tomar tomar radikal yazıyla İsrailli emperyalistleri kınıyor ve Irak'ta "pırıl pırıl evlatlar" yetiştiren bir cemaatin nasıl olup da İsrail'de yalnızca "özürlü oğullar" yetiştirdiğini soruyordu. "Irak'ın neredeyse kaynaklarının çoğunu yönetmiş olan" bir topluluğun "yönetilen, ayrımcılığa uğrayan ve her konuda baskı gören" bir guruba dönüşmüş olması nasıl açıklanabilirdi?

Kara Panterler hemşerileri arasında hiçbir zaman çoğunluğu elde edemediler, fakat onların şarkılarından biri yıllara meydan okudu ve Irak mültecileri kamplardan çıktıktan seneler sonra da, bayramlarda ve düğünlerde gittikçe dozu artan bir ironiyle söylenmeye devam etti:

Sen ne yaptın bize Ben Gurion?
Hepimizi yerimizden edip kaçırdın!
Vatandaşlığımızdan feragat ettik
Ve İsrail'e geldik.
Keşke bir eşeğe binip çıksaydık yola ve
Buraya hâlâ varamamış olsaydık!
Yazık bize yazık, ne karanlık bir saatti o.
Lanet olsun bizi buraya getiren uçağa!

TEŞEKKÜRLER

Bu gerçek bir öyküdür. Büyük bir kısmı anneannemin hayatından ve ailemin deneyimlerinden yola çıkılarak yazılan hikâyenin, vatanlarından koparak 1950 ve 1951'de sürgüne giden ve sonraki yıllarda Irak'tan iltica etmek zorunda kalan binlerce Irak Yahudisinin duygularını ve yaşadıklarını da yansıttığını umuyorum. Bu insanların çoğu Batı'da kendilerine yeni bir hayat kurabildi; onların çocukları artık Arapça yerine İbranice, İngilizce yahut Fransızca konuşuyor; torunları da geçmişleri ve onlara kalan miras hakkında o kadar az şey biliyor ki. Çoğu zaman bunun nedeni onlara bir şey öğretilmemesi değil, asıl sebep elle tutulur çok az şeyin kalmış olması. Bu kitabın amacı bu mirasın bazı kalıntılarını kültürel bellek tarafından unutulmadan ve geçmişin karanlığında kaybolmadan yakalayabilmekti.

Ailemin sınırsız desteği ve sabrı olmadan bu proje için yola çıkmam olanaksızdı. Konuşmak, eski günleri anmak ve olanları hatırlamak o kadar çok zaman alıyordu ki... Özellikle annem Marsel ve teyzem Berta benimle uzun saatler geçirdiler, maziye geri dönerek anılarını içtenlikle benimle paylaştılar. Çoğu zaman, benim sorularım karşısında aslında zihinlerinde bile gitmeyi istemeyecekleri yerlere gittiler, fakat cesaretlerini hiç yitir-

meden ve önyargılara kapılmadan anılarında dolaştılar. Büyük dayım Solomon ve büyük teyzem Hatun da ailenin geçmişine yaptığımız yolculukta paha biçilmez birer kılavuz oldu. Sehayek, Levi ve Nissan sülalelerinin burada tek tek adlarını sayamayacağım mensupları eski fotoğrafları, soy ağacını, yaşam öykülerini ve mektupları ortaya çıkarmak ve anekdotlar anlatmak suretiyle maziyi bugüne taşıdılar. Hepsine en derin minnetimi ve teşekkürlerimi sunuyorum; anlattıkları muhteşem hikâyelerden büyük keyif aldım.

Kayınpederinin yayınlanmamış anılarını okumama izin verdiği için Elli Timan'a; 1920'lerdeki Bağdat yaşamına dair anılarını benimle paylaşan Moris Bekhor'a; beni pek çok kişiyle ve özellikle 2005 yılının sonunda kaybettiğimiz, vefatı cemaatte büyük üzüntüye yol açan ünlü şair Meir Basri'yle tanıştırması nedeniyle Richard Moşe'ye çok teşekkür ediyorum. Basri yüz yaşında öldü ve büyükannemin jenerasyonundaki en son hayatta kalanlardan biriydi. Onunla hayatı ve Bağdat'ta geçen yılları hakkında konuşmak fırsatını bulduğum için minnettarım. Şimdi ikisi de ölmüş olan Violet Battat ve Abraham Şohet'le tanıştığım için de kendimi çok şanslı sayıyorum. Cemaatin acı kayıplarından ötürü bu projenin acilen hayata geçirilmiş olması da bizim açımızdan çok yerinde bir zamanlama olmuştur.

Iraklı Yahudi cemaati bugün dünyanın pek çok yerine; örneğin İsrail, Amerika, İngiltere veya başka yerlere dağılmış olsa da, iletişim yoluyla ve anı olarak kayıtlarda yaşamaktadır. Irak Yahudilerinin zengin ve büyüleyici tarihini muhafaza etmek ve aktarmak konusunda mükemmel çabalar gösterenler arasında *The Scribe, Journal of Babylonian Jewry* adlı "Babil Yahudilerinin" dergisinin ekibi Naim Dangur, Eileen Halasteı ve David Dangur'a bana ofislerini açtıkları, kitaplar ve fotoğraflarda inceleme yapmama izin verdikleri için teşekkürü bir borç biliyorum. Aynı şekilde İsrail'de *Nehadrea* adlı dergiyi yayınlayan

Babil Mirası Merkezindeki öğrencilere ve Arap ülkelerinden gelen Yahudiler hakkında internet gazetesinde yazan Lyn Julius'a verdiği candan destek için teşekkür ederim.

Silvia Hayim, Sami Zübeyde, Lilian Joury'ye bana zaman ayırdıkları; Hanan el-Şeyh ve Linda Menuhin'e beni Londra ve Tel Aviv'de yaşayan Iraklı mültecilerle tanıştırdıkları için teşekkürlerimi sunuyorum. Moris Şohet, Jack Silas ve Valerie Monchi'nin bana ödünç verdikleri kitapları başka bir şekilde temin etmem olanaksızdı. Alice Heit ve Carole Basri benim savaş sonrası Bağdat'la ilgili olarak çok değerli perspektifler elde etmemi sağlayarak çok yardımcı oldular. Lydia Collins ailelerin soy kütüğüne ilişkin araştırmalarını ve Levi ailesinin şeceresini benimle paylaştı. İngrid Simler ve John Bernstein kitabı bitirmem gereken zamanı uzatarak çok yardımcı oldular.

Doğal olarak Bağdat'a girmeme yardımcı olan herkese de çok teşekkür ediyorum: Patrick Cockburn, Tim Judah, Rachel Zelon, Haham Mitchell Ackerson, Phil Coburn, Ian Twigg ve Ranya Kadri'ye sonsuz teşekkürler.

Azize Derviş ve sevimli ailesi "son Yahudilere" ulaşmamda bana yardım etti; melek gardiyanım Mahmud Şakir Bağdat'tan güvenli bir şekilde çıkmamı sağladı. Beni büyük bir sıcaklıkla karşılayan Yahudiler, özellikle de Emad Levi, Halide Muallim, Samir ve Yakub Şahrabani olmasaydı Bağdat'ta geçirdiğim zamanın hiçbir anlamı olmayacaktı.

Westminster Üniversitesi'ndeki Arapça öğretmenlerim Hania Dvorak-Salter ve Ali el-Meleki'ye bana tahammül ettikleri için, kitabımın büyük kısmını yazdığım British Library'nin harika görevlilerine, Paris'teki *Alliance Israelite Universelle*'in arşiv memurlarına, Londra'daki *Jewish Chronicle* ofislerinin kütüphane sorumlularına ve P&O denizcilik şirketinin arşiv görevlisi Simon Rabson'a da ayrıca çok teşekkür ediyorum.

Özgür Basın'ın mükemmel profesyonelleriyle, ve özellikle Liz Stein ve Maris Kreizman'la; gerçek bir yıldız olan Henry Dunow'la birlikte çalışmak fırsatını bulduğum için fevkalade şanslıydım.

Son olarak da Greg Klerkx'e teşekkür ediyorum.Üç yıl süreyle evimizde hem sohbetleri hem de çalışma alanını işgal eden bir projeye karşı gösterdiği sabır için onu kutluyorum. Kitabın taslağı üzerinde yaptığı öneriler ve yorumlarla beni sürekli teşvik etti; yazmaktan yorulduğum ve umutsuzluğa düştüğüm zaman bana cesaret verdi. Ona olan minnettarlığım sözlerle ifade edilemeyecek kadar büyüktür.

BİBLİYOGRAFYA

Almog, Shmuel, ed. *Zionism and the Arabs* (Siyonizm ve Araplar): İsrail Tarih Enstitüsü ve Zalman Shazar Merkezi, 1983.

Amir, Eli. *Scapegoat* (Günah Keçisi). Çeviri: Dalia Bilu. Londra: Weidenfeld Nicolson, Londra, 1987.

Anderson, Jon Lee. *The Fall of Baghdad* (Bağdat'ın Düşüşü) New York: Penguin Pres, 2004.

_____. "ABD'nin Baasçılığı Yok Etme Programı İsyanı Tetikledi. Bush'un Bu Gidişi Değiştirmesi İçin Çok Mu Geç ?" *The New Yorker*, Kasım 15, 2004.

Basri, Carole. "Arap Ülkelerinden İltica Eden Yahudi Göçmenler: Yasal Hakların Araştırılması – Irak Yahudilerinin İnsan Haklarının İhlali Hakkında Bir Çalışma." *Fordham International Law Journal* 26, no. 3 (Mart 2003).

_____. "Irak Yahudileri: Unutulmuş Bir Etnik Temizlik Vakası." *Institute of the World Jewish Congress, Policy Forum* 26 (2003).

Basri, Meir. "Review of Operation Babylon by Shlomo Hillel" (Babil Operasyonu) *The Scribe* 27 (Haz. 1988).

_____. "Bağdat'ta Cinayetler ve Kurtuluş 1972-73", *The Scribe* 52 (Ocak 1992).

Baum, Phil. *The Jews of Iraq* (Irak Yahudileri) New York: Uluslar Arası Konular Komisyonu, Amerika Yahudi Kongresi, 1969.

Batatu, Hanna. *The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq: A Study of Iraq's Old Landed and Commercial Classes and of its Communists, Ba'thists, and Free Officers.* (Irak'ta Eski Sosyal Sınıflar ve Devrim Hareketleri: Irak'ın Eski Arazi Sahibi, Tüccar Sınıfları; Irak'ta Komünistler, Basçılar ve Özgür Subaylar). Princeton, N.J.: Princeton Üniversitesi Yayınları, 1978.

Bekhor, Gourji. *Fascinating Life and Sensational Death: Tje Conditions in Iraq Before and After the Six-Day War.* (Muhteşem Bir Hayat ve Müthiş Bir Ölüm. Altı Gün Savaşlarından Sonra Irak'taki Koşullar). Tel-Aviv: Peli, 1990.

Bell, Gertrude. *Amurath to Amurath.* Londra: William Heinemann, 1911.

_____. Gertrude Bell'in Mektupları. Lady Bell tarafından iki bölüm halinde yayına hazırlanmıştır. Londra: Pelican Books, 1927.

_____. *Review of the Civil Administration of Mesopotamia* (Mezopotamyada Sivil İdare Hakkında Bir İnceleme). Avam Kamarası, 1920 Oturumu, Cilt 51.

Berger, Emler. *Who Knows Better Must Say So* (Daha İyisini Bilen Konuşsun). New York: Amerikan Judaizm Konseyi, 1955.

Blac, Edwin. *Banking on Baghdad: Inside Iraq's 7.000-Year History of War, Profit, and Conflict* (Bağdat'ta Bankacılık, 7.000 Yıllık Savaş, Kazanç ve Çatışma). New York: John Wiley&Sons, 2004.

Blanc, Haim. "Communal Dialects in Baghdad" (Bağdat'ta Halk Şiveleri). Cambridge, Mass.: Harward Ortadoğu Monograf Serisi 10, 1964.

Bondy, Ruth. *The Emissary : A Life of Enzo Sereni.* (Gizli Ajan: Enzo Sereni'nin Yaşamı). İbranice'den çeviren: Shlomo Katz, Golda Meir'in son sözüyle birlikte. Londra: Robson Publishing, 1978.

Callwell, C. E.. *The Life of Sir Stanley Maude* (Stanley Maude'un Hayatı). Londra: Constable and Co., Ltd., 1920.

Candler, Edmund. *Long Road to Baghdad* (Bağdat'ın Uzun Yolu). 2 cilt.: Londra: Cassel & Co., 1919.

Chouraqui, André. *Cent ans d'histoire: L'Alliance Israelite Universelle et la renaissance juive contemporaine.* Paris: Presses Universitaires de France, 1965.

Christie, Agahta. *They Came to Baghdad* (Bağdat'a Geldiler). 1951. Tekrar Basım, Londra: Harper-Collins, 2001.

Cockburn, Patrick. "Special Report on Iraq." *Independent on Sunday,* 15 Mayıs, 2005. (Bağdat Hakkında Özel Rapor).

Cohen, Hayyim J. *The Jews of the Middle East 1860-1972* (Ortadoğu Yahudileri). New York: John Wiley and Sons ve Kudüs: Israil Üniversite Yayınevi, 1973.

_____. "The Anti-Jewish Farhud in Baghdad, 1941" (Bağdat'ta Meydana Gelen Yahudi Karşıtı Hareket). *Middle Eastern Studies 3* (1966-67) (Ortadoğu Çalışmaları)

_____. "A Note on Social Change Among Iraqi Jews, 1917-1951." (Irak Yahudileri İçindeki Toplumsal Değişime İlişkin Bir Not). *The Jewish Journal of Sociology 8* (Aralık 1966) (Yahudi Sosyoloji Dergisi)

Cohen, Morris. "Supersitition Among the Jews of Baghdad" (Bağdat Yahudilerinin Batıl İnançları). *Anglo-Jewish Association Review 25* (1895-96) (İngiliz-Yahudi Derneği Yayın Organı). Kısaltılmış biçimde *The Scribe'da* (46) tekrar yayınlanmıştır (Ocak 1991).

Coke, Richard. *Baghdad: City of Peace*, 1927 (Bağdat: Huzurun Kenti). Londra: Thornton Butterworth, 1927.

Daniel, Norman. "Contemporary Perceptions of the Revolution in Iraq on 14th July 1958." in *The Iraqi Revolution of 1958: Old Social Classes Revisited* (14 Temmuz 1958 Irak Devrimi Üzerine Çağdaş Düşünceler: Eski Toplumsal Sınıflarla Yeni Bir Görüşme'den Bir Bölüm). Yayına hazırlayanlar Robert A. Fernea ve Wm. Roger Lewis. Londra ve New York: I.B: Tauris & Co. Ltd., 1991.

Danielson, Virginia. *The Voice of Egypt: Umm Kulthum, Arabic Song, and Egyptian Society in the Twentieth Century.* (Mısır'ın Sesi: Yirminci Yüzyılda Toplum, ve Arapça Şarkılar). Şikago ve Londra: Şikago Üniversitesi Yayınları, 1997.

De Chair, Somerset. *The Golden Carpet* (Altın Halı). Londra: Faber & Faber, 1943.

Deshen, Shlomo. "Baghdad Jewry in Late Ottoman Times: The Emergence of Social Classes and of Secularization" in *Jews Among Muslims: Communities in the Precolonial Middle East.* ("Osmanlı İmparatorluğunun Geç Dönemlerinde Bağdat Yahudileri: Toplumsal Sınıfların ve Laikliğin Doğuşu; Müslümanlar İçinde Yahudiler: Ortadoğuda Koloniler Dönemi Öncesi Cemaatler' de yer alan bir yazı). Yayına hazırlayanlar Shlomo Deshen ve Walter P. Zenner. Londra: Macmillan Press, 1986.

Egan, Eleanor Franklin. *The War in the Cradle of the World* (Dünyanın Beşiğindeki Savaş). Londra: Hodder & Stoghton, 1918.

Elliot, Matthew. *"Independent Iraq": The Monarchy and British Influence, 1941-1958.* (Bağımsız Irak. Krallık ve İngiliz Nüfuzu). Londra: Tauris Academic Studies, 1996.

Ellis, Samantha. "Out of Arabia: The Past and Future of London's Iraqi Jews" (Arabistan'ın Dışında: Londra'da Yaşayan Irak Yahudilerinin Geçmişi ve Geleceği), *Jewish Quarterly 50,* no. 2 (2003 Yazı).

"Elli Yıl Sonra'. *The Scribe* tarafından yayınlanan yıldönümü sayısı: *48 Yılındaki Raşid Ali Darbesinin Yıldönümü* (Mayıs 1991).

Gat, Moşe. *The Jewish Exodus from Iraq, 1948-1951* (Yahudilerin Irak'tan Sürülmesi). Londra: Frank Cass, 1997.

Golany, Gideon. *Babylonian Jewish Neighbourhood and Home Design.* (Babil Yahudilerinde Mahalleler ve Ev Stilleri). Mimaride Mellen Araştırmaları. Lampeter, N.J.: Edwin Mellen Pres, 1999.

Gourgey, Percy. "The Jews of Iraq in 1990" (1990 da Irak Yahudileri) *The Scribe.*No. 43. (Ağustos 1990).

Haddad, Heskel M. *Jews of Arab and Islamic Countries: History, Problems, Solutions.* (Arap ve Müslüman Ülkelerdeki Yahudiler: Tarihleri, Sorunları ve Çözümler). New York: Shengold, 1984.

Haim, Sylvia, G., *Arab Nationalism: An Anthology.* (Arap Milliyetçiliği: Bir Antoloji). Berkeley ve Los Angeles: Kaliforniya Üniversitesi Yayını, 1962.

_____. "The Situation of the Arab Woman in the Mirror of Literature" (Edebiyatta Arap Kadınının Konumu). *Middle Eastern Studies, 17'de* (Ortadoğu Araştırmaları) yayınlanmıştır.

_____. "Love in an Arab Climate." (Arap Dünyasında Aşk). *Encounter 50* (1978): sayfa 86-92.

_____. "Aspects of Jewish Life in Baghdad under the Monarchy." (Krallık Döneminde Bağdat'ta Yahudilerin Hayatı). *Middle Eastern Studies,* 12, no. 2 (Mayıs 1976) (Ortadoğu Araştırmaları)

Halpern, Orly. "The Iraqi Jews' Dilemma." (Irak Yahudilerinin İkilemi). *Jerusalem Post,* 20 Haziran 2005.

Hamdi, Walid. *Rashid Ali Al-Gailani and the Nationalist Movement in Iraq, 1939-1941: A Political and Military Study of the British Campaigns in Iraq and the National Revolution of May 1941* (Raşid Ali El-Geylani ve Irak'ta Ulusalcılık Akımı 1939-1941: Irak'taki İngiliz Kampanyaları Hakkında Politik ve Askeri Bir İnceleme ve Mayıs 1941 Milli Devrimi). Londra: Darf, 1987.

Hecht, Alice. *By the Waters of Babylon* (Babil'in Nehirlerinde). Yazarın kendi yayını.

Heller, Joseph. "The Anglo-American Commission of Inquiry on Palestine 1945-46: The Zionist Reaction Reconsidered." ("Filistin Soruşturmaları Bağlamında İngiliz-Amerikan Komisyonu Tarafından Siyonist Reaksiyonun Tekrar Ele Alınması"). *Zionism and Arabism in Palestine and Israel* (Filistin ve İsrail'de Siyonizm ve Arapçılık), Elie Kedouri ve Sylvia G. Haim tarafından yayına hazırlanmıştır. Londra: Frank Cass, 1982.

Hillel, Shlomo. *Operation Babylon* (Babil Operasyonu), Ina Friedman tarafından tercüme edilmiştir. Londra: Collins, 1988.

Hirst, David, *The Gun and the Olive Branch: The Roots of Violence in the Middle East* (Silah ve Zeytin Dalı: Ortadoğudaki Şiddetin Kökeni). Londra: Faber ve Faber, 1977).

Hirszowicz, Lukasz. *The Third Reich and the Arab East* (Nazi İmparatorluğu ve Doğu Arapları). Londra: Routledge & Kegan Paul, 1966, ve Toronto: Toronto Üniversitesi Yayını, 1966.

Horesh, Simha. "The Jews of Baghdad between 1920 and 1970" ("1920 ve 1970 arasında Bağdat Yahudileri): *The Scribe 21* (Ocak 1987); 22 (Nisan 1987); 23 (Ekim 1987); 26 (Nisan 1988).

Husry, Khuldun. "The Assyrian Affair of 1933." (1933 Yılında Asuriler Olayı): *International Journal of Middle Eastern Studies* 5, 2. ve 3. sayı (Nisan ve Haziran 1974), (Uluslar Arası Ortadoğu İncelemeleri Dergisi).

Hyman, Mavis. *Jews of the Raj.* (Raj Yahudileri). Bristol : Longman Pres, 1995.

"Iraq". *American Jewish Yearbook* (Amerikan Yahudi Yıllığı) tarafından dahili sorunlara ilişkin yayınlanan yıllık rapor: 52 (1951); 53 (1952); 54 (1953); 55 (1954); 56 (1955).

"Jewish Doctors in Iraq in Modern Times" (Modern Zamanlarda Irak'ta Yahudi Hekimler). Bu makalede Ağa Elazar Levi'den bahsedilmektedir: *The Scribe 57* (Mart 1993).

"The Jews of Iraq – The Sequel" (Irak Yahudilerinin Sonu). Milton Viorst tarafından *New Yorker'da* yazılmış bir makaleden alıntı. *The Scribe* 29. sayısında (Ekim 1988) yeniden yayınlanmıştır.

Kattan, Naim. *Farewell, Babylon.* (Elveda Babil). Fransızca'dan çeviri Sheila Fischman. Toronto: McClelland and Stewart, 1976.

Kazaz, David. *Mother of the Pound: Memoirs on the Life and History of the Jews of Iraq.* (Irak Yahudilerinin Hayatı ve Tarihine İlişkin Anılar). New York: Sepher-Hermon Pres, 1999.

Kedourie, Elie. *The Chatham House Version and Other Middle Eastern Studies,* 1970. David Pryce-Jones'un Önsözüyle birlikte. Şikago: Ivan R. Dee, 2004.

_____. *Arab Political Memoirs and Other Studies* (Arap Siyasetine İlişkin Anılar ve Diğer İncelemeler). Londra: Frank Cass; 1974.

_____. *England and the Middle East, the Destruction of the Ottoman Empire, 1914-1921* (İngiltere ve Orta Doğu, Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü), 1956. Londra: Mansell, 1987.

_____. "The Break Between Arabs and Jews in Iraq." ("Irak Yahudileri ve Araplar Arasındaki Kopma"): *Jews Among Arabs: Contacts and Boundaries* (Arapların Arasında Yaşayan Yahudiler: İlişkiler ve Sınırlar) adlı yapıttan alınmıştır. Yayına hazırlayanlar Mark Cohen ve Abraham L. Udovitch. Princeton, N.J.: Princeton Üniversitesi Yayını, 1986.

_____. ve Sylvia Haim. *Zionism and Arabism in Palestine and Israel* (Filistin ve İsrail'de Siyonizm ve Arapçılık). Londra: Frank Cass, 1982.

Khalastchy, Eileen. "Customs and Life in Baghdad." ("Bağdat'ta Yaşam ve Adetler"). *The Scribe* 65 (Mart 1996) ve 67 (Nisan 1997).

Khadduri, Majid. *Independent Iraq, 1932-1958: A Study in Iraqi Politics.* (Bağımsız Irak: Irak Politikası Üzerine Bir İnceleme). Londra ve New York: Oxford Üniversitesi Yayını, 1960.

_____. *Independent Iraq: A Study in Iraqi Politics since 1932* (Bağımsız Irak: 1932 den Bugüne Irak Politikası). Oxford: Oxford Üniversitesi Yayını, 1951.

_____. *Republican Iraq: A Study in Iraqi Politics Since the Revolution of 1958* (Irak'ta Cumhuriyet: 1958 Devriminden İtibaren Irak Politikası Üzerine Bir İnceleme). Londra ve New York: Oxford Üniversitesi Yayını, 1969.

Khazoum, Eliahu. "An Arab View of the Jews of Iraq." ("Irak Yahudileri Hakkında Bir Arap Görüşü"). *Middle East Review 9,* No. 2 (1976-7).

Klein, Naomi. "Getting the Purple Finger." 10 Şubat, 2005.

_____. "Baghdad Year Zero: Pillaging Iraq in Pursuit of a Neo-Con Utopia" ("Bağdat'ta Sıfır Senesi: Yeni Tutucu Bir Ütopya Peşinde Irak'ın Yağmalanması"). *Harper's Magazine,* Eylül 2004.

Laskier, Michael M. "Aspects of the Activities of the *Alliance Israélite Universelle* in the Jewish Communities of the Middle East and North Africa: 1860-1918." (*Alliance* Örgütünün Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki Yahudi Cemaatleri İçindeki Eylemleri). *Modern Judaisme* 3: 2 (Mayıs 1986).

Lesch, Ann Mosely. *Arab Politics in Palestine, 1917-1939: The Frustration of a Nationalist Movement.* (Filistin'de Arap Politikaları, 1917-1939: Ulusal Bir Hareketin Hüsrana Uğraması). Ithaca, N.Y.: Cornell Üniversitesi Yayını, 1979.

Levin, Itamar. *Locked Doors: The Seizure of Jewish Property in Arab Countries* (Kilitli Kapılar: Arap Ülkelerindeki Yahudi Mallarının Gaspedilmesi). Çeviri: Rachel Neiman. Westport, Conn., ve Londra: Praeger, 2001.

_____. "Confiscated Wealth, the Fate of Jewish Property in Arab Lands." (El Konulan Servet, Yahudi Mallarının Arap Ülkelerindeki Kaderi). Dünya Yahudi Kongresi Enstitüsü, *Policy Forum 22* (2000).

Lewis, Bernard. *The Jews of Islam* (İslam'ın Yahudileri). Princeton, N.J.: Princeton Üniversitesi Yayını, 1984.

Longrigg, Steven Hemsley. *Iraq, 1900-1950: A Political, Social and Economic History* (1900-1950 Yıllarında Irak: Siyasi, Sosyal ve Ekonomik Bir Araştırma). Londra ve New York: Oxford Üniversitesi Yayını, 1953.

Luks, H. P. "Iraqi Jews During World War II." ("II. Dünya Savaşı Sırasında Irak Yahudileri"). *Wiener Library Bulletin 30* (1977).

Makiya, Kanan (aka Samir al-Khalil). *Republic of Fear: The Politics of Modern Iraq* (Korku Cumhuriyeti: Modern Irak'ın Politikası). Berkeley ve Los Angeles: California Üniversitesi Yayını, 1989.

Mardor, Munya. *Strictly Illegal* (Kesinlikle Yasalara Aykırı). İbranice'den çeviri: H.A.G. Shmuckley. Londra: Robert Hale, 1964.

Marr, Phebe. *The Modern History of Iraq* (Irak'ın Modern Tarihi). Boulder, Colo.: Westview Pres ve Londra: Longman, 1985.

Mattar, Philip. *The Mufti of Jerusalem: Al-Hajj Amin al-Husayni and the Palestinian National Movement* (Kudüs Müftüsü: Hacı Emin El-Hüseyni ve Filistin Ulusalcı Hareketi). New York: Columbia Üniversitesi Yayını, 1988.

Melamed, Ora. *Annals of Iraqi Jewry: A Collection of Articles and Reviews* (Irak Yahudilerinin Yıllıkları. Makale ve Dergilerden Bir Koleksiyon). Çeviri: Edward Levin. Kudüs: Eliner Library, 1995.

Michael, Sami. *Victoria.* İbranice'den çeviri: Dalia Bilu. Londra: Macmillan, 1995.

Pinsker, Leo. *Auto-Emancipation: A Call to His People by a Russian Jew* (Kendi Kendine Özgürleşme: Bir Rus Yahudisinin Halkına Çağrısı). Londra: Rita Searle, 1947.

Rabbie, Victoria. "Iraqi Jews in Iran" (İran'da Iraklı Yahudiler). *The Scribe 59* (Eylül 1993).

Rejwan, Nissim. *The Jews of Iraq: 3000 Years of History and Culture* (Irak Yahudileri. 3000 Yıllık Bir Tarih ve Kültür). Londra: Weidenfeld Nicolson, 1985.

_____. *Elie Kedourie and His Work: An Interim Appraisal* (Eli Keduri ve Eseri, Geç Kalmış Bir Takdir). Kudüs: Leonard Davis Institute, 1997.

_____. *Israel in Search of and Identity: Reading the Formative Years* (İsrail'in Kimlik Arayışı. Kuruluş Yıllarına Bir Bakış).Gainesville: Florida Üniversite Yayını, 1999.

_____. *The Last Jews of Baghdad. Remembering a Lost Homeland* (Bağdat'ın Son Yahudileri. Yitik Vatanı Anmak). Joel Beinin tarafından yazılmış bir önsöz ile. Austin: Teksas Üniversitesi Yayını, 2004.

_____. "Life Among the Muslims: A Memoir" (Müslümanlar İçinde Yaşam. Bir Anı). *Present Tense 9* (1981 Sonbahar).

_____. "Israel: The Two Kinds of Jews" (İsrail: Yahudilerin İki Türü). *Israel, the Arabs and the Middle East'* de (İsrail, Araplar ve Orta Doğu) yayınlanmıştır. Yayına hazırlayanlar: Irving Howe ve Carl Gershman. New York: Syracuse Üniversitesi Yayını, 1981.

Resner, Lawrence. *Eternal Stranger: The Plight of Modern Jews from Baghdad to Casablanca* (Ebedi Yabancı: Bağdat'tan Kazablanka'ya Modern Yahudilerin Yaşadığı Zorluklar). New York: Garden City Pres, 1951.

Rubin, Barry. *The Arab States and the Palestine Conflict* (Arap Devletleri ve Filistin Sorunu). New York: Syracuse Üniversitesi Yayını, 1981.

Samuel, Maurice. *Level Skylight* (Gün Aydınlığı). New York: Knopf, 1953.

Sassoon, David. *A History of the Jews in Baghdad* (Bağdat Yahudilerinin Tarihi). Welvyn Garden City, Herts., U.K. Alcuin Press, 1949.

_____. "The History of the Jews in Basra" (Basra Yahudileri Tarihi). *Jewish Quarterly Review 17* (Temmuz 1926-Nisan 1927) Sayfa 407-480.

Sassoon, Shaoul Hakham. "My Terrible Time in Saddam's Prison: An Account of the Author's Imprisonment in 1967" (Saddam Hapishanesindeki Korkunç Günlerim. Yazarın 1967 Yılındaki Tutukluluk Anıları). Özel Yayın.

Sawdayee, Max. *The Baghdad Connection: The Impact of Western European Education on the Jewish Millet of Baghdad:1860-1950* (Bağdat: Batılı Avrupa

Tarzı Eğitimin Bağdatlı Yahudi Milleti Üzerindeki Etkileri). Yazarın 1977 tarihli doktora tezi. 1991 de revize edilmiştir.

Schectman, Joseph B. *On Wings of Eagles: The Plight, Exodus, and Homecoming of Oriental Jewry* (Kartalların Kanadında: Oryantal Yahudilerin Yaşadığı Zulüm, Sürgün ve Vatanlarına Dönüşü). New York ve Londra: Thomas Yoseloff, 1961.

_____. *The Muefti and the Fuehrer: The Rise and Fall of Haj Amin el-Husseini*

(Müftü ve Führer: Hacı Emin el Hüseyni'nin Yükseliş ve Düşüşü). New York ve Londra: Thomas Yoseloff, 1965.

_____. "The Repatriation of Iraqi Jewry" (Irak Yahudilerinin Yeni Vatanı). Jewish Social Studies, 15 (1952).

_____. "The Repatriation of Yemenite Jewry" (Yemen Yahudilerinin Yeni Vatanlarına Yerleştirilmesi) Jewish Social Studies 16 (1953).

Shiblak, Abbas. *The Lure of Zion; The Case of Iraqi Jews* (Sion Tuzağı; Irak Yahudileri Vakası). Londra: Al Saqi Books, 1986.

Schulewitz, Malka Hillel. The *Forgotten Millions: The Modern Jewish Exodus from Arab Lands* (Unutulan Milyonlar: Modern Çağda Arap Ülkelerinden Sürülen Yahudiler). Londra: Cassell, 1999.

Silverfarb, Daniel. *Britain's Informal Empire in the Middle East: A Case Study of Irak 1929-1941* (Britanya'nın Orta Doğuda Kurduğu Gayri Resmi İmparatorluğu: 1929-1941 Yılları Arasındaki Irak'ın İncelenmesi). Londra ve New York: Oxford Üniversitesi Yayını, 1986.

Simon, Reeva. *Iraq Between the Two World Wars: The Creation and Implementation of a Nationalist Ideology* (İki Dünya Savaşı Arasında Irak: Nasyonalist İdeolojinin Yaratılması ve Yerleştirilmesi). New York: Columbia Üniversitesi Yayını, 1986.

_____. "Arab Nationalism and Jewish Education in Iraq" (Arap Milliyetçiliği ve Irak'taki Yahudi Eğitimi). *Studies in History and Culture of the Jews in Babylonia* – Babil Ülkesindeki Yahudilerin Tarih ve Kültürü Üzerine İncelemeler'den alınmıştır. Yayına hazırlayanlar:Yitzhak Avishur ve Zvi Yehuda. Or-Yehuda Israel: Babylonian Jewry Heritage Center, 2002.

Sinderson, Harry. *Ten Thousand and One Nights: Memories of Iraq's Sharifian Dynasty* (On Bin ve Bir Gece: Irak'ta Şeriflerin Hanedanına İlişkin Anılar). Londra: Hodderr & Stoughton, 1973.

Sluglett, Peter. *Britain in Iraq 1914-1932* (Irak'taki İngiltere 1914-1932). Oxford: Middle East Centre. St. Anthony's College: Londra: Itheca Press, 1976.

Smooha, Sammy. *Israel: Pluralism and Conflict.* (İsrail: Çoğulculuk ve Çatışma). Londra: Routledge & Kegan Paul, 1978.

Snir, Reuven. "The Arabic Literature of Babylonian Jewry" (Babil Yahudilerinin Arap Dilindeki Edebiyatı). *The Scribe 62* (Eylül 1994).

Stark, Freya. *Dust in the Lion's Paw: Autobiography, 1939-1946, 1961* (Aslanın Pençesindeki Toz: Otobiyografi). Londra: Century Publishing, 1985.

_____. *Baghdad Sketches, 1937* (Bağdat Resimleri) Londra: John Murray, 1946.

_____. East is West (Doğu Batıdır) 1945. Londra: Yeni Basım, Arrow Books, 1991.

Stillman, Norman. *The Jews of Arab Lands in Modern Times* (Modern Çağda Arap Ülkelerindeki Yahudiler). Philadelphia ve New York: Jewish Publication Society, 1991.

"The Martyrdom of Fouad Gabbay" (Fuad Gabbay'ın Şehit Edilmesi). *The Scribe 47* (Mart 1991).

"The Torat Area" *Nehadrea, Journal of the Babylonian Jewry Heritage Center 10* (Kasım 1997).

"The Jews of Iraq-The Sequel" (Irak Yahudileri-Son". Milton Viorst tarafından *New Yorker* gazetesinde yazılan bir makaleden alıntı. Tekrar basımı *The Scribe 29* (Ekim 1988).

Tibi, Bassam. *Arab Nationalism; A Critical Enquiry* (Arap Ulusalcılığı; Eleştirel Bir İnceleme). Çeviren ve yayına hazırlayanlar Marion Farouk Sluglett ve Peter Sluglett. Londra: Macmillan, 1981.

Tripp, Charles. *A History of Iraq* (Irak Tarihi). 2. Baskı. Cambridge: Cambridge Üniversitesi Yayını, 2002.

Tweena, Abraham. "The Diary of Abraham Tweena" (A. Tweena'nın Günlüğü). *The Scribe* 12: 11 (May.-Haz. 1973)

Uriel, Dan. *Iraq Under Quassem: A Political History, 1958-1963* (Kasım İktidarı Altında Irak; 1958-1963 Politik Tarihi). New York: Praeger, 1969.

Wallach, Janet. *Queen of the Desert: The Extraordinary Life of Gertrude Bell, Adventurer, Adviser to Kings, Ally of Lawrence of Arabia* (Çöl Kraliçesi: Kralların Danışmanı ve Casus Lawrence'in Yoldaşı Gertrude Bell'in Olağan Dışı ve Serüven Dolu Hayatı). Londra: Weidenfeld Nicolson ve New York: Doubleday, 1996.

Wasserstein, Bernard. *The British in Palestine: The Mandatory Government and the Arab-Jewish Conflict 1917-1929* (Filistin'de İngilizler: Mandacı Hükümet ve Arap-Yahudi Çatışması). Londra: Royal Historical Society, 1978.

Wilson, Arnold T. *Loyalties, Mesopotamia, 1914-1917* (Mezopotamya'ya Bağlılık). Oxford: Oxford Üniversitesi Yayını, 1930.

Woolfsonn, Marion. *Prophets in Babylon: Jews in the Arab World* (Babil Peygamberleri. Arap Dünyasında Yahudiler). Londra: Faber & Faber, 1980.

Yahia, Mona. *When the Grey Beetles Took Over Baghdad* (Gri Böcekler Bağdat'ı Teslim Alınca). Londra: Peter Halban, 2000.

Yehuda, Zvi. *Jewish Schools in Baghdad, 1832-1974: A Picture Album* (Bağdat'ta Yahudi Okulları, Resim Albümü). Or-Yehuda: Babylonian Jewry Heritage Center, 1996 (Babil Yahudi Cemaati Kalıtı Merkezi).

_____. "Daily Life in the Community in Baghdad at the End of the 19th Century" (Bağdat Cemaatinde Günlük Yaşam-19. Yüzyıl Sonu). *Nehardea* 9 (Aralık 1996).

Yosef, Meir. "Al-Tawrat, A Baghdad Neighbourhood" (Bir Bağdat Mahallesi: El-Tavrat). *Nehardea* 10 (1997).

Zangana, Haifa. "Chewing on Meaningless Words, the Battle over the Constitution Is Regarded by Most Iraqi Women, Confined to Their Homes, as Meaningless" (Anlamsız Sözleri Gevelemek; Anayasa Tartışmaları pek çok Iraklı kadın için bir anlam ifade etmiyor). *The Guardian*, 17 Ağustos 2005.

Zubaida, Sami. "To Be An Iraqi and a Jew" (Aynı Anda Iraklı ve Yahudi Olmak). Fransızca olarak *Monde Arabe Maghred/Machrek*, 163'de yayınlanmıştır. 1999.

_____. "Entertainers in Baghdad, 1900-1950" (1900-1950 Yıllarında Bağdat'ta Eğlence Hayatı). *Outside In: On the Margins of the Modern Middle East* adlı yayından alınmıştır (Modern Orta Doğu'nun Kıyısında). Yayına hazırlayan: Eugene Rogen, Londra: I.B. Taurius, 2002.

_____. "The Rise and Fall of Civil Society in Iraq" (Irak'ta Sivil Toplumun Yükseliş ve Düşüşü). *La Societé Irakienne; communautes, pouvoirs et violences* ; yayına hazırlayan Hocham Dawod ve Hamit Bozarslan. Paris: Karthala, 2003.

_____. "Community, Class and Minorities in Iraqi Politics" (Irak Siyasetinde Cemaat, Sınıf ve Azınlıklar). *The Iraqi Revolution of 1958: The Old Social Classes Revisited* (1958 Irak Devrimi: Eski Sosyal Sınıfların Tekrar İncelenmesi): Yayına hazırlayanlar: Robert A. Fernea ve William Roger Lewis. Londra ve New York: I.B. Tauris & Co. Ltd., 1991.